1000 TIESOS AKIBROKŠTŲ

1000
TIESOS AKIBROKŠTŲ

JOTEMA

UDK 001.9
Po-169

Christa Pöppelmann
1000 Irrtümer der Allgemein Bildung
unglaublich-Aber Wahr
Compact Verlag, München, 2005

ISBN 978-9955-13-138-0

TURINYS

ISTORIJA IR POLITIKA

Apie mamutus ir urvų piešinius

Mūsų protėviai negyveno medžiuose

Dabar dažnai kartojama, kad žmogus nekilo iš beždžionės. Tiesiog žmonės ir beždžionės išsivystė iš tų pačių protėvių. Tai buvo nedideli žinduoliai, kurie gyveno medžiuose ir mito vabzdžiais. Mokslininkai mano, kad gyvendami medžiuose žinduoliai žengė lemiamą savo raidos žingsnį. Viena vertus, medis buvo palyginti saugi vieta, antra, gyvūnai buvo priversti tobulinti laipiojimo techniką, todėl išsivystė miklios rankos. Ilgainiui žmonių protėviai medžius paliko, o kai kurių rūšių beždžionės iki šiol gyvena medžių viršūnėse.

Akmens amžiaus žmonės gyveno urvuose

Iš tiesų jie gyveno trobelėse ir palapinėse. Urvuose, kurių sienas pirmykščiai žmonės papuošė medžioklės scenomis ir žvėrių atvaizdais, vykdavo tik ritualai ir ceremonijos. Savo gyvenamuosius būstus jie paprastai statydavo po išsikišusiomis uolomis arba priešais urvų angas. Ypač jie mėgdavo kurtis prie pietinių kalnų ir kalvų šlaitų. Ant jų pastatytuose būstuose gyvenę žmonės gaudavo daug saulės šilumos ir matydavo, kas dedasi aplinkui.

Neandertaliečiai išmirė

Šio fakto išsiaiškinti iki galo nepavyko. Neandertaliečiai priklausė *Homo sapiens* rūšiai. Jie gyveno maždaug nuo 130 tūkst.

iki 30 tūkst. m. pr. Kr. Europoje, kur maždaug prieš 40 tūkst. metų atsirado *Homo sapiens sapiens*. Seniau buvo manoma, kad naujai išsivystę *Homo sapiens sapiens* neandertaliečius išstūmė. Kai kurie dabarties mokslininkai mano, kad visai įtikėtina, jog neandertaliečiai galėjo vystytis toliau ir maišytis su naujaisiais žmonėmis. Visai neseniai pradėti genetiniai tyrimai. Kol kas iš jų pavyko gauti labai nedaug informacijos.

Mamutai buvo didžiausi gyvūnai, akmens amžiuje gyvenę Europoje

■ Gauruoti mamutai Europoje gyveno ledynmečių laikotarpiu. Šiltaisiais periodais buvo ir kitų stambių gyvūnų. Vieni jų buvo miškiniai drambliai. Jie gyveno Vidurio Europoje maždaug prieš 140 tūkst.–115 tūkst. m. Miškinis dramblys buvo didesnis už mamutą. Visą šio gyvūno skeletą su įsmigusia ietimi pavyko rasti mergelio duobėje Žemutinėje Saksonijoje. Gali būti, kad miško drambliai buvo pirmieji gyvūnai, kuriuos išnaikino medžiojantys žmonės.

Žmonijos lopšys buvo Afrikoje

■ Mokslininkai tarėsi nustatę, kad visi žmonės yra kilę iš Rytų Afrikos, nes būtent ten primatai galėję toliau vystytis į šiuolaikinių žmonių protėvius antropoidus. Vis dėlto Azijoje taip pat buvo rasta primatų liekanų, kurios, galimas dalykas, yra net senesnės už afrikietiškas. Kurį laiką buvo manoma, kad Azijos primatų atstovai toliau nesivystė. Neseniai Pakistane pavyko rasti vėlesnių fosilijų, kurioms yra „tik“ 30–23 mln. metų. Paaiškėjo, kad tada gyvenę primatai savo išsivystymo lygiu buvo kur kas labiau priartėję prie antropoidų negu iki tol rasti anksčiau gyvenę primatai.

Pirmykščių žmonių menas buvo primityvus

■ 1879 m. ispanų archeologas mėgėjas ant Altamiros urvo sienų rado piešinių. Tada specialistai teigė, kad jo rasti piešiniai

yra šiuolaikinės klastotės. Jų nuomone, akmens amžiaus žmonės negalėję sukurti tokių meno kūrinių. Neseniai šiuo teiginiu imta abejoti. Meno istorikai urvų sienų piešinius skirsto pagal stilius. Altamiros urvo piešiniuose (XIII–XII a. pr. Kr.) vaizduojamos išbaigtos medžioklės scenos. Šie piešiniai priskiriami levantės stiliui, o štai Lasko (Lascaux) urvo piešiniai (XVI a. pr. Kr.) — didelių gyvūnų stiliui.

Mamutai buvo apžėlę rausvai rudu kailiu

■ Tankų kailį turėjo tik gauruotieji mamutai, gyvenę Viurmo ledynmečio laikotarpiu (nuo 9 tūkst. m. pr. Kr.) ir išmirę apie 8 tūkst. m. pr. Kr. Sibire rasta daug užšalusių šių milžinų dvėsenų. Jų kailiai buvo įvairių spalvų — nuo šviesios iki juodai rudos. Vis dėlto vyravo rudai oranžiškas atspalvis. Mokslininkai mano, kad per tūkstantmečius spalvos pigmentas galėjo keistis. Ankstyvuoju ledynmečio laikotarpiu gyvenę mamutai kailio neturėjo.

Apie ratą ir kalavijus

Anksčiau Vidurio Europą dengė tankūs miškai

■ Miškai Vidurio Europą dengė maždaug nuo 8000 m. pr. Kr. iki 1000 m. po Kr. Iki tol, paskutinio ledynmečio laikotarpiu, mūsų protėviai gyveno į tundrą panašioje gamtoje ir vertėsi elnių medžiokle. Jie kaip indėnai vilkėjo odiniais drabužiais ir gyveno trobelėse bei palapinėse. Vasarą mūsų protėviai traukdavo paskui elnius į šiaurę iki pat ledyno pakraščio, o žiemą keliaudavo į pietus. Kai atšilus klimatui išplito miškai, žmonėms teko savo kultūrą ir gyvenimo būdą visiškai pakeisti.

Tatuiravimo menas kilęs iš pietinių Ramiojo vandenyno salų

■ Ecis* buvo tatuiruotas. Egipte taip pat rasta 4000 metų senumo tatuiruočių. Faraonų kūnus puošdavo gebenės lapų raštais. Populiarūs buvo ir gyvūnų atvaizdai. Škotijos teritorijoje gy-

venusi piktų tauta tatuiravosi taip nesaikingai, kad jų visas kūnas būdavo mėlynas. Japonija taip pat turi senas tatuiruočių tradicijas. Spalvotų piešinių ant odos menas kiekvienoje kultūroje ir kiekvienoje Žemės rutulio vietovėje vystėsi atskirai ir nepriklausomai. Naujaisiais amžiais tatuiravimo tradicijas Europos jūrininkai perėmė iš pietinių Ramiojo vandenyno salų.

----

* *Ötzi*, arba *Oetzi*, — tai 1991 m. Austrijos Alpėse rasta mumija, datuojama 3300 m. pr. Kr. — *Vert*.).

Stounhendžas buvo keltų šventykla

■ Aplinkui Stounhendžą į ezoterines sueigas iki šiol renkasi daugybė druidų, tačiau ši šventykla atsirado daug anksčiau, nei prasidėjo keltų laikotarpis. Ji pradėta statyti apie 3200 m. pr. Kr. Abu didieji akmenų ratai galėjo būti sudėti tarp 2200 ir 1800 m. pr. Kr. Nustatyta, kad šventykla buvo naudojama kaip laidotuvių bei susirinkimų vieta ir kaip observatorija maždaug iki 1400 m. pr. Kr., t. y. iki keltų pirmojo atsikėlimo į Britų salyną likus visam tūkstančiui metų.

Megalito statinių yra Maltoje, Bretanėje ir Didžiojoje Britanijoje

■ Megalito kultūra nuo 4500 m. pr. Kr. iš Viduržemio jūros pakrančių ėmė plisti po visą Vakarų Europą. Megalito statinių yra Maltoje, Pirėnų pusiasalyje, Prancūzijoje, Beniliukso šalyse, Didžiojoje Britanijoje, Skandinavijoje ir Šiaurės Vokietijos žemumoje iki pat Oderio. Čia rasta tūkstančiai didžiulių akmeninių kapaviečių, tačiau dauguma jų XIX a. buvo išardytos. Tokiose kapavietėse laidodavo ne tik žymius vadus. Kai kuriose rasta net po kelias dešimtis žmonių palaikų.

Svarbiausias išradimas buvo ratas

■ Lemiamas žmonių išradimas buvo rankinis pleištas. Tai pats pirmasis, nors ir labai primityvus, žmonių naudotas įrankis. Tas, kas jį sukūrė, paskatino žmonijos pažangą. Žmonės pra-

dėjo naudoti ne tik atsitiktinai rastus daiktus, bet ir patys dirbintis įrankius bei padargus. Daugelis kultūrų labai ilgai gyvavo nenaudodamos rato. Norint rasti kultūrą, kuri nekurtų įrankių, tektų atsidurti pas šimpanzes.

Žemdirbystė ir gyvulininkystė vystėsi ten, kur buvo palankiausios sąlygos

Žemdirbystė ir gyvulininkystė vystėsi ten, kur gyvenimo sąlygos buvo nepalankios medžiotojams ir šaknų bei vaisių rinkėjams. Nė viena gentis, kuriai be didelių pastangų pavykdavo sumedžioti pakankamai žvėrių ir prisirinkti valgomų augalų, neužsikrovė ant savo pečių žemdirbystės rūpesčių. Tai, ką mes laikome žingsniu į pažangą, anuomet iš tikrųjų buvo vienintelė galimybė išvengti bado ir skurdo. Artimuosiuose Rytuose, kur žmonės pradėjo dirbti žemę, maždaug 10 tūkst. metų pr. Kr. labai ėmė trūkti maisto medžiotojams ir augalų rinkėjams. Taip nutiko dėl ledynmečio pabaigoje įvykusių nepalankių klimato pokyčių.

Pirmasis metalas, kurį apdirbdavo žmonės, buvo bronza

Pirmieji metaliniai meno dirbiniai buvo pagaminti iš vario. Šis metalas kalimo būdu pradėtas apdirbti maždaug prieš 12 tūkst. metų. Apie 3500 m. pr. Kr. pradėta lydyti varį. Varis buvo per minkštas ginklams ir įrankiams dirbintis, todėl istorijoje nėra vario amžiaus. Bronzos gamybos paslaptis tikriausiai buvo atskleista atsitiktinai, lydant varį. Juk ne taip paprasta sugalvoti, kad sumaišius du itin minkštus metalus varį ir alavą susidaro daug kietesnė medžiaga.

Apie germanus ir indoeuropiečius

Geležies atradimas kardinaliai pakeitė karybą

Ginklai karyboje nebuvo pats

svarbiausias dalykas. Svarbiausia, kad bronzą pakeitus geležimi daugelis tautų tapo nepriklausomos nuo alavo importo. Tai buvo ypač naudinga germanams, kurie prasidėjus geležies amžiui patyrė didžiulį ekonominį pakilimą. Pradėjus gaminti geležinius plūgų noragus bei įrankius, iš esmės pakito žemdirbystė ir amatai, o geresnė ginklų kokybė didesnės įtakos neturėjo.

Senovės germanai buvo geriausi geležies kalėjai

■ VI a. pr. Kr. kinams pavyko pagaminti plieną. Kitaip negu europiečiai ir Artimųjų Rytų gyventojai, kinai krosnis kūrendavo ne medžio, o akmens anglimis. Taip jiems pavyko pasiekti aukštesnę temperatūrą, kurioje suskystėjusi geležies rūda nuo staigaus sąlyčio su šaltu oru ėmė oksiduotis. Jeigu kalbėtume tik apie Europą ir Artimuosius Rytus, galėtume tvirtinti, kad šiame regione geriausi kalviai iš tiesų buvo germanai. Legenda pasakoja, kad Vylandas nukalė kalaviją iš geležies drožlių, kurias prieš tai buvo davęs sulesti žąsims. Iš tikrųjų paukščių išmatų sudėtyje yra azoto.

Papuošalų gausa yra smukimo požymis

■ Susidūrę su germanais ir keltais, romėnai su nuostaba ir pašaipa pasakojo, kad šie laukiniai „barbarai“ vaikšto apsikarstę daugybe papuošalų. Be to, vyrai puošiasi dar gausiau negu moterys. Tai jokiu būdu nebuvo viešas grobio demonstravimas. Germanų ir keltų auksakaliai anuomet buvo pasiekę itin aukštą meninį lygį.

Indoeuropiečiai buvo viena tauta

■ Indoeuropiečiai — tai tik vienai kalbų šeimai priklausančios tautos. Gali būti, kad kažkada egzistavo viena gentis, kalbėjusi indoeuropiečių prokalbe. Manoma, kad ji galėjo gyventi Kurgano srityje, esančioje pietų Rusijoje. Trečiajame tūkstantmetyje pr. Kr. iš šios teritorijos indoeuropiečių kalba ir kultūra išplito į

Europą ir Indiją. Iki šiol nežinoma, ar tai nutiko pirmiesiems indoeuropiečiams kilnojantis po naujas teritorijas, ar tiesiog kituose kraštuose paplito jų kalba ir kultūra.

Indoeuropiečiai užkariavo Europą

Maždaug 2000 m. pr. Kr. į vidurio Europą atkeliavo plėšikaujančios, pusiau klajokliškai gyvenančios gentys, kurios čia paskleidė indoeuropiečių kalbą ir kultūrą. Jie garbino pagoniškas dievybes ir turėjo hierarchinę visuomenės struktūrą. Manoma, kad vienas iš šių genčių centrų buvo pietinėje Saksonijos dalyje ir Tiuringijoje. Jos įsiskverbė į Europą iki pat Reino. Niekas tiksliai nežino, ar atėjūnai užkariavo naujas teritorijas, ar skverbėsi į jas taikiai. Jie perdavė vietos gyventojams savo kalbą, o patys išmoko sėslaus gyvenimo būdo. Vis dėlto Europa „indoeuropietiška“ tapo tik apie 500 m. pr. Kr., kai čia paplito keltai.

Visos Europos kalbos, išskyrus suomių ir vengrų, priklauso indoeuropiečių kalbų grupei

Yra dar kelios išimtys. Tai estų kalba, kuri yra gimininga suomių kalbai, taip pat ikiindoeuropietiško laikotarpio reliktas — baskų kalba, semitų grupei priskiriama maltiečių kalba ir turkų kalba.

Vokiečiai kilę iš germanų

Maždaug 2000–500 m. pr. Kr. laikotarpiu dabartinės Vokietijos teritorijoje susiformavo trys skirtingos kultūrinės sritys. Kiekviena jų turėjo savo kalbą. Šiaurinė Vokietijos dalis maždaug iki linijos, jungiančios Dortmundą su Berlynu, priklausė germanų genčių grupei, kuri buvo paplitusi dar ir dabartinės Danijos bei pietinės Švedijos teritorijoje. Pietų ir vidurio Vokietijos priklausė keltų kultūrinei sričiai, kuri tęsėsi nuo Burgundijos iki Karpatų. Šiaurės Rytuose siauras ruožas priklausė Lužicos kultūrai, susiformavusiai iš ilyrų genčių. Ši kultūros sritis tęsėsi dabartinės Lenkijos,

Vengrijos ir Slovakijos teritorija. Taip vidurio Europa atrodė iki atsikraustant atėjūnams.

Apie Hamurapį iki Semiramidės

Šumerų miestus-valstybes nukariavo atėjūnai semitai. Šumerų miestų-valstybių valdovai III tūkstantmetyje pr. Kr. stengėsi kaimyninėse teritorijose gyvenusius semitus klajoklius priversti gyventi sėsliai. Taip jie siekė gauti kuo daugiau naujos darbo jėgos bei kareivių ir sustiprinti savo karalystes. Be to, kaimams nuolat grėsė klajoklių antpuoliai. Ilgainiui šumerų miestuose apsigyveno tiek daug semitų, kad jų kalba ėmė vyrauti. Vis dėlto kultūrinio lūžio neįvyko.

Valdovas Hamurapis išleido revoliucingą įstatymų kodeksą

Babilonijos valdovo Hamurapio (1728–1686 m. pr. Kr.) teisynas, iškaltas juodame bazalto stulpe, yra didžiausias senovės įstatymų rinkinys. Jame ypač daug vietos skiriama teisinei atsakomybei. Vis dėlto nieku gyvu negalime laikyti pažangia tokios baudžiamosios atsakomybės, kuri remiasi principu „akis už akį, dantis už dantį“. Dabar jau žinomas karaliaus Urnamo įstatymų kodeksas, suformuluotas apie 2050 m. pr. Kr. Šiame teisyne numatomos ne fizinės, o piniginės baudos. Mirties bausmė taip pat numatoma retesniais atvejais negu valdovo Hamurapio įstatymų kodekse.

Baltazaras buvo Babilonijos karalius

Senojo Testamento Danieliaus knygoje yra įspūdingas pasakojimas apie Babilonijos karalių, kuris ant sienos pamatė grasinamą užrašą, prasidedantį žodžiais Mene Tekel ir pranašaujantį greitą karalystės galą. Iš tikrųjų 539 m. pr. Kr. Babiloniją užėmė Persijos karalius Kyras (valdęs 559–529 m. pr. Kr.). Vietos gyventojai jį pasitiko džiaugsmingai modami žaliuojančiomis šakelėmis. Baltazaras (Belšacaras) buvo nužudytas. Manoma, kad tai galėjo

padaryti jo pavaldiniai. Vis dėlto jis nebuvo Babilonijos karalius, o tik sosto paveldėtojas. Karališką valdžią jam buvo suteikęs tėvas, karalius Nabonidas (valdęs 555–539 pr. Kr.) — taip nekenčiamas, kad vienuolika metų negalėjo pasirodyti savo sostinėje.

Nabuchodonosaras užkariavo Izraelį

Babilonijos karalius 578 m. pr. Kr. užkariavo Judėjos karalystę ir išsivarė jos gyventojus į Babilonijos nelaisvę. Po Izraelio karaliaus Saliamono (apie 965–926 pr. Kr.) mirties jo karalystė buvo padalyta. Šiaurinė jos dalis toliau buvo vadinama Izraeliu, o mažesnioji, pietinė, kurios sostinė buvo Jeruzalė, pavadinta Judėja, nes jos teritorijoje gyveno judėjų gentis. Nabuchodonosaro valdymo laikais (605–562 m. pr. Kr.) Izraelis jau nebeegzistavo. Šalį 732 m. pr. Kr. sugriovė asirai.

Prostitucija šventyklose būdinga tik Babilonijai

Prostitucija šventyklose buvo paplitusi ir kitose kultūrose, pavyzdžiui, Graikijoje. Afroditės šventykloje Korinte gyveno apie 1000 prostitučių. Jų uždarbis buvo skiriamas šventyklai prižiūrėti. Vis dėlto Graikijos šventyklose dirbusios merginos buvo vergės. Herodotas (482–429 m. pr. Kr.) pasipiktinęs rašė, kad kiekviena Babilonijos moteris bent kartą gyvenime turėjo Ištarės šventykloje sugulti su svetimu vyriškiu ir taip įdėti savo indėlį į šventyklos išlaikymą. Graikai ir žydai tai laikė amoralumo viršūne.

Socialinės garantijos būdingos tik naujiesiems amžiams

Apie socialines garantijas žinoma dar iš gilios senovės. Pirmame tūkstantmetyje prieš Kristų Persijos karalių manufaktūrose dirbę darbininkai ir darbininkės gaudavo ligos pašalpas. Be to, moterims buvo suteikiamos mokamos motinystės atostogos ir valstybės finansuojama pribuvėjų pagalba. Tiek paprastą, tiek vadovaujamą darbą dirbantys

vyrai ir moterys gaudavo vienodą atlyginimą.

Apie piramides ir faraonus

Egipto karaliai buvo vadinami faraonais

■ Kiekvienas Egipto karalius turėjo po kelis titulus, tačiau nė vienas iš valdovų nebuvo vadinamas faraonu. Tik XIV a. pr. Kr. paprasti egiptiečiai pradėjo karaliaus rūmus, dvariškius ir patį karalių vadinti *Par-o*, t. y. *didelis namas*. Panašiai popiežius ir visas jo valdžios aparatas vadinamas Šventuoju Sostu. Tuo laikotarpiu Egipto karalių faraonu vadinti pradėjo ir belaisviai izraelitai. Jų raštuose žodis *faraonas* vartojamas karaliaus titului apibūdinti. Tik nuo 950 m. pr. Kr. jis tapo oficialiu Egipto karaliaus titulu.

Cheopsas palaidotas Cheopso piramidėje

■ Didžiojoje piramidėje yra net dvi laidojimo kameros. Viena, kaip ir įprasta, įrengta po statiniu. Antroji yra 42 metrų aukštyje. Ją supa kelios mažesnės kameros ir šachtos. Jos iki šiol iki galo neištirtos. Kameroje, kurioje nebuvo jokių papuošimų, tyrinėtojai rado sunkų, nebaigtą padirbti rausvo granito sarkofagą. Jame kūno nebuvo. Iki šiol nežinoma, ar Cheopsas palaidotas kurioje nors kitoje, slaptoje, vietoje, ar po mirties jo kūnas prapuolė.

Piramides statė vergai

■ Į piramidžių statybą buvo įtraukta Egipto liaudis. Kiekvieną vasarą nuo liepos iki spalio Nilo potvynio vandenys užliedavo laukus, todėl valstiečiai pragyvenimui užsidirbdavo statydami piramides. Darbininkai buvo nemokamai apgyvendinami ir maitinami. Manoma, kad jie gaudavo ir nedidelį atlyginimą. Be to, darbas faraonų kapų statybose buvo laikomas tarnavimu dievams. Tyrinėtojai apskaičiavo, kad sezono metu piramidžių statybos aikštelėse plušėdavo kelios

dešimtys tūkstančių samdytų pagalbinių darbininkų. Be to, manoma, kad statybose dirbo ir keli tūkstančiai kvalifikuotų darbininkų.

Šiais laikais piramidės atrodo taip, kaip prieš 4500 metų

■ Pamatę dabartinę piramidžių būklę senovės egiptiečiai pasakytų, kad jos atrodo itin skurdžiai. Kadaise jos buvo apdengtos poliruotomis balto kalkakmenio plokštėmis. Antikos laikų liudininkai susižavėję pasakojo, kad mėnulio šviesoje piramidės spindėdavo tarsi iš vidaus nušviesti kristalai. Be to, jų viršūnės buvo padengtos auksu. Manyta, kad saulės spinduliams apšvietus auksinę viršūnę užsimezga tiesioginis ryšys tarp žemės ir dangaus bei tarp Saulės dievo ir karaliaus. Panašios auksinės viršūnės puošė ir obeliskus.

Sfinksas laikomas moteriškos giminės būtybe

■ Egiptiečių sfinksas vaizduoja liūto kūną turintį faraoną, greičiausiai Chefreną (valdė apie 2522–2489 m. pr. Kr.), todėl yra vyriškos giminės. Manoma, kad sfinksas simbolizuoja patį faraoną ir pabrėžia jį turint Saulės dievo Ra savybių. Vėliau Karnake ir Luksore pastatyti sfinksai yra su avino galvomis, kaip ir naujasis karalystės dievas Amonas. Graikų mitologijoje sfinksas yra pabaisa — pusiau moteris, pusiau kačių giminės plėšrūnė. Hetitų kultūroje sfinksai taip pat buvo moteriškos būtybės.

Faraonų kapai Karalių slėnyje buvo gerai paslėpti

■ Milžiniškose piramidėse už nuleidžiamųjų durų ir slaptų įėjimų slypinčius kapus dažnai apvogdavo plėšikai, todėl nuo XVI a. pr. Kr. faraonai savo kapavietes pradėjo ruoštis siaurame ir klaidžiame Karalių slėnyje. Iš pradžių tikėtasi slaptumą išsaugoti. Faraonų palaikai buvo laidojami ant uolų lygiai 30 m aukštyje. Netrukus valdovai suprato, kad prašmatniai išpuoštas kapavie-

tes geriausia statyti ant žemės ir pasirūpinti nuolatine jų priežiūra. Vis dėlto apsisaugoti nuo kapų plėšikų įsiveržimų nepadėjo nė viena taktika.

Tutanchamono kapas buvo itin prašmatnus

Jaunas ir visai nereikšmingas valdovas Tutanchamonas (valdė apie 1336–1327 m. pr. Kr.) gulėjo vieninteliame neišgrobstytame kape. Tai buvo kukli nedidelė kapavietė, kuri liko nepastebėta tik dėl to, kad vėliau virš jos buvo pastatytas puošnus karaliaus Ramzio VI (valdė apie 1144–1136 pr. Kr.) portalas. Remiantis šiais faktais spėjama, kad kiti kapai galėjo būti išpuošti dar prabangiau.

Apie Hašepsutą ir Echnatoną

Mumifikuojant iš mirusiojo galvos pro nosį buvo išsiurbiamos smegenys

Šis metodas buvo taikomas tik pačių turtingiausių žmonių palaikams sutvarkyti. Iš mirusiojo labai rūpestingai buvo pašalinamos ne tik smegenys, bet ir visi viduriai. Vis dėlto šis būdas buvo itin brangus ir jį galėdavo sau leisti tik pačios turtingiausios šeimos. Jeigu mumifikuoti būdavo skiriama mažiau pinigų, į visas natūralias mirusiojo kūno angas buvo sušvirkščiama kedrų aliejaus, kuris suardydavo vidurius. Neturtingųjų kūnus paprasčiausiai užmerkdavo į druskos arba sodos tirpalą.

Egiptiečiai rašė hieroglifais

Žodis *hieroglifai* reiškia *šventą raižinį*. Sudėtingi hieroglifų rašmenys buvo naudojami tik kulto tikslams. Be to, jais buvo užrašomi oficialūs valstybės pranešimai. Maždaug 1500 m. pr. Kr. atsirado kasdieniam naudojimui skirti abstrahuoti, daug paprastesni rašmenys, vadinami hieratiniais rašmenimis. Apie 700 m. pr. Kr. atsirado antra plačiai naudojama rašto sistema — demotinis raštas. Manoma, kad jis

galėjo būti pritaikytas anuometinei šnekamajai kalbai užrašyti. Tiek hieratiniais, tiek ir demotiniais rašmenimis buvo rašoma teptuku ant papiruso.

Hašepsuta buvo vienintelė moteris faraonė

Egipte buvo daugiau karalienių, kurios pačios valdė šalį. Šeštosios dinastijos pabaigoje viešpatavo karalienė Nitikretė (valdė apie 2184–2181 m. pr. Kr.). Dvyliktosios dinastijos pabaigoje šalį valdė Sobekneferu (valdė apie 1790–1785 m. pr. Kr.). Manoma, kad trumpam valdžią į savo rankas buvo paėmusi ir viena iš Echnatono dukterų. Vis dėlto Hašepsuta (valdė apie 1490–1468 m. pr. Kr.) buvo vienintelė faraonė, kurios paminklų išliko iki šių laikų. Paminkluose ji vaizduojama su visomis vyrų faraonų insignijomis ir net su atsikišusia barzda.

Hašepsutą nužudė jos įpėdinis

Iš pradžių Hašepsuta buvo tik nepilnamečio sūnėno ir posūnio Tutmozio III (valdė apie 1490–1436 m.) regentė. Po kelerių metų ji buvo karūnuota. Nors Tutmozis buvo Hašepsutos bendravaldis, tačiau jis laikėsi valdovės šešėlyje. Istorikai ilgai spėliojo, kodėl jaunas ir energingas vyras leido, kad taip atsitiktų. Dauguma Hašepsutos atvaizdų buvo sunaikinta, todėl mokslininkai padarė išvadą, kad Tutmozis įsakė savo pamotę nužudyti. Neseniai paaiškėjo, kad faraonės atvaizdai buvo sunaikinti praėjus daugybei metų po jos mirties. Nėra nė menkiausių faktų, kuriais remiantis galima būtų daryti išvadas, kad Hašepsuta buvo nužudyta.

Senovės Egiptas garsėjo karine galia

Egipto faraonai mėgo būti vaizduojami karo vežimuose arba užmušantys savo priešus, tačiau iš tiesų ilgą laiką jie apsiribojo karo žygiais prieš Libijos klajoklius ir mažesnę karinę galią turėjusius kušitus, gyvenusius dabartinio Sudano teritorijoje. Užkariavimų politika pradėta vykdyti tik nuo

1500 m. pr. Kr. Vis dėlto Egiptas ypač didelės karinės galios neįgijo. Tai liudija 1274 m. pr. Kr. pralaimėtas Kadešo mūšis su hetitais. Tačiau klajoklių izraelitų tautai karo žirgų ir vežimų turėjęs faraonas galėjo atrodyti labai galingas.

Izraelitų išėjimas iš Egipto buvo tik legenda

■ Reikia pripažinti, kad Senajame Testamente minimu laikotarpiu Raudonojoje jūroje nenuskendo nė vienas faraonas. Pavyko rasti visų ano meto valdovų balzamuotus palaikus. Vis dėlto rašytiniai šaltiniai liudija, kad faraono Ramzio II valdymo laikotarpiu (1279–1212 m. pr. Kr.) azijiečiai (taip egiptiečiai vadino visas anapus Sinajaus gyvenusias gentis) dirbo dviejų didelių miestų statybose. Greičiausiai kai kurios izraelitų klajoklių gentys iš tiesų sausringu laikotarpiu atkeliavo į Egiptą, o apie 1250 m. pr. Kr. patraukė toliau į Kanaaną.

Echnatonas įvykdė religinę ir kultūrinę revoliuciją

■ Amenohotepas IV, pasivadinęs Echnatonu (valdė apie 1350–1334 pr. Kr.) Egipte įvykdė daug reformų. Anksčiau daugybę dievų garbinusiems egiptiečiams Echnatonas leido melstis tik vienam dievui Atonui. Jis atėmė valdžią iš senojo Egipto dievo Amono Ra žynių ir sunaikino šio dievo atvaizdus. Echnatonas pastatydino naują sostinę, įvedė naują, beveik siurrealistinį, meno stilių. Vis dėlto šie pokyčiai buvo tik išoriniai. Apie „revoliucijos“ laikinumą liudija faktas, kad tuojau po Echnatono mirties Egipte vėl buvo sugrąžinta senoji tvarka. Nepaisant to, kas buvo laikomas svarbiausiu Egipto dievu, tauta labiausiai garbino įvairias savo regionų dievybes.

Apie kates ir kosmetiką

Egiptiečiai meldėsi katėms ir krokodilams

■ Senovės egiptiečiai garbino į žmones panašias dievybes, kurios „išsivystė“ iš toteminių gyvūnų, todėl buvo vaizduojamos su žvėrių galvomis. Tik VII a. pr. Kr. išsivadavus iš asirų valdžios pradėta itin griežtai laikytis tariamų senųjų egiptietiškų tradicijų. Staiga buvo įvesti senieji pavadinimai, sugrįžo senosios mados. Tuo metu pradėti garbinti ir „šventieji“ gyvūnai. Buvo manoma, kad tai yra tipiška senovės Egipto tradicija. Mirusių „šventųjų“ gyvūnų kūnai buvo mumifikuojami. Romėnams ir graikams toks egiptiečių elgesys atrodė itin juokingas.

Egipto valdovai dažniausiai tuokdavosi su savo seserimis

■ Valdovų palikuonys dažniausiai tuokdavosi su netikrais broliais ir seserimis, kuriuos jų tėvui pagimdė kitos moterys. Tokiu būdu buvo galima papildomai „legalizuoti“ į sostą kandidatuojančius ne iš pagrindinės santuokos gimusius senojo faraono vaikus. Manoma, kad beveik 2000 metų Egipte nekilo nė vieno didesnio nesutarimo dėl sosto paveldėjimo. Tikrų brolių ir seserų santuokos prasidėjo tik nuo Arsinojos II (316–270 m. pr. Kr.), kuri ištekėjo už savo kilniojo brolio Ptolomėjo II (308–246 m. pr. Kr.) ir įtraukė jį į valstybės valdymo reikalus.

Kleopatra buvo egiptietė

■ Kleopatra VII (valdė 51–30 m. pr. Kr.) buvo kilusi iš graikų kilmės Ptolomėjų dinastijos, Egiptą valdžiusios nuo 367 m. pr. Kr.). Ptolomėjai Aleksandriją pavertė svarbiausiu pasaulyje prekybos centru ir įvairių mokslų Meka. Nors jie perėmė kai kurias Egipto tradicijas, iš tiesų kraštas buvo suskaldytas. Visas svarbiausias pozicijas šalyje užėmė graikai. Dauguma egiptiečių buvo valstiečiai — kviečių augintojai. Anuo-

met Egiptas gyveno iš kviečių eksporto.

Kleopatros nosis buvo labai graži

Antikos autorių teiginiai kategoriškai prieštarauja komiksų apie Asteriksą dailininkams. Jie rašė, kad Kleopatra buvo ne itin graži. Be to, pirmiausia žvilgsnis užkliūdavo už ilgos ir kumpos jos nosies. Vis dėlto istorikai susižavėję pasakojo apie Kleopatros žavesį ir gebėjimą suvilioti. Be to, Kleopatra garsėjo protiniais gebėjimais. Ji ne tik išmanė politiką ir finansus, bet ir mokėjo aštuonias kalbas. Tai buvo pirmoji Ptolomėjų dinastijos valdovė, mokėjusi egiptiečių kalbą. Įsitikinimas, kad Kleopatra buvo malonumų trokštanti intrigantė, pagrįstas gandais, kuriuos paskleidė jos politinis priešininkas Oktavianas, vėliau tapęs imperatoriumi Augustu (63 m. pr. Kr.–14 m. po Kr.).

Kosmetika buvo naudojama grožiui puoselėti

Seniausios pasaulyje kosmetikos priemonės, kurias archeologai rado Egipte, buvo pagamintos maždaug prieš 5000 metų. Svarbiausia šių tepalų ir aliejų paskirtis — saugoti odą nuo intensyvių saulės spindulių. Ypatingos apsaugos reikėjo paakių odai. Kosmetikos gamintojai labai greitai sugalvojo, kad į kremus galima įmaišyti dažų ir kvapiųjų medžiagų, kurios kūną daro patrauklesnį. Graikai iki 700 m. pr. Kr. kūnus tepdavo tik sviestu ir alyvų aliejumi. Kvapūs aliejai buvo laikomi „nevyriškais“.

Senovės egiptiečiai mokėjo jodinėti

Istoriniuose filmuose karo vadai dažnai vaizduojami jojantys ant žirgų. Vis dėlto jodinėjama nebuvo nei Trojos karo laikais, nei senovės Egipte. Pirmieji ant arklių nugarų ryžosi sėstis skitai. Tai buvo maždaug 1000 m. pr. Kr. Iš skitų jojimo meno išmoko persai, asirai, keltai ir germanai, o egiptiečiai, graikai ir romėnai naudojosi karo vežimais. Būtų galima pasakyti dar

paprasčiau: jodinėjo tik tų tautų vyrai, kurie dėvėjo kelnes.

Jūros tautos atvyko prie jūros

■ Maždaug XII a. pr. Kr. Egiptą užpuolė iki tol nepažintų tautų atstovai. Jie atplaukė laivais Viduržemio jūra. Iš tiesų šis užpuolimas buvo tik dalis tautų kraustymosi, maždaug XI a. pr. Kr. prasidėjusio Balkanuose ir privertusio pajudėti daugelį rytinėse Viduržemio jūros pakrantėse gyvenusių tautų. Visos šios tautos buvo vadinamos jūros tautomis, nors kai kurios jų (pavyzdžiui, Hetitų karalystę sunaikinę fryzai) atkeliavo sausuma. Pati žinomiausia jūrų tauta yra Biblijoje minimi filistiečiai.

Apie Troją ir Mikėnus

Finikiečiai aukodavo aukas Molochui

■ Daugelyje Senojo Testamento vietų grasinama tiems, kurie finikiečių pavyzdžiu „aukoja Molochui“ arba „leidžia per ugnį“. Neįrodyta, kad finikiečiai būtų kada nors garbinę dievą, vardu Molochas, tačiau žodis *molk* reiškia auką. Antikos autorių aprašymai, kuriuose vaizduojamas automatas, geležinėmis rankomis į žėruojančią gerklę grūdantis paaukotus vaikus, greičiausiai buvo tik baisus vaizdinys. Vis dėlto Finikijoje buvo įprasta aukoti vaikus. Prancūzijos kolonijos Kartaginos miesto griuvėsiuose aptikta tūkstančiai apdegusių kaulų.

Trojos karas yra išgalvotas įvykis

■ Legendomis apipintame pietiniame Dardanelų sąsiaurio krante stovėjusiame mieste gyveno luviai. Tai hetitams gimininga Anatolijos gentis. 1280 m. pr. Kr. Trojos valdovas Alaksandas su hetitais sudarė vasalų sutartį. Hetitai daugybę kartų nuo svetimšalių priešų apgynė Alaksando ir jo anūko Varmaus karūną. Atlikus kasinėjimus nustatyta, kad Troja buvo sugriauta XII a. pr. Kr. Deja, Hetitų karalystė buvo žlugusi šiek tiek anksčiau,

todėl neišliko jokių įrašų. Visiškai logiška būtų manyti, kad Mikėnai Troją užpuolė būtent tada, kai ši neteko hetitų apsaugos.

Troją užpuolė graikai

Homero „Iliadoje" daugybė detalių liudija apie tai, kad pirminis pasakojimas apie Trojos karą knygos autorių pasiekė iš ikigraikiškojo laikotarpio. Pavyzdžiui, knygoje užsimenama, kad žmonės valgė ne gulėdami, o sėdėdami. Be to, anuomet buriniai laivai dar negalėjo plaukti prieš vėją. Šios detalės liudija, kad Troją užpuolė mikėniečiai. Mikėnų kunigaikščiai gyveno gerai įtvirtintose pilyse Peloponese. Jie traukdavo į grobikiškus karo žygius, todėl netruko praturtėti ir nuo XVI a. pr. Kr. pradėjo dominuoti Viduržemio jūros regiono prekyboje. Apie 1100 m. pr. Kr. Mikėnų kultūrą sugriovė atkeliavusios graikų gentys.

Knoso griuvėsiai — buvę rūmai

Britų archeologas seras Artūras Evansas (Arthur Evans, 1851–1941) Kretoje atkasė 20 tūkst. kvadratinių metrų plotą užimantį pastatų kompleksą su daugybe kambarių ir koridorių. Jis tikėjo atradęs legendinį Minotauro labirintą ir Kretos karalių rūmus. Šios nuomonės ir dabar laikosi daugelis tyrinėtojų. Vis dėlto pastebėta ir daug keistų dalykų. Pavyzdžiui, pačios prabangiausios patalpos įrengtos giliai rūsiuose, ąsočiai su maisto atsargomis užmūryti nepasiekiamose vietose, o „vonios" nenaudojamos. Todėl kai kurie specialistai mano, kad atkastieji „rūmai" iš tiesų buvo prabangi laidojimo vieta.

Šlymanas atrado Agamemnono kapą

Vokiečių archeologas mėgėjas Heinrichas Šlymanas (Heinrich Schliemann, 1822–1890) 1876 m. gruodžio 6 d. apimtas euforijos nusiuntė Graikijos karaliui telegramą, kurioje rašė: „Aš mačiau Agamemnono kapą." Mikėnų piliakalnyje, keliose kapų šachtose, jis rado penkiolika

auksu ir papuošalais apkrautų skeletų. Vienas gražiausių papuošalų — auksinė pomirtinė kaukė — iki šiol vadinama Agamemnono kauke. Nustatyta, kad archeologas atrado maždaug 1600 m. pr. Kr. gyvenusių žmonių palaikus. Karalius Agamemnonas valdė (žinoma, jeigu jis egzistavo iš tikrųjų) maždaug 400 metų vėliau.

Viduramžiais dar nebuvo vandentiekio

■ Viduramžiais vandentiekio iš tikrųjų nebuvo, tačiau jis buvo anksčiau! Seniausias iki šiol atrastas miestas su bendra kanalizacija yra Mohendžo Daras. Tai viena iš arapos kultūros sostinių. Miestas buvo pastatytas apie 2600 m. pr. Kr. Jame gyveno 100 tūkst. žmonių. Mohendžo Daro mieste buvo toks vandentiekis, apie kokį daugelis dabarties indų galėtų tik svajoti. Namai buvo prijungti prie bendros kanalizacijos. Juose buvo vonios, fontanai ir net tualetai. Babilonas, Chatušas ir kiti senovės didmiesčiai taip pat turėjo puikiai veikiančius vandentiekius, o Romoje buvo net ir vandens čiaupai, reguliuojantys vandens tiekimą į patalpas.

Apie vergus ir tironus

Senovės Rytuose moterys buvo engiamos

■ Nors Babilone, Egipte, Persijoje ir Hetitų karalystėje moterys turėjo šiek tiek mažiau teisių negu vyrai, jos galėjo turėti asmeninę nuosavybę ir užsiimti verslu. Graikijoje ir Romoje moterys buvo beteisės. Tikroji Romos moterų padėtis nebuvo tokia sunki, kaip buvo nustatyta įstatymų knygose. Tačiau Graikijoje „padorioms“ moterims buvo leidžiama tiktai gimdyti vaikus. Sparta kai kuriais atžvilgiais skyrėsi nuo visos Graikijos. Čia vyrams buvo draudžiama dirbti ir užsiimti verslu, todėl jie buvo ekonomiškai absoliučiai priklausomi nuo savo žmonų.

Graikai taip pat gėrė iš ragų

Išliko daugybė senovės graikų gėrimo indų, kurių forma primena išlenktą ragą, pasibaigiantį žvėries galva. Iš tikrųjų jie kilę iš Persijos. Vis dėlto graikai iš ragų negėrė. Įpiltas vynas pro mažą skylutę varvėdavo į plokščią gėrimo dubenėlį.

Tironas — tai despotas

Graikų kalbos žodis *tyrannis* reiškia viešpatį. Taip buvo vadinami absoliučią valdžią turintys valdovai. Iš pradžių šio žodžio reikšmė buvo neutrali. Tik tada, kai vis daugiau „tironų“ ėmė piktnaudžiauti turima valdžia, šis žodis įgijo neigiamą prasmę. Senovės Romoje taip pat egzistavo „gerojo diktatoriaus“ sąvoka. Taip buvo vadinami valdovai, efektyviai vadovaujantys savo tautai krizių laikotarpiu, o sunkiajam laikotarpiui pasibaigus pasitraukiantys iš valdžios.

Drakontas įvedė drakoniškas bausmes

Įstatymų leidėjas Drakontas (gimęs apie 650 m. pr. Kr.) graikų paprotinę teisę papildė labai griežtomis bausmėmis. Taip jis siekė užkirsti kelią blogybėms ir priversti žmones griežčiau laikytis įstatymų. Didžiausia Drakonto įstatymų pažanga buvo ta, kad jis skirtingai traktavo tyčinę ir netyčinę žmogžudystę bei reikalavo, kad žmogžudystės bylas nagrinėtų teismas. Tai turėjo užkirsti kelią anuomet įprastam kraujo kerštui.

Vergai dirbdavo tokius darbus, kurių nenorėjo dirbti laisvieji

Vergų darbas buvo naudojamas ten, kur jis buvo pigesnis ir našesnis už laisvųjų darbininkų darbą. Dėl to visose vergovinėje santvarkoje gyvenusiose visuomenėse, tiek antikinėje Romoje, tiek ir pietinėse JAV valstijose, susidarė žemutinis laisvųjų gyventojų sluoksnis. Šie žmonės neturėjo galimybės susirasti apmokamo darbo, todėl taip nuskurdo, kad jų gyvenimo lygis tapo žemesnis negu daugelio vergų.

Leonidas išgelbėjo Spartą

Garsus Šilerio eilėraštis prasideda eilute: „Keleivi, kai ateisi į Spartą..." Jame pasakojama apie Spartos karaliaus Leonido ir ištikimų jo karių didvyrišką mirtį 480 m. pr. Kr. kautynėse su persais Termopilų tarpeklyje. Karo ekspertai, pradedant Napoleonu, Leonido auką vadino greičiau kvaila negu didvyriška. Iš tikrųjų persai jau seniai buvo radę kitą kelią per kalnyną. Todėl būtų buvę išmintingiau palikti tarpeklį ir padėti mūšyje Spartos ir Atėnų karo vadams.

Hipokratas sukūrė Hipokrato priesaiką

Vadinamoji Hipokrato (460–375 m. pr. Kr.) priesaika buvo sukurta tik po garsiojo Graikijos gydytojo mirties. Hipokratas iš Koso jau tada buvo legendinis asmuo, todėl siekiant, kad priesaika būtų reikšmingesnė, ji buvo priskirta būtent šiam gydytojui. 1948 m. dalis Hipokrato priesaikos, pavyzdžiui, žodžiai apie paslapties išsaugojimą ir pareigą rūpintis, buvo performuluoti gydytojų susirinkime Ženevoje. Dalies priesaikos, kurioje kalbama apie gydymo meno paslapties išsaugojimą, buvo visai atsisakyta.

Senovėje bausmės už nusikaltimus buvo labai žiaurios

Taip buvo ne visur. Pavyzdžiui, hetitų teisėtvarka beveik už visus nusikaltimus numatė piniginį atlygį. Dėmesio centre buvo ne bausmė, o teisingumo sugrąžinimas. Užmušęs arba suluošinęs žmogų, turėdavo kompensuoti aukos šeimai materialinę žalą. Kraštutiniais atvejais kaltininkas turėdavo tapti aukos šeimos vergu arba perimti nužudytojo darbus. Tik labai nedaug nusikaltimų buvo baudžiami mirties bausme. Hetitų karalystėje nebuvo baudžiama suluošinant. Keltų ir germanų kraštuose daugelis mirtinų konfliktų būdavo sureguliuojami vadinamaisiais kraujo pinigais. Čia taip pat nebuvo taikomos negarbingos bausmės, pavyzdžiui, viešas plakimas.

Apie olimpiadų laimėtojus ir alyvmedžių šakeles

Pirmoji olimpiada įvyko 776 m. pr. Kr.

Tais metais įvyko pirmosios olimpinės žaidynės. Olimpiada buvo vadinamas ketverių metų laikotarpis nuo vienų olimpinių žaidynių iki kitų. Nuo pirmųjų olimpinių žaidynių, įvykusių 776 m. pr. Kr., graikai pradėjo skaičiuoti laiką. Anuomet vienintelė olimpinių žaidynių sportinė rungtis buvo 200 m bėgimas stadione. Dalyvauti galėjo visi laisvi, gero vardo nesusitepę graikai; prieš žaidynes jie devynis mėnesius treniruodavosi savo tėviškėje ir 30 dienų — Olimpijoje.

Antikos laikais olimpinių žaidynių nugalėtojomis galėjo tapti ir moterys

Pirmoji moteris, laimėjusi olimpinėse žaidynėse, buvo Spartos karaliaus duktė Kiniska. 400 m. pr. Kr. ji laimėjo vadeliojimo varžybas. Anuomet šios rungties laimėtoju buvo laikomas ne vadeliotojas (jis paprastai būdavo vergas), o žirgo šeimininkas ir prižiūrėtojas. Vėliau olimpinių žaidynių laimėtojomis tapo ir daugiau moterų, nors jos ir neturėjo galimybės stebėti „savo“ pergalių. Pirmoji moteris, iš tikrųjų aktyviai iškovojusi olimpinį medalį, buvo britė Šarlotė Kuper (Charlotte Cooper, 1871–1967 m.). 1900 m. Paryžiuje ji laimėjo teniso varžybas.

Olimpinių žaidynių nugalėtojas antikinėje Graikijoje buvo aukščiausias sportininko titulas

Olimpinės žaidynės buvo pačios svarbiausios sportininkų varžybos, tačiau periodoniko titulas buvo dar aukštesnis sportininko įvertinimas. Periodonikais buvo vadinami tie sportininkai, kurie per vieną olimpiadą, t. y. per ketverius metus, iškovodavo pergales ketveriose svarbiausiose varžybose: olimpinėse žaidynėse, Pitijos žaidynėse Delfuose, Nemėjos žaidynėse ir Istmijos žaidynė-

se Korinte. Imtynininkas Milonas iš Krotono periodoniko titulą iškovojo šešis kartus (nuo 540 m. pr. Kr.)

Antikos laikais olimpinės žaidynės vykdavo dorai

Pirmas žinomas korupcijos atvejis buvo užfiksuotas 388 m. pr. Kr. Boksininkas, vardu Eupolas, laimėjo varžybas papirkęs tris savo konkurentus. Įvykis iškilo viešumon. Vis dėlto pagal to meto taisykles iš Eupolo nebuvo galima atimti laimėtos alyvmedžio šakelės. Už bausmę jis turėjo pastatyti šešias Dzeuso statulas.

Profesionaliems sportininkams olimpinėse žaidynėse leista dalyvauti tik nuo 1988 m.

Antikos laikų sportininkai tikrai nebuvo mėgėjai. Nuo IV a. pr. Kr. ėmė prasimušti profesionalūs kovotojai. Oficialiai olimpinių žaidynių laimėtojai gaudavo tik alyvmedžio šakelę, tačiau gimtieji miestai jiems skirdavo ir didžiules premijas. Dėl to nemažai sportininkų pakeitė gyvenamąją vietą. Be to, olimpiadų laimėtojai kitose varžybose galėdavo reikalauti didelių starto užmokesčių.

Gimnasijais Graikijoje buvo vadinamos aukštesniosios mokyklos

Žodis *gymnasium* išvertus reiškia *nuogų vietą*. Taip Graikijoje buvo vadinamos sportininkų treniruočių vietos. Anuomet sportininkai treniruodavosi ir kovodavo nuogi. Gimnasijai atsirado IV a. pr. Kr. Tada Graikijoje buvo surinkta profesionali kariuomenė, todėl daugelis vyrų neteko galimybės palaikyti sportinės formos karinėje tarnyboje. Treniruočių metu buvo mankštinamas ne tik kūnas. Į antikinių kūno rengybos klubų programą buvo įtrauktos ir filosofų paskaitos.

Akropolis yra Atėnuose

Akropolis reiškia aukštutinį miestą. Taip vadinami aukštai pastatyti įtvirtinti statinių kompleksai daugelyje antikinės Graikijos miestų. Iš pradžių akropo-

liai buvo tvirtovės, kur žmonės rinkdavosi prasidėjus karui. Vėliau aplinkui juos išaugo gyvenvietės. Akropolių paskirtis palengva kito. Juose pradėta statyti rūmus ir šventyklas. Vis dėlto pats garsiausias akropolis stovi Atėnuose. Joks kitas akropolis neprilygsta ansambliui, kuris Periklio (493–429 m. pr. Kr.) nurodymu buvo pastatytas klasikinėje Graikijos istorijos epochoje.

Pirmasis švyturys buvo pastatytas Aleksandro Didžiojo įsakymu

■ Įkūręs Aleksandrijos miestą Aleksandras (356–323 m. pr. Kr.) davė nurodymą priešais miestą esančioje Faro saloje pastatyti bokštą, kuris jūreiviams iš tolo rodytų kelią į naująjį uostą. Vis dėlto statybos užtruko. 130 m aukščio bokštas buvo pastatytas tik III a. pr. Kr. pradžioje, kai Aleksandrija jau kuris laikas buvo didelis ir judrus miestas. Uostas buvo naudojamas taip intensyviai, kad laivams tekdavo į jį plaukti ir naktį. Tada kilo idėja bokšto, kuris dabar laikomas vienu iš pasaulio stebuklų, viršuje įtaisyti šviesą skleidžiantį įrenginį.

Apie etruskus ir romėnus

Etruskų kultūra buvo labai nyki

■ Iki mūsų dienų išliko tik etruskų kapai, tačiau neišliko namų. Etruskų kapų piešiniai įkvėpė viduramžių dailininkus, piešusius pragaro vaizdus. Tačiau Antikos autorių raštuose etruskai vaizduojami kaip dykaduoniai, puotaujantys ir lėbaujantys kartu su savo žmonomis. Iki IV a. pr. Kr. etruskų kapai daugiausia buvo puošiami švenčių scenomis. Tik vėliau pradėta piešti demonus ir smurto bei prievartos scenas.

Romėnai valgydavo gulėdami

■ Paprotį valgyti gulomis iš Azijos tautų pirmieji perėmė graikai, o VI a. pr. Kr. jis pasiekė ir romė-

nus. Pavyzdžiui, Homero herojai dar valgė sėdėdami. Be to, prie stalo gulėdavo tik vyrai per šventinius pokylius. Moterys ir vaikai valgydavo sėdėdami atskirai nuo vyrų. Kasdieniame gyvenime dauguma vyrų alkį numalšindavo pakeliui užsukę į užkandines.

Šeimos nariai susiję giminystės ryšiais

Tik ne senovės Romoje. Čia *familia* buvo vadinami visi namuose gyvenantys žmonės, įskaitant ir vergus. Šeimai (šeimynai) priklausė ir „klientai". Tai buvo vyrai, ekonomiškai priklausomi nuo namų savininko ir privalantys jam patarnauti, pavyzdžiui, šeimininkui, siekiančiam politinės karjeros, organizuoti rinkiminę kampaniją.

Išlaisvinti Romos vergai negalėjo užimti aukštos padėties visuomenėje

Tai priklausė nuo aplinkybių. Daugelis vergų dar prieš išlaisvinami turėjo didžiulę kompetenciją, o kartais net ir galimybę turėti savo verslą. Be to, išlaisvinto vergo padėčiai įtaką turėjo jo buvusio šeimininko visuomeninis statusas. Daugelis išlaisvintų vergų tapo labai turtingi ir įgijo didžiulę politinę galią. Vis dėlto kilmingi patricijai juos laikė tipiškais naujaisiais turtuoliais. Šiaip ar taip, turtingi išlaisvinti vergai užėmė aukštesnę padėtį negu neturtingi plebėjai.

Lotynų kalba buvo pirmoji pasaulinė kalba

Senovėje visuose Rytuose buvo paplitusios iš Mesopotamijos kilusios arkadų ir asirų kalbos. Nuo 900 m. pr. Kr. jas ėmė išstumti aramėjų kalba, kurią prekeiviai ir keliautojai vartojo didžiulėje srityje nuo Graikijos iki Indo upės. Nors asirai nukariavo ir išsklaidė aramėjus, tačiau šių kalba, kuria vartojant 22 priebalsius buvo galima nesunkiai rašyti ant papirusų, pasirodė praktiškesnė negu asirų dantiraštis. V a. pr. Kr. pradžioje aramėjų kalba tapo oficialia milžiniškos persų karalystės kalba.

Forumas buvo Romos turgaus aikštė

Iš pradžių taip ir buvo, tačiau vėliau konsulai ir imperatoriai aikštėje pristatė tiek visokių šventyklų, visuomeninės paskirties pastatų ir kulto vietų, kad čia nebuvo įmanoma ką nors pardavinėti. Greta pirmojo *Forum Romanum* Julijaus Cezario bei imperatorių Augusto, Vespasiano, Nervos ir Trajano nurodymu buvo statomi kiti forumai. Trajano forumui priklausė ir Trajano turgus — šešių aukštų pastatas, kuriame įsikūrė lygiai 150 krautuvių. Šiais laikais toks statinys būtų vadinamas prekybos centru.

Riteriai turėjo arklių

Romos imperijoje žodis *ritter* reiškė vidutinę padėtį. Iš pradžių taip buvo vadinami kariuomenės raitininkai. Kad būtų priimtas į raitininkus, vyras turėjo išgalėti nusipirkti vieną arba du arklius, vergą ir reikalingų ginklų. Vėliau norint tapti riteriu pakakdavo turėti nustatyto dydžio turto. 218 m. pr. Kr. kilmingiems patricijams buvo uždrausta užsiimti prekyba ir vykdyti piniginius sandorius, todėl daugelis „riterių“ praturtėjo tapę kariuomenės tiekėjais, bankininkais, nekilnojamojo turto makleriais bei kasyklų nuomotojais.

Roma buvo pastatyta ant septynių kalvų

Roma įsikūrė aplinkui Palatiną. Tiksliai nežinoma, nuo kada Roma pradėta vadinti miestu ant septynių kalvų. Pirmą kartą šis apibūdinimas minimas tik IV a. Čia išvardyti ir kalvų pavadinimai: Palatinas, Aventinas, Celijus, Eskvilinas, Tarpėjus, Vatikanas ir Janikulas. Šiais laikais trys pastarosios kalvos nepriskiriamos klasikiniam Amžinojo miesto septynetui. Vietoje jų į sąrašą įtrauktas Viminalas, Kvirinalas ir Kapitolijus. Iš tiesų Romoje yra labai daug kalvų, o skaičius „septyni“ minimas tik dėl simboliškumo.

Apie Cezarį ir cezarius

Cezaris pasakė „Burtų kauliukas mestas..."

■ Cezaris (100–44 m. pr. Kr.) savo pasiryžimą rizikuojant pereiti Rubikono upę ir žygiuoti į Romą pakomentavo taip: „Kauliukas turi būti metamas aukštai." Istorikas Svetonijus (apie 70–140 m. po Kr.) šią frazę pavertė įtaigiau skambančia sentencija *Alea iacta est* („Burtų kauliukas mestas").

Cezaris dejavo „Ak, mano sūnau Brutai!"

■ Teigiama, kad Cezaris šiais legendiniais žodžiais nužudymo akimirką išreiškė sukrėtimą, kurį pajuto suvokęs, kad sąmoksle dalyvavo jo patikėtinis Markas Junijus Brutas (85–42 m. pr. Kr.). Viena vertus, sunku patikėti, kad gavęs aštuonis durklo smūgius į nugarą Cezaris dar galėjo atpažinti Brutą. Be to, Romos istorikai Svetonijus (apie 70–140 m. po Kr.) ir Kasijus Dio (apie 155–229 m. po Kr.) tvirtino, kad imperatorius greičiausiai mirė tylomis. Vis dėlto kai kurie šaltiniai teigė, kad mirdamas jis pasakė Brutui: „Ir tu, mano sūnau?"

Neronas padegė Romą ir suvertė kaltę krikščionims

■ 64 m. liepą didžiuliam gaisrui nusiaubus Romą imperatorius Neronas (37–68 m. po Kr.) pasinaudojo proga pasistatyti prašmatnius rūmus, vadinamus Aukso rūmais. Visiškai nenuostabu, kad netrukus pasklido legendos, esą jis pats padegė miestą ir dar apdainavo gaisrą. Tacitas (55–115 m. po Kr.) pasakojo, kad tuo metu, kai prasidėjo gaisras, Neronas buvo apsistojęs Antiume. Sužinojęs apie nelaimę, jis nedelsdamas sugrįžo ir nurodė parkuose ir visuomeninės paskirties pastatuose suteikti laikiną prieglobstį nukentėjusiesiems. 200–300 krikščionių (*christiani*) buvo pasmerkti mirti. Tokia buvo Nerono reakcija į gaisrą. Egzistuoja hipotezė, kad buvo kalbama ne apie *christiani*, o apie *chrestiani*

(iš lot. „lupikautojai“) — spekuliantus nekilnojamuoju turtu. Tokiu atveju tektų patikėti, kad Nerono laikais krikščionys nebuvo persekiojami.

Romos cirke vykdavo gladiatorių kautynės ir žvėrių medžioklė

Parodomosios kovos ir žvėrių demonstravimas vykdavo amfiteatre — arenoje, kurią supo keli aukštai žiūrovams skirtų eilių. Čia vykdavo ne tik kruvinos kovos. Iš pradžių egzotiški žvėrys buvo pernelyg brangūs, todėl romėnai jų nežudydavo. Vykdavo ne kovos, o dresavimas. Cirkas buvo ilgas takas, skirtas vežimų lenktynėms, triumfo žygiams ir procesijoms. Beveik visi Romos imperijos miestai turėjo savo amfiteatrus, tačiau cirką turėjo tik vienas kitas. Didžiausias ir garsiausias buvo Romos *Circus Maximus*.

Imperatorius Vespasianas įvedė tualeto mokestį

To padaryti neišdrįso net išradingieji pinigų rinkėjai Romos imperatoriai. Vis dėlto imperatorius Vespasianas (9–79 m. po Kr.) apmokestino iš viešųjų tualetų kailiadirbiams ir vėlėjams parduodamą šlapimą. Jie šlapimo rūgštį naudojo kailiams ir medžiagoms apdoroti. Kai Vespasiano sūnus Titas (39–81 m.) papriekaištavo dėl tokio „nepadoraus“ mokesčio, imperatorius jam atsakė vėliau išgarsėjusiu sakiniu *Pecunia non olet* („Pinigai nekvepia“).

Romos amfiteatras Koliziejumi buvo pavadintas dėl milžiniško dydžio

Statinys išties įspūdingas. Daugelis šiuolaikinių futbolo klubų galėtų pavydėti 50 tūkst. žiūrovų vietų arenos. Jai Koliziejaus (*Kolosseum*) pavadinimą davė didžiulė Nerono statula — kolosas, pastatytas II amžiuje. Penkių aukštų Koliziejus buvo pastatytas 80 m. po Kr., valdant imperatoriui Flavijui Vespasianui. Iš pradžių jis buvo vadinamas Flavijaus amfiteatru (*Amphitheatrum Flavium*).

Vykstant gladiatorių kautynėms pirmosiose eilėse sėdėdavo moterys

Savaime suprantama, nė vienas populiarių nuotykinių istorinių filmų režisierius, filmuodamas romėnų rungčių sceną, neatsisako pačiame arenos pakraštyje pasodinti kelių aistringų gražuolių. Vis dėlto tokios filmų scenos visiškai neatitinka realybės. Nors moterims buvo leidžiama stebėti varžybas, jos privalėjo būti paskutiniame amfiteatro aukšte, kuo toliau nuo įvykių vietos. Jos negalėdavo aiškiai įžiūrėti pusnuogių vyrų kūnų ir trykštančių kraujo upelių.

Karakalos termos buvo didžiausios Romoje

Romos Karakalos termų griuvėsiai liudija toje vietoje buvus didžiulį statinį, kurio aukštis siekė 44 metrus. Pastatas užėmė 100 tūkst. m^2 plotą. Vis dėlto imperatoriaus Diokletiano (243–316 m. po Kr.) termos buvo didesnės. Jų plotas buvo net 112 tūkst. m^2. Deja, pastarojo statinio liekanų yra labai nedaug. Norint įvertinti ankstesnį Diokletiano termų dydį, reikia iš *S. Maria degli Angeli* bažnyčios, kuri įrengta perstačius buvusį tepidariumą (pereinamąją salę su šiltu baseinu tarp karštų ir šaltų vonių), nueiti į Šv. Bernardo bažnyčią, kuri pastatyta apvalioje išorinio mūro sienoje.

Apie midų ir runas

Germanai želdino didžiules barzdas

Romėnų istorikas Tacitas pasakojo, kad germanai teikė labai didelę reikšmę higienai, todėl dažnai maudėsi. Tvarkingai apkarpyta barzdelė taip pat rodė germanus puoselėjant kūną. Meniškai pagaminti bronziniai skustuvai būdavo dedami į kapus. Istorikai spėja, kad suaugystės proga kiekvienas jaunuolis gaudavo dovanų skutimosi peilį, kurį laikydavo visą gyvenimą.

Dėl griežtų papročių Tacitas germanus laikė geru pavyzdžiu romėnams

Dar didesnį įspūdį Tacitui paliko germanų svetingumas. Jų namuose būdavo priimami ir vaišinami visi, net ir svetimi arba priešiškai nusiteikę pakeleiviai. Germanai ne tik vaišindavo ir apnakvindindavo svečius, bet prireikus padovanodavo jiems naujų drabužių ir visko, ko svečiai pageidaudavo. Be to, Tacitas gyrė germanų sąžiningumą, narsumą, padorų šeiminį gyvenimą ir dingą (genties susirinkimą). Istorikui nepatiko germanų tingumas, peštynės, alkoholizmas ir polinkis kauliukais pralošti namus bei ūkius.

Dingas buvo demokratinė institucija, nesuderinama su monarchija

Dingas, visų laisvų vyrų susirinkimas, germanų gentyse buvo aukščiausias sprendimus priimantis organas. Jame buvo renkami ir karaliai bei hercogai. Karalius turėjo aukščiausią autoritetą kulto klausimais, o hercogai vadovavo karo žygiams. Tik I a. po Kr. atsirado genčių vadai, kurie turėjo autoritetą visose srityse. Tada Merovingų karalystėje karalių rinkimus pakeitė paveldima monarchija ir dingas tapo tik vietinės reikšmės organu. Vis dėlto kai kurie šios struktūros elementai išliko iki Karolio Didžiojo (apie 748–814 m.) laikų.

Germanai reiškia *ietininkai*

Iki šiol tikslių duomenų apie sąvokos *germanai* kilmę nėra, tačiau nė vienas mokslininkas nepritaria nuomonei, kad šis žodis reiškia *ietininkai*. Manoma, kad kairiajame Reino krante gyvenę keltai germanais vadino tungrių gentį. Tada žodis germanai reiškė *kaimynai*. Romėnai sąvoką perėmė ir pradėjo ją vartoti visoms germanų gentims įvardyti. Iki tol germanai neturėjo savivardžio, nes nelaikė savęs tauta. Romėnai davė galų pavadinimą vakarų Europos keltams.

Germanai rašė runomis

Runos (pavadinimas kilęs iš

gotų žodžio *paslaptis*) buvo ne paprasti rašmenys. Jos išrastos tik III a. po Kr. Runos buvo naudojamos religiniams ir kitokiems tekstams rašyti. Kiekviena runa reiškė ne atskirą garsą, o visą sąvoką. Pavyzdžiui, nacių naudota pergalės runa S* iš tiesų simbolizavo saulę. Vyskupas Vulfila (Wulfila apie 311–383 m.), versdamas Bibliją, sudarė gotų raidyną. Jis panaudojo runas, lotyniškus ir graikiškus rašmenis. Būtent Vulfila sukūrė plačiai vartojamą germanų raštą.

----

* Žaibo formos. — Vert.

Germanai išrado midų

Germanai neišrado nei midaus, nei alaus. Nors daugeliui atrodo, kad alus ir midus yra tipiški germanų gėrimai, iš tiesų jie buvo žinomi beveik visose pasaulio kultūrose. Niekas nežino, kuriai tautai pirmai šovė į galvą vandenį maišyti su medumi ir rauginti moliniuose puoduose. Manoma, kad alus buvo išrastas Mesopotamijoje. Šioje šalyje buvo daromos net kelios alaus rūšys.

Kimbrai ir teutonai patraukė į Italiją, nes ten buvo geresnis klimatas

Daugelis aiškintojų šį įvykį susiejo su vokiečių troškimu gyventi saulėtuose pietuose. Gali būti, kad kimbrai ir teutonai savo tėvynę, buvusią pietų Jutlandijoje, paliko dėl itin didelę žalą padariusio audros sukelto potvynio. Be to, jie norėjo rasti naujų plotų savo gyvenvietėms įkurti. To padaryti neleido nei kitos germanų gentys, nei keltai, todėl teutonai ir kimbrai prieš savo valią tolydžio buvo stumiami vis toliau, kol pagaliau pasiekė Karintiją. Čia atvykėliai bandė prekiauti su romėnais, tačiau nesėkmingai.

Apie Arminijų ir cheruskus

Romėnai niekada nebuvo nukariavę germanų

Iki garsiojo Teutoburgo miško mūšio* visi žymūs germanų genčių vadai buvo sudarę sąjungą su romėnais ir paklusę aukščiausiajai Romos valdžiai. Vienos gentys buvo nukariautos ir priverstos sutikti su romėnų sąlygomis, kitos prisijungė savo iniciatyva. Publijus Kvintilijus Varas (apie 46 m. pr. Kr.–9 m. po Kr.) buvo paskirtas Romos vietininku ir įpareigotas įkurti provinciją. Kaip buvo įprasta Romos imperijoje, jis įvedė duoklės mokestį ir viešą plakimą rykštėmis. Tokios garbę žeidžiančios bausmės prieštaravo germanų teisingumo suvokimui, o būtinybę mokėti duoklę jie laikė vergija. Todėl 9 m. po Kr. įvyko Arminijaus (apie 17 m. pr. Kr.–21 m. po Kr.) vadovaujamas sukilimas.

----

* Dar vadinamo Varo mūšiu. — Vert.

Varo mūšis vyko Teutoburgo Miške

Romos istorikas Tacitas (55–115 m. po Kr.) rašė, kad Varas germanams pralaimėjo 9 m. po Kr. rudenį *saltus teutoburgensis*, tačiau tokio vietovardžio anuomet nebuvo. XVII a. buvo iškelta hipotezė, kad garsiojo mūšio vieta galėjo būti netoli Detmoldo, todėl Osningo kalvų virtinė buvo pavadinta Teutoburgo Mišku. Šiais laikais manoma, kad Varo mūšis įvyko Kalkryzėje (Kalkriese), netoli Bramšės (Bramsche).

Pergalė prieš Varą paskatino germanų gentis pajusti savo vieningumą

Arminijaus bendram tikslui suburta kelių germanų genčių koalicija buvo laikina sąjunga. Ji gyvavo tik aštuonerius metus. Tada Arminijus užpuolė savo nuolatinį priešininką, markomanų vadą Marobodą ir jį nugalėjo. Po dvejų ar trejų metų, baimindamasis dėl pernelyg didelės Arminijaus galybės, šį nužudė giminaitis. Nebevarginamos romėnų, kurie jau nebesiekė užkariauti germanų sričių, gentys

toliau išlaikė savo senąją struktūrą. Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiu, prireikus kovoti tarpusavyje, germanų gentys be skrupulų sudarydavo sąjungas su romėnais arba hunais. Germanai greičiau buvo kultūrinė grupė, o ne politinis vienetas.

Druidai buvo keltų burtininkai

Egzistavo trys druidų klasės. Labiausiai gerbiami buvo dvasininkai. Toliau rikiavosi pranašautojai ir poetai. Kiekvienos druidų klasės nariai įgydavo žinių, kurios buvo griežtai laikomos paslaptyje. Dvasininkai mokydavosi ilgiausiai — net 20 metų. Trumpiausiai trukdavo poetų mokymasis — „tik“ septynerius metus. Druidai buvo vieninteliai autoritetai, kuriems paklusdavo keltų gentys. Dėl to jie ėjo ir teisėjų pareigas bei spręsdavo politinius konfliktus.

Apie hunus ir vandalus

Hunai buvo labai žiaurūs

IV a. Europoje karų žiaurumas buvo visiškai normalus reiškinys. Vis dėlto hunai išgąsdino neįprasta išvaizda ir gebėjimu kovoti sėdint ant žirgo, kojomis įsirėmus į balnakilpes. Hunų karo žirgai šuoliais lėkdavo priešų gretų link, o raiteliai užpildavo juos strėlių lietumi. Hunai rytų Europą (iki Magdeburgo–Regensburgo linijos) valdė tik 80 metų. Šiuo laikotarpiu jie ne tik kariavo su romėnais, bet ir buvo sudarę naudingų sąjungų.

Nybelungų giesmė nesusijusi su istoriniais įvykiais

Giesmėje aprašomas Nybelungų žygis Dunojumi žemyn į Vengriją, į karaliaus Atilos (406–453 m.) rūmus, labai aiškiai apibūdina gyvenimą hunų valdymo laikotarpiu. Kūrinyje visiškai teisingai teigiama, kad anuome-

tinės rytų germanų gentys buvo hunų vasalai. Vis dėlto germanė Atilos žmona Krimhilda* nebuvo Burgundijos karaliaus Giunterio sesuo. Karalius Giunteris 435 m. suorganizavo grobikišką karo žygį į Romos provinciją Belgiką**. Dėl to po dvejų metų jis buvo nužudytas romėnų sąjungininkų hunų. Burgundai buvo išvaryti iš Vormso apylinkių, tačiau jų nepavyko išnaikinti Vengrijoje, todėl jie netrukus įsikūrė Savojoje.

----

* Kituose šaltiniuose vadinama *Ildico* ar *Hildchen*. — Vert.

** Teritorija, kurioje gyveno keltų gentis belgai. — Vert.

Vandalai suniokojo Romą

■ 455 m. germanų gentis vandalai užėmė Romą ir plėšė miestą 14 dienų. Vis dėlto manoma, kad jie sudegino palyginti nedaug namų ir nesurengė didžiulių skerdynių. Vėlesni užkariautojai, pavyzdžiui, normanai (1084 m.) ir Karolio V daliniai (1527 m.) Romą nusiaubė kur kas smarkiau. Vandalų įsiveržimą į miestą išprovokavo jų sąjungininko Valentiniano III (419–455 m.) nužudymas. Manoma, kad vandalus į pagalbą galėjo pasikviesti Valentiniano III našlė Eudoksija (apie 422–462 m.).

Alarikas buvo jaunas didvyris

■ Iš tiesų vestgotų karalius Alarikas I (apie 370–410 m.) buvo mūšių užgrūdintas kovotojas, neturėjęs savo tėvynės. Jis gimė tada, kai gotams teko sprukti nuo hunų. Vėliau tapo Romos karininku, tačiau netrukus išprovokavo nepasitenkinimą romėnais, suniokojo pusę Graikijos, kovoje prieš Vakarų Romos imperiją prisidėjo prie Bizantijos ir galų gale užėmė Romą. Vis dėlto gotai naująją tėvynę dab. Ispanijos teritorijoje susirado tik po Alariko I mirties.

Dytrichas Bernietis iš tiesų buvo Teodorikas Didysis

■ Ostgotų karalius Teodorikas (apie 453–526 m.) viduramžiais buvo laikomas didvyriu Dytrichu Berniečiu*, tačiau iš tiesų kara-

liaus gyvenimas nieko bendra su *Nybelungų giesmėje* aprašytais įvykiais neturėjo. Herojiniame epe vaizduojamas Dytrichas buvo Atilos amžininkas. Mūšyje prie Ravenos jis atkovojo savo palikimą. Istorinį Teodoriką imperatorius Zenonas (valdė apie 474–491 m.) išsiuntė kovoti su germanų užkariautoju Odoakru (apie 430–493 m.). Prie Ravenos nugalėjęs Odoakrą, Teodorikas jį nudūrė. Zenonui teko prieš savo valią taikstytis su Teodoriko viešpatavimu Italijoje. Šalyje jo valdymo laikotarpiu įsiviešpatavo tvarka bei tolerancija ir suklestėjo kultūra.

----

* *Nybelungų giesmės* autorius. — Vert.

Mūšyje dėl Romos buvo kovojama dėl Romos

■ Legendiniame Felikso Dano (Felix Dahn, 1834–1912 m.) romane *Mūšis dėl Romos* (*Kampf um Rom*) ir jo ekranizacijoje, kurioje nusifilmavo Orsonas Velsas (Orson Welles, 1915–1985) Romos miestui tenka antraeilis vaidmuo. Imperatorius Justinianas (482–565 m.), pasinaudojęs Romos sąjungininko Teodoriko dukters Amalazuntos nužudymu (535 m. ją nužudė pusbrolis), sunaikino Italijoje įsikūrusią gotų karalystę ir anksčiau Vakarų Romai priklausiusią sritį prijungė prie Rytų Romos. Blogasis intrigantas Ketegas, „sugadinęs“ Romoje gyvenusius tauriuosius gotus, buvo tik F. Dano prasimanymas. Karuose dėl valdžios gotams neprireikė bizantiečių pagalbos.

Apie bizantiečius ir frankus

Dabartinė Frankonija buvo frankų karalystės centras

■ Frankais buvo vadinamos susijungusios kelios smulkesnės germanų gentys, IV amžiuje gyvenusios trikampyje tarp Antverpeno, Koblenco ir Brėmeno. Dalis šios teritorijos priklausė Romai, o dalis — germanams.

Dabartinę Frankoniją, esančią abipus Maino upės, frankai užkariavo V a., išvijęs alemanus, kurie taip pat buvo susijungę iš kelių mažesnių genčių. Frankonijos hercogystė prie Maino atsirado tik apie 900 m., žlugus Karolingų karalystei.

Bizantijas yra senasis Konstantinopolio pavadinimas. Dabar šis miestas vadinamas Stambulu

Šio miesto prie Bosforo sąsiaurio vardų kaitą susekti labai sunku. Jis buvo įkurtas VII a. pr. Kr. ir iš pradžų pavadintas Bizantiju. 333 m. po Kr. Konstantinas Didysis atstatytą ir išplėstą miestą pavertė savo sostine ir pavadino *Nova Roma* (Naująja Roma). Šis vardas labai greitai buvo pakeistas į Konstantinopolį, tačiau kartu buvo vartojamas ir senasis pavadinimas Bizantijas. 1453 m. miestą užgrobė turkai ir pavadino jį Stambulu. Šio vardo reikšmė iki šiol nėra tiksliai išaiškinta. Vis dėlto net iki XX a. pradžios Konstantinopolis išliko oficialus miesto pavadinimas. Rytų Romos imperiją (395–1453 m.) Bizantija pradėta vadinti tik naujaisiais amžiais.

Frankai reiškia *laisvieji*

Iš tiesų *frankai* reiškia *įžūlūs, akiplėšiški, drąsūs*. Taip romėnai vadino germanų genčių sąjungą, kuri ilgainiui vis labiau kartino jų gyvenimą. Tikrai ne visi frankai buvo kilę iš „laisvųjų“ germanų, gyvenusių į rytus nuo Reino upės. Kiti buvo vakarų Reino provincijų *Germania Inferior* bei *Belgiko* gyventojai, pavaldūs Romai. Kol Romos imperija mėgino susidoroti su didžiojo tautų kraustymosi pasekmėmis, frankai po truputį įsigalėjo Reino vidurupyje ir žemupyje.

Dauguma Frankų karalystės gyventojų buvo frankai

Karalystėje, kurią įkūrė Merovingų dinastijos atstovas Chlodvigas (482–511), gyveno tik maždaug du procentai frankų. Daugiausia frankų buvo įsikūrę

karalystės šiaurės vakaruose. Frankų beveik nebuvo nei karalystės pietinėje dalyje, nei dabartinės Vokietijos teritorijos rytuose ir pietuose. Pietinėje Frankų karalystės dalyje Chlodvigas rėmėsi daugiausia senosios romėnų ir galų diduomenės valdymu. Bavarijai, Tiuringijai, Saksonijai, Fryzijai ir Serbijai jis leido turėti autonomijas ir savus valdovus, tačiau su sąlyga, kad šie mokės duoklę ir palaikys Chlodvigo užsienio politiką. Frankų didikai neteko galios. Jie buvo pakeisti Chlodvigo patikėtiniais.

Merovingai buvo vokiečių valdovų dinastija

■ Anuomet Vokietija dar neegzistavo. Merovingai kilo iš srities toje vietoje, kur dabar yra Vokietijos, Olandijos ir Belgijos paribys. Tikslesnės informacijos apie Merovingų tautybę nėra, ir jos ieškoti būtų netikslinga. Merovingų karalystė įsikūrė dabartinės Vokietijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, Liuksemburgo, Šveicarijos ir Lichtenšteino teritorijoje. Todėl Merovingų dinastija užima svarbią vietą visų šių valstybių istorijoje.

Apie Karolį ir imperatoriaus karūnavimą

Karolio Martelio karo žygiai išgelbėjo Vakarus nuo islamizacijos

■ 711 m. arabai užkariavo Ispaniją, tačiau nesugriovė krikščionių kultūros. Arabų siekius užvaldyti pietų Prancūziją parėmė dalis vietinių kunigaikščių. 732 m. Karolio Martelio (Karl Martell, apie 689–741) pergalė sustabdė arabų veržimąsi. Kiek vėliau Ispaniją valdžiusi Omejadų dinastija turėjo bėdų su Bagdado kalifais, todėl tęsti Europos užkariavimą jiems pritrūko jėgų. Vis dėlto, neiškovojus pergalių prie Tūro ir Puatjė, arabų veržimosi nebūtų pavykę sustabdyti, ir Pietų Prancūziją būtų ištikęs Ispanijos likimas.

Karolis Didysis buvo pirmasis Karolingų dinastijos karalius

Faktinę valdžią Prancūzijoje išsikovojo dar Karolio Didžiojo prosenelis Pipinas Vidurinis (635–714). Oficialiai Karolingai pusę amžiaus buvo dvaro valdytojai, t. y. aukščiausios kategorijos Merovingų dinastijos laikų valdininkai. Apie Merovingų dinastiją žinoma labai nedaug — tik valdovų vardai. 750 m. Karolio tėvas Pipinas Trumpasis (714–768) paklausė popiežiaus, ar būtų geriau, jeigu faktiniai šalies valdovai būtų karaliai. Popiežius Bonifacas atsakė teigiamai, ir Pipinas buvo karūnuotas.

Pipinas Trumpasis buvo žemo ūgio

Pipinas Trumpasis (714–768) buvo paskutinis frankų kilmės karaliaus dvaro valdytojas. Jis buvo vadinamas Jaunesniuoju arba Mažuoju, o lotyniškai šie abu vardai skamba vienodai — *minus*. Pipino Trumpojo senelis buvo vadinamas Viduriniu, arba Pipinu Heristaliečiu, o prosenelis — Vyresniuoju, arba Pipinu Landeniečiu. Visos trys pravardės buvo suteiktos, nes nė vienas iš šių valdovų oficialaus antrojo vardo neturėjo. Iš tiesų „trumpasis" Pipinas garsėjo legendine fizine jėga ir tikriausiai buvo labai aukštas, nes jo sūnus Karolis buvo aukštesnis kaip 1,90 m.

Karolis Martelis visų pirma kovojo su arabais

Karolis Martelis kariavo beveik visą laiką. Karas su maurais buvo tik nedidelis jo gyvenimo epizodas. Būdamas rytų frankams priklausiusios Austrazijos valdovo rūmų valdytojas, jis kovojo su kitais regionais — Neustrija ir Burgundija, taip pat su priklausomomis, bet nepaklusniomis fryzų, saksonų, alemanų ir tiuringų gentimis.

Karolis Didysis buvo Vokietijos imperatorius

Karolį Didįjį (apie 748–814 m.) 800 m. Kalėdų naktį popiežius Leonas III (valdė 795–816) karūnavo Romos imperatoriumi. Be

to, jis buvo frankų ir langobardų karalius. Vokietijos imperija anuomet dar neegzistavo. Iš tiesų karūnavimo dieną niekas gerai nežinojo, kas yra Romos imperija. Visos Romos imperijos paveldėtojais vis dar buvo laikomi Bizantijos imperatoriai. Suteikdamas Karoliui naują titulą Leonas III visų pirma siekė Katalikų bažnyčiai ir popiežiaus institucijai užtikrinti ypatingą valdovo globą.

Karolis Didysis įkūrė Šventąją vokiečių tautos Romos imperiją

Karolis Didysis tapo Romos imperatoriumi. Pirmą kartą imperija buvo įvardyta kaip „šventoji" tik Frydricho Barbarosos (1122–1190 m.) laikais, o sąvoka *Nationis Germanicae* atsirado tik 1450 m. Be to, egzistavo tik lotyniškas jos variantas. Imperijos nereikėtų tapatinti su Vokietija. Sąvoka „Šventoji vokiečių tautos Romos imperija" apibūdina ne aiškiai apibrėžtą teritoriją, o jos valdovų siekį viešpatauti visoje Europoje. Iš tikrųjų imperijai priklausė tos šalys, kurių valdovai pripažino imperatoriaus viršenybę.

Popiežius turėjo teisę skirti imperatorių

800 m. popiežius Leonas III sau tokią teisę skyrė savavališkai. Gali būti, kad Karolis iš anksto žinojo apie šiuos planus, tačiau vis tiek susierzino, kai Romos popiežius juos įgyvendino. Imperatorius nenorėjo būti priklausomas. 813 m. Karolis pasirūpino, kad imperijos susirinkimas jo sūnų Liudviką (778–840) išrinktų bendravaldžiu imperatoriumi. Jis buvo karūnuotas Achene. Vis dėlto ne veltui Liudvikas buvo vadinamas Pamaldžiuoju. Po trejų metų jis buvo karūnuotas iš naujo. Šį kartą jį karūnavo popiežius. Taip įsigaliojo popiežiaus teisė skirti imperatorių, kurią Šventasis Sostas išlaikė iki XVI a.

Karolis Didysis turėjo aštuonias žmonas

Karolio Didžiojo sutuoktuvių istorijai būtų galima paaukoti visą knygos skyrių. Vis dėlto

Bažnyčia buvo palaiminusi tik keturias jo santuokas. Pirmoji buvo Langobardijos karaliaus Deziderijaus (Desiderius; valdė 757–774 m.) duktė, kuri buvo vadinama Deziderata, nors pagal anuometinę tradiciją tėvai vardų vaikams neperduodavo. Išvijęs Dezideratą Karolis vedė Hildegardą (758–783 m.), vėliau Fastradą (mirė 794 m.), paskui — Liutgardą (mirė 800 m.). Kiekvieną naują santuoką imperatorius sudarydavo mirus ankstesnei žmonai. Be to, jis turėjo daug kitų moterų, tačiau žinomi tik penki vardai. Galbūt jos buvo paprasčiausios valdovo meilužės, tačiau galėjo būti sudariusios su juo ir laisvąsias santuokas.

Karolis Didysis buvo paskelbtas šventuoju

Iki šiol ginčijamasi, ar Karolis Didysis yra oficialus Katalikų bažnyčios šventasis. 1165 m. jį kanonizavo antipopiežius Paskalis III (Gvidas fon Krema — Guido von Crema — miręs 1168 m.), kurį išrinko kardinolų mažuma. Oficialusis popiežius Aleksandras III (Orlandas Bandinelis (Orlando Bandinelli — apie 1105–1181 m.) šios kanonizacijos nepripažino. Vis dėlto Katalikų bažnyčia pakentė Karolio Didžiojo garbinimą.

Karolio sūnėną Rolandą užmušė maurai

Hruotlandas (mirė 778 m.) buvo Bretanės grafas. Jo giminystė su imperatoriumi buvo tik literatūrinis prasimanymas. 778 m. Karolis vadovavo karo žygiui į Ispaniją prieš maurus. Grįžtant atgal Hruotlandas buvo paskirtas ariergardo vadu. Pirėnų pusiasalyje prie Ronsesvalio (*Roncesvalles*) jį ir jo žmones išžudė baskai. „Rolando giesmėje“, kuri atsirado tik apie 1100 m., šis įvykis yra labai pagražintas ir pavaizduotas kaip pasiaukojama kova prieš pagonis.

Apie feodalinę sistemą ir dvikovas

843 m. Karolingų imperija buvo padalyta

Karolingų imperija buvo padalyta kelis kartus. Manoma, kad Verdeno sutartis, kurią sudarė Liudvikas Vokietis (apie 806–876), Karolis Plikasis (823–877) ir Lotaras (795–855), lėmė valstybių, tapusių Prancūzijos ir Vokietijos pirmtakėmis, susiformavimą. Vis dėlto vėliau visa imperija vėl buvo atsidūrusi vieno valdovo rankose. Ją valdė Karolis III (839–888 m.). Lemiamą smūgį 911 m. sudavė Vokietijos hercogai. Išmirus Rytų frankų Karolingų dinastijos atšakai, jie valdovu išrinko ne Vakarų frankų atstovą, o žmogų iš savo rato — grafą Konradą I (valdė 911–918 m.).

Feodalinė sistema buvo sugalvota viduramžiais

Labai panašios sistemos egzistavo ir ankstyvosiose kultūrose. Pavyzdžiui, nuo 1050 m. pr. Kr. Kiniją valdžiusi Džou dinastija žemę paskirstė kilmingiems pavaldiniams, kurie vertė ją dirbti valstiečius baudžiauninkus. Ilgainiui Džou dinastijos valdovai kilminguosius pavaldinius apginklavo, kad šie galėtų ginti kraštą nuo įsibrovėlių. Tapę stipresni už pačius valdovus, jie netrukus nuvertė Džou dinastiją.

Laisvieji valstiečiai gyveno geriau už baudžiauninkus

Tiek keltai, tiek ir germanai turėjo vergų. Vergovinės santvarkos pėdsakų liko ir Karolingų imperijoje. Bažnyčiai uždraudus turėti vergų krikščionių, vergovinė santvarka pamažu virto baudžiavine. Viduramžiais egzistavo daugybė nelaisvės formų, kurias išvardyti būtų labai sudėtinga. Vis dėlto nelaisvų žmonių gyvenimo sąlygos daugiau priklausė ne nuo jų teisinio statuso, o nuo konkretaus šeimininko. Didžiausi vergų pirkliai buvo vikingai. Kartais jie tyčia grobdavo žmones ir parduodavo juos Rytų šalyse.

Labai svarbus vergų „perkrovimo“ punktas buvo Prahoje.

Miškai nebuvo kertami, nes jie buvo neįžengiami

Maždaug XI a. viduryje pradėjus naudoti ratinį plūgą, akėčias, kaktinį jungą jaučiams kinkyti bei kamantus arkliams, labai pakito žemės ūkis. Prireikus didesnių ariamosios žemės plotų, prasidėjo didysis miškų kirtimas.

Dvikovos įvykdavo priešininkui po kojomis numetus pirštinę

Tokiomis aplinkybėmis riteriai galėjo priešininkui po kojomis mesti savo grandininę pirštinę, tačiau tai nebuvo privalomas veiksmas. Kad dvikova įvyktų pagal visas taisykles, reikėjo parašyti specialų laišką ir apie kautynes pranešti bent prieš dvi dienas. Į dvikovą galėjo iškviesti kiekvienas, kuris jautėsi įžeistas. XIII a. karaliai, mėgindami pažaboti šį pernelyg išpopuliarėjusį reiškinį, ragino sudaryti tarpusavio taiką. 1495 m. dvikovos buvo uždraustos ir paskelbta amžina tarpusavio taika. XVIII a. į peštynes linkę aristokratai dvikovų papročius atgaivino — siekdami išprovokuoti dvikovą pradėjo mėtyti savo šilkines pirštinaites vienas kitam į veidą.

Apie misijas į Rytų kraštus ir pasaulio pabaigą

Karolis Didysis buvo karūnuotas Vokietijos imperatoriumi

Tiksliai nežinoma iki šiol, nuo kada imperatorius pradėta karūnuoti garsiąja aštuonkampe imperijos karūna. Ilgai buvo manoma, kad ją pagaminti nurodė Konradas II (990–1039), mat karūnoje yra lotyniškas įrašas: „Konradas, romėnų imperatorius ir augustas* iš Dievo malonės.“ Vis dėlto meno istorikai mano, kad karūna buvo pagaminta X a. antrojoje pusėje, o pirmasis ją užsidėjo imperatorius Otas

I (912–973). Pasakojama, kad imperatorius naująją karūną kelerius metus laikė spintoje, kol popiežius 962 m. malonėjo ją uždėti ant valdovo galvos.

----

* Lotyniškai *Šventasis*. — Vert.

Vokietijos imperatoriai kartu buvo ir Italijos karaliai

■ Karūnavus Otoną I vėlesni Vokietijos karaliai siekė būti vieninteliai teisėti imperijos karūnos savininkai ir Romos imperijos paveldėtojai bei Italijos valdovai. Tačiau Italijoje šis jų siekis buvo vertinamas visiškai kitaip. Imperatoriams tekdavo sunkiai siekti Italijos karaliaus sosto, o dar sunkiau būdavo priversti paklusti pavaldinius ir išsikovoti savo teises į realią valdžią. Buvo ir keletas karalių italų, paskutinis jų buvo Arduinas Ivrejietis (955–1015).

Vidurio Europos pagonių krikšto misija slėpė grobikiškus Vokietijos kėslus

■ Karinis konfliktas tarp Vokietijos imperijos ir kaimyninių kraštų visų pirma kilo dėl to, kad Vokietija jau buvo valstybė su tvirtai organizuota centrine valdžia, o kaimyniniuose kraštuose dar viešpatavo senosios genčių kultūros. Tiek saksai, tiek vikingai, tiek slavai, avarai ir vengrai grobikiškus karo žygius laikė visiškai normaliu dalyku, kaip kitados elgėsi ir keltai bei germanai. Vokietijos imperatoriai mėgino neramiuosius kaimynus priversti paklusti jų tvarkai, o šie norėjo išsaugoti savąją. Abi pusės kovojo itin žiauriai. Krikštas buvo vertinamas kaip priemonė nugalėtoms tautoms nuraminti, tačiau tai nebuvo pagrindinė karų priežastis.

Otonų imperija siekė Oderį

■ Nors kai kuriuose istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad Oderio pakrantė buvo imperijos teritorijos riba, iš tiesų dėl šios teritorijos buvo dažnai kovojama. Pretenzijas į šią sritį reiškė ne tik ten gyvenę slavai. XI a. naujų krikščioniškų valstybių — Lenki-

jos, Vengrijos ir Kroatijos — karaliai mėgino išsikovoti įtaką pagoniškuose slavų kraštuose. Teritorija tarp Elbės ir Oderio ne kartą buvo tapusi karinių konfliktų tarp Vokietijos ir Lenkijos valdovų priežastimi.

Žmonės manė, kad 1000 metais bus pasaulio pabaiga

■ Pasaulio pabaigos vaizdiniai buvo labai „populiarūs" visą viduramžių istorinį laikotarpį, tačiau nėra jokių duomenų, kad 999 ir 1000 metų sandūroje būtų kilusi išskirtinė panika. Visų pirma daug labiau tinkamu laiku pasaulio pabaigai buvo laikomi tūkstantieji metai nuo Kristaus mirties (o ne nuo gimimo). Antra, metų skaičiavimas nuo Kristaus gimimo dar nebuvo taip plačiai žinomas, o daugelis tautų išvis neturėjo kalendoriaus, pagal kurį būtų galėję nustatyti tam tikrą numatomos pasaulio pabaigos datą.

Anksčiau žmonės buvo mažesnio ūgio ir mirdavo jaunesni

■ Kilmingųjų, kuriems netekdavo badauti, kūno masė buvo panaši kaip ir mūsų. Pavyzdžiui, kai kurie popiežiai sulaukė ir devyniasdešimties metų, nes jiems nereikėdavo dirbti sunkaus fizinio darbo. Beveik visada alkani ir sunkiai dirbantys valstiečiai buvo vidutiniškai 15 cm žemesni už turtinguosius. Jų amžių sunku tiksliai įvertinti, mat trumpą tų metų vidutinę gyvenimo trukmę (ji buvo tik apie 30 metų) lėmė didžiulis vaikų mirtingumas. Moterys taip pat mirdavo anksčiau, nes jas sekino ne tik sunkūs žemės ūkio darbai, bet ir labai dažni nėštumai.

Apie „geležinę mergelę" ir nekaltybės diržus

Kankinimai būdingi tik viduramžiams

■ Iki XII a. vidurio mirties baus-

mės ir kankinimai buvo neįprasti vidurio Europoje. Už nusikaltimus paprastai būdavo baudžiama didžiulėmis piniginėmis baudomis, o painesni teisės klausimai dažnai būdavo aiškinami Dievo sprendimu. Vis dėlto pasirodė, kad Dievas iš tikrųjų nubaudžia ne visada, o piniginės baudos nesustabdo nusikalstamumo. Todėl pradėta taikyti bauginančias bausmes bei „nemalonius“ (t. y. skausmingus) apklausos metodus. Vis dėlto kankinant nebuvo leidžiama įtariamojo smarkiau sužaloti, todėl tie, kurie tardymą ištverdavo neprisipažinę, būdavo paleidžiami.

Egzistavo pirmosios nakties teisė

■ Žemvaldžio teisė praleisti pirmąją naktį su savo pavaldinių nuotakomis *(ius primae noctae)* — viena populiariausių legendų apie tamsiuosius viduramžius. Nėra nė menkiausio įrodymo, kad tokia teisė kada nors būtų egzistavusi. Savaime suprantama, priklausomų moterų seksualinis išnaudojimas buvo įgijęs milžinišką mastą, tačiau institucionalizuotą teisę į santuokinę neištikimybę, turint omeny griežtą bažnytinę moralę lytinių santykių klausimais, būtų sunku įsivaizduoti. Legenda apie pirmosios nakties teisę tikriausiai buvo sukurta siekiant pakurstyti priešiškumą aristokratams. Mocarto operos „Figaro vedybos“ tema buvo sukurta netrukus po Prancūzijos revoliucijos.

Henrikas ir Kunigunda gyveno skaisčiai

■ Tai, kad imperatorius Henrikas II (973–1024) buvo paskelbtas šventuoju, yra gana keista. Nors jis buvo pamaldus, tačiau kartu ir pragmatiškas. Jis atėmė iš Bažnyčios „perteklines“ pajamas ir pašiurpino amžininkus sudarydamas paktą su pagonių slavų gentimis bei kartu su jomis stojęs į karą prieš krikščionis lenkų karalius. 1146 m. Henrikas II buvo paskelbtas šventuoju. Pagrindinis tokio žingsnio motyvas buvo įsitikinimas, kad imperatorius su savo žmona Kunigunda (980–1033) visą gyvenimą gyvenę

skaisčiai. Iš tiesų po septynerių santuokos metų Henrikas II pasakė, kad jaučiasi praradęs viltį susilaukti palikuonių. Kunigundos gyvenimas taip pat nepasižymėjo kažin kokiomis dorybėmis. Be to, ji buvo bendravaldė savo vyro patarėja.

„Geležinė mergelė" buvo mirties bausmės vykdymo instrumentas

Tai svarbiausia kiekvienos kankinimų kameros priemonė. Nusikaltėliui, apsiaustam „geležine mergele", į kūną būdavo lėtai smeigiamos vinys. Ši priemonė buvo sukonstruota tik XIX a. Būtent tada „geležinei mergelei" buvo „išauginti" mirtį nešantys spygliai. Viduramžiais „geležinė mergelė" naudota tik kaip gėdos apsiaustas, į kurį įspraustas nuteistasis būdavo atiduodamas miniai viešai įžeidinėti.

Veneciją valdė dožai

Venecijos dožas buvo tik Rytų Romos imperatoriaus vietininkas. Nuo IX a. dožai stengėsi išsikovoti politinį savarankiškumą. Iki XII a. pirmosios pusės jiems pavyko išlaikyti didžiulius įgaliojimus, tačiau tada Orseolų šeima pabandė siekti, kad dožo tarnyba taptų paveldima. Po šio bandymo buvo suformuota Didžioji Taryba, o jos prezidiumu tapo sinjorija (*signoria*). Būtent ši instancija perėmė aukščiausią miesto kontrolę, o dožams liko tik marionečių vaidmuo.

Markas Polas buvo Kinijoje

Taip tvirtino jis pats, tačiau iki šiol tiksliai nežinom, ar juo galima tikėti. Marko Polo (1254–1324) pasakojimuose per menkai atskleidžiamas Kinijos koloritas, todėl spėjama, kad jis nukeliavo tik iki Karakorumo, senosios Mongolijos chano Kublajaus (1215–1294) sostinės. Anuomet Kublajus valdė ir Kiniją, todėl Mongolijoje galima buvo nesunkiai gauti informacijos apie šią šalį. Kai kurie tyrinėtojai laikosi nuomonės, kad Markas Polas nukeliavo tik iki Konstantinopolio.

Apie riterius ir raudonbarzdžius

Pilys ir riterių turnyrai būdingi viduramžiams

Riterių turnyrus pradėta organizuoti tik vėlyvaisiais viduramžiais. Vėlyvaisiais viduramžiais (maždaug nuo 1250 m.) riterystė tapo nebe tokia reikšminga. Riterių kovos virto liaudies linksminimo priemone. Daugelis kitų dalykų, kurie dabar laikomi viduramžių atributais, pavyzdžiui, riterių ginkluotė, įtvirtintos pilys su pakeliamaisiais tiltais ir prekybininkų pilni miestai, iš tikrųjų atsirado tik XII a.

Pravardė Barbarosa liudija ypatingą valdovo populiarumą

Pravardę Barbarosa* imperatorius Frydrichas I (1122–1190) gavo Italijoje. Deja, čia jis tikrai nebuvo mėgstamas. Jo pirmtakai buvo praradę daugybę karališkų privilegijų, todėl šiam Vokietijos monarchui labai trūko pinigų. Finansinę spragą turėjo užlopyti iš turtingų Lombardijos miestų surinkti mokesčiai. Deja, miestai įnirtingai priešinosi. Nuo 1154 iki 1177 m. Barbarosa penkis kartus žygiavo į Italiją. Šie karai pasižymėjo nepaprastu žiaurumu ir didžiuliais nuostoliais abiem šalims. Vokietijoje Barbarosai sekėsi kur kas geriau. Čia jis iš tiesų buvo populiarus.

----

* It. *barbarossa* reiškia *raudona barzda*. — Vert.

Kryžiuočiai buvo riteriai

Į Pirmąjį kryžiaus žygį 1096 m., be prancūzų ir normandų riterių, traukė ir dvi elgetų kariuomenės. Viena buvo iš pietų Prancūzijos, o kita — iš Reinlando ir Flandrijos. Abu regionus neseniai buvo nualinęs badas. Keliaudami į Palestiną kryžininkai pakeliui apiplėšė daugybę Reino pakrantėse bei pietų Vokietijoje įsikūrusių miestų ir išžudė juose gyvenusius žydus. Šventosios žemės elgetos nepasiekė. Turkai juos

paėmė į nelaisvę ir pardavė į vergiją.

Riteriais galėjo būti tik aristokratai

Baudžiauninkai taip pat galėjo tapti riteriais. Atlikęs ypatingą paslaugą kunigaikščiui baudžiauninkas galėdavo būti paaukštintas ir tapti vadinamuoju menestreliu*, labai turtingu ir įtakingu žmogumi. Vėlyvųjų viduramžių pradžioje menestreliai ir iš aristokratijos kilę riteriai susiliejo į vieną visuomenės sluoksnį. Tik nuo 1200 m. į riterių luomą buvo uždrausta priimti pašalaičius. Į riterius galėjo būti išventinti tik tie, kurie „gimė riteriais“.

----

* Lot. *ministerialis* reiškia *patarnautojas.* — Vert.

Žydų pogromai kilo dėl to, kad krikščionims buvo uždrausta imti palūkanas už paskolintus pinigus

Draudimas imti palūkanas buvo paskelbtas tik 1179 ir 1215 m., todėl jis negalėjo būti gerokai anksčiau prasidėjusių žydų pogromų priežastis. Tiesa ta, kad draudimas kiek paaštrino jau ir taip įtemptą situaciją, tačiau tikrai neišprovokavo priešiškumo žydams viduramžių visuomenėje. Įtampa tarp krikščionių ir žydų buvo tik šalutinis Vakarų konfrontacijos su Islamo pasauliu reiškinys. Krikščionys žydus laikė musulmonų sąjungininkais, nes jie turėjo teisę laisvai keliauti po islamo šalis. Pirmuosius pogromus 1096 m. vykdė Pirmajame kryžiaus žygyje dalyvavusios elgetų kariuomenės, suformuotos popiežiaus iniciatyva, siekiant išvaduoti Jeruzalę iš „bedievių“ musulmonų.

Frydrichas II buvo tolerantiškas religijos klausimais

Frydrichas II (1194–1250) buvo laisvamanis, todėl pats asmeniškai jokių bėdų su kitatikiais neturėjo. Pavyzdžiui, jo asmens sargybiniai buvo musulmonai. Be to, imperatorius uždraudė kaltinti žydus ritualinėmis krikščionių vaikų žudynėmis, nes kruvinos aukos buvo visiškai ne-

suderinamos su žydų aukojimo suvokimu. Deja, Frydricho II pavaldiniai dar ilgai nepaisė jo reikalavimų. 1224 m. imperatorius išleido ediktą, kuriuo erezija prilyginama Jo Didenybės įžeidimui ir už ją gresia mirties bausmė.

Apie Henriką ir Hanzą

Liubekas buvo Hanzos lopšys

■ Hanzos sąjunga susikūrė iš Vokietijos pirklių draugijų, įsikūrusių užsienio prekybos miestuose. Pirmoji žinoma draugija buvo įsteigta Londone 1157 m. Draugijų kūrimąsi skatino Henrikas Liūtas (Heinrich der Löwe). Pavyzdžiui, jis Gotlando pirkliams suteikė ypatingų privilegijų Saksonijoje, todėl Saksonijos pirkliams buvo leista Gotlande kurti savo koloniją, kurioje galiojo savi įstatymai. Panašiai įsikūrė daugybė Hanzos nausėdijų, pavyzdžiui, garsioji *Brygge* Bergene. Vis dėlto lemiamą postūmį Hanzos iškilimui davė Liubeko atstatymas 1159 m., vykdytas Henriko nurodymu.

Visi Hanzos miestai įsikūrę prie jūros

■ Hanza buvo įvairių prekybos miestų susivienijimas. Tik 1356 m. buvo oficialiai įkurta sąjunga, kuriai vadovavo Liubekas. Vis dėlto griežtų įstatymų ir tiksliai apibrėžtų narystės reikalavimų nebuvo. Per visą Hanzos egzistavimą sąjungos nariai buvo 200 miestų, tačiau tvirtą branduolį sudarė apie 70 narių. Be Baltijos ir Šiaurės jūros uostamiesčių, Hanzos nariai buvo Reino pakrančių ir Flamandijos prekybiniai miestai.

Vokietijai vykdant Rytų kolonizaciją buvo išvaryti slavai

■ Markgrafai, valdę slavų teritorijas Vokietijos imperijos pakraštyje, buvo visiškai nesuinteresuoti ką nors iš jų išvaryti. Iš tiesų šias sritis buvo ketinama įsisavinti ir pasiekti ekonominį suklestėjimą. Dėl to Henrikas Liūtas, Albrechtas Lokys (Al-

brecht der Bär, 1100–1170) ir Konradas fon Vetinas (Konrad von Wettin, 1088–1157) siekė tarp Elbės ir Oderio apgyvendinti vokiečius naujakurius. Atvykėliai gavo žemių, kurios anksčiau niekada nebuvo dirbamos. Prievarta apkrikštyti slavus siekė tik Henrikas Liūtas. Vis dėlto tai turėjo teigiamų pasekmių, nes Holšteine ir Meklenburge greičiau susidarė homogeninė visuomenė.

Vokiečių ordinas engė slavus

Nuo Vokiečių ordino labiausiai nukentėjo baltai. Lenkijos kunigaikštis Konradas Mazovietis (1187–1247) paprašė Ordino pagalbos kovojant su baltų tauta prūsais. Ordino riteriai užkariavo prūsų teritorijas, pakrikštijo gyventojus ir įkūrė puikiai organizuotą, tačiau nelanksčią valstybę. Pradėjus lietuvių „krikšto misijas“ kilo karas su naująja Lenkijos ir Lietuvos karalyste, kuriam pasibaigus Ordino riteriai buvo priversti atiduoti Lenkijai Vakarų Prūsiją. Tuo labai džiaugėsi ne tik paprasta liaudis, bet ir kaimų diduomenė ir miestiečiai.

Apie Habsburgus ir Šimtametį karą

Vidurio Europos gyventojų skaičių labiausiai sumažino maro epidemijos

Dar labiau giltinė siautėjo per Trisdešimties metų karą. Per didžiąją maro epidemiją nuo 1347 iki 1352 m. išmirė maždaug trečdalis Europos gyventojų. Per Trisdešimties metų karą mirčių buvo dar daugiau. Tik nedaugelis žuvo dėl tiesioginių karo veiksmų. Likusieji mirė iš bado, dėl epidemijų, žuvo landsknechtų antpuolių metu.

Šimtametis karas truko šimtą metų

Iš tiesų šis karinis konfliktas tarp Prancūzijos ir Anglijos truko 114 metų. Jis kilo 1339 m. Karo pretekstu tapo Anglijos karaliaus Edvardo III pretenzija

į Prancūzijos sostą. Jis norėjo gauti šią karūną, nes buvo mirusio bevaikio Prancūzijos karaliaus Karolio IV sūnėnas. Tuo tarpu prancūzai buvo išsirinkę Karolio pusbrolį Pilypą Valua (1293–1350). Karas baigėsi 1453 m. Anglija buvo priversta ne tik atsisakyti pretenzijų į Prancūzijos sostą, bet ir prarado anksčiau valdytas Prancūzijos teritorijas, išskyrus Kalė.

Riteriai buvo stipriausia kariuomenės dalis

Prancūzai per pirmuosius Šimtamečio karo mūšius turėjo progą įsitikinti, kad sunkiais šarvais apsirengę riteriai gali būti visiškai bejėgiai. Kresi mūšyje 1346 m. ir Puatjė mūšyje 1356 m. skaičiumi kur kas mažesnė, tačiau lankais ir strėlėmis ginkluota anglų kariuomenė visiškai sutriuškino senamadiškus riterius. Prancūzijos karalius Karolis V (1338–1380) paneigė nuo seno gyvavusį įsitikinimą, kad tik riterių kova gali būti garbinga.

Žana d'Ark buvo neturtingo piemens duktė

Žana Dark (Jeanne d'Arc, 1412–1431) užaugo mažoje pilyje. Ji buvo pasiturinčio žemvaldžio duktė. Jos tėvas kartu buvo ir Donremi burmistras. Donremi buvo Lotaringijoje, todėl dažnai teigiama, kad Žana d'Ark buvo ne prancūzė. Iš tiesų Donremi kaimas buvo prancūziškoje, o ne vokiškoje Lotaringijos dalyje. Be to, Donremi gyventojai buvo prisiekę dofino šalininkai, todėl kaimą dažnai užgriūdavo anglų kariuomenės daliniai.

Apie santuokų politiką ir tikėjimo krizes

Habsburgai didžiulę galią įgijo sumaniai vykdydami santuokų politiką

Tai labai plačiai paplitęs klaidingas įsitikinimas. Grafo Rudolfo IV (1339–1365) nurodymu buvo paruoštas visas dokumentų rinkinys, kuriame teigiama, kad

Frydrichas Barbarosa Austriją ne tik pakėlęs iki erchercogystės, bet ir suteikęs privilegijų, kurių galėjo turėti tik kurfiurstijos. Iš tiesų Barbarosos laikais kurfiurstijos dar net neegzistavo. Rudolfo uošvis Karolis IV (1316–1378) perprato apgaulę. Vis dėlto 1442 m. imperatoriaus karūną gavo Habsburgų dinastijos atstovas Frydrichas III (1415–1493). Jis nedelsdamas paskelbė klastotę tikru dokumentu ir išsaugojo Austrijai tariamai suteiktas privilegijas.

Knygų spausdinimo presą išrado Johanas Gutenbergas

■ Jau vėlyvaisiais viduramžiais vienuoliai nebedėjo milžiniškų pastangų į knygų kopijavimą. Jos buvo perrašinėjamos kuo greičiau ir kuo pigiau. Anuomet jau buvo išleistos ir pirmosios spausdintos knygos. Vis dėlto taikyti naująją technologiją vertėjo tik tais atvejais, kai reikėdavo dauginti paklausiausias knygas, mat ištisus knygos puslapius tekdavo išpjaustyti iš medžio. Johanui Gutenbergui (Johannes Gutenberg, apie 1400–1468) priskiriama spausdinimo preso su renkamaisiais spaudmenimis išradėjo šlovė. Būtent nuo jo išradimo pradėtos leisti masiniam pardavimui skirtos knygos ir brošiūros. Vis dėlto knygų spausdinimo idėja egzistavo ir anksčiau.

Habsburgų santuokos buvo laimingos

■ „Tegu kiti kariauja, o tu, laimingoji Austrija, tuokis.“ Taip skambėjo neoficialus Habsburgų rinkiminis šūkis. Manoma, kad Maksimilianas I Habsburgas (1459–1519) ir jo žmona Marija Burgundė (1457–1482) buvo labai laiminga pora, tačiau jų vedybos išprovokavo nepaliaujamus karus su Prancūzija. Maksimiliano sūnus Pilypas Gražusis (1478–1505) nebuvo toks laimingas su sunkia neuroze sirgusia Ispanijos princese Johana (1479–1555). Ši santuoka lėmė „imperijos, kurioje niekada nenusileidžia saulė“, atsiradimą. Valstybę iki pat mirties valdė

Pilypo Gražiojo ir princesės Johanos sūnus Karolis V (1500–1558). Mirus monarchui, imperija suskilo į dvi dalis.

Liuteris savo 95 tezes prikalė prie Vitenbergo pilies durų

■ Visi pasakojimai apie šį įvykį yra labai prieštaringi. Be to, dauguma jų atsirado tik po Liuterio mirties. Martinas Liuteris (Martin Luther, 1483–1546) pats tvirtino, kad 1517 m. spalio 31 d. savo tezes jis pirmiausiai nusiuntęs Magdeburgo arkivyskupui ir Saksonijos kurfiurstui, kad šie galėtų pareikšti apie jas savo nuomonę. Tik tada jis pateikęs tezes plačiajai visuomenei. Be to, jis neketino radikaliai keisti nuodėmių atleidimo sistemos, o tik norėjo pašalinti giliai įsišaknijusią blogybę — atleidimą ne už nusidėjėlio atgailą, o už bažnyčiai skirtus pinigus.

Liuteris pasakė „Aš stoviu čia ir kitaip negaliu“

■ 1521 m. Vormso reichstage Liuteris pasakė neatšauksiąs savo pasisakymų, nebent juos paneigtų Šventasis Raštas. „Dėl to aš negaliu ir nenoriu ko nors atšaukti, nes yra sunku, nepatartina ir pavojinga veikti prieš sąžinę. Tepadeda man Dievas. Amen.“

Apie Valstiečių karą ir raganų medžioklę

Valstiečių karą sukurstė reformacija

■ Net jeigu valstiečių nebūtų veikusios naujosios reformacijos idėjos, jiems tikrai nebūtų pritrūkę dvasinio paskato ir ryžto sukilti. Vokietijos liaudies ir valstiečių sukilimų pasitaikydavo nuo XIV a. Juos išprovokuodavo badmečiai, maras arba teisinės padėties pablogėjimas. Tačiau 1525 m. valstiečių karas buvo pats didžiausias sukilimas. Reformacija paskatino sukilėlius pirmą kartą savo reikalavimus pagrįsti religiniais ir intelektiniais teiginiais.

Valstiečių karas buvo varguomenės sukilimas

Sukilimui vadovavo turtingi ūkininkai ir bendruomenių pirmininkai. XV a. daugelyje Vokietijos vietų pablogėjo baudžiavos sąlygos. Panaikinus senuosius viduramžių įstatymus baudžiauninkams buvo iškeltos sunkesnės užduotys ir didesni reikalavimai, o valstiečių priklausomybė sustiprinta naudojant prievartą. Dėl to maištauti pradėjo ne patys neturtingiausieji, o tie, kurie baiminosi vieną dieną tapti neturtingi ir visiškai priklausomi.

Valstiečių kariuomenė padarė daugybę piktadarybių

Žinomos tik vienerios didžiulės skerdynės. Jos įvyko 1525 m. Velykų sekmadienį Viurtembergo apylinkėse, Veinsbergo mieste. Nors valstiečių kariuomenė užėmė daugybę pilių, vienuolynų ir miestų, juos išplėšė ir iki pamatų sudegino, gyventojų sukilėliai paprastai pasigailėdavo. Pavyzdžiui, turtingas moteris jie tik versdavo melžti karves. Kai kurie miestai palaikė valstiečius. Tačiau malšinant sukilimą buvo išžudyta 100 tūkst. valstiečių, išprievartauta daugybė moterų ir net užmušta nemažai vaikų.

Raganų persekiojimas buvo tamsiųjų viduramžių reiškinys

Raganos buvo persekiojamos ankstyvaisiais naujaisiais amžiais. Pirmasis žinomas raganos teismo procesas įvyko 1419 m. Liucernoje. Tikroji raganų medžioklė įsigalėjo 1590–1630 m. Vokietijoje paskutinė mirties bausmė už raganavimą įvykdyta 1775 m., o paskutinė Europoje — dar po septynerių metų Šveicarijoje. Iš viso apkaltinus raganavimu nužudyta apie 300 tūkst. –500 tūkst. žmonių.

Raganų medžioklės šaknys yra katalikų religijoje

Raganų medžioklę išprovokavo liaudyje glūdėjęs pagoniškas pasaulio suvokimas. Katalikų bažnyčia apie burtus ir raganavimą ilgai nė neužsiminė, nes Bažny-

čia griežtai draudė tikėti raganomis. Karolingų laikais už raganavimą buvo numatyta mirties bausmė, o viduramžiais už šį nusikaltimą buvo skiriami vieneri metai atgailos. Kai XI a. Freizinge liaudis sudegino tris raganomis apšauktas moteris, Bažnyčia jas paskelbė kankinėmis.

Raganų medžioklė nuo pat pradžių buvo nukreipta prieš moteris

■ Raganų persekiojimas išsirutuliojo iš eretikų persekiojimo. Nors ereziją skleidžiančius asmenis, kurie per apklausas neatsižadėdavo savo žodžių, Bažnyčia laikė paprasčiausiais klaidatikiais, kai kurie pavieniai inkvizitoriai, pavyzdžiui, Konradas Marburgietis (Konrad von Marburg, apie 1180–1233), buvo įsitikinę, kad jiems pavyko aptikti slapto satanistų mokymo pėdsakus. XIV a. Prancūzijos karalius Pilypas Gražusis (1286–1314) pasinaudojo Inkvizicija, kad sunaikintų turtingą tamplierių ordiną. Kadangi dievobaimingieji tamplieriai klaidatikystės neskleidė, karalius apkaltino juos organizavus velnišką sąmokslą. Buvo tvirtinama, kad tamplierių sąmokslas yra ypač pavojingas, nes išoriškai šie satanizmo pasekėjai atrodo esą labai pamaldūs. Knyga „Raganų kūjis“, kurioje satanizmas pragaištingai susiejamas su moterimis ir lytiniais santykiais, buvo išleista tik 1487 m.

„Raganų kūjį“ parašė Jakobas Šprengeris ir Henrikas Institoris

■ Beveik prieš šešis šimtus metų su Jakobu Šprengeriu (Jakob Sprenger, 1435–1495) buvo pasielgta labai neteisingai. Naujausi tyrimai liudija, kad vieną bjauriausių literatūros kūrinių „Raganų kūjį“ parašė Henrikas Krameris (apie 1430–1505), vadinamas Institoriu (Heinrich Institoris). Dėl fanatiškai nusiteikusio dominikono kūrinio kilo ginčų net ir ordino viduje, todėl Henrikas Institoris paskelbė savo gerbiamą brolį Jakobą Šprengerį esant bendraautorių.

Apie Trisdešimties metų karą ir naują pasaulėžiūrą

Trisdešimties metų karas prasidėjo Prahos defenestracija

Savaime suprantama, imperatoriui Ferdinandui (1578–1637) nepatiko, kad abu jo vietininkai 1619 m. buvo išmesti pro pilies langą ir tik per stebuklą liko gyvi, nes Prahos pilies papėdė buvo „išklota" atmatomis. Vis dėlto kur kas didesnę reakciją sukėlė Bohemijos aukštuomenė, kuri imperatorių paskelbė atstatydintu dėl negailestingos ir įstatymams prieštaraujančios antikatalikiškos politikos. Pfalco kurfiurstas Frydrichas V (1596–1632) buvo išrinktas naujuoju Bohemijos karaliumi.

Švedai buvo ypač žiaurūs

Trisdešimties metų karo laikotarpiu beveik visų tautų kariuomenės elgėsi negailestingai ir žiauriai. Kad galėtų išgyventi, pražygiuodami kareiviai plėšdavo ne tik priešininkų, bet ir sąjungininkų kraštus. Karvedys Valenšteinas (1583–1634) badą panaudojo taktiniams tikslams. Jis leido kareiviams apiplėšti savo šalį, kad priešų kariuomenė nerastų maisto. Didžiausia Trisdešimties metų karo piktadarybė buvo Magdeburgo sugriovimas. Karvedžio Tilio (Tilly, 1559–1634) daliniai sudegino miestą ir išžudė beveik visus jo gyventojus.

Kopernikas tylėjo, nes bijojo Bažnyčios

Įkvėptas antikos laikų astronomo Aristarcho Samiečio (apie 310–230 m. pr. Kr.) raštų apie heliocentrinį pasaulėvaizdį, Varmės mokslininkas ir kanauninkas Mikalojus Kopernikas (Mikołai Kopernik, 1473–1573) įsitikino, kad Žemė tikrai sukasi aplink Saulę. Vis dėlto jis neišdrįso paskelbti šio atradimo, nes bijojo būti kolegų „išjuoktas ir nušvilptas nuo scenos". Vis dėlto reikalas iškilo į viešumą. Būtent vienas iš kardinolų paskatino

Koperniką 1543 m. paskelbti savo teoriją.

Galilėjas Galilėjus buvo kalinamas ir kankinamas

■ 1992 m. popiežius Jonas Paulius II (1920–2005) reabilitavo Galilėją Galilėjų (Galileo Galilei, 1564–1642). Taip buvo užbaigtas šimtmečius trukęs ir simbolinę prasmę įgijęs konfliktas. Vis dėlto šiam italų mokslininkui teko iškęsti kur kas mažiau, negu dažnai tvirtinama. Bažnyčia iš pradžių netgi rėmė Galilėjų. Į inkvizicijos teismą jis buvo iškviestas tik tada, kai 1633 m. pats paskelbė klaidingomis visas naująsias pasaulėvaizdžio teorijas. Galilėjus nebuvo nei kalinamas, nei kankinamas verčiant atsižadėti savo teiginių. Greičiausiai jis kartais painiojamas su Džordanu Brunu (Giordano Bruno, 1548–1600 m.), kuris 33 metais anksčiau buvo paskelbtas eretiku ir sudegintas. Galilėjui buvo paskirtas tik namų areštas. Jam netgi buvo leista toliau atlikti privačius tyrimus.

Apie Kolumbą ir indėnus

Kolumbo amžininkai vis dar tikėjo, kad Žemė yra plokščia

■ XV amžiuje nė vienas bent kiek prasilavinęs žmogus ir nė vienas jūrininkas nemanė, kad Žemė yra plokščia. Kristupo Kolumbo (Cristóbal Colón, Cristoforo Colombo, Cristóvão Colombo, 1451–1506) planai pasiekti Indiją plaukiant į vakarus iš pradžių buvo ignoruojami dėl visai kitų priežasčių. Anuomet Portugalijos karaliaus (jis buvo vyriausias Henriko Jūreivio sūnėnas) patarėjai gana realiai įsivaizdavo Žemės rutulio apimtį (40 tūkst. km), tačiau Kolumbas manė, kad ji yra tik apie 28 tūkst. km. Be to, karaliui nepatiko jo vieši pasisakymai ir finansiniai reikalavimai.

Kolumbas pastatė kiaušinį ant smaigalio

■ 1421 m. architektas Filipas Bruneleskis (Filippo Brunelles-

chi, 1377–1446) pristatė labai drąsų Florencijos katedros kupolo projektą. Jo priešininkai manė, kad šis planas neįgyvendinamas. Jie laikėsi nuomonės, esą Bruneleskio projektas primena bandymą pastatyti kiaušinį ant smaigalio. Tada architektas paėmė kiaušinį, šiek tiek įdaužė jo smaigalį ir pastatė vertikaliai ant stalo. Jis tvirtino, kad lygiai taip pat galima pastatyti ir katedros kupolą. Viskas esą paprasta, kai žinomas sprendimas. Tiksliai nežinoma, tikras šis pasakojimas ar tėra anekdotas. Vis dėlto Bruneleskio poelgis vėliau buvo priskirtas Kolumbui.

Pirmieji imigrantai į Ameriką atkeliavo laivu *Mayflower*

■ Kai laivo *Mayflower* keleiviai 1620 m. pasiekė dabartinės Masačusetso valstijos krantą, Šiaurės Amerikoje jau buvo kelios anglų nausėdijos. Seniausia gyvenvietė — Džeimstaunas Virdžinijos valstijoje. Čia įsikūrė lygiai 100 britų imigrantų, 1606 m. Ameriką pasiekusių laivais *Discovery, Godspeed* ir *Susan Constant*. Vėliau kolonija nuolat augo. 1620 m. į Virdžiniją atvyko pirmosios moterys.

Skalpavimas yra tipiškas indėnų paprotys

■ Savo priešų skalpus rinko Antikos laikais gyvenę skitai. Taip pat elgėsi ir Naujosios Gvinėjos galvų medžiotojai. Laukiniuose Vakaruose žiaurus trofėjų rinkimo paprotys buvo paplitęs tiek tarp indėnų, tiek ir tarp baltaodžių. Kai kurie šaltiniai teigia, kad iki baltaodžių atvykimo indėnai išvis nieko nebuvo girdėję apie skalpų lupimą. Tai netiesa. Vis dėlto Šiaurės Amerikoje daugelis valdžios atstovų prisidėjo prie šio papročio skleidimo mokėdami premijas už indėnų skalpus, kuriuos norėdami pasipelnyti baltaodžiai lupdavo ir nuo draugiškų genčių atstovų, moterų, vaikų ir net meksikiečių galvų.

Indėnų vado Siatlio kalbą sukūrė pats Siatlis

■ Sukamišų genties vadas Siatlis

(1786–1866) 1854 m. sausio mėnesį iš tiesų pasakė kalbą apie indėnų žemių niokojimą. Ji buvo skirta ne Amerikos prezidentui, o Vašingtono teritorijos gubernatoriui. Ten buvęs žurnalistas pasirūpino, kad kalba būtų išversta. Pirmą kartą ji buvo viešai išspausdinta 1887 m. Vėliau kalba buvo daug kartų publikuojama ir kiekvieną kartą šiek tiek pakeičiama. Dabartinis žinomas variantas, kuriame daug vietos skiriama ekologijos temai, buvo užrašytas 1970 m. Manoma, kad garsusis sakinys „Kiekviena šios žemės pėda mano tautai yra šventa“ yra autentiškas.

Henrikas Jūrininkas keliavo jūromis

Populiarusis Portugalijos princas Henrikas (1394–1460) nė karto nekeliavo jūra. Jis tik subūrė jūrininkus kelionių specialistus ir finansavo ekspedicijas į Madeirą, Azorus bei Žaliojo Kyšulio salas. Nors didžiųjų planų (pavyzdžiui, apiplaukti Gerosios Vilties kyšulį) įgyvendinti nepavyko, tačiau Henrikas buvo pirmasis monarchas, sistemingai skatinęs paieškų ekspedicijas.

Apie karalių Saulę ir madam Pompadur

Kalinys su geležine kauke iš tiesų egzistavo

Liudviko XIV valdymo laikotarpiu (1638–1715) Prancūzijoje iš tiesų gyveno valstybinės svarbos kalinys, kuris veidą nuolat slėpė po juoda kauke. Ji buvo pagaminta ne iš geležies, o iš aksomo. Buvo įvairių gandų, tačiau populiariausia versija tvirtino, kad kalėjimo kameroje po kauke karalius Saulė slėpė savo brolį dvynį, kad šis negalėtų pareikšti pretenzijų į sostą. Kalinys turėjo daugybę lengvatų, tačiau sargybiniams buvo įsakyta paslaptingąjį asmenį nužudyti, jei tik jis pamėgins atskleisti savo tapatybę. Jam prižiūrėti dažniausiai buvo samdomi užsieniečiai, nemokantys prancūziškai. Tiksliai žinoma, kad žmogus su kauke mirė 1703 m.

Prancūzijos karaliai buvo karūnuojami Dievo Motinos katedroje

■ Tai tiesa, tačiau karūnavimo apeigos vykdavo ne Paryžiaus Dievo Motinos (*Notr-Dame de Paris*) katedroje, o vadinamuosiuose Reimso Dievo namuose. Paryžiuje buvo karūnuotas tik Napoleonas Bonapartas (1769–1821) ir Anglijos karalius Henrikas VI (1421–1471). Be to, Reimso ir Šartro bažnyčios už Paryžiaus katedrą svarbesnės ir architektūros istorijos požiūriu. Prancūzijos valdovai buvo laidojami taip pat ne sostinėje, o Sen Deni (Saint-Denis) abatijoje.

Madam Pompadur buvo išlaidavimo manijos apsėsta intrigantė

■ Žana Antuanetė Puason (Jeanne Antoinette Poisson), markizė de Pompadur (de Pompadour, 1721–1764) tapo pirmąja oficialia Prancūzijos karaliaus meiluže. Jos įtaka Liudvikui XV (1710–1774) buvo milžiniška net tada, kai pora jau nebepalaikė intymių santykių. Madam Pompadur rūpinosi meno ir kultūros vystymu, ji taip pat patardavo karaliui politikos klausimais. Tiek rūmuose, tiek ir užsienyje tai kėlė didžiulį nepasitenkinimą, todėl pasklido daug piktų apkalbų. Vis dėlto istorikai tvirtina, kad rūmuose užimdama privilegijuotą vietą madam Pompadur elgėsi itin sąžiningai.

Santuokos „pagal kairiąją ranką“ buvo bigaminės

■ Santuoka „pagal kairiąją ranką“, arba morganatine santuoka, vadinama sąjunga, sudaroma su meiluže mirus pirmajai žmonai. Morganatines santuokas sudarė daugybė valdovų. Tai buvo sąjunga, beveik lygiavertė pirmajai santuokai, tačiau iš jos gimę vaikai turėjo teisę paveldėti tik motinos turtą ir titulą. Taip valdovų meilužės ir jų pagimdyti vaikai įgydavo beveik legalų statusą, tačiau titulu neprilygdavo valdovo šeimos nariams. Neįmanoma patvirtinti gandų, kad kai kurie valdovai, pavyzdžiui, Prūsijos kunigaikštis Frydrichas Vilhelmas II (1744–1797), sudarė morgana-

tines santuokas su meilužėmis dar esant gyvoms pirmosioms žmonoms.

Liudvikas XIV engė tik prancūzus

■ Jokiu būdu negalima tvirtinti, kad karalius Saulė visą dėmesį skyrė tik Versalyje vykusioms rūmų ceremonijoms ir prancūzų tautos išnaudojimui. Iš tiesų jis laikėsi gana agresyvios užsienio politikos. Ypač smarkiai prancūzai nusiaubė Pfalcą. Pretenzijas į šį kraštą Liudvikas XIV pareiškė savo svainės Lizelotės (1652–1722) vardu, nors ši aiškiai pareiškė į palikimą nepretenduojanti. 1688 m. Liudviko nurodymu Pfalcas buvo žiauriai nuniokotas. Kartu prancūzai okupavo ir kelias Reino provincijas. Galų gale iš viso grobio prancūzams liko tik Elzasas.

Liudvikas XIV parlamento vadovui pasakė „Valstybė — tai aš“

■ Manoma, kad karalius Saulė (1638–1715) 1655 m. balandžio 13 d. šią garsiąją frazę pasakė Prancūzijos parlamento vadovui, kai šis paprašė atsižvelgti į valstybės interesus. Vis dėlto dokumentuose apie šią karaliaus frazę jokių duomenų nėra. Tiksliai nežinoma, ar Liudvikas XIV iš tiesų pasakė šiuos žodžius, ar tai yra išgalvota istorija. Vis dėlto frazė buvo labai taikli, todėl labai išpopuliarėjo.

Apie Brandenburgą ir prūsus

Frydrichas Vilhelmas I daug kariavo

■ Frydrichas Vilhelmas I (1688–1740), pramintas sosto feldfebeliu, nekariavo nė karto. Labai taupus ir pamaldus monarchas Brandenburgą ir Prūsiją pavertė valdininkų ir kareivių šalimi. Jo karalystė tapo geriausiai ginkluota Europos valstybe. Jis ypač mėgo „aukštaūgius vyrukus“, todėl paskelbė reikalavimą, kad gvardijos kariai būtų ne žemesni negu 1,88 m. Jo sūnus Frydrichas II (1712–1786) nemė-

go tėvo, tačiau vertino jo vykdomą karinės galios politiką.

Frydrichas Didysis buvo priverstas stebėti, kaip jo draugui vykdoma mirties bausmė

■ 1730 m. Prūsijos kronprincas Frydrichas (1712–1786) bandė nuo griežto tėvo pabėgti. Jis buvo sučiuptas ir įkalintas Kiustrine*. Jo padėjėjui Hansui Hermanui fon Katei (Hans Hermann von Katte, 1704–1730) buvo nukirsta galva. Teigiama, kad Frydrichas buvo priverstas bausmės vykdymo ceremoniją stebėti pro kameros langą, tačiau nepaisant tėvo įsakymo jam pavyko šio košmaro išvengti.

----

* Nuo 1945 m. šis miestas priklauso Lenkijai ir vadinamas Kostšyne prie Oderio. — Vert.

Frydrichas Didysis dažniausiai vilkėdavo uniformą ir gyveno labai paprastai

■ Šis „senojo frico“ (1712–1786) paveikslas visiškai neatitiko jaunojo Frydricho įpročių. Dar penkiolikmetis jis buvo smarkiai prasiskolinęs. Daugiausiai pinigų jaunasis valdovas išleido knygoms, tačiau nemažai „investavo“ ir į civilinius drabužius, kuriuos vilkėdavo slapta, mat tėvas jam buvo skyręs oficialią uniformą, kuria Frydrichas bjaurėjosi. Kronprincas net paėmė kreditą, o vėliau ir Austrijos valdžios paskirtą metinę pensiją.

Brandenburgo markgrafystė 1701 m. tapo Prūsijos karalyste

■ Brandenburgas ir toliau liko markgrafyste, tačiau jos valdovai tapo Prūsijos karaliais. Hohencolernai nuo 1618 m. buvo Prūsijos hercogai. Anuomet Prūsija buvo Lenkijos valdžioje. Lenkija, atsidėkodama prūsams už pagalbą Pirmajame šiaurės kare (1655–1660 m.), suteikė prūsams laisvę. Prūsijai gavus visišką laisvę Hohencolerių dinastijos atstovas buvo karūnuotas karaliumi. Jis buvo tik Prūsijos, kuri nepriklausė Vokietijos imperijai, valdovas. Nuo 1815 m. Vokiečių Sąjunga neteko paskutinio karaliaus. Vokiečių kraštus valdė įvairūs valdovai.

Sansusi malūnininkas pasipriešino karaliui

■ Legenda pasakoja, kad Sansusi (Sanssouci) parke stovėjęs vėjo malūnas priklausė užsispyrusiam malūnininkui, kuris kategoriškai atsisakė išsikraustyti net ir už labai didelius pinigus. Teigiama, kad jis net grasinęs Frydrichui Didžiajam teismu. Karaliui tokia malūnininko drąsa esą padariusi didžiulį įspūdį, todėl jis palikęs malūną ir dar atleidęs jo savininką nuo visų mokesčių. Iš tiesų įtraukti malūną į parko gamtovaizdį buvo numatyta iš anksto, o jo savininkas gavo naują malūną.

Baronas fon Trenkas buvo užmezgęs meilės romaną su princese Amelija

■ *Nepaprasta barono Frydricho fon Trenko gyvenimo istorija* XIX a. buvo tapusi perkamiausia knyga. Knygos autorius Frydrichas fon Trenkas (Friedrich von Trenck, 1726–1794) save vaizdavo kaip nuotykių ieškotoją, Prūsijos princesės Amelijos (1723–1787) meilužį ir politinių intrigų auką. Vėliau jis pats iš dalies pripažino, kad susikurtas paveikslas tikrovės neatitinka. Kitų faktų klaidingumą įrodė istorikai. Iš tiesų Trenkas buvo įkalintas dėl išdavikiškų santykių su vienu iš pusbrolių. Vis dėlto jo paties versija buvo gražesnė. Tai liudija ir šiais laikais sukurtas filmas*.

----

* „Dvi širdys prieš karūną“, Vokietija, 2003. — Vert.

Apie Mariją Antuanetę ir Napoleoną

Napoleonas Tilžėje pažemino karalienę Luizą

■ Nelaimingos Prūsijos karalienės, Tilžėje bergždžiai maldaujančios pasigailėjimo savo šaliai, vaizdas suspaudžia širdį, tačiau užkariautojas nesuteikia nė trupinėlio malonės... Iš tiesų įvykiai klostėsi visiškai kitaip. Gražioji karalienė Luiza (1776–1810) priklausė toms politinėms jėgoms,

kurios 1806 m. siekė, kad Prūsija kuo greičiau pultų Prancūziją. Po triuškinamo pralaimėjimo Jėnos–Aueršteto mūšyje daugelis manė, kad Prūsijai atėjo galas. Vis dėlto karalius Frydrichas Vilhelmas III (1770–1840) išsigelbėjo sudarydamas sąjungą su caru. Šis, pasirašydamas Tilžės taikos sutartį, pasirūpino Prūsijos išlikimu. Tik vėliau Tilžės taikos sutarties pasirašymas buvo pradėtas laikyti didžiuliu Prūsijos pralaimėjimu.

Marija Antuanetė savo pavaldiniams liepė valgyti pyragą

Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778) kūrinyje „Išpažintis“ *(Confesiones)* pavaizdavo kunigaikštienę, kuri 1760 m. savo badaujantiems pavaldiniams pasakė: *S'ils n'ont pas de pain, qu'ils mangent de la brioche* („Jeigu neturite duonos, valgykite mielinį pyragą“). Neįtikėtina, kad Marija Antuanetė (1755–1793) po kelių dešimtmečių būtų galėjusi pakartoti tą pačią frazę. Sakinys tikriausiai buvo priskirtas šiai monarchei, nes puikiai derėjo prie visuomenės susikurto jos įvaizdžio.

Bastilijos šturmas tapo Didžiosios prancūzų revoliucijos pradžia

Teigiama, kad 1789 m. liepos 14 d. paryžiečiai šturmavo Bastiliją, liūdnai pagarsėjusį Paryžiaus kalėjimą, ir pradėjo Didžiąją prancūzų revoliuciją. Iš tiesų Bastilija nebuvo tamsus ir šiurpus kalėjimas. Ten puikiomis sąlygomis ilgai buvo kalinami nusikaltę kilmingi asmenys. Be to, kalėjimas nebuvo užimtas. Minios bandymas įsiskverbti vidun baigėsi nesėkme. Į Bastiliją atžygiavus kareiviams komendantas nedelsdamas pasidavė. Jis buvo nužudytas kartu su kitais įgulos nariais.

Giljotiną sukūrė daktaras Giljotenas

Gydytojas Žozefas Ignasas Giljotenas (Joseph Ignace Guillotin, 1738–1814), būdamas Prancūzijos nacionalinės asamblėjos deputatas, 1789 m. spalį pa-

teikė pasiūlymą mirties bausmę vykdyti humaniškai, naudojant galvų kirtimo mašiną. Krintančio kirtiklio įrenginys buvo žinomas dar senovės Persijoje. Viduramžiais panašūs įtaisai buvo naudojami Vokietijoje, o XVII a. — Anglijoje. Nacionalinė asamblėja pritarė Giljoteno pasiūlymui ir paskatino padirbinti giljotiną. Įrengimą sukonstravo vokiečių amatininkas.

Istorikai iki šiol ginčijasi, ar Napoleonas buvo puikus reformatorius, ar paprasčiausias užkariautojas

■ Dėl to ginčijosi Napoleono (1769–1821) amžininkai. Užkariautuose kraštuose, pavyzdžiui, Vokietijoje, vieni jį laikė žiauriu iš užsienio atsibasčiusiu tironu, o kiti džiūgavo, kad jis pagaliau pradėjo reformas, kurias vietiniai kunigaikščiai vis atmesdavo. Gali būti, kad visuotinę antipatiją Napoleonui sukėlė kontinentinė Anglijos blokada, Vokietijoje sukėlusi ekonominę krizę, ir 1812 m. karo žygis į Rusiją.

Napoleono žygis į Rusiją žlugo dėl šalčio

■ „Mes pralaimėjome žiemai, mes esame klimato aukos“, — tvirtino Napoleonas, Rusijoje praradęs šimtus tūkstančių kareivių. Tiesa ta, kad prancūzai 1812 m. žygiui prastai pasiruošė. Napoleonas buvo numatęs greitai įvyksiant lemiamą mūšį ir visiškai nesitikėjo, kad rusai paprasčiausiai trauksis. Rengdamasis grįžti jis pasirinko būtent tą maršrutą, kuriuo žygiuodamas į Rusijos gilumą taikė išdegintos žemės taktiką. Nenuostabu, kad išmirė tūkstančiai karių ir krito tūkstančiai žirgų. Anuometiniai klimato stebėjimo įrašai liudija, kad oro temperatūra nebuvo labai žema, o Napoleono kareiviams tikrai neteko nepaliaujamai grumtis su pūgomis.

Tautų mūšyje prie Leipcigo (Leipcigo mūšyje) vokiečiai kovėsi su kitataučių kariuomene

■ Tiek nacionalsocialistai, tiek ir šiuolaikiniai jų bendraminčiai netoli Leipcigo esančiam Tautų mūšio paminklui nepelnytai su-

teikė simbolinę reikšmę. 1813 m. įvykusiame mūšyje vokiečiai kovėsi abiejose pusėse. Tautų mūšyje prancūzai, lenkai ir Vokietijos Reino valstybių gyventojai kovojo su austrų, rusų, švedų, prūsų ir kai kurių mažų vokiečių valstybėlių koalicija. 91 m aukščio paminklas skirtas 110 tūkst. įvairių tautybių aukoms atminti.

Apie Rusiją ir Ameriką

Kunigaikštis Potiomkinas nurodė statyti Potiomkino kaimus

■ Grigorijus Aleksandrovičius Potiomkinas (1739–1791) carienės Jekaterinos (1729–1762) nurodymu kolonizavo Juodosios jūros pakrantę. Jis ten pastatydino kelias gyvenvietes ir perkėlė nemažai valstiečių ir miestiečių. 1787 m. po šią teritoriją keliavo carienė. Maskvoje daugybė kunigaikščio (jis buvo ir Jekaterinos meilužis) priešininkų skleidė paskalas, kad per tokį trumpą laiką Potiomkinas galėjęs pastatyti tik namų fasadus.

Laisvės statula simbolizuoja JAV laisvę

■ Visas 45 metrų aukščio moters skulptūros pavadinimas yra Visą pasaulį apšviečiančios „Laisvės" statula. Tai Elzaso menininko Frederiko Ogiusto Bartoldžio (Frédéric-Auguste Bartholdi, 1834–1904) darbas. Apskritai jis simbolizuoja laisvę. Iš pradžių planuota skulptūrą pastatyti prie Sueco kanalo, tačiau britų kolonijinė valdžia nedavė sutikimo, todėl Prancūzija „Miss Liberty" padovanojo JAV. 1924 m. Laisvės statula tapo amerikiečių nacionaliniu paminklu, o 1984 m. ji buvo įtraukta į Pasaulio kultūros paveldo sąrašą. Visų atplaukiančių laivų keleiviai gali iš tolo pamatyti Niujorko uoste stovinčią milžinišką moters figūrą. Ji tapo vilties simboliu visiems žmonėms — ne tik tiems, kurie atvyksta į Jungtines Amerikos Valstijas.

„Union Jack" yra Anglijos vėliava

■ „Union Jack" yra Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės vėliava. Anglijos vėliava yra balta su raudonu

kryžiumi (šventojo Jurgio kryžius — *St. George's Cross*). „Union Jack" yra Anglijos, Škotijos (baltas šventojo Andriaus kryžius mėlyname fone — *St. Andreas Cross*) ir Airijos vėliavos (raudonas šventojo Andriaus arba švento Patriko (*St. Patrick*) kryžius baltame fone) junginys.

Anglijos karaliai kilę iš Anglijos

Dauguma Anglijos dinastijų valdovų atvyko iš žemyno. Anglosaksų valdovai kilę iš Šiaurės Vokietijos ir Danijos, Normanai, Anžu-Plantagenetų dinastija — iš Prancūzijos. Nors Tiudorų dinastija ir kilusi iš Britanijos salos, tačiau jos pradininkai buvo velsiečiai. Po Tiudorų valdžiusi Stiuartų dinastija kilo iš škotų. 1689 m. į sostą atsisėdo Vilhelmas III Oranietis-Nasau (1650–1702), o 1715 metais — Braunšveigo-Hanoverių dinastija. Karalienė Viktorija (1819–1901) galų gale ištekėjo už Alberto (1819–1861) — Saksų-Koburgo-Gotų dinastijos atstovo. 1917 ši „siaubinga" pavardė buvo pakeista į Vindzorus. Nuo 1960 m. karališkoji šeima vadinasi Mauntbatenai Vindzorai, mat karalienės sutuoktinis Pilypas Mauntbatenas (g. 1921 m.) kilęs iš Danijos kareliškosios šeimos.

JAV pilietinis karas kilo dėl vergų išlaisvinimo

Svarbiausia JAV pilietinio karo priežastis — skirtingos Šiaurės ir Pietų ekonominės sistemos. Pietinės valstijos norėjo turėti laisvą žemės ūkio produktų rinką, o šiaurinės reikalavo muitų besivystančios vietinės pramonės produkcijai. 1860–1861 m. žiemą pietinės valstijos iš Sąjungos išstojo. Taip pasielgta ne baiminantis, jog naujasis prezidentas Abraomas Linkolnas (Abraham Lincoln, 1809–1865) uždraus turėti vergų, o dėl to, kad visa jo politika gynė šiauriečių interesus. Pietinės valstijos baiminosi, kad balsavimas joms atneš beviltišką pralaimėjimą.

Kinijos imperatoriai buvo kinai

Net ir Kinijai kitados teko patirti svetimšalių valdžią. Nuo

1261 iki 1368 m. Kinijos imperatoriaus karūna puošėsi mongolų chanai — Juanų (Yuan) dinastija. Nuo 1644 iki 1911 m. šalyje viešpatavo mandžiūrai, atkeliavę iš Mandžiūrijos, kuri buvo susikūrusi į šiaurę nuo Kinijos. Paskutinis imperatorius Pu Ji (Pu Yi, 1906–1967) buvo kilęs iš mandžiūrų Cingų dinastijos. Šiais laikais mandžiūrai gyvena Kinijoje ir yra tautinė mažuma.

Kasa buvo tradicinė kinų vyrų šukuosena

■ 1645 m. mandžiūrai išleido įstatymą, kad visi kinų vyrai privalo plaukus susipinti į kasą, o likusią galvos dalį nusiskusti. Taip juos buvo lengva atskirti nuo mandžiūrų. 1911 m. nuvertus mandžiūrų valdžią, vyrai nusikirpo kasas, nes jos buvo kitataučių priespaudos simbolis. Vis dėlto per 250 m. į paprastos liaudies sąmonę įsismelkė pasididžiavimas šia šukuosena.

Apie bydermejerį ir moterų darbą

Bydermejeris buvo kultūrinio ir politinio gyvenimo stagnacijos laikotarpis

■ Bydermejeris buvo gyvenimo būdas, o ne epocha. 1815–1848 m. „bydermejeriškai" gyveno daugiausia pasiturinčios tarnautojų šeimos. Kiti visuomenės sluoksniai gyveno priešrevoliucinio politinio nepasitenkinimo dvasia. Neturtingieji pajuto pirmąsias industrializacijos pasekmes. Vargana užmokestį jie užsidirbdavo namuose arba fabrikuose. 1844 m. įvyko Silezijos audėjų sukilimas, kurį aprašė* Gerhartas Hauptmanas (Gerhart Hauptmann, 1862–1946). Vis dėlto bydermejeris davė vaisių: šioje terpėje atsirado suvokimas apie santuoką iš meilės ir vaiko teisę turėti vaikystę.

----

* Pjesėje „Audėjai". — Vert.

Anksčiau moterys nedirbdavo

■ Įsitikinimas, kad moterys ne-

gali dirbti, o turi būti išlaikomos, susiformavo bydermejerio laikais. Iki tol moterų darbas buvo savaime suprantamas dalykas. Jos dirbdavo laukuose, tvartuose, prie audimo staklių ir šeimos dirbtuvėse. Moterys buvo dar labiau užimtos negu vyrai, nes joms reikėdavo ne tik dirbti, bet ir auginti vaikus bei užsiimti namų ruoša. Be to, reta moteris galėjo pasakyti savo nuomonę. Tik bydermejeriškai gyvenantys vyrai turėjo galimybę leisti žmonoms sėdėti namuose ir siuvinėti pagalvėles. Nedirbanti moteris anuomet buvo šeimos turtingumo įrodymas.

Apie Otą fon Bismarką ir Vilhelmus

Emso depeša pakurstė vokiečių nacionalizmą

Emso depeša buvo perduota informacija apie prancūzų reikalavimą pasižadėti, kad nė vienas vokiečių princas niekada nesieks Ispanijos karūnos. Bismarkas paskelbė sutrumpintą depešos tekstą, ir Vokietijoje kilo didžiulis pasipiktinimas. Vis dėlto Prancūzijoje kilo dar didesnės nacionalizmo bangos. Jau anksčiau Prancūzijos užsienio reikalų ministro suaudrinta visuomenė griežtai spaudė Napoleoną III (1808–1873) paskelbti Vokietijai karą. Būtent tai ir buvo numatęs Bismarkas.

Bismarkas buvo Vokietijos patriotas

Otui fon Bismarkui (Otto von Bismarck, 1815–1898) rūpėjo tik Prūsija. Jis sakė, kad jam nebūdinga „mūsų prūsišką ir egoistišką politiką puošti nutriušusiu vokiško patriotizmo šermuonėliu“. Vis dėlto Bismarkas sugebėdavo labai sumaniai pakurstyti vokiečių patriotizmą, kai tai būdavo naudinga jo politikai. Ilgainiui jam vis sunkiau sekėsi susidoroti su paties išprovokuotomis vokiečių emocijomis.

Vilhelmas I buvo labai žymus valdovas

Imperatorius Vilhelmas I

(1797–1888) buvo Bismarko marionetė. Savo įspūdinga išore jis puikiai reprezentavo naująją imperiją, tačiau neturėjo nė menkiausios politinės galios. Paprastai visus imperatoriaus bandymus pareikšti politinę valią nuslopindavo kancleris, mat monarcho idėjos galėjo pažeisti Bismarko diplomatijos tinklą. Valdovo kultas, kurį sukūrė imperatoriaus amžininkai, ypač anūkas Vilhelmas II (1859–1941), sudarė ryškų kontrastą su realia situacija. Vilhelmas I buvo garbinamas bei vadinamas naujuoju Barbarosa, o jo atminimas įamžintas monumentaliuose paminkluose.

Hohencolernai turėjo imperatoriaus karūną

Nuo 1871 m. Vokietijos imperijoje karūnos nebuvo. Buvo pagamintas modelis, kiek panašus į senąją imperatorių karūną, tačiau papuošta prūsiškomis regalijomis (pavyzdžiui, erelio atvaizdu). Ši karūna buvo atvaizduota tiek imperijos herbe, tiek ir ant monetų. Jos atvaizdu puošdavo pastatus. Vis dėlto niekada nebuvo pagaminta karūna, kuria būtų buvę karūnuojami valdovai.

Vokietijos imperija kariuomenei išlaikyti išleisdavo daugiau negu kitos Europos šalys

Vokietijos imperija kariniams tikslams skirdavo apie 36 % biudžeto lėšų. Maždaug po tokią pat dalį išleisdavo Rusija ir Prancūzija. Karinių išlaidų srityje Europoje pirmavo Anglija. Šiam tikslui ji skyrė beveik 50 % biudžeto lėšų. Priešingai nei kitos Europos valstybės, Vokietijos imperija prieš Pirmojo pasaulinio karo pradžią nekariavo (žinoma, jei neskaičiuosime žiaurių karo žygių prieš kolonizuotas tautas). Nežaboto vokiečių militarizmo įspūdį sudarė garsus imperatoriaus ir jo pavaldinių tarškinimas kardais.

Vilhelmas II buvo karingas

Vilhelmas II mėgo žvanginti kardais ir sakyti ugningas kalbas. Vis dėlto kaskart, kai imperatorius sukeldavo nepasi-

tenkinimą ir situacija iš tikrųjų tapdavo grėsminga, jis atšaukdavo savo politikus ir ieškodavo taikaus sprendimo. Jis siekė derybų net tada, kai iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios buvo likusios vos trys dienos.

Apie Sarajevą ir Verdeną

Francą Ferdinandą nužudė serbai

Austrijos erchercogą Francą Ferdinandą (Franz Ferdinand, g. 1863 m.) 1914 m. birželio 21 d. nušovė Gavrilas Principas (Gavrilo Princip) — serbų tautybės Bosnijos gyventojas. Sąmoksle dalyvavo dar penki jauni Bosnijos serbai ir vienas musulmonas. Ginklų jie gavo Belgrade iš vieno karininko. Nors buvo daug kalbama apie paslaptingą serbų grupuotę „Juodoji ranka“, iki šiol nepavyko įrodyti, kad prie sąmokslo prisidėjo kas nors iš serbų valdžios sluoksnių.

Europa „įslydo“ į Pirmąjį pasaulinį karą

Tai Didžiosios Britanijos premjero Deivido Loido Džordžo (David Lloyd George, 1863–1945) sentencija. Vis dėlto dokumentai liudija kitką. Vokietijos valdžia vertė Austrijos valdžią pradėti karą prieš Serbiją, nepaisydama pavojaus, kad gali įsikišti kitos galingos valstybės. Vokietija blokavo kitų jėgų bandymus derėtis ir galų gale paskelbė karą Rusijai ir Prancūzijai.

Vokietijos valdžia norėjo, kad kiltų pasaulinis karas

1961 m. istorikas Fricas Fišeris (Fritz Fischer, 1908–1999) iškėlė tezę, kad Vokietija sąmoningai išprovokavo pasaulinį karą. Vis dėlto šis kaltinimas yra pernelyg griežtas. Remiantis dokumentais galima įtarti, jog Vokietijos valdžia baiminosi, kad apie 1916 m. Rusija su Prancūzija gali sustiprėti ir pačios išprovokuoti karą. Austrų ir serbų konfliktas tapo išbandymu, o Vokietija vadovavosi *moto* „arba Rusija išvengs karo, arba kariausime dabar“.

Vokietijos gyventojai troško karo

Iki 1914 m. liepos 24 d. Vokietijos gyventojai nė nenutuokė, kas planuojama. Vis dėlto šalyje viešpatavo baimė ir įtampa. Kartkartėmis būdavo organizuojami patriotiniai mitingai, o liepos 28 d. vyko masinės antikarinės demonstracijos, į kurias žmones sukvietė Vokietijos socialdemokratų partija. Vis dėlto tomis dienomis valdžiai pavyko įteigti, kad Vokietija tapo Rusijos agresijos auka. Tai iš tikrųjų pakeitė liaudies nuotaiką. Vis dėlto nuotraukos, pavyzdžiui, karo padėties proklamacijos, liudija, kad džiūgavo nedaug vokiečių.

Didžiausias Šlyfeno plano trūkumas buvo Belgijos neutraliteto pažeidimas

Generalfeldmaršalo Šlyfeno (Schlieffen, 1833–1913) plane buvo numatyta prasidėjus karui dviem frontais beveik visas pajėgas mesti į Prancūzijos puolimą ir nugalėti šią šalį anksčiau, nei Rusija pasiruoš kariauti. Tam reikėjo pereiti Belgijos teritoriją. Vis dėlto Rusija iš anksto žinojo apie ilgą priešininkų rengimąsi ir iš atsargumo pradėjo mobilizaciją dar tada, kai karas tik grėsė. Kai Rusija 1914 m. liepos 30 d. mobilizavosi, Vokietija teturėjo vienintelį karo planą, kuriame buvo numatytas Prancūzijos užpuolimas. Jis pradėtas įgyvendinti tik rugpjūčio 2-ąją. Vokietijos valdžia pamelavo liaudžiai, esą Prancūzija pati pradėjo agresiją ir apmėtė bombomis Niurnbergą.

Verdeno mūšyje žuvo labai daug Vokietijos kareivių

Verdeno mūšis buvo tragiškas ne tik vokiečiams, bet ir prancūzams. Per didįjį vokiečių puolimą 1916 m. pavasarį žuvo apie 700 tūkst. kareivių. Tarp žuvusiųjų vokiečių ir prancūzų buvo beveik po lygiai. Daug aukų pareikalavo ir 1914 m. rudenį įvykę Ipro bei Langemargo mūšiai, kuriuose žuvo tūkstančiai prastai parengtų savanorių. Be to, nereikėtų pamiršti generolo Liudendorfo

(Ludendorff) baigiamojo puolimo 1918 m. vasarą, pareikalavusio dar milijono Vokietijos kareivių gyvybių. Per Pirmąjį pasaulinį karą iš viso žuvo 8,5 mln. kareivių ir 1,5 mln. civilių.

Apie karą ir revoliuciją

Nuskandinusi laivą *Lusitania* Vokietija pažeidė tarptautinę teisę

■ Tarptautinė teisė karo metu leidžia povandeniniams laivams skandinti prekinius laivus tik tada, kai visa komanda būna sulaipinta į gelbėjimo valteles. Britai savo prekybinius laivus vis daugiau apginkluodavo patrankomis, todėl jų nebebuvo įmanoma griežtai atskirti nuo karo laivų. Panaši situacija buvo ir per britų jūros blokadą. Viena vertus, ji buvo teisėta, nes britai stabdė ginkluotės gabenimą, antra vertus, dėl blokados civilių gyventojų nepasiekdavo maisto produktai. Vis dėlto nė viena šalis nesuko sau galvos dėl teisinių subtilybių: vokiečiai viską skandino, o britai blokavo visų krovinių gabenimą.

Vokietijoje prasidėję sukilimai lėmė kapituliaciją

■ Iš tiesų viskas buvo atvirkščiai. 1918 m. rugsėjo 29 d. generolas Liudendorfas (Ludendorff, 1865–1937) tuo metu buvo išplatinęs gerokai pagražintą pranešimą apie pergalę, staiga pareikalavo, kad Vokietijos valdžia nedelsdama pradėtų taikos derybas. Jis spaudė derybų vadovą Matiją Ercbergerį (Matthias Erzberger, 1875–1921) „pasirašyti viską“. Neramumai Vokietijoje prasidėjo tik gruodžio 3-iąją Kylyje, kai karinio jūrų laivyno vadovybės įsakymu buvo įkalinti sukilę jūrininkai, pasipriešinę „paskutiniam mūšiui“.

Darbininkų ir kareivių tarybos siekė įkurti Tarybų respubliką

■ Lapkričio neramumų laikotarpiu socialdemokratų ir komu-

nistų iniciatyva įmonėse ir kariniuose daliniuose buvo išrinktos darbininkų ir kareivių tarybos. 1918 m. gruodžio 16 d. jos susirinko į kongresą, kuriame balsų dauguma pasisakė prieš Tarybų respublikos įkūrimą, o balsavo už parlamentinę respubliką. Komunistinės tarybos į kongresą neatvyko.

Lybknechtas ir Liuksemburg kovojo prieš senąsias reakcingas jėgas

Spartako sąjunga buvo radikaldemokratų socialistų susivienijimas, kovojęs prieš Frydricho Eberto (Friedrich Ebert, 1871–1925) vadovaujamą laikinąją Vokietijos vyriausybę, kuri buvo išrinkta Berlyno tarybų kongrese 1918 m. lapkričio 10 d. Komunistai priekaištavo Ebertui, kad šis palaikęs senąsias politines jėgas, besipriešinusias radikalioms socialistinėms reformoms. Konfliktas didėjo. 1919 m. Spartako sukilimui malšinti Eberto vyriausybė pasiuntė Reichsverą* ir savanorių korpusą. Roza Liuksemburg (Rosa Luxemburg) ir Karlas Lybknechtas (Karl Liebknecht) buvo nužudyti. Iš tiesų Lybknechtas (1871–1919) tik inscenizavo sukilimą, o Liuksemburg (1870–1919) pasisakė už komunistų dalyvavimą parlamento rinkimuose.

----

* *Reichswehr* — Vokietijos ginkluotosios pajėgos 1919–1935 m. — Vert.

Abu pasauliniai karai buvo didžiausios XX a. katastrofos

Kalbant tik apie aukų skaičių, nederėtų pamiršti, kad 1918–1920 m. siautęs ispaniškasis gripas pareikalavo 22 mln. gyvybių, t. y. dvigubai daugiau negu Pirmasis pasaulinis karas. Anuomet gripu užsikrėtė apie 500 mln. žmonių. Antrasis pasaulinis karas pareikalavo 60 mln. aukų. Nors gripas buvo užfiksuotas Ispanijoje, manoma, kad į Europą jis atkeliavo iš Šiaurės Amerikos. Ši gripo epidemija buvo baisiausia per visą Naujųjų amžių istoriją.

Apie Veimaro respubliką ir infliaciją

Veimaro respublika buvo įkurta Veimare

Filipas Šeidemanas (Philipp Scheidemann, 1865–1939) lapkričio 9 d.* Berlyne paskelbė Veimaro respubliką. Vis dėlto po pirmųjų rinkimų įstatymų leidžiamojo organo Nacionalinio susirinkimo nariai susitiko Veimare, nes buvo baiminamasi, kad Berlyne gali kilti neramumų. Veimaro konstitucija įsigaliojo 1919 m. rugpjūčio 11 d.

----

* 1918 metų. — Vert.

Prieš Vokietiją kariavęs aljansas iškėlė tokius didžiulius reikalavimus žalai atlyginti, kad tai sukėlė infliaciją

Žalos atlyginimo mokesčiai Vokietijos biudžetui tapo didžiule našta. 1923 m. Vokietijai uždelsus sumokėti įmoką, Prancūzija okupavo Rūro sritį. Gyventojai į tai reagavo pasyviu pasipriešinimu. Vyriausybės nurodymu buvo spausdinama vis daugiau banknotų, kol galų gale naujasis kancleris Gustavas Štrezemanas (Gustav Stresemann, 1878–1929) paskelbė pasipriešinimo pabaigą. Infliaciją pavyko sustabdyti tų pačių metų lapkričio viduryje įvedus naują pereinamąją valiutą.

Sąjungininkai sužlugdė Vokietiją finansiškai

Iš 226 mlrd. auksinių markių, kurių iš pradžių buvo reikalaujama Pirmojo pasaulinio karo metais padarytai žalai atlyginti, sąjungininkai gavo tik 21,3 mlrd. Be to, infliacijos laikotarpiu užsienio investuotojai Vokietijoje prarado kapitalo už 15 mln. markių. Tai beveik kompensuoja Vokietijos patirtus nuostolius. Didžiausia problema buvo ta, kad patys vokiečiai buvo šventai įsitikinę, jog karą pradėjo priešininkai.

Apie Hitlerį ir greitkelius

Adolfas Hitleris kelerius metus praleido kalėjime

Hitleris (1889–1945) buvo nuteistas penkerius metus kalėti Ladsberge už dalyvavimą 1923 m. perversme, tačiau nelaisvėje jis išbuvo vos aštuonis mėnesius. Negana to, jis šį laikotarpį praleido gana patogiai: turėjo teisę laisvai vaikščioti po visą įkalinimo įstaigos teritoriją, susitikinėti su kitais bendraminčiais ir kartu ramiai rašyti knygą *Mein Kampf* (*Mano kova*). Be to, pranešimai apie nacionalistų organizuotą perversmą ir teismo procesą Hitlerio vardą išgarsino visoje Vokietijoje.

Hitleris atėjo į valdžią surinkęs absoliučią balsų daugumą

Nacionalsocialistų darbininkų partija surinko 33,1 % balsų, todėl ji tapo stipriausia frakcija. Per 1932 m. rinkimus naciai kelis procentus balsų prarado. Hitleriui atėjus į valdžią 1933 m. buvo organizuoti dar vieni rinkimai, tačiau net tada jam nepavyko užsitikrinti absoliučios daugumos, nes naciai surinko vos 44,1 % balsų. Vis dėlto valdžia atiteko nacionalsocialistams. Visos kitos partijos buvo smarkiai spaudžiamos. Buvo priimtas sprendimas leisti Hitleriui ketverius metus skelbti įstatymus nedalyvaujant Reichstagui.

Trečiasis reichas buvo stiprus finansiškai

Nacionalsocialistų vadovaujama valstybė buvo finansuojama iš kreditų. Pradėjus vykdyti gigantiškas statybų ir ginklavimosi programas, pavyko įveikti masinį nedarbą ir pasiekti staigų ekonomikos kilimą. Programos buvo finansuojamos iš Reicho banko kreditų, todėl eiliniams piliečiams teko stipriai susiveržti diržus. Ilgainiui susidarė milžiniškos skolos. Nacių valdžia tikėjosi jas likviduoti iš nugalėtų valstybių reparacijų mokesčių.

Greitkelių tiesimas buvo Hitlerio idėja

Pirmieji greitkeliai jau buvo nutiesti prieš Hitleriui ateinant į valdžią. Berlyno AVUS (automobilių transporto ir pratybų magistralė) buvo baigta 1921 m., Chemnico apvažiuojamasis kelias — 1929 m., o Kelno–Bonos greitkelis — 1932 m. Valdininkų stalčiuose jau gulėjo 10 000 kilometrų ilgio greitkelių tinklo planai. Hitleriui tereikėjo juos pakoreguoti. Šį darbą jis naudojo kaip rimtą propagandos priemonę.

Hitleris negavo asmeninės materialinės naudos

Atėjęs į valdžią Hitleris pareiškė, kad jis atsisako atlyginimo už kanclerio pareigas, nes jam pragyvenimui pakanka pajamų, gaunamų už knygą *Mein Kampf* (*Mano kova*). Vis dėlto kukliojo, iš idėjos dirbančio kanclerio įvaizdis neatitiko tikrovės. Hitleris gaudavo didžiulę prezidento algą ir atleido save nuo mokesčių. Be to, fiureris gaudavo pajamų už kiekvieną pašto ženklą su jo atvaizdu. Didelę dalį šių pajamų jis panaudojo fiurerio rezidencijos Oberzalcberge statyboms. Šioje rezidencijoje jis praleisdavo ištisus mėnesius.

Darbininkai Hitlerio laikais gyveno geriau negu Veimaro respublikos laikotarpiu

Nacių sukurta Darbo programa padėjo įveikti nedarbą, tačiau atlyginimai buvo labai maži. Pavyzdžiui, 1933 m. specialybę turintis darbininkas uždirbdavo net 25 proc. mažiau negu 1929 m. Tarnautojų algos, pensijos ir ūkininkų pajamos taip pat buvo mažesnės nei Veimaro respublikos laikotarpiu. Be to, dauguma vyrų liko vieninteliai šeimos maitintojai, nes moterys buvo sistemingai iš darbo rinkos stumiamos. Vis dėlto pavyko sumažinti nedarbą, be to, per visą nacių valdymo laikotarpį paprastiems žmonėms nė karto nebuvo padidinti mokesčiai.

Apie Trečiąjį reichą ir Gestapą

Trečiąjį reichą įkūrė naciai

■ Trečiasis reichas vokiečiams jau „vaidenosi“ Veimaro respublikos laikotarpiu. Apie jį buvo dažnai užsimenama filosofiniuose debatuose. Idėja rėmėsi Joachimo fon Floreso (Joachim von Flores, 1130–1202) „Mokymu apie tris karalystes“*. J. fon Floresas aiškino, kad pirmoji yra Senojo Testamento Tėvo karalystė, antroji — Naujojo Testamento Sūnaus karalystė, o trečioji — Šventosios Dvasios išganymo karalystė. Nacionalsocialistų propaganda pasinaudojo išganymo idėja ir sutapimu, kai Trečiasis reichas po viduramžiškos vokiečių imperijos ir Bismarko respublikos tapo trečiąja karalyste. Vis dėlto Trečiojo reicho sąvoka nebuvo labai smarkiai propaguojama. Nacių valdžios viršūnėms labiau patiko savo valstybę vadinti tiesiog Reichu. Iki šiol tiksliai nežinoma, kodėl po 1945 m. nacių valstybę pradėta plačiai vadinti būtent Trečiuoju reichu.

----

* Vok. *Reich — karalystė, imperija.* — Vert.

Nacių diktatūros laikotarpiu visi buvo verčiami stoti į nacionalsocialistų darbininkų partiją

■ 1933 m. kovą įvykę rinkimai ir priemonės, kurių į valdžią atėję naciai ėmėsi prieš kitaip mąstančius asmenis, sukėlė tikrą stojimo į partiją vajų. Per kelias savaites į nacionalsocialistų gretas įsiliejo apie 1,6 mln. žmonių. Dėl to gegužės 2 d. buvo duotas nurodymas naujų narių nebepriimti. Jis galiojo iki pat 1939 m. Išimtys buvo taikomos tik ypač nusipelniusiems asmenims. Nuo 1937 m. į partiją buvo verčiami stoti valstybės tarnautojai.

Gestapas buvo milžiniška organizacija

■ Siaubą kėlusi Slaptoji valstybės policija turėjo apie 32

tūkst. bendradarbių ir dar mažiau oficialių narių. Pavyzdžiui, daug mažesnės VDR valstybės saugumo ministerijoje buvo net 91 tūkst. oficialių ir beveik 175 tūkst. neoficialių darbuotojų. Vis dėlto Gestapas sėjo baimę, nes jam „visuomeniniais pagrindais" talkino visas pulkas skundikų. Dauguma Gestapo akcijų įvykdyta remiantis privačių asmenų parodymais.

Arijai yra šviesiaplaukiai

■ Nacionalsocialistų plepalai apie šiauriečių ponų rasę įkalė mintį, kad arijai yra artimai susiję su germanais. Vis dėlto tai netiesa. Arijai yra indoeuropiečių kalbų šeimos pogrupis. Arijų grupei priskiriama persų kalba ir dauguma Indijos kalbų. Vieninteliai žmonės, nacių Vokietijoje kalbėję arijų kalba ir turėję visą teisę vadintis arijais, buvo Hitlerio persekioti čigonai.

Apie antisemitizmą ir masinį žmonių naikinimą

Antisemitizmas buvo nukreiptas prieš visus semitus

■ XIX a. rasistai Artūras Grafas Gobino (Arthur Graf Gobineau, 1816–1882) ir Hiustonas Stiuartas Čemberlenas (Houston Stewart Chamberlain, 1855–1927) pradėjo propaguoti semitų rasės menkavertiškumo idėją. Teoriškai jie kalbėjo apie visas semitų grupes, pavyzdžiui, arabus ir maltiečius. Faktiškai antisemitai nuo pat pradžių buvo nusiteikę tik prieš žydų tautą. Rasistinių teorijų prireikė vien tam, kad būtų svarus pagrindas naikinti ir krikštą priėmusius žydus.

Krištolinę naktį įvyko pogromas

■ Rusų kalbos žodis *pogrom* reiškia spontanišką masinį išpuolį prieš tam tikrą žmonių grupę. 1938 m. naktį iš lapkričio

9-osios į 10-ąją SA ir SS dalinių įvykdytos akcijos prieš žydų parduotuves pogromu vadinti netiktų. Vis dėlto už šį įvykį atsakingi asmenys mėgino aiškinti, kad taip šalyje išsiliejo liaudies pasipiktinimas žydų verslininkais. Nuo 1980 m. šis įvykis vadinamas Reicho pogromo naktimi.

Naikinti žydus nuspręsta Vanzės konferencijoje

■ Konkretaus sprendimo išžudyti žydų tautą nebuvo. Hitleris daugybę kartų reikalavo pradėti masinį naikinimą, tačiau Nacionalsocialistų partijos valdžios aparatas pirmiausia pradėjo žydų iškeldinimą. Apie „galutinį sprendimą“ pradėta kalbėti 1941 m. spalį. Vanzės (Wannsee) konferencija susirinko 1942 m. sausio 20 d., kai okupuotose rytinėse srityse jau buvo išžudyta 370 tūkst. žydų. Konferencijoje, kuriai vadovavo Reinhardas Heidrichas (Reinhard Heydrich, 1904–1942) „tik“ buvo aptartos tolesnės veiklos gairės.

Masinis žydų tautos naikinimas vadinamas bendrai priimta sąvoka *holokaustas*

■ *Holokausto* sąvoka įsitvirtino tik nuo 1979 m., kai buvo parodytas tokio pat pavadinimo labai sukrečiantis JAV televizijos serialas. Graikų kalba žodis *holokaustas* reiškia Senajame Testamente minimą ugnies auką, tačiau pažodinis vertimas skambėtų *kas kyla dūmuose*. JAV šis žodis buvo vartojamas ir iki 1979 m., tačiau *genocido* (tautos žudymo) sąvoka buvo populiaresnė. Žydai savo tautos tragediją vadina ne holokaustu, o *šoa (shoa)*, t. y. naikinimu.

Dauguma Vokietijos žydų mirė koncentracijos stovyklose

■ Sistemingas žydų naikinimas prasidėjo 1941 m. Iki to laiko prieš tautą vykdytos represijos ir teroras privertė daugiau kaip 300 tūkst. žydų bėgti (iš viso Vokietijoje gyveno apie 560 tūkst. žydų). Vis dėlto emigruoti galėjo tik tie, kurie turėjo pinigų ir leidimą gyventi kitose šalyse. Nuo 1939 m. išvykti legaliai nebebuvo

įmanoma. Okupuotų Europos šalių žydai neturėjo nė menkiausios galimybės pabėgti. Iš 6 mln. nužudytų žydų apie 3 mln. sudarė Lenkijos ir Rusijos piliečiai.

Anglai pirmieji sugalvojo koncentracijos stovyklas ir pastatė jas Pietų Afrikoje

■ Iki šiol nežinoma, kas pradėjo kalinius laikyti koncentracijos stovyklose. Vis dėlto pirmieji buvo ne vokiečiai ir ne Būrų kare (1899–1902) kovoję britai. Pavyzdžiui, JAV kariuomenė 1838 m. į koncentracijos stovyklas uždarė indėnus ir tik vėliau juos perkėlė į rezervacijas. Panašios stovyklos egzistavo ir Kubos karo (1868–1898) bei Herero karo (1904–1907) laikotarpiu. Savaime suprantama, jos tikrai neprilygo nacių sukurtoms naikinimo stovykloms.

Karalius Kristijonas X apsaugojo žydus nuo priverstinio žvaigždės nešiojimo

■ Tvirtinimas, kad Danijos karalius Kristijonas X pagrasino pats nešiosiąs žvaigždę, jeigu žydai bus verčiami tai daryti, yra tik iš dalies teisingas. Visa Danijos valdžia okupantams nedviprasmiškai pareiškė, kad ji nesiims jokių priemonių prieš žydus. Naciai tokią padėtį kentė dvejus metus. 1943 m. atėjo įsakymas dėl žydų deportacijos, tačiau danų tautai pavyko suorganizuoti neprecedentinę Nakties ir rūko akciją, kurios metu buvo sudarytos sąlygos į Švediją pasitraukti 7000 žydų (iš viso Danijoje gyveno apie 7500 žydų).

Apie žaibišką karą ir praturtėjimą

Žaibiško karo strategiją sugalvojo vokiečiai

■ 1939 m. JAV žurnale Žaibišku karu buvo pavadintas Vokietijos karas prieš Lenkiją. Po to, kai pavyko taip pat greitai okupuoti Prancūziją, Hitleris sukūrė mitą apie turimą specialią strategiją, padėsiančią akimirksniu užkariauti ir kitas šalis. Iš tiesų jis pats labai stebėjosi savo ka-

riuomenės sėkme Prancūzijoje, kurią, be kita ko, lėmė ir sąjungininkų klaidos.

Vermachtas retai vykdė nusikaltimus

■ Vermachto kariams taip pat buvo įteigta, kad rytų europiečiai yra menkaverčiai žmonės. 1941 m. generalfeldmaršalas Vilhelmas Keitelis (Wilhelm Keitel, 1882–1946) išleido įsakymą už kiekvieną partizanų nužudytą Vokietijos kareivį užmušti 50–100 civilių vietos gyventojų. Tokios baudžiamosios akcijos iš tiesų vyko. Vermachtas bendradarbiavo su Saugumo policijos ir Saugumo tarnybos daliniais, kurie taip pat vykdydavo naikinimo akcijas. Be to, prie Vermachto nusikaltimų priskiriamas 3 mln. rusų karo belaisvių nužudymas, okupuotų šalių niokojimas, maisto produktų blokados bei Leningrado apsuptis, pareikalavusi dar milijono aukų.

Už įsakymo nevykdymą kareiviai buvo baudžiami mirtimi

■ Istorikams nepavyko nustatyti faktų, kad nors vienas kareivis, atsisakęs dalyvauti nacių vykdomose žudynėse, būtų nubaustas mirtimi arba įkalintas koncentracijos stovykloje. Grasinimų, spaudimo ir patyčių būta iš tikrųjų. Manoma, kad vyresnybė nevertė paprastų kareivių dalyvauti mirties bausmių vykdymo akcijose, nes baiminosi pavaldinių moralės pakrikimo. Žemesnio rango kariškiai dažnai buvo sąmoningai įtraukiami į žudymo akcijas.

Karo metu praturtėjo tik aukšti vokiečių pareigūnai

■ Antrojo pasaulinio karo metais vokiečiai sistemingai apiplėšinėdavo visas okupuotas šalis tiek Rytuose, tiek ir Vakaruose. Nors kareiviai beveik už viską sumokėdavo, tačiau vietinės valiutos buvo taip nuvertėjusios, kad net pačias geriausias prekes buvo galima gauti pusvelčiui. Vien Prancūzijoje iš fronto kareiviai namo siuntė milijonus paketų sviesto, mėsos, kvepalų ir papuošalų. Vis dėlto labiausiai plė-

šikavo Valstybės kasa. Vokietijos valdžia reikalavo, kad okupuotos šalys kas mėnesį mokėtų milijonus. Buvo sistemingai realizuojama nužudytų žydų nuosavybė, net drabužiai ir vaikų žaislai. Be to, valdžia imdavo mokesčius už priverstiniams darbams atvežtų žmonių „nuomą“.

Priverstinį darbą dirbusiems žmonėms nebuvo mokamas atlyginimas

■ Įmonės mokėjo atlyginimus, tačiau juos dažniausiai pasiimdavo valstybė. Kartais buvo vykdomos veidmainiškos akcijos, pavyzdžiui, Rytų Europos darbininkų „santaupų“ tvarkymas per tariamus patikėtinius. Vis dėlto įmonėms buvo naudinga samdyti priverstiniams darbams atvežtus žmones, nes jiems skiriamas atlyginimas buvo gerokai mažesnis už vokiečiams darbininkams mokamas algas.

Apie bombų siaubą

Vyskupas fon Galenas pasiekė, kad būtų atsisakyta eutanazijos

■ 1941 m. rugpjūčio pradžioje Miunsterio vyskupas Klemensas Grafas fon Galenas (Clemens Graf von Galen, 1978–1946) perskaitė tris pamokslus, kuriuose pasisakė prieš eutanaziją. Jie sukėlė tokį didžiulį liaudies pasipriešinimą ir neramumus, kad Hitleris rugpjūčio 28 d. nurodė sustabdyti eutanazijos programą ir panaikino ją vykdžiusias žinybas. Vis dėlto prieglaudose eutanazijos vykdymas nenutrūko. Kilus būtinybei dėl oro atakų evakuoti gyventojus, buvo naikinami ne tik psichikos ligoniai, bet ir seni bei kare sužaloti žmonės. Jie buvo žudomi mirtinomis injekcijomis, tabletėmis, marinami badu. Decentralizuotos eutanazijos aukų skaičius siekė 50 tūkst. Oficiali eutanazijos programa, vykdyta 1939–1941 m., pareikalavo 70 tūkst. aukų.

Antrojo pasaulinio karo metais vyko varžybos, kas greičiau pasigamins atominę bombą

Amerikiečiai stengėsi kuo greičiau pasigaminti atominę bombą, nes baiminosi, kad Vokietija tai gali padaryti anksčiau už sąjungininkus. Vis dėlto branduolinę skilimo reakciją 1938 m. atrado Otas Hanas (Otto Hahn). Anuomet tikros varžybos nevyko, nes vokiečiai pernelyg vangiai darė su atominiu ginklu susijusius tyrimus. Tik nuo 1942 m. naujo konvencinio ginklo kūrimas tapo absoliučiu prioritetu. Dabar istorikai mano, kad vykstant karui, Vokietijai nepakako lėšų gamintis atominę bombą, o amerikiečiai į šį projektą investavo 2 mlrd. dolerių ir įtraukė į darbą 300 tūkst. žmonių.

Siena tarp Rytų ir Vakarų Vokietijos buvo uždaryta labai greitai

Siena tarp dviejų vokiečių valstybių buvo uždaryta 1951 m. Tada Berlynas tapo spraga, pro kurią Rytų Vokietijos gyventojai galėjo pabėgti į Vakarų Vokietiją. 1961 m. rugpjūčio 13 d. buvo pradėta Berlyno sienos statyba. Iki to laiko iš Rytų Vokietijos į Vakarų Vokietiją persikėlė 2,7 mln. žmonių. Iki 1989 m. egzistavusi siena buvo apsaugota mirtį nešančių minų juosta, spygliuota viela ir savaime užsiveriančiais įrenginiais.

Maršalo planas buvo Vakarų Vokietijos atstatymo programa

JAV užsienio reikalų ministro Džordžo Maršalo (George C. Marshall, 1880–1959) plane buvo numatyta pagalba visai Europai. Amerikos vyriausybė siekė stabilizuoti padėtį karo nuniokotame žemyne. SSRS ir Rytų Europos valstybės taip pat buvo kviečiamos prisijungti prie Maršalo plano, tačiau jos atmetė pasiūlymą, nes vengė įsitraukti į vakarietišką ekonomikos sistemą, kuriai vadovavo JAV. Plane dalyvavo 15 valstybių. Vokietija gavo 1,5 mlrd. dolerių. Tai buvo lygiai dešimtadalis visos šiam tikslui skirtos sumos. Didžiausią paramos dalį gavo Didžioji Britanija ir Prancūzija.

Apie Spalio revoliuciją

Bolševikais rusiškai vadinami komunistai

■ Rusų kalbos žodis *bolševik* reiškia *išreiškiantis daugumos idėjas*. Ši sąvoka atsirado 1903 m. per Antrąjį Rusijos socialdemokratų partijos suvažiavimą. Šios partijos daugumą sudarė Lenino (1870–1924) vadovaujami komunistai, o mažumą — menševikai (*išreiškiantys mažumos idėjas*). 1912 m. bolševikai pašalino menševikus iš partijos. Per 1917 m. Spalio revoliuciją bolševikai nuvertė ne tik carą (iš tiesų tai buvo padaryta dar vasario mėnesį), bet ir laikinąją menševikų vyriausybę. Ilgainiui bolševikais pradėta vadinti rusus komunistus, tačiau šie tai laikė įžeidimu ir 1952 m. oficialiai paskelbė, kad ši sąvoka nevartotina komunistų partijos nariams apibūdinti.

Spalio revoliucija įvyko spalio mėnesį

■ Pagal vakarietišką kalendorių Spalio revoliuciją prasidėjo 1917 m. lapkričio 7 d. Anuomet Rusijoje dar buvo naudojamas Julijaus kalendorius ir pagal jį tai buvo spalio 25 d. Po pusmečio, 1918 m. vasarį, valdžią perėmę revoliucionieriai Rusijoje įvedė visoje Europoje naudojamą Grigaliaus kalendorių, tačiau įvykdyto perversmo nebepavadino Lapkričio revoliucija.

Leninas buvo bolševizmo teoretikas, o Stalinas — autokratas

■ Bolševikinę sistemą įkūrė Vladimiras Iljičius Uljanovas, vadinamas Leninu. Jis nusprendė, kad nuvertus carą reikia pradėti Spalio revoliuciją ir nuversti laikinąją menševikų vyriausybę. Revoliucija peraugo į žiaurų pilietinį karą, kuris truko penkerius metus ir pareikalavo daugybės civilių asmenų aukų. Nukentėjo ne tik senasis elitas bei menševikai, bet ir civiliai Ukrainos gyventojai. Prievarta nusavinus maisto produktus, Ukrainoje prasidėjo badas. Be to, buvo įkurtos dvi pirmosios mirties stovyklos. Dar 1891 m. Leninas

pasisakė prieš humanitarinės pagalbos teikimą badaujantiems Simbirsko valstiečiams, nes žinojo, kad alkis padeda kurstyti revoliucines nuotaikas.

Stalino pavardė neturi nieko bendra su plienu, o Trockio — su atkaklumu

■ Rusų kalbos žodis *stal'* reiškia *plieną*, o vokiečių kalbos žodis *Trotz* reiškia *atkaklumą, užsispyrimą*. Iki 1917 m. revoliucijos bolševikai turėjo kovos slapyvardžius. Paprastai juos susigalvodavo patys. Pavyzdžiui, Molotovo pavardė reiškia *kūjį**. Iki šiol nepavyko išsiaiškinti, ką reiškia Lenino slapyvardis. Gali būti, kad jis šį vardą pasirinko pagal upės Lenos pavadinimą, nes kurį laiką gyveno tremtyje Sibire.

----

* Rus. *molot* — kūjis. — Vert.

Raudonosios aikštės pavadinimas susijęs su komunistų vėliavos spalva

■ Raudonoji aikštė rusiškai vadinama *Krasnaja ploščad'*. Rusų kalbos žodis *krasnaja* reiškia ne tik *raudona*, bet ir *graži**. Todėl rusams pagrindinė Maskvos aikštė buvo ir tebėra ne Raudonoji, o Gražioji. Vis dėlto kita pavadinimo reikšmė asocijuojasi tiek su komunistų vėliavos spalva, tiek ir su daugybe kraujo, kuris buvo pralietas šioje aikštėje.

----

* Senąja rusų kalba. — Vert.

Rytų bloko šalys buvo komunistinės

■ Rytų bloko valstybės buvo vadinamos socialistinėmis. Realiai egzistuojantis socializmas buvo laikomas pereinamuoju laikotarpiu kelyje į komunizmą. Komunistų mokymas teigė, kad socializmo laikotarpiu dar nėra visiškai įveiktas klasių priešiškumas, todėl būtina proletariato diktatūra. Buvo tvirtinama, esą pasiekus komunizmą proletariato diktatūros nebereikės, nes nebeliks nė menkiausio pasipriešinimo sistemai.

Apie Vokietiją ir jos susivienijimą

Vokietijoje kancleris yra svarbiausia politinė figūra

■ Iš tiesų Vokietijoje kancleris yra įtakingiausia politinė figūra. Vis dėlto valstybės galva ir aukščiausio rango Vokietijos politiku laikomas prezidentas. Pagal protokolą Bundestago prezidentas taip pat laikomas aukštesnio rango politiku, todėl valstybės kancleris rangų sąraše yra tik trečias.

Vakarų Berlynas buvo Vokietijos Federacinės Respublikos dalis

■ Berlyno statusas buvo nulemtas 1971 m. pasirašytoje Berlyno sutartyje. Joje patvirtinta, kad vakarinė miesto dalis nėra Vokietijos Federacinės Respublikos dalis ir negali būti pavaldi šios šalies valdžiai. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje Vakarų Berlynas buvo vadinamas savarankišku politiniu vienetu, tačiau Vakaruose šis miestas traktuotas įvairiai. Svarbiausia, kad Vakarų Vokietijos Bundestagas Vakarų Berlynui neturėjo teisės leisti įstatymų. Šie įstatymai galėjo įsigalioti tik pritarus Berlyno deputatų rūmams.

Apie Europą ir pasaulį

Briuselis yra ES valdžios buveinė

■ Europos Sąjunga neturi oficialios valdžios buveinės. Trys valdžios — vykdomoji, įstatymų leidžiamoji ir teisminė — reziduoja trijuose miestuose. Briuselyje posėdžiauja Europos Sąjungos Taryba ir Europos Komisija. Parlamentas įsikūręs Strasbūre, tačiau Parlamento komitetai renkasi ir Briuselyje. Teisingumo Teismo ir Ekonomikos rūmai yra Liuksemburge. Čia taip pat įsikūręs ir Parlamento generalinis sekretoriatas.

Oficiali ES kalba yra prancūzų

■ Europos sąjungoje yra 21

oficiali kalba*: danų, vokiečių, anglų, estų, suomių, prancūzų, graikų, airių, italų, latvių, lietuvių, maltiečių, olandų, lenkų, portugalų, švedų, slovakų, slovėnų, ispanų, čekų ir vengrų. ES darbinės kalbos yra prancūzų, anglų ir vokiečių.

----

* Nuo 2007 m. sausio 1 d. — ir rumunų bei bulgarų. — Vert.

Visa ES teritorija yra Europoje

■ Įstojus Turkijai ES teritorija peržengs Europos ribas. Iš tiesų jau dabar Prancūzijai priklausantys užjūrio departamentai priskiriami Europos Sąjungai. Dėl to ant eurų banknotų vaizduojama Martinika, Gvadelupa, Rejunjonas ir Prancūzijos Gviana, iš kurios startuoja *Ariane* raketos. Be to, Kipras ir kai kurios Graikijai priklausančios salos yra Azijoje, o Kanarų salos — Afrikoje.

Europos Parlamento nariai neturi balso

■ Tai netiesa. Vis dėlto tautos išrinkti europarlamentarai iš tiesų turi mažiau įgaliojimų negu valstybės parlamento nariai. Europarlamentas neturi teisės savarankiškai imtis iniciatyvos, jis gali tik pritarti pasiūlymams arba juos atmesti. Pavyzdžiui, europarlamentarai gali pritarti valstybių siūlomų Europos Komisijos narių kandidatūroms. Be to, jų pritarimo reikia tvirtinant ES biudžetą bei leidžiant įstatymus. Įstatymus inicijuoja Europos Komisija, tada pirmąjį sprendimą priima Ministrų taryba, sudaryta iš visų Sąjungos valstybių ministrų, atsakingų už vieną ar kitą sritį. Iki šiol visi bandymai Europos Sąjungą padaryti demokratiškesnę suteikiant daugiau įgaliojimų parlamentarams žlugo, nes tokiu atveju sumažėtų pavienių valstybių vyriausybių galia.

Europos Bendrijos dabar vadinamos Europos Sąjunga

■ 1967 m. susijungė Europos anglių ir plieno bendrija, Europos atominės energetikos bendrija ir Europos ekonominė

bendrija. Naujasis junginys buvo pavadintas Europos Bendrijomis. Europos Sąjunga buvo įkurta 1992 m. pasirašius Mastrichto sutartį. Ji perėmė Europos Bendrijų funkcijas ir pradėjo naują bendrą užsienio ir saugumo politiką bei policijos ir teisėtvarkos bendradarbiavimą baudžiamaisiais klausimais. Nutarimus ir toliau leidžia Europos Bendrijos, todėl jie vadinami ne ES nutarimais, o EB nutarimais.

Egzistuoja Tarptautinė sutartis dėl žmogaus teisių

■ Egzistuoja dvi sutartys: *Tarptautinis paktas dėl pilietinių ir politinių teisių* bei *Paktas dėl ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių*. Antrojoje sutartyje kalbama apie minimalaus darbo užmokesčio nustatymą, žmogaus teisę į sveiką darbo aplinką, teisę kurti profsąjungas ir apie kiekvienam prieinamą sveikatos apsaugos sistemą.

Tarptautinė žmogaus teisių konvencija draudžia mirties bausmę

■ *Pakto dėl pilietinių ir politinių žmogaus teisių* šeštajame skyriuje numatomi griežti apribojimai toms šalims, kuriose tebeegzistuoja mirties bausmė. Pavyzdžiui, čia pateikiami griežti nurodymai, kaip turi vykti teismo procesas, rekomenduojama mirties bausmę taikyti tik pilnamečiams asmenims už itin sunkius nusikaltimus. Be to, Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisija rekomenduoja mirties bausmės atsisakyti.

GAMTOS MOKSLAI IR TECHNIKA

Apie augalus ir gyvūnus

Tik augalai ir gyvūnai yra gyvos būtybės

■ Mokslininkai ilgai manė, kad pakanka tokio gyvosios gamtos skirstymo. Atskleidus daugybę gamtos paslapčių pasidarė sunku kai kurias gyvas būtybes, akivaizdžiai nepriklausančias gyvūnų kategorijai, „įsprausti" į augalų pasaulio ribas. Todėl ši klasifikacijos sistema nebenaudojama. Dabar gyvos būtybės skirstomos į tris grupes, vadinamas domenais: bakterijas, archėjas ir eukariotus. Dviem pirmosioms grupėms priskiriamos vienaląstės būtybės, neturinčios tikro ląstelės branduolio. Pirmosios ir antrosios grupės atstovai vieni nuo kitų skiriasi ląstelės struktūra. Eukariotams priskiriamos visos būtybės, kurių ląstelės turi branduolį. Šios būtybės gali turėti ir vidinį arba išorinį skeletą.

Grybai yra augalai

■ Pagal naująją klasifikaciją grybai nebepriskiriami augalų kategorijai. Eukariotai skirstomi į keturias grupes: gyvūnus, augalus, grybus ir protistus. Pastarajai grupei priskiriamos primityvios vienaląstės arba daugialąstės būtybės, pavyzdžiui, dumbliai. Grybai buvo atskirti nuo augalų dėl to, kad nuo jų skiriasi net keliais svarbiais požymiais. Visų pirma jie neturi chlorofilo. Be to, grybų ląstelių sieneles sutvirtina chitinas, o šis požymis būdingas ne augalams, o gyvūnams. Kai

kurie tyrinėtojai mano, kad grybai labiau giminingi gyvūnams negu augalams.

Kerpės yra augalai

■ Kerpę sudaro dvi gyvosios būtybės: grybas ir dumblis. Matomas kerpės audinys yra grybas. Jis gyvena prisitvirtinęs prie pagrindo ir yra kietas. Kerpės audinyje gyvena dumbliai, kuriuose vyksta fotosintezė. Jie gali pasigaminti maisto medžiagų. Grybas gyvena iš to, ką „nutveria“ iš dumblių. Jis savo ruožtu gali pasisavinti vandenį. Tokia puikiai suderinta partnerystė leidžia kerpėms įsikurti tokiose vietose, kuriuose neišgyvena jokia kita būtybė. Ten, kur pradeda augti kerpės, netrukus atsiranda ir kitų gyventojų.

Kai žydi vanduo, iš tiesų žydi dumbliai

■ Dumbliai negali žydėti. Jie dauginasi dalijimosi, o ne žiedų apvaisinimo būdu. Vandens žydėjimas — tai labai intensyvus dumblių ląstelių dalijimasis. Mūsų kraštuose „žydintis“ vanduo pavirsta klampia žalia koše. Kai kurie jūros dumbliai besidaugindami gali jūrą nudažyti pasakiškomis spalvomis. Pavyzdžiui, *Euglena sanguinea* arba *Oscillatoria rubescens* „žydi“ ryškiai raudonai.

Kempinės — tai negyvi audiniai

■ Kempinės yra gyvūnai. Minkštos kempinės, kurias naudojame prausdamiesi, yra šių archajiškų jūros gyventojų skeletai. Kai kurių rūšių kempinių skeletus sudaro kieta silicio rūgštis arba kalkės. Prie jų būna prisitvirtinę gyvūno ląsteliniai audiniai. Kempinės minta planktonu. Šie gyviai yra labai reikalingi, nes jie filtruoja vandenį.

Jūrų agurkai yra daržovės

■ Jūrų agurkai taip pat yra gyvūnai. Tai pailgos rudos būtybės, tarsi negyvos gulinčios jūros dugne. Kai kurių ilgis siekia net du metrus. Jūrų agurkų oda dygliuota. Jie yra giminingi jūrų

žvaigždėms ir jūrų ežiams. Be to, jūrų agurkai netgi gali judėti. Vis dėlto, jei norite pamatyti, kaip jie juda, prireiks daug kantrybės. Maksimalus jų greitis — keturi metrai per valandą. Įdomu stebėti, kaip koks nors gyvis bando jūrų agurką pulti. Šis išleidžia lipnius baltus „vamzdžius", ir užpuolikas kaipmat pražūva „spagečių salotose".

Koralai — tai suakmenėję gyviai

■ Ugnies raudonio koralų papuošalai gaminami iš raudonųjų koralų skeleto dalelių. Visi koralai yra gyvūnai. Jų kūnai paprastai būna cilindro formos. Apatine dalimi koralas įsikimba į kokį nors pagrindą. Viršutinė ryjamoji anga apsupta čiuptuvėlių vainikų. Dauguma koralų turi iš kalkinių išskyrų susidariusį išorinį skeletą, kuris saugo itin jautrų kūną. Koralų rifai susidaro iš daugybės vienas su kitu suaugusių koralų.

Apie gėles ir uogas

Tulpės pas mus atkeliavo iš Olandijos

■ Tulpių gimtinė yra Centrinė Azija. Iš ten jos atkeliavo į Turkiją. Būtent ten šios gėlės gavo vardą. Dėl keistos formos turkai jas pavadino *tiulbent*, t. y. *turbanu*. Nors daugelis mano, kad tulpių gimtinė yra Olandija, turkai ją laiko nacionaline gėle ir gyvenimo simboliu. 1560 m. Austrijos pasiuntinys atvežė tulpių iš Konstantinopolio į Vieną. Imperatoriaus rūmų botanikas Šarlis de Ekliuzas (Charles de'Ecluse, vadinamas *Clusius*, 1526–1609) šioms gėlėms pajuto tikrą aistrą. Tapęs botanikos profesoriumi 1593 m. jis išvyko į Leideną ir nusivežė tulpių svogūnėlių. XVII a. Olandijoje paplitusi tulpių manija apėmė visą Europą. Tulpių svogūnėliai tapo spekuliacijų objektu. Už juos buvo mokami milžiniški pinigai.

Šermukšniai yra nuodingi

■ Sklinda gandai, kad šermukš-

niai yra nuodingi. Iš tiesų termiškai neapdorotos šermukšnio uogos yra kartokos ir sutraukia burnos gleivinę (panašiai kaip dygiosios slyvos). Dėl to jų niekas nesuvalgo tiek, kad sutriktų skrandžio veikla arba prasidėtų viduriavimas. Verdant kai kurios šermukšnio uogose esančios medžiagos suyra, todėl iš jų galima išvirti skanios ir visiškai nepavojingos uogienės. Po pirmųjų šalnų uogos taip pat tampa saldžios.

Prieskoniniai gvazdikėliai yra džiovinti tam tikros gvazdikų rūšies žiedsosčiai

Prieskoniniai gvazdikėliai neturi nieko bendra su tikrais gvazdikais, tačiau tai iš tiesų yra džiovinti žiedpumpuriai. Naudojami atogrąžose augančio gvazdikmedžio *(Syzygium aromaticum)* pumpurai. Šis augalas priskiriamas mirtinių šeimai. Daugiausia prieskoninių gvazdikėlių užauginama Molukuose, Zanzibare ir Madagaskare.

Žemuogės yra uogos

Žemuogės priskiriamos erškėtinių augalų šeimai. Tikrieji jų vaisiai yra smulkios žalsvos arba gelsvos sėklytės, esančios raudoname vaisiaus minkštime, o šis yra tik sustorėjęs žiedo pagrindas. Avietės ir gervuogės taip pat nėra tikros uogos. Jų sėklytės yra kiek didesnės ir kietesnės, tačiau jos taip pat priskiriamos erškėtiniams.

Graikiniai riešutai yra riešutai

Tiek graikiniai, tiek kokoso riešutai ir migdolai priskiriami kaulavaisių kategorijai. „Riešute“, kaip ir persiko kauliuke, susidaro branduolys. Persiko kauliukų branduoliuose yra ciano vandenilio rūgšties, todėl jie nuodingi. Graikinio riešuto vaisiaus minkštimas yra balsvai žalias. Jis nevalgomas. Riešutui prinokus, minkštimas suskyla, nukrinta ir supūva. Žemės riešutai taip pat nėra riešutai. Jie, kaip ir žirniai bei pupos, priskiriami ankštiniams augalams.

Apie vaisius ir daržoves

Pagal Australijos nacionalinį vaisių kivį buvo pavadinti paukščiai

Kiviai kilo iš Kinijos, todėl jie kartais vadinami kiniškais agrastais*. Naujoji Zelandija buvo pirmoji šalis, XX a. 5-ame dešimtmetyje sukultūrinusi šį augalą ir pradėjusi prekiauti jo vaisiais. Naujieji vaisiai reklamos sumetimais buvo pavadinti Naujosios Zelandijos nacionalinio paukščio kivio vardu, nes jų apvali forma ir ruda spalva primena šį padarą.

----

* Kininės aktinidijos. — Vert. past.

Kinkanai yra citrusiniai vaisiai

Kinkanai primena mažučius pailgus mandarinus. Kartais jie vadinami nykštukiniais apelsinais. Kinų kalba šių vaisių pavadinimas *kin kiū* reiškia auksinį apelsiną. Vis dėlto kinkanai nepriklauso citrusinių vaisių genčiai. Tai atskira rūtinių šeimos augalų gentis, lotyniškai vadinama *Fortunella*.

Obuoliuose dažnai būna kirminų

Maži rausvi kirminukai, gyvenantys obuoliuose, yra drugelio obuolinio vaisėdžio vikšrai. Kai kurių rūšių slyvose gyvena artimų jų giminaičių slyvinių vaisėdžių prieauglis. Jeigu apgraužtas obuolys anksčiau laiko nenukrinta nuo medžio, užaugę vikšrai patys nusileidžia žemyn. Nukritę obuoliai dažnai tampa kitokių kirminų grobiu. Pavyzdžiui, juos labai mėgsta sliekai.

Melionai yra vaisiai

Melionus sunku priskirti konkrečiai kategorijai. Remdamiesi įsitikinimu, kad vaisiai visada yra saldūs, galime teigti, kad melionai yra vaisiai. Jeigu pasidomėsime jų giminystės ryšiais, sužinosime, jog jie yra agurkų ir cukinijų pusbroliai, todėl priklauso moliūginių šeimai, t. y. daržovių kategorijai. Vis dėlto

jeigu vaisiais vadinsime apvaisintų augalų žiedų produktus, melionus vėlgi galėsime priskirti vaisiams. Daržovės yra visiškai kitos augalų dalys. Tokiu atveju vaisiais turėsime vadinti visus moliūginius bei ankštinius augalus ir visus bulvinių šeimos atstovus: paprikas, pomidorus, baklažanus ir kt. Rabarbarai, kurių lapkočius valgome, yra daržovės, nors dėl skonio ir norėtųsi juos vadinti vaisiais.

Bulvė yra augalo vaisius

■ Buitinėje kalboje daržovės skirstomos į šakniagumbines ir šaknines. Botanine prasme vaisiai gali augti tik ant antžeminės augalo dalies. Jie susiformuoja apvaisinus augalo žiedus. Visiškai nesvarbu, valgomi vaisiai ar ne. Morkos yra augalo šaknys, o bulvės — gumbeliai, susidarantys ant augalo ataugų.

Pomidorai yra raudoni

■ Yra geltonų, oranžinių, žalių, violetinių, rausvų ir netgi beveik juodų pomidorų. Ypač gražiai atrodo dryžuoti pomidorai. Auginami mėlyni kukurūzai, violetinės paprikos, geltonos, raudonos ir violetinės bulvės ir baltos morkos. Dauguma tokių keistų daržovių nėra kuoktelėjusių mokslininkų pokštai. Netgi priešingai. Šiuolaikiniai daržininkai stengiasi auginti labiausiai perkamas rūšis, todėl jie smarkiai apribojo įvairiaspalvių daržovių auginimą. Pavyzdžiui, pomidorai turi būti kuo didesni, vienodos formos, ilgai negendantys ir ryškiai raudoni. Šiais laikais didžiausią paklausą turi būtent šiomis savybėmis pasižymintys vaisiai. Kitokių žmonės paprasčiausiai neperka.

Apie medžius ir lapus

Mamutmedžiai (sekvojos) yra seniausi medžiai žemėje

■ Šiaurės Amerikos sekvojos gali išaugti daugiau kaip šimtą metrų ir išgyventi kelis tūkstan-

čius metų. Seniausias žinomas mamutmedis yra 2200 metų, o seniausias didysis mamutmedis — net 3500 metų. Ilgai buvo manoma, kad senesnių medžių negali būti, tačiau XX a. 6-ame dešimtmetyje Uoliniuose kalnuose buvo atrastos itin senos akėtosios pušys. 1964 m. Nevadoje netyčia buvo nukirstas Prometėjumi pavadintas medis. Paaiškėjo, kad jo amžius siekė 4950 metų. Kalifornijoje iki šiol „gyvena" Metuzela vadinama pušis, kuriai yra 4770 metų. Išskyrus kai kuriuos vienaląsčius padarus ir bakterijas, šią pušį galima laikyti seniausia gyva būtybe.

Kaimo vietovėse yra didesnė gyvūnijos ir augalijos įvairovė negu miestuose

■ „Sutvarkytose" ir pesticidais išpurkštose agrarinėse vietovėse gyvena daug mažiau augalų ir gyvūnų rūšių negu mieste. Į priemiesčio sodus atklystantys šernai yra vienas akivaizdžiausių įrodymų, kad miesto gyvenimo sąlygos labai vilioja gyvūnus. Čia jie randa puikiausias mitybos sąlygas, švelnesnį klimatą ir galimybę išvengti susidūrimo su gamtoje esančiais priešais. Tyrimais nustatyta, kad miestuose peri nuo penkių iki dešimties rūšių paukščiai, o agrarinėse vietovėse — ne daugiau kaip trys rūšys. Net 20–25 rūšių paukščių jaunikliai auga ne lapuočių ar mišriuose miškuose, o miestų parkuose. Čiurliai ir pelėsakaliai mėgsta įsikurti aukštuose pastatuose, kurie jiems atstoja natūralias uolas. Šernai ir lapės negali atsidžiaugti šiukšlių konteineriuose randamu maistu. Trumpai nupjautoje vejų žolėje juodieji strazdai grobį randa lengviau negu aukštose natūraliose pievose.

Rudenį lapai tampa margi

■ Priešingai — jie „išblykšta". Rudenį lapuose nebelieka žaliosios medžiagos chlorofilo. Dėl to staiga pasireiškia kitų lapuose esančių maždaug keturių šimtų spalvinių medžiagų poveikis. Tada optiškai išryškėja anto-

cianai ir karotinoidai ir nudažo lapus ryškiais geltonais ir raudonais atspalviais.

Biotopas yra sodo kūdra

■ Biotopas yra vieta, kurioje susidaro tam tikra vienas su kitu susiderinusių augalų ir gyvūnų bendrija (biocenozė), prisitaikiusi gyventi būtent toje zonoje. Sodo kūdra gali būti biotopas, tačiau ji turi būti neprižiūrima, kad visi jos gyventojai sudarytų savaime besireguliuojančią ekologinę grandinę. Pjaunant augalus ir valant dumblą ekologinė pusiausvyra sugriaunama, todėl tvarkomos kūdros negalima vadinti biotopu.

Karščiuoti gali tik žmonės ir gyvūnai

■ Naudodami infraraudonųjų spindulių termometrus Amerikos mokslininkai nustatė, kad karščiuoti gali ir augalai. Temperatūra pakyla tada, kai augalui trūksta vandens arba pažeidus jo šaknis, kai jis pats negali pasisavinti reikiamo kiekio skysčio. Dėl sutrikusio aprūpinimo vandeniu temperatūra gali pakilti net penkiais laipsniais. Augalo karščiavimą galima nustatyti pamatavus jo lapų temperatūrą.

Apie žinduolius ir didžiuosius roplius

Žinduoliai veda gyvus jauniklius

■ Ši taisyklė negalioja Australijoje. Ten gyvenantys ančiasnapiai ir echidnos deda kiaušinius, o išsiritusius jauniklius žindo pienu. Be to, echidna dar priskiriama ir sterbliniams gyvūnams. Kiaušinius ji šildo mažoje, prie pilvo esančioje sterblėje. Iki šiol nepavyko išsiaiškinti, kaip gyvūnas kiaušinį įsideda į sterblę. Kiaušinius dedančius žinduolius, kaip ir sterblinius gyvūnus, galima laikyti tarpine žinduolių vystymosi grandimi.

Tik žinduoliai veda gyvus jauniklius

■ Dauguma ryklių ir kai kurių rūšių žuvys bei įvairūs ropliai

(gluodenai, ugninės ir Alpių salamandros) taip pat veda gyvus jauniklius. Šių gyvūnų kūne palikuonys vystosi ne maitinami per placentą, bet kiaušinyje. Jie minta tik kiaušinio viduje esančiomis atsargomis. Išsivystę mažyliai išsirita motinos kūne ir tik tada gimsta. Išsiritę iš kiaušinio smėlinio ryklio jaunikliai dar ilgokai gyvena motinos organizme. Jie tūno dviejose gimdose ir minta vienas kitu, kol galiausiai kiekvienoje gimdoje lieka tik po vieną palikuonį.

Tiranozauras *Rex* buvo pats pavojingiausias roplys

Jis atrodė baisiai, be to, nustatyta, kad šis roplys maitinosi mėsa. Vis dėlto mokslininkams nepavyko nustatyti, ar tiranozaurai patys žudydavo savo grobį, ar tiesiog mito dvėseliena. Tiranozaurų medžiotojų teorija paremta faktu, kad šių gyvūnų žandikauliuose buvo 60 dantų. Vis dėlto trumputės priekinės kojos ir nerangus didžiulis kūnas turėjo trukdyti pasigauti grobį, todėl manoma, kad šis roplys galėjo gaudyti tik smulkius gyvūnus. Greičiausiai jis mito tiek dvėseliena, tiek smulkiais gyvūnais. 1996 m. mokslininkai nustatė, kad beveik dešimties metrų aukščio tiranozaurai nebuvo patys didžiausi mėsėdžiai. Gigantozauras, kurio ūgis siekė 15 m, buvo „lieknesnis“, judresnis ir turėjo gerai išvystytas priekines galūnes. Vis dėlto nepavyko sužinoti, ar šis gyvis dažnai suleisdavo savo dantis į gyvos aukos mėsą. Abiejų rūšių ropliai niekada nebuvo susidūrę. Gigantozaurai išnyko maždaug 30 mln. metų prieš atsirandant tiranozaurams.

Dinozaurai išmirė

Naujausi atradimai liudija, kad visas paukščių pasaulis išsivystė iš roplių. Jų protėviai priskiriami plėšriųjų dinozaurų porūšiui, kuriam priklausė ir tiranozauras *Rex* bei kiti didieji mėsėdžiai. 2005 m. amerikiečių mokslininkai ištyrė tiranozauro patelės kaulų struktūrą. Jų tyrimų

rezultatai dar kartą patvirtino šią klasifikaciją. Ne visi ropliai, gyvenę didžiųjų reptilijų laikotarpiu (maždaug prieš 215–65 mln. metų), priklauso dinozaurų rūšiai. Pavyzdžiui, iki šiol nepavyko išsiaiškinti, kokiai kategorijai galima priskirti krokodilus.

Trečioji akis neegzistuoja

■ Kai kurių rūšių roplių ir paukščių kaktoje yra trečioji akis. Toje vietoje kaukolės kaulai yra tokie ploni, kad per juos gali prasiskverbti šviesa. Susidaro įspūdis, kad gyvūnai šioje „akyje“ turi kalendorių ir registruoja besikeičiančius metų laikus. Antys, kurioms buvo uždengtos kaktos, nebežinojo, kada perėti jauniklius ir kada pradėti kaupti riebalų atsargas. Eksperimento metu stebėtos antys visiškai prarado laiko jausmą.

Dinozaurai išmirė prieš pat ledynmečio pradžią

■ Vienas kiaušinis liko užšalęs, ir vėliau iš jo išsirito dinozauriukas *Urmel*. Jo egzistavimu gali tikėti tik labai jauni žmonės. Vyresni Urmelio gerbėjai mano, kad masinis dinozaurų nykimas prasidėjo prieš pat ledynmetį. Iš tiesų didžiųjų roplių era baigėsi maždaug prieš 65 mln. metų, o ledynmetis prasidėjo tik po dviejų ar trijų mln. metų. Dinozaurai išmirė ir ne nuo kreidos. Jie išgyveno visą kreidos periodą ir išmirė tik pačioje jo pabaigoje.

Apie jaučius ir arklius

Jaučius erzina raudona spalva

■ Nė vienos rūšies galvijas raudonos spalvos neatpažįsta. Tai ir nebūtina, nes jie neminta braškėmis ar vyšniomis. Kovinių bulių įsiūtį sukelia ne audeklo plevenimas. Tiesiog audeklą laikantį toreadorą bulius laiko kitu savo rūšies atstovu. Žmogus jam atrodo kaip priekinė galvijo dalis, o plevėsuojantis audeklas primena nugarą. Bulius visada puola

audeklą, nes jo rūšies gyvūnų jautriausia kūno vieta yra būtent nugara.

Arklių kaimenei visada vadovauja eržilas

■ Arklių kaimenei vadovauja kumelė. Eržilai atsako už prieauglio „gamybą“ ir visos bandos apsaugą nuo užpuolikų. Kaimenės organizavimas yra „moterų“ darbas.

Katės mėgsta pieną

■ Dauguma kačių ne itin mėgsta pieną. Be to, šis produktas joms kenkia, nes kačių organizme nėra fermentų, padedančių jį gerai suvirškinti. Dėl to pienas gali sukelti viduriavimą. Katėms rekomenduojama duoti grietinėlės. Šį produktą jos puikiai toleruoja.

Arkliai miega stovėdami

■ Arkliai gali miegoti stovėdami, tačiau jausdamiesi visiškai saugūs ir turėdami vietos jie mielai atsigula. Ekspertai tvirtina, kad viename tvarte arba vienoje kaimenėje niekada vienu metu nesugula visi arkliai. Jie teigia, kad vienas gyvūnas visada lieka stovėti sargyboje.

Lapės vagia žąsis

■ Nė viena patyrusi ir neišbadėjusi lapė nemėgins papjauti žąsies. Šie paukščiai grakščiosioms plėšrūnėms yra per dideli ir per sunkūs. Vidutinės lapės ūgis siekia apie 40 cm, o svoris — 7 kg. Nors žąsys paprastai būna lengvesnės, tačiau jos turi net 30 cm ūgio pranašumą. Be to, žąsys turi galingus sparnus, kuriais prireikus gali kirsti stiprų „antausį“. Įsisukusi į žąsų lizdą raudonoji plėšrūnė greitai suvokia, ar ji turi bent menkiausią galimybę pasisotinti. Mėgstamesnis lapės grobis yra višta.

Elnio amžių galima nustatyti pagal rago atšakų skaičių

■ Kol elniai jauni, paprastai ši taisyklė galioja. Vienerių metų elniui išdygsta pirmieji ragai, kurių galai turi po dvi nedideles

atšakas. Antraisiais gyvenimo metais dauguma elnių turi dvišakius ragus, tačiau kai kuriems išauga ir trečioji atšaka. Elnių ragai kiekvienais metais darosi vis didesni, tačiau jų augimo ir šakojimosi greitis priklauso nuo genetinės sandaros ir nuo gyvūno sveikatos būklės. Karingiausieji elniai, besirungiantys dėl teritorijos su kiekvienu pasitaikiusiu varžovu, per vieną sezoną taip pavargsta, kad kitais metais jiems užauga mažesni ragai, ir jie nebepajėgia apginti savo rango.

Stirnos — tai elnių patelės

■ Už šią klaidą reikėtų dėkoti filmuko apie Bembį kūrėjams. Šio nuostabaus herojaus motina buvo stirna. Iš tikrųjų už animacinių filmų studijos sienų elniai poruojasi su elnėmis, o stirninai — su stirnomis. Be to, stirnos gyvena ne miškuose, o pamiškių krūmuose, pelkėse ir proskynose. Šiems gyvūnams reikia daug saulės šviesos.

Vilkai kaukia žiūrėdami į *mėnulį*

■ Kaukdami vilkai labai žavingai iškelia snukius į dangų, tačiau toks jų elgesys nėra susijęs su mėnuliu. Kaukdami vilkai gina savo teritoriją nuo įsibrovėlių ir sušaukia per medžioklę išsilaksčiusius gaujos narius. Daugelis mano, kad vilkų gauja medžioja kartu ir visi drauge apsupa beginklę auką. Tik žiemą, kai miške lieka mažiau smulkių gyvūnų, vilkai susiburia į nedideles grupes ir užpuldinėja stambesnes aukas. Vilkai labai bijo žmonių. Nėra žinoma atvejų, kad vilkai pastaraisiais metais būtų užpuolę žmones. Be to, vilkai labai retai būna besočiai. Kiekvienas vilkas per dieną vidutiniškai suėda apie 2 kg maisto. Ilgai badavęs gyvūnas iš karto gali suryti net 10 kg mėsos.

Apie buivolų medžioklę ir dramblių kapines

Bafalo Bilas medžiojo buivolus

Amerikoje buivolų nėra, todėl jų Bafalo Bilas su savo bendrais išnaikinti negalėjo. Gyvūnai, kuriuos sistemingai naikino vadinamieji buivolų medžiotojai, buvo bizonai. Jie kiek panašūs į buivolus, tačiau nėra artimi jų giminaičiai. Tikrieji buivolai gyvena tik Afrikoje ir Azijoje. Artimiausias amerikietiško bizono giminaitis yra Europoje gyvenantis stumbras. Nors kartais teigiama, kad Bafalo Bilas buvo didvyris, tačiau tai netiesa. Vilhelmas Frederikas Kodis (Wilhelm Frederick Cody, 1846–1917) nugyveno įdomų gyvenimą. Jis buvo garsiojo Ponių ekspreso raitelis, spendė spąstus gyvūnams, aprūpindavo geležinkelio statytojus bizonų mėsa. Bafalo Bilas išgarsėjo tik parašęs romanus apie savo tariamus žygdarbius ir pradėjęs Amerikos Rytuose ir Europoje rodyti Laukinių Vakarų šou.

Kupranugariai kuprose kaupia vandenį

Kupranugarių kuprose yra ląstelės, kuriuose gali kauptis lengvai skaidomi riebalai. Todėl jie gali be maisto išbūti ilgiau kaip 30 dienų. Net iki 100 litrų vandens atsargas kupranugaris laiko skrandyje. Tokio kiekio pakanka ne ilgiau kaip dviem savaitėms. Skaidantis kuprose sukauptiems riebalams taip pat išsiskiria vanduo. Be to, kupranugario kūnas labai prisitaikęs laikyti atsargas. Jis pradeda prakaituoti tik tada, kai temperatūra pakyla virš 41 °C. Kupranugario organizmas dehidruojasi tik praradus ketvirtadalį kūno masės. Ekstremaliomis sąlygomis gyvūnas nustoja šlapintis. Tai irgi padeda išsaugoti skysčius.

Dramblių oda yra stora

Pustrečio centimetro atrodo daug, tačiau dramblių oda yra

labai jautri. Pilkieji milžinai pradeda kraujuoti nuo menkiausio vabzdžio įgėlimo. Dėl to drambliai išsivolioja purve. Pelių drambliai visiškai nebijo. Šis gandas tikriausiai paremtas sena pamokančia pasaka, kuria norėta įrodyti, kad ir didžiuliai padarai gali bijoti mažesnių už save gyvūnėlių.

Egzistuoja dramblių kapinės

■ Gandas apie dramblių kapines pasklido todėl, kad kartais iš tiesų pavyksta vienoje vietoje rasti daugybę dramblių kaulų. Teigiama, kad prieš mirtį drambliai visada eina į tam tikrą vietą, vadinamą dramblių kapinėmis. Iš tiesų niekam nepavyko pamatyti šitaip besielgiančių dramblių. Greičiausiai „kapinės“ atsiranda tose vietose, kur pelkėse nugrimsta daug dramblių. Gali būti, kad iš karto žūsta visa kaimenė, arba klampiose vietose vešintys minkšti augalai privilioja pavienius gyvūnus, kurių dantys yra per silpni ėsti kitokį maistą.

Ilgakakliai gyvūnai turi daugiau kaklo slankstelių

■ Net žirafa turi tiek pat kaklo slankstelių, kiek ir pelė, t. y. septynis. Toks slankstelių skaičius būdingas beveik visiems žinduoliams. Tripirštis tinginys turi devynis slankstelius, tačiau jo kaklas nėra ypač ilgas. Tiesiog jis gali daugiau pasukti galvą. Jūrų karvė turi tik šešis slankstelius. Šio žinduolio kaklas yra ypač trumpas. Ilgakakliai paukščiai ir ropliai tikrai turi daugiau slankstelių negu trumpakakliai.

Apie liūtus ir beždžiones

Tik liūtų patinai turi karčius

■ Jie gali užaugti ir senoms nevaisingoms patelėms. Be to, ne kiekvienas liūtų patinas turi tikrus karčius. Tokiems patinams prastai sekasi meilės reikalai, nes „damoms“ patinka kuo tamsesni ir vešlesni gaurai. Liūtų

patelės savoje teritorijoje yra slaptosios viršininkės. Būtent jos nusprendžia, kada ir kur reikėtų medžioti. Vyrai šioje veikloje dalyvauja tik išimtiniais atvejais. Vis dėlto jiems leidžiama paėsti pirmiems.

Mažosios katės yra mažos

■ Mažosios katės gali būti gana didelės. Didžiausia mažųjų kačių atstovė yra puma. Jos kūno ilgis siekia 2 metrus, o svoris — 150 kg. Pumos yra stambesnės už visus didžiųjų kačių atstovus, išskyrus liūtus ir tigrus. Pati mažiausia didžiųjų kačių atstovė yra Azijos marmurinė katė. Jos kūno ilgis siekia vos pusę metro. Mažosios katės nuo didžiųjų skiriasi dar ir tuo, kad jos negali riaumoti, o tik murkia. Riaumojanti puma yra tik literatūrinė išmonė. Dėl šio klasikinio kačių giminės atstovų klasifikavimo galima būtų ginčytis. Gali būti, kad po kelerių metų klasifikacija pasikeis.

Liūtai yra dykumų karaliai

■ Liūtai gyvena ne dykumose, o savanose ir pusdykumėse. Šiems gyvūnams tikrai nebūdinga žvėrių karalių drąsa ir ryžtas. Tikrame gyvenime liūtai yra tingūs ir pragmatiški. Jie medžioja tik išalkę ir puola tik patyrę, kad auka yra kur kas silpnesnė. Beje, liūtai gyvena ne tik Afrikoje. Ledynmečio laikotarpiu liūtai buvo paplitę visoje pietų Europoje, vakarų Azijoje ir Indijoje. Dabar lygiai 300 Azijos liūtų gyvena Gudžarato (Indija) nacionaliniame parke. Manoma, kad keleto išlikusių šios rūšies atstovų esama ir atokiuose Irano užkampiuose. Azijos liūtai yra mažesni, be to, jų karčiai yra ne tokie vešlūs.

Panteros yra juodos plėšriosios katės

■ Juodosios panteros nėra atskira plėšriųjų kačių rūšis. Iš tiesų tai yra juodakailiai leopardai. Šviesai krintant tam tikru kampu panteros kailyje galima įžvelgti leopardams būdingą dėmėtą raštą. Kailio spalva perduodama

per recesyvinį geną, todėl juodų ir dėmėtų leopardų gali gimti vienoje vadoje. Vis dėlto juodųjų leopardų yra ne visur. Jie sutinkami tik aukštose vietose ir drėgnuosiuose miškuose.

Plėšriosios katės bijo vandens

Dauguma plėšriųjų kačių daug maudosi ir pasitaikius progai netgi medžioja žuvis ir kitus vandens telkinių gyventojus. Ypač puikiai plaukioja tigrai. Įsikandę milžinišką laimikį jie gali įveikti net 100 m pločio upes. Tikrai vandens bijo tik dauguma naminių kačių. Jos kilusios iš labai sausose savanose gyvenusių laukinių kačių.

Sibiriniai tigrai gyvena Sibire

Sibire sibiriniai tigrai jau išnyko. Šios rūšies atstovai gyvena tik Kinijoje ir Amūro regione, kuris Sibirui nepriklauso. Dėl to sibiriniai tigrai dabar dažnai vadinami Amūro tigrais. Tai didžiausios pasaulyje plėšriosios katės. Jų svoris gali siekti net 350 kg.

Beždžionės gali laikytis uodega

Tik kelių rūšių beždžionės gali kaboti besilaikydamos uodega. Kapucinai, staugūnai ir kai kurios kitos beždžionės gali naudotis uodega kaip penktąja ranka. Visos jos gyvena Pietų Amerikos džiunglėse. Kitoms beždžionėms uodegos (žinoma, jeigu jas turi) tik padeda balansuoti.

Beždžionės renka iš kailio parazitus

Beždžionės „blusinėja“ viena kitos kailį, tačiau jos tikrai neieško parazitų. Švelni kailio priežiūra yra šių gyvūnų bendravimo būdas. Šios priemonės griebiamasi siekiant kitų gentainių palankumo, besistengiant įtikti „bosui“, ieškant sąjungininkų, siekiant įveikti įtampą ir pan. Mokslininkams pavyko nustatyti, kad tarp beždžionių grupės socialinės struktūros ir kailio priežiūros seansų trukmės egzistuoja tiesioginis ryšys. Kailį „blusinėjanti“ beždžionė paprastai išrenka stambiausias pleiskanas, visokius nešvarumus. Kartais pavyksta ištraukti ir vieną kitą

blusą, tačiau parazitų rankiojimas nėra svarbiausias kailio priežiūros tikslas.

Apie lokius ir sterblinius gyvūnus

Baltieji lokiai ėda pingvinus

■ Galbūt ir ėstų, jeigu turėtų galimybę. Juk baltieji lokiai gyvena tik šiaurinėje poliarinėje srityje, o pingvinų tėvynė yra pietinis planetos pusrutulis. Dėl to natūraliu būdu šie gyvūnai niekada nesusitinka. Baltieji lokiai neėda ir ruonių, tiksliau, jų mėsos. Jie pasitenkina ruonių oda, taukais ir viduriais. Pačių baltųjų lokių neėda niekas. Jie medžiojami tik dėl kailio. Šių gyvūnų mėsos skonis primena žuvų taukus.

Baltieji lokiai yra didžiausi lokių giminės atstovai

■ Šiuo metu didžiausi lokių giminės atstovai ir kartu didžiausi sausumos plėšrūnai yra Aliaskoje gyvenantys Kodiako lokiai. Jie užauga iki 3 metrų, o kūno masė siekia apie 850 kg. Be to, Kodiako lokiai yra stebėtinai liekni ir greiti. Baltieji lokiai taip pat išauga iki 3 metrų, tačiau jų kūno masė tesiekia 650 kg. Tokio pat dydžio yra ir sibiriniai Kamčiatkos lokiai. Liūdnai pagarsėjusius Amerikos grizlius galima priskirti lengvo svorio kategorijai. Jų kūno masė yra „vos“ 350 kg. Be to, tai vieninteliai lokių giminės atstovai, nemokantys įlipti į medį.

Meškėnai plauna savo maistą

■ Meškėnai minta sekliame vandenyje sužvejotais vėžiais, kirminais, sraigėmis ir lervomis. Gyvūnėliai pirmiausiai pačiupinėja pagautą laimikį, pauosto ir tik tada suėda. Šis elgesys taip giliai įaugęs į kraują, kad nelaisvėje gyvenantys meškėnai savo maistą taip pat meta į vandenį, tada „gaudo“ ir tikrina. Meškėnai ėda beveik viską, dėl to jie ypač puikiai jaučiasi mieste.

Koalos yra lokiai

Koalos priskiriamos sterblinių poklasiui, taigi jos artimesnės kengūrų, o ne rudųjų lokių giminaitės. Kiti artimi koalų giminaičiai yra vombatai. „Pliušinės" abiejų rūšių gyvūnėlių ausys yra labai panašios, tačiau vombatai labiau primena kailiu apaugusius paršelius. Šiaip jie yra visiškai nepavojingi, išskyrus, žinoma, tokias situacijas, kai apie 40 kg sveriantys lėti padarai nakties tamsoje išnyra prieš pat automobilio ratus. Artimi koalų ir vombatų giminaičiai yra sterblinis velnias (dar vadinamas Tasmanijos velniu), sterblinė katė, sterblinė kiaunė, sterblinė žiurkė, sterblinė pelė, echidna ir sklandantysis kuskusas.

Koalos yra taikios ir tingios

Taip yra tik dieną. Kas bent kartą rankose laikė koalą, galėtų pasakyti, kad meilūs maži padarėliai, draugiškai apsikabinantys žmogų, atrodo šiek tiek apsvaigę. Tai tiesa. Mieli meškučiai iš tiesų šiek tiek apduja nuo visą dieną graužiamų eukalipto lapų. Vis dėlto naktį jie maždaug keturias valandas būna aktyvūs. Tada žvėreliai tampa judrūs ir vikrūs, o aštrūs jų nagučiai gali būti ir pavojingi.

Kengūros boksuojasi

Kengūros boksuojasi tik tada, kai būna specialiai išmokytos, pavyzdžiui, garsioji filmo herojė Matilda. Laisvėje gyvenančios kengūros ginasi užpakalinėmis kojomis. Besipešdamos su savo gentainėmis kengūros naudoja ir ringo kovų techniką.

Sterblinių gyvūnų yra tik Australijoje

Atrodo, kad gana primityvūs sterbliniai gyvūnai tik izoliuotoje Australijoje ir gretimose salose (pavyzdžiui, Naujojoje Gvinėjoje) sugeba atlaikyti kur kas tobulesnių žinduolių konkurenciją. Vis dėlto sterbliniams graužikams pavyko išgyventi ir Pietų Amerikoje. Tikrą stebuklą padarė didžiausi šios šeimos atstovai šiauriniai oposumai. Jie sugebė-

jo išgyventi JAV ir iš čia netgi pasiekė Pietų Kanadą.

Visi sterbliniai gyvūnai turi sterbles

Kai kurių sterblinių graužikų patelių speniai slypi ne sterblėje, o po rudimentine odos raukšle. Kol jų mažyliai tampa savarankiški ir išmoksta patys laikytis už motinos kailio, jie laisvai kabo nusistvėrę spenelių.

Apie kiaunes ir kurmius

Kiškiai ir triušiai yra artimi giminaičiai

Tiek kiškiai, tiek ir triušiai priklauso tai pačiai biologinei kiškinių šeimai, tačiau jie yra tokie tolimi giminės, kad jų neįmanoma sukryžminti. Triušiai gimsta pliki ir akli. Jų mėsa šviesi, šiek tiek primena paukštieną. Kiškiai į šį pasaulį ateina visiškai išsivystę. Jų mėsa tamsi, šiek tiek primena kitų laukinių žvėrių.

Prieš gyvatę sustingstantys kiškiai yra kvaili

Atvirkščiai — jie elgiasi teisingai. Gyvatės prastai mato. Kad pastebėtų auką, jos turi aplinkoje išskirti gyvūno skleidžiamą šiluminį lauką ir užfiksuoti judesius. Visiškai sustingusio kiškio gyvatė negali pastebėti. Gyvatei susiorientuoti pakanka menkiausio judesio. Tada ji žaibiškai puola.

Kiaunės mėgsta gumą

Kiaunės ėda daug ką, tačiau gumos jos tikrai neliečia. Kartais jos perkanda automobilio aušinimo žarnelę, tačiau tai daro dėl visiškai kitokių priežasčių. Gyvūnėliai užuodžia kitų kiaunių paliktas žymes, susierzina ir tuoj pat reaguoja puldami lengviausiai įveikiamą automobilio vietą — aušinimo žarnelę. Viena kiaunė prie automobilio — tai ne problema. Blogiau būna tada, kai automobilis pastatomas kitos kiaunės valdose. Nuo perkandimo geriausiai apsaugo išilgai perpjauta sena žarnelė, užmauta

ant sveikosios. Dvigubo gumos sluoksnio kiaunės dantys neįveikia.

Kurmiai yra akli

▪ Tikra tiesa, kurmiai yra silpnaregiai, tačiau tai jiems nė kiek nekliudo. Tokios regos visiškai pakanka, kad žvėreliai galėtų lengvai orientuotis tamsiuose urvuose. Mažytėmis, sagutes primenančiomis akutėmis kurmiai atskiria šviesą nuo tamsos. Be to, jie pastebi, kada pasiekia žemės paviršių. Orientuotis po žeme jiems padeda nosis ir jautrūs plaukeliai.

Tinginiai yra patys tingiausi gyvūnai

▪ Tinginiai tikrai yra gana tingūs. Jie stengiasi išgyventi naudodami kuo mažiau energijos. Tinginiai beveik nejuda, jų medžiagų apykaita vyksta tarsi sulėtintame filme, o aukščiausia kūno temperatūra tesiekia 33 °C. Tačiau koalos miega net 20 valandų per parą, t. y. daugiau už tinginius. Maždaug tiek pat laiko ilsisi ir liūtų patinai. Vis dėlto šie gyvūnai būna labai aktyvūs likusią paros dalį. Žiemos sąstingio metu roplių ir vabzdžių organizmo funkcijos yra dar menkesnės negu tinginių. Todėl būtų labai sunku premiją už tingumą skirti kuriam vienam gyvūnui.

Pelės yra smulkiausi žinduoliai

▪ Mažiausias pasaulyje žinduolis yra muskusinis etruskinis kirstukas. Jis išauga tik iki 1–2 cm, todėl gali gyventi net sliekų urveliuose. Kirstuko uodegos ilgis — 2–3 cm. Nors šis gyvūnėlis labai panašus į pelę, jis nepriklauso graužikų būriui. Tai vabzdžiaėdžių būrio atstovas. Šiai kategorijai taip pat priskiriami ežiai ir kurmiai.

Vampyrai neegzistuoja

▪ Vampyrai priklauso šikšnosparnių būriui ir gyvena Pietų Amerikoje. Jie, kaip ir grafas Drakula, kandžioja savo aukas naktimis ir geria jų kraują. Jie tai daro taip švelniai, kad aukos

paprastai net nepabunda. Susidūrimas su vampyru gali būti labai nemalonus, jei gyvūnėlis užsikrėtęs kuria nors infekcine liga, pavyzdžiui, pasiutlige. Naujausiais moksliniais tyrimais pavyko įrodyti, kad vampyro seilėse esantis fermentas gali padėti išvengti insulto.

Lemingai būriais puola į jūrą

Gandai apie kolektyvines lemingų savižudybes sklinda labai plačiai, tačiau tiesa ta, kad tokios tragedijos niekam nėra tekę matyti. Labai greitai besidauginantys lemingai leidžiasi į tolimas keliones. Gali būti, kad didžiulis keliaujantis šių gyvūnų būrys nušoka nuo uolų, tačiau tai nereiškia, kad jie sąmoningai renkasi mirtį. Lemingai moka plaukti, tačiau jų likimą nulemia pragaištingos, sunkiai įveikiamos srovės ir ilgi atstumai.

Apie balandžius ir plėšriuosius paukščius

Migruojantys paukščiai skrenda į Afriką

Yra „užkietėjusių" keliautojų (pavyzdžiui, gandrai), kurie rudenį įveikia daugiau kaip 10 tūkst. km ir žiemoja Afrikos pietuose. Kiti paukščiai keliauja į netolimas tinkamas žiemoti vietoves. Pavyzdžiui, Arkties paukščiai žiemoja Vokietijos Šiaurės jūros pakrantėse. Ne visi migruojantys paukščiai skrenda į pietus. Daug rytų Europos sparnuočių rudenį keliauja į Europos vidurio sritis. Kiti traukia į švelniu klimatu pasižymintį Kornvalį arba į vakarų Europos Atlanto vandenyno pakrantes. Poliarinės žuvėdros svarbiausias tikslas, atrodo, yra kelionė. Ji nuo Šiaurės jūros nuskrenda 40 tūkst. km, kad peržiemotų Antarktyje.

Lesinimas gali išgelbėti paukščius nuo bado mirties

Tačiau gali ir neišgelbėti. Paukščiams maisto labiausiai trūksta ne žiemą, kai oras šaltas, o pavasarį, kai prasideda perėjimas. Net ir tiems sparnuočiams, kurie paprastai minta saulėgrąžų grūdais, prireikia vabzdžių ir lervų mažyliams maitinti. Labai tvarkinguose soduose kur kas sunkiau rasti vabzdžių negu sėklų. Todėl gerai nupenėtos didžiosios zylės dėl ribotų maisto atsargų kovoja su išvargusiais migruojančiais paukščiais ir paprastai laimi.

Pašto balandžiai visada randa kelią namo

Jeigu pašto balandis bus gabenamas narvelyje, izoliuotame nuo magnetinių laukų, jis praras orientaciją. Akivaizdu, kad pašto blandžiai, kaip ir migruojantys paukščiai, orientuojasi pagal Žemės magnetinius laukus. Manoma, kad jie nuolat jaučia, kokioje magnetinio lauko vietoje yra konkreti vietovė. Pašto karveliai orientuojasi tarsi pagal žemėlapį. Egzistuoja teorija, kad dėl tam tikrų tinklainėje esančių molekulių paukščiai iš tiesų mato magnetinius laukus.

Baltos vištos deda baltus kiaušinius, o rudos — rudus

Kiaušinių spalva tikrai priklauso nuo vištos spalvos. Kartais manoma, kad rudus kiaušinius valgyti sveikiau, nes jų spalva įrodo, kad vištos laikomos laisvai. Daugelis rudų vištų iš tiesų deda rudus kiaušinius. Net ir uždarose paukštynų patalpose laikomų vištų kiaušinių spalva priklauso nuo jų plunksnų spalvos. Vis dėlto iš anksto neįmanoma šimtu procentų užtikrinti, kad plunksnų spalva sutaps su lukšto spalva. Reikia palaukti, kol višta padės kiaušinį.

Didžiausias plėšrusis paukštis yra kondoras

Žmonės ilgai manė, kad didžiausias plėšrusis paukštis yra ne erelis, o Pietų Amerikos kondoras. Neseniai biologai nustatė, kad vadinamieji Naujojo pasau-

lio plėšrieji paukščiai, kuriems priskiriamas ir kondoras, nors atrodo kaip tikrų tikriausi plėšrūnai, iš tiesų yra artimi gandrų giminaičiai, todėl priklauso ne vanaginių, o gandrinių šeimai. Vis dėlto kondorai yra patys didžiausi skraidantys paukščiai. Jų išskleistų sparnų plotis yra didesnis už stambiausių plėšrūnų, pavyzdžiui, erelių.

Gulbės gali giedoti

■ Sakoma, kad pajutusios besiartinančią mirtį gulbės užtraukia giesmę, tačiau tai netiesa. Ši legenda susijusi su graikų mitu apie Cigną, labai liūdėjusį dėl draugo mirties ir dievų paverstą gulbe. Prieš pat mirtį jis uždainavo nepaprasto grožio dainą. Tiesa ta, kad žąsinių būrio atstovai, kuriems priskiriama ir gulbė, visais gyvenimo atvejais, taigi ir prieš mirtį, tik šnypščia ir tarška. Tik tundroje gyvenanti gulbė giesmininkė skleidžia šiek tiek melodingesnius, būgno skambesį primenančius garsus. Beje, ne gaišdama, o skrisdama.

Apie pelikanus ir pingvinus

Pajutę pavojų stručiai kiša galvas į smėlį

■ Jei stručiai taip elgtųsi, jie uždustų, o tai tikrai nėra geresnė alternatyva. Šie paukščiai tikrai labai dažnai laiko galvas prie pat žemės, tačiau jokiu būdu ne žemėje. Taip jie stengiasi pajusti vibracijas. Kojos jiems padeda pasprukti nuo priešų. Stručiai gali bėgti net 80 km/h greičiu. Jeigu tenka ginti kiaušinius, stručiai sustingsta. Jie užgula lizdą, prisiploja prie jo ir įtraukia kaklą.

Pelikanai jauniklius maitina savo krauju

■ Pasakojimas apie pelikanus, kurie kamuojami bado maitina mažylius iš pradrėkstos krūtinės tekančiu krauju, yra viduramžių krikščioniškas motyvas. Legenda apie pelikaną, kurios seniausias variantas siekia III a. po Kr., yra šiek tiek kitokia. Pasakojama, kad pelikanas nužudė savo ma-

žylius, nes jie jam įkirto į veidą. Tada jis atgailaudamas persiplėšė šoną ir vėl atgaivino vaikus. Pelikanai ant krūtinės turi raudoną dėmę. Jie šeria palikuonis raudonu, šiek tiek apvirškintu maistu, be to, godūs mažyliai dažnai kerta savo dideliais snapais tėvams į galvas.

Pingvinai gyvena Pietų ašigalyje

Iš 18 pingvinų rūšių tik dvi (imperatoriškieji ir Adelės) peri Antarktyje. Kitų rūšių tėvynė yra pietvakarių Afrika, Australija, Pietų Amerikos vakarų krantas, net iki Peru. Galapagų pingvinai gyvena beveik ties pusiauju. Vis dėlto visų rūšių pingvinai gyvena tose pakrantėse, kur teka šaltosios jūrų srovės. Jose gausu planktono ir žuvų. Tiesa ta, kad šie gyvūnai gyvena ne sausumoje, o vandenyje.

Pingvinai yra paukščiai

Pingvinai atrodo panašūs į paukščius, nors jų sparneliai yra labai maži. Vis dėlto biologams nepavyko nustatyti artimos šių gyvūnų giminystės su kurios nors rūšies paukščiais. Dėl to kai kurie specialistai mano, kad pingvinai išsivystė tiesiai iš dinozaurų ir labai anksti atsiskyrė nuo kitų paukščių rūšių. Galima įžvelgti labai tolimus giminystės ryšius su lediniu naru ir albatrosu. Seniausių pingvinų fosilijų amžius siekia net 55 mln. metų. Jos primena dabartinių šios rūšies atstovų skeletus.

Krankliai yra blogi tėvai

Kol mažyliai tupi lizde, krankliai yra labai rūpestingi tėvai. Tačiau vos vaikai pradeda skraidyti, tėvai juos kaipmat išmeta iš lizdo. Vis dėlto niekada neteko girdėti, kad nors vienas krankliukas krisdamas būtų nusisukęs sprandą. Daugelis gyvūnų savo palikuonis labai šiurkščiai pratina prie aplinkos sąlygų. Jeigu nors kartą tektų pamatyti, kaip ūdra tempia ir nardina į vandenį cypiančius mažylius, tikriausiai kranklių elgesys nebeatrodytų toks žiaurus.

Paukščiai nepastebi, kad gegutės į jų lizdą padeda kiaušinį

■ Jie tai pastebėtų, jei gegutės prieš padėdamos kiaušinį neišmestų iš lizdo šeimininkų kiaušinio. Dauguma paukščių tiksliai žino, kiek kiaušinių yra jų lizde. Išėmus vieną kiaušinį, jie padeda kitą. Savaime suprantama, paukščiai nemoka skaičiuoti, tačiau labai jautriomis krūtinės plunksnomis jie tuojau pat pokyčius pajunta.

Apie muses ir uodus

Šikšnosparnis gali įsivelti į plaukus

■ Šikšnosparniai puikiai orientuojasi aplinkoje naudodamiesi ultragarsu. Jie gali atpažinti ir aplenkti net milimetro nesiekiančias kliūtis. Baimė, kad šikšnosparnis gali įsivelti žmogui į plaukus, kilo dėl labai didelio šikšnosparnių greičio ir itin mažo atstumo iki praskrendamų kliūčių. Tas, kam teko matyti į kambarį užklydusį ir besiblaškantį šikšnosparnį, gali paliudyti, kad šie nepavojingi žvėreliai gali atrodyti labai nemaloniai.

Ilgakojai uodai gelia

■ Ilgakojai uodai negelia. Jie neturi geluonies, o burna tokia minkšta, kad šie vabzdžiai gali maitintis tik skysčiais. Iki 4 cm išaugantys liekni ir margi ilgakojai uodai atrodo daug grėsmingiau negu paprastieji jų giminaičiai.

Uodai dažniau gelia tuos žmones, kurių kraujyje yra daugiau cukraus

■ Uodai negali užuosti kraujo, tačiau jie yra stebėtinai jautrūs šilumai. Jie gali pajusti net 0,05 °C skirtumą, todėl vasaros vakarais visai nesunkiai susiranda skanų šiltakraujį padarą. Uodai tarp žmonių sugeba surasti tą, kurio šiluminis vaizdas jiems labiausiai žadina apetitą. Be to, juos traukia iškvepiamam ore esantys vandens garai ir anglies dvideginis, taip pat kai kurios prakaito ir parfumerijos gaminių

kvapiosios medžiagos. Gelia tik uodų patelės, nes kraujo baltymai reikalingi kiaušinėliams formuotis. Padėjusios kiaušinius uodų patelės nebegelia.

Erkės krinta nuo medžių

Erkės iš kiaušinėlių išsirita ant žemės paviršiaus. Tada jos lipa ant žolės stiebų viršūnių ir laukia, kol pro šalį eis auka, ant kurios galėtų užšokti. Tai dar nereiškia, kad erkės įsisiurbia tik į kojas. Šie maži padarėliai ieško labiausiai tinkamų aukos kūno vietų. Jos labai mėgsta prieš įsisiurbdamos pasislėpti po plaukais.

Širšės įgėlimas gali būti staigios mirties priežastis

Liaudies išmintis sako, kad trys širšės užmuša žmogų, o septynios — arklį. Dėl įspūdingo dydžio širšės atrodo labai grėsmingos, tačiau jų įgėlimas yra mažiau pavojingas už vapsvų ar bičių. Tai patvirtintų nedaugelis žmonių, nes širšės nėra agresyvios ir gelia labai retai. Pavojus kyla tada, kai dėl širšės įgėlimo prasideda alerginė reakcija. Be to, pasakojama, kad širšės įgėlimas gali apsvaiginti ir sukelti haliucinacijas.

Niekas nežino, kodėl kamanės gali skristi

Teigiama, kad kažkas yra pasakęs: „Pagal aerodinamikos dėsnius kamanės negali skraidyti. Kaip gerai, kad jos to nežino.“ Iki XX a. paskutinio dešimtmečio mokslininkai iš tiesų nežinojo, kaip skrenda kamanės ir kai kurie kiti vabzdžiai. 1996 m. Kembridžo universiteto mokslininkai atliko bandymus su vėjo kanaluose skraidančiomis kandimis ir rado giją, vedančią paslapties įminimo link. Pasirodo, vabzdžiai sparnus judina ne pirmyn atgal, o pagal tam tikrą sudėtingą sistemą. Taip susidaro virpesiai, galintys į orą pakelti kamanes, kandis ir kitokius vabzdžius.

Apie vorus ir vabalus

Drugelių sparnai yra labai jautrūs

■ Dažnai sakoma, kad nuo mažiausio prisilietimo prie sparnų drugeliai nebegali skristi. Tai netiesa. Drugelių gaudymas plikomis rankomis jiems tikrai nekenkia. Šie gyviai gali skristi net ir nesmarkiai sužeisti, pavyzdžiui, užpuolus paukščiui. Vis dėlto su drugeliais nederėtų elgtis šiurkščiai.

Tarantulo įkandimas yra mirtinas

■ Didžiuliai, net iki 30 cm užaugantys tarantulai storomis plaukuotomis kojomis atrodo šiurpūs, tačiau iš tiesų jie nepavojingi. Jie nėra agresyvūs, be to, jų įkandimas tikrai nėra mirtinas. Kartais tvirtinama, kad tarantulo įkandimas nė kiek ne baisesnis už bitės įgėlimą, tačiau ir tai netiesa. Azijos tarantulų įkandimas apsvaigina ir sukelia raumenų spazmus. Amerikos tarantulas lygiai toks pat nuodingas kaip ir Europos. Jo įkandimas gali sukelti lengvus negalavimus. Seniau buvo teigiama, kad tarantulo įkandimas gali išvesti iš proto arba sukelti chorėją*, todėl „laukinis“ šokis buvo pavadintas tarantela.

----

* Nervų sistemos liga, pasireiškianti staigiais raumenų susitraukimais. — Vert.

Auslindos lenda į ausis

■ Auslindos yra visiškai nepavojingi ir netgi naudingi padarėliai, mintantys augalų atliekomis ir smulkiais vabzdžiais. Jos yra ne kirmėlės, o vabzdžiai. Auslindų užpakalinių sparnų forma primena ausies kriauklę, todėl šie vabzdžiai gavo tokį pavadinimą. Kadangi auslindos aktyvios naktį, gali būti, kad kažkada šios rūšies atstovė ir buvo paklydusi žmogaus ausyje.

Skruzdės visada yra labai darbščios

■ Skruzdės dirba tik penktadalį savo gyvenimo. Joms visiškai nebūtina dirbti nuolat. Pirma, jų ėdalas (vabzdžių lervos, medus, vaisiai, dvėseliena) yra labai

maistingas, todėl nebūtina rūpintis dideliais jo kiekiais. Antra, skruzdėlių kolonijoje egzistuoja darbo pasidalijimas. Vienos skruzdės saugo skruzdėlyną, kitos ieško maisto, trečios maitina prieauglį ir motinėlę. Kai kuriuose skruzdėlynuose gyvena šimtai tūkstančių ar net milijonai darbininkių. Net jeigu vienu metu triusia tik 20 proc. darbingų kolonijos gyventojų, vis tiek susidaro įspūdis, kad šurmuliuoja visas skruzdėlynas.

Boružių amžių galima nustatyti pagal taškelių skaičių

■ Taškų raštas ant boružės sparnų nuo amžiaus nepriklauso. Jį lemia vabzdžio rūšis. Vien Vokietijoje gyvena 80 boružių rūšių. Iš jų dviejų rūšių vabzdžiai turi juodus taškus raudoname fone: viena rūšis — du, o kita — net septynis. Be to, kai kurių boružių sparnus puošia 13, 14 arba 15 taškų. Yra ir geltonsparnių vabzdžių, ant kurių sparnų yra net 22 juodi taškeliai.

Šimtakojai turi šimtą kojų

■ Tai ne visiškai tikslus skaičius. Jie turi maždaug 200 kojų porų, t. y. apie 400 kojų. Rekordas — 350 porų. Šimtakojai gimsta turėdami vos kelias kojų poras, dažniausiai tris. Kitos užauga vėliau, neriantis šimtakojo odai. Šimtakojų grupei priklauso ir vos devynias kojų poras turintys padarėliai.

Šimtakojai yra vabzdžiai

■ Ne visi maži ropojantys gyviai yra vabzdžiai. Aštuonias kojas turintys voragyviai sudaro atskirą gyvūnų klasę *(Arachnida)*. Gerai žinoma, kad jie nėra vabzdžiai. Kiek mažiau žinomas faktas, kad erkės ir skorpionai taip pat priskiriami voragyviams. Šimtakojai priskiriami dar kitam potipiui *(Myriapoda)*. Keturiolika kojų turintys vėdarėliai giminingi krevetėms. Jie priklauso vėžiagyvių klasei.

Apie gyvates ir krokodilus

Amerikoje gyvena aligatoriai, o visuose kituose žemynuose — krokodilai

■ Aligatoriai ir kaimanai taip pat priklauso krokodilų būriui. Tikruosius krokodilus nesunku atskirti pagal apatiniame žandikaulyje kyšančius iltinius dantis, kurie matosi net gyvūnui susičiaupus. Be to, aligatorių gyvenimo ritmas yra kur kas lėtesnis, todėl jie gyvena maždaug pusantro karto ilgiau negu tikrieji krokodilai. Iš devynių aligatorių rūšių aštuonios gyvena Amerikoje ir viena — Kinijoje. Be to, Amerikoje gyvena ir kelios tikrųjų krokodilų rūšys, tarp jų *Crocodylus acutus*, Orinoko krokodilai, *Crocodylus moreletii.*

Palietus rupūžę užauga karpos

■ Daugelis rupūžių pajutusios pavojų gali išskirti sekretą, kuris šiek tiek degina odą. Nors rupūžių oda yra karpota, žmogui užsikrėtimas šia odos liga tikrai negresia. Karpų augimą sukelia žmonių vienas kitam perduodami virusai.

Paėdę krokodilai verkia

■ Legenda pasakoja, kad suėdę auką krokodilai apsimeta atgailaują ir lieja veidmainiškas krokodilo ašaras. Iš krokodilų akių tikrai kartais ritasi sūrios ašaros. Vis dėlto krokodilai „verkia" ne paėdę, o dažniausiai prieš ėsdami. Tai tikrai ne džiaugsmo ašaros. Jos ritasi tada, kai gyvūnui prireikia labai daug pastangų, pavyzdžiui, itin plačiai išsižioti arba dėti kiaušinius.

Varlės negali numatyti orų

■ Pagal varlių elgesį įmanoma nustatyti orų pakyčius. Artėjant gražiems ir sausiems orams musės ir uodai, kuriais minta varlės, pakyla aukštyn į krūmynus. Todėl varlėms tenka kabarotis iš paskos. Savaime suprantama, stiklainyje laikoma varlė orų prognozuoti negali. Orų permainas

dar lengviau galima nustatyti stebint kregždes. Vabzdžiai, kuriais minta šie paukščiai, geru oru skraido labai aukštuose oro sluoksniuose, o besiartinant lietui nusileidžia prie žemės. Taigi jeigu kregždės skraido žemai, vadinasi, greitai lis.

Chameleono spalva prisitaiko prie aplinkos

■ Chameleonai keičia spalvas, tačiau tai visiškai nesusiję su juos supančia aplinka. Jų spalva kinta dėl baimės arba šalčio ir karščio poveikio. Gyvūnėlio kūno spalvai įtakos turi ir šviesa. Chameleono odos spalva kinta nuo žalios iki rudos. Savaime suprantama, jo oda nenusidažo ryškiomis užsimaskuoti trukdančiomis spalvomis. Išgąsdinti chameleonai atrodo pilkesni ir ne tokie ryškūs. Įpykęs gyvūnas nori kristi į akis, todėl jo odos spalva darosi ryškesnė. Naktimis chameleonai parastai būna šviesūs, taigi blogai užsimaskavę.

Apie kirminus ir žuvis

Nutrūkus sliekui abi jo pusės tęsia savarankišką gyvenimą

■ „Nurodymus“ regeneruoti duoda vienas nervinis mazgas, esantis slieko galvoje. Taigi naują uodegą užsiauginti gali tik priekinė gyvio dalis. Be to, ji neturi būti per trumpa. Ekspertai teigia, kad slieko kūno dalis atauga tik tada, jei prie galvos lieka bent 40 segmentų. Užpakalinė slieko dalis, neturinti galvos, žūva. Jeigu sliekas praranda tik „nosį“, kuri yra priešais nervinį mazgą, regeneruoja tik užpakalinė dalis, tačiau tikrai ne abi. Tik labai sudėtingos sandaros kirminai, pavyzdžiui, blakstienotosios kirmėlės, gali regeneruoti iš beveik kiekvienos atsiskyrusios kūno dalelės.

Pridėję ausį prie didelių kriauklių girdime jūros ošimą

■ Gražios raitytos kriauklės, kurias pridėję prie ausies tariamės

girdį tolimą jūros ošimą, yra jūros sraigių namukai. Tačiau mes girdime ne jūros bangų mūšą, o savo ausyse cirkuliuojantį kraują. Šis garsas atsimuša į lygias kriauklės sieneles ir aidu grįžta į mūsų klausos organus.

Žuvys visada kvėpuoja žiaunomis

■ Kai kurių rūšių žuvys kvėpuoja plaučiais. Šios itin retos būtybės evoliucijos požiūriu yra labai senos. Plaučiais kvėpuojančios žuvys gyvena Pietų Amerikos, Afrikos ir Australijos pakrantėse. Jos turi kartkartėmis iškilti į vandens paviršių ir įkvėpti oro, kitaip uždustų. Egzistuoja tokių rūšių žuvų, kurios turi ir plaučius, ir žiaunas, tačiau šios reikalingos anglies dvideginiui iškvėpti.

Rykliai kartais suėda žmones

■ Kiekvienais metais užregistruojama apie šimtą atvejų, kai rykliai užpuola žmones, tačiau tik 10 proc. tokių atsitikimų baigiasi užpulto asmens mirtimi. Rykliai savo aukų nedrasko ir neėda. Ryklių užpulti ir sužeisti žmonės miršta dėl nukraujavimo, kai arti nėra galinčių suteikti pagalbą. Po pirmojo antpuolio rykliai paprastai atsitraukia ir lūkuriuoja, kol auka nusilps netekusi kraujo. Mažiausiai šansų pasprukti palieka mėlynieji rykliai, kurie drauge su baltaisiais ir tigriniais rykliais pirmauja užpuolimų statistikoje. Ryklių galima sutikti ir didžiosiose upėse, pavyzdžiui, Amazonėje. Jie atplaukia į gėlą vandenį išsivalyti parazitų. Šių gyvūnų populiacija susiformavo net Nikaragvos ežere.

Piranijos yra labai pavojingos

■ Kai kurių rūšių piranijos minta vegetariniu maistu. Žmonėms pavojingos tik trys keturios šių žuvų rūšys, ypač raudonosios piranijos. Jos visų pirma puola kraujuojančius arba spurdančius kūnus. Amazonės pakrančių gyventojai paprastai nebijo tekančiame vandenyje tykančių piranijų, tačiau vasarą jie vengia maudytis nusekusiose upės at-

šakose. Tokiame vandens telkinyje įkalintas pulkas išbadėjusių piranijų iš tiesų gali būti nusiteikęs agresyviai ir padaryti tai, kas rodoma siaubo filmuose, — per kelias sekundes sudoroti auką ir palikti plikus griaučius. Beje, žmonės piranijas taip pat laiko delikatesu.

Apie primatus ir žmones

Žmogus nėra kilęs iš beždžionės

Iš tiesų žmogus išsivystė ne iš dabar gyvenančių beždžionių rūšių. Su šimpanzėmis ir mažučiais kapucinais mus sieja tik bendri protėviai. Vis dėlto jų negalima pavadinti kaip nors kitaip, tik beždžionėmis. Biologai tai daro slapčiomis. Primatus jie skirto į drėgnanosius ir sausanosius. Sausanosės beždžionės yra „tikrosios" beždžionės. Jos skirstomos į plačianoses ir siauranoses. Siauranosės beždžionės, neturinčios uodegų, vadinamos hominidais. Šiai kategorijai priskiriami tiek nedideli gibonai, tiek ir orangutanai, gorilos, šimpanzės ir žmonės.

Iš visų gyvūnų artimi beždžionių giminaičiai yra tik žmonės

Jau žinome, kad gyvūnų pasaulyje artimiausi mūsų giminaičiai yra beždžionės. O su kuriais gyvūnais mus sieja antraeiliai giminystės ryšiai? Mums kažkodėl atrodo, jog daugiau giminaičių negali būti. Gal giminystės ryšiai mus sieja su šunimis? O gal su lokiais? Vis dėlto mums daug artimesnės yra žiurkės ir triušiai. Primatai kartu su graužikais ir kiškinių šeimos atstovais priklauso grupei, vadinamai *Euarchontoglires*. Ji yra viena iš keturių aukštesniųjų žinduolių grupių. Iki šiol tiksliai nežinoma, kuris gyvūnas po beždžionių yra artimiausias mūsų giminaitis. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad tai galėtų būti pietų ir pietryčių Azijoje gyvenantis žvėrelis *Tupaia*, kiti tvirtina, kad artimiausi žmogaus giminaičiai yra pietry-

čių Azijoje ir Filipinuose gyvenantys kaguanai. Jie atrodo tarsi kiaunės ir šikšnosparnio hibridai, gyvena medžiuose ir gali apie 100 m sklęsti oru.

Mes išnaudojame tik 10 proc. smegenų galių

■ Ši teorija paremta XVIII a. atliktais anatominiais eksperimentais. Jų metu buvo nustatyta, kad gyvūnams, nesukėlus sunkesnių pasekmių, galima pašalinti didelę smegenų dalį. Pažeidus tam tikrą žmogaus smegenų sritį, jos funkcijas iš dalies gali perimti sveikosios sritys. Ši smegenų savybė ypač ryškiai pasireiškia kūdikiams. Šiais laikais matavimo instrumentais galima nustatyti smegenų dalių aktyvumo laiką. Pasirodo, kad egzistuoja ypač svarbūs smegenų centrai, tačiau kita smegenų masė taip pat atlieka savo darbą.

Protingų žmonių smegenys yra didesnės

■ Intelektas priklauso ne nuo smegenų dydžio, o nuo struktūros. Kai kurių gyvūnų smegenys yra didesnės negu žmonių, tačiau mūsų smegenys yra geriau suskirstytos. Jas sudaro kamienas, tarpinės, didžiosios ir mažosios smegenys. Žmogaus smegenų veiklą lemia tankus nervų tinklas, jungiantis atskiras sritis. Susirgus demencinėmis ligomis šios jungtys sunyksta. Be to, nepakankamą nervinio tinklo išsivystymą ir menkesnį intelektą gali nulemti prasta mityba vaikystėje. Smegenų dydžio skirtumai nėra svarbūs. Jie žmogaus intelekto koeficientui įtakos neturi.

Vyrų ir moterų smegenys yra vienodos

■ Apskaičiavus absoliučiaisiais skaičiais, vyrų smegenys dažniausiai yra lygiai 15 proc. sunkesnės negu moterų. Savaime supranta, šis skirtumas sumažės, jeigu įvertinsime smegenų ir viso kūno masės santykį. Tačiau moterų smegenyse yra tankesnis nervinis tinklas, be to, egzistuoja stipresnis ryšys tarp abiejų pusrutulių. Vykstant įvairiems mąs-

tymo procesams tiek vyrų, tiek ir moterų smegenų pusrutuliai apkraunami vienodai.

Mergaitėms prasčiau sekasi matematika

■ Seniau specialistai teigė, kad mergaičių ir berniukų smegenys yra visiškai vienodos, o dabar išsikerojo įsitikinimas, kad skirtumai vis dėlto egzistuoja. Paaiškėjo, kad kalbos testus geriau atlieka mergaitės, o berniukai geresnių rezultatų pasiekia besimokydami techninių dalykų. Matematiką reikėtų traktuoti skirtingai. Berniukai paprastai geriau atlieka tas testų užduotis, kurios reikalauja daryti matematines išvadas arba puikiai orientuotis erdvėje. Mergaitėms geriau sekasi skaičiuoti.

Apie kūdikius ir nėštumą

Dvynių tėvai negali būti skirtingi

■ 1996 m. Anglijoje gimė dvyniai. Vienas jų buvo tamsiaodis, o kitas — baltaodis. Jie buvo pradėti kelių dienų skirtumu. Iki šiol pasaulyje užregistruoti penki atvejai, kai gimė skirtingų tėvų pradėti dviejų kiaušinėlių dvyniai. Didžiausias laiko tarpas tarp abiejų mažylių pradėjimo momento siekė net keturias savaites.

Vieno kiaušinėlio dvyniai visada būna tos pačios lyties

■ Yra taisyklė, teigianti, kad vieno kiaušinėlio dvyniai turi identišką genetinę sandarą, o iš dviejų kiaušinėlių gimę mažyliai yra tarpusavyje panašūs ne daugiau negu kiti tų pačių tėvų vaikai. Vis dėlto net ir vieno kiaušinėlio dvyniai nėra visiškai identiški. Pavyzdžiui, skiriasi jų pirštų atspaudai. Paprastai iš vieno kiaušinėlio gimsta du berniukai arba dvi mergaitės. Pasaulyje pasitaikė tik trys atvejai, kai mokslininkai tiksliai nustatė, kad brolis ir sesuo gimė iš to paties kiaušinėlio. Gali būti, kad dalijantis kiaušialąstei dingo viena Y chro-

mosoma (Turnerio sindromas) arba dvyniai išsivystė iš labai retai pasitaikančio, du branduolius turinčio kiaušinėlio. Tokiu atveju jų negalima vadinti klasikiniais vieno kiaušinėlio dvyniais.

Žindymo laikotarpiu moteris negali pastoti

■ Šį teiginį labai dažnai paneigia gyvi pavyzdžiai. Vis dėlto tai šis tas daugiau nei bobučių pasakos. Žindymo laikotarpiu moters organizmas maždaug pusmetį gamina hormoną prolaktiną, kuris ne tik mažina lytinį potraukį, bet ir gali sukliudyti ovuliacijai. Vis dėlto šiame sakinyje reikėtų pabrėžti žodį „gali". Kuo daugiau nuo gimdymo praėjo laiko, kuo ilgesnės pertraukos tarp kūdikio maitinimų, tuo mažiau moters organizme išsiskiria prolaktino.

Visų naujagimių akys yra mėlynos

■ Tik baltaodžiai gimsta mėlynomis akimis. Tamsiaodžiai naujagimiai paprastai į pasaulį ateina rudomis akimis. Baltaodžių mažylių rainelė iš pradžių atrodo mėlyna, nes joje būna mažai melanino. Pirmaisiais gyvenimo mėnesiais gausėjant pigmentinių ląstelių, akys gali papilkėti, pažaliuoti arba paruduoti. Visas akių spalvas lemia ta pati spalvinė medžiaga. Spalva priklauso nuo pigmentų kiekio ir šviesos lūžimo kampo.

Menstruacijų metu moteris negali pastoti

■ Iki šiol nepavyko ištirti, kiek laiko gimdoje ir kiaušintakiuose išlieka gyvybingi spermatozoidai. Manoma, kad jie gali būti gyvi 5–7 dienas. Jeigu menstruacijų ciklas normalus, ovuliacija įvyksta tarp dvyliktos ir šešioliktos dienos. Kartais moterys pastoja trečią ketvirtą menstruacijų dieną, tačiau tai pasitaiko gana retai. Tuo tarpu „šeštosios dienos" kūdikių yra gana daug.

Vyrai negali sirgti krūties vėžiu

■ Vyrai taip pat turi krūtų liaukas, todėl jie gali susirgti krūties vėžiu. Iš visų onkologinėmis ligomis sergančių žmonių krūties

vėžiu sergantys vyrai sudaro tik vieną procentą. Vis dėlto vien Vokietijoje per metus suserga apie 500 vyrų. Svarbiausia ligos priežastis — hormoniniai sutrikimai.

Apie odą ir plaukus

Tamsi oda — tai žmonių prisitaikymo prie intensyvaus saulės spinduliavimo požymis

■ Atvirkščiai. Tai balta oda yra žmonių prisitaikymo prie saulės spindulių trūkumo požymis. Žmonija atsirado šiltose planetos vietose. Tik tada, kai žmonės atkeliavo į tokias atšiaurias vietas kaip Europa, odos pigmentų trūkumas tapo evoliucijos pranašumu. Gaudami saulės spindulių šviesiaodžiai galėjo pasigaminti daugiau vitamino D. Be to, jiems nebereikėjo baimintis sveikatos sutrikimų, kuriuos gali sukelti UV spindulių perteklius.

Laktozės netoleravimas yra defektas

■ Daugumai suaugusių Afrikos ir Azijos gyventojų laktozės (pieno cukraus) netoleravimas yra visiškai normalus reiškinys. Pieną toleruoja tik suaugę europiečiai. Tai irgi susiję su vitamino D gamyba. Pienas, kaip ir saulės šviesa, yra puikus vitamino D šaltinis. Žmonės, kuriems nebūdinga natūrali laktozės netolerancija, gyvendami šaltoje Europoje taip pat turėjo evoliucijos pranašumų. Laktozė netoleruojama dėl fermento laktazės trūkumo. Apie defektą galima kalbėti tuo atveju, jeigu laktazės trūksta nuo ankstyvos kūdikystės. Laiku nepastabėtas sutrikimas gali išprovokuoti sunkius smegenų pažeidimus.

Po mirties dar kurį laiką auga nagai ir plaukai

■ Mirusysis yra negyvas. Organizmas neturi atsarginio energijos šaltinio, kuris sudarytų galimybę po mirties augti kurioms nors kūno dalims. Po mirties oda ima džiūti ir trauktis, todėl susidaro įspūdis, kad šiek tiek paauga lavono nagai ir plaukai.

Mirusiojo veide išryškėja barzdos plaukai, o rankų ir kojų nagai atrodo šiek tiek pailgėję.

Po maudymosi oda susiraukšlėja

Šiltas vanduo suminkština odą. Ji nesusiraukšlėja, o išsitempia ir pasidaro šiek tiek per didelė kūnui, kurį dengia. Todėl susidaro „raukšlės“, kurios odai džiūstant pamažu nyksta. Ilgai maudantis karštoje vonioje per odoje esančią drėgmės reguliavimo sistemą iš organizmo pašalinama daug reikalingų medžiagų, todėl rekomenduojama „susiraukšlėjusią“ odą patepti riebalinį sluoksnį sugrąžinančiomis medžiagomis.

Odos kvėpavimas yra gyvybiškai svarbus

Dėl šios klaidos kaltas Džeimsas Bondas. Filme „Auksapirštis“* jis pernelyg įtikinamai aiškino, kad nuo galvos iki kojų auksu padengta gražuolė Džilė Masterson tikrai numirs, nes negalės kvėpuoti jos oda. Filmo kūrėjų grupė patikėjo savo teze. Šio triuko filmavimą stebėjo gydytojai, o aktorė Širlė Iton (Shirley Eaton) iš tiesų nebuvo visa padengta auksu, nors žiūrovams ir susidarė toks įspūdis. Pro odą mes gauname tik vieną procentą oro, o tai labai menkas kiekis. Organizmas vėsinamas prakaituojant, todėl visą kūną padengus auksu žmogus gali pradėti karščiuoti.

----

* *Goldfinger*, sukurtas 1964 pagal 1959 m. parašytą to paties pavadinimo Iano Flemingo romaną. — Vert.

Pražilti galima per vieną naktį

Šios legendos tikrumu mus įtikino trilerių autoriai, tačiau iš tiesų plaukai negali pražilti akimirksniu. Kad taip atsitiktų, plaukuose turėtų būti nervų ląstelių, tačiau ten jų nėra. Žili plaukai gali užaugti, tačiau jau užaugę niekada nepražyla. Be to, dėl streso gali prasidėti slinkimas, nuo kurio pirmiausia nukenčia pigmento turintys plaukai. Šia liga sergantys žmonės iš tikrųjų gali greičiau pražilti, nes ant galvos atsiras daugiau baltų plaukų.

Senstant plaukai pasidaro pilki

Plaukai niekada nebūna pilki. Senstant augančiuose plaukuose lieka vis mažiau spalvinių pigmentų. Balti ir dar nepražilę plaukai drauge atrodo tarsi būtų pilki. „Tuščiuose“, pigmento neturinčiuose plaukuose paprastai kaupiasi oras, todėl žili plaukai atrodo labai balti ir žvilgantys. Visas plaukų spalvas lemia tik du pigmentai — tamsus eumelaninas ir šviesus feomelaninas.

Apie teoriją ir praktiką

Pitagoro teoremą suformulavo Pitagoras

Taip tvirtino antikos laikų matematikas Euklidas (apie 365–300 m. pr. Kr.). Gali būti, kad taip tvirtino ir Pitagoras (apie 570–500 m. pr. Kr.), nes garsiajam matematikui tikrai netrūko pasipūtimo. Jis subūrė visą ratą sekėjų. Tiksliai žinoma, kad garsiąją Pitagoro teoremą (statinių kvadratų suma lygi įžambinės kvadratui) dar prieš 1000 metų buvo aprašę babiloniečiai, o Egipto matininkai ją taikė praktikoje. Pitagoras ją tik įrodė matematiškai.

Moterims leista studijuoti tik nuo XIX a. pabaigos

Dorotėja Kristianė Erkslėben (Dorothea Christiane Erxleben) XVIII a. sugebėjo tapti pirmąja Vokietijoje diplomuota gydytoja. Gydytojo duktė ilgai praktikavo Kvedlinburge neturėdama mokslo įstaigos baigimo dokumentų. Tai labai siutino jos kolegas vyrus. Dėl to moteris kreipėsi į Frydrichą Didįjį (1712–1786), o šis — į Halės universitetą prašydamas leisti Dorotėjai Erkslėben (1715–1762) įsigyti aukštojo mokslo diplomą. Gimus ketvirtajam kūdikiui Erkslėben pradėjo studijuoti ir 1754 m. gavo daktaro vardą. Nepraėjus nė šimtui metų, 1849 m., Londono universitete buvo įkurta moterų kolegija. Vokietijoje kai kurie universitetai moteris pradėjo priimti nuo XIX a. pabaigos.

Radiacija yra atominės energijos naudojimo pasekmė

Egzistuoja visiškai natūrali radiacija. Ji atsiranda skylant atomų branduoliams ir išsiskiriant energijai. Natūralus radioaktyvusis spinduliavimas, nuolat veikiantis kiekvieno žmogaus organizmą, susidaro iš kosminių spindulių ir radono dujų. Šios dujos susidarė formuojantis visatai ir iki šiol tebeskleidžia radioaktyvius spindulius. Radono yra beveik visur: tiek ore, tiek ir vandenyje. Didesnis jo kiekis susikaupęs uolienose, todėl joms yrant išsiskiria radioaktyviosios medžiagos.

Gamtos mokslų tezes galima patikrinti

Jas galima tik patvirtinti arba paneigti. Kiekvienas bandymas tik įrodo, kad tam tikromis sąlygomis gaunamas vienoks ar kitoks rezultatas. Jeigu atlikus 100, 1000 ar 100 000 bandymų gaunamas toks pat rezultatas, galima manyti, kad taip bus visada. Vis dėlto garantuoti 100 proc. negalima.

Pirmosios atomo teorijos buvo sukurtos XIX a.

Pirmosios atomo teorijos buvo sukurtos V a. pr. Kr. Du to meto graikų mokslininkai ir filosofai Demokritas (apie 460–370 m. pr. Kr.) ir Leukipas (apie 450–370 m. pr. Kr.) sukūrė tezę, kad materija yra sudaryta iš vienodų mažyčių dalelių. Šias daleles mokslininkai pavadino *atomos* (graik. *nedaloma*). Jie tvirtino, kad visi daiktų skirtumai ir visi natūralūs procesai priklauso nuo atomų susigrupavimo ir persigrupavimo. Demokritas teigė: „Daiktų spalvos yra netikros, saldumas ir kartumas yra tik menami dalykai. Iš tiesų egzistuoja tik atomai ir tuščia erdvė.“

Visata sudaryta iš kvarkų

Seniau atomai buvo laikomi smulkiausiais visatos sandaros elementais, iš kurių sudaryta visa materija. Dabar jau žinoma, kad atomus galima suskaidyti į dar mažesnes daleles. Pačios smulkiausios iki šiol atrastos dalelės vadinamos kvarkais. Tai

dar nereiškia, kad iš jų sudarytos visos atomo dalelės. Iš tiesų iš kvarkų sudaryti tik hadronai. Jiems priskiriami atomo branduolyje esantys neutronai ir protonai. Be hadronų, dar yra lengvesnių dalelių leptonų, elektronų ir neutrinų. Šiuolaikinis mokslas teigia, kad šių dalelių daugiau suskaidyti neįmanoma.

Sąvoka *kvarkas* yra ilgesnio mokslinio termino sutrumpinimas

■ Pavadinimas *kvarkas* skamba kiek keistokai, todėl daugeliui atrodo, kad jis turi kokią nors mokslinę prasmę arba yra labai sudėtingos sąvokos sutrumpinimas. Iš tiesų jis neturi nieko bendra su mokslu. Viename Džeimso Džoiso (James Joyce, 1882–1941) romane yra posakis *Three quarks for muster Mark.* Iki šiol nežinoma, ką autorius vadina kvarkais. Kvarkų atradėjas Maris Gelis-Manas (Murray Gell-Mann, g. 1929 m.) nutarė, kad šis pavadinimas labiausiai tinka sunkiai suvokiamoms dalelėms.

Apie šviesą ir orą

Šviesos ir garso greičiai visada būna tokie patys

■ Garsas sklinda 331 m/s greičiu. Toks garso greitis yra 0 °C temperatūroje. Kuo šiltesnis oras, tuo greičiau sklinda garsas. Viršgarsiniai lėktuvai skrenda itin šaltoje aplinkoje, todėl anksčiau kerta garso sieną. Standartinis šviesos greitis vakuume yra 300 000 km/s. Žemės atmosferoje šviesa sklinda lėčiau, o vandenyje ji „pristabdoma“ iki 230 000 km/s.

Žaibas žmogui visada yra mirtinas

■ Pasak žiniasklaidos kartkartėmis pateikiamų pranešimų, žaibo trenkti žmonės per stebuklą išlieka gyvi. Iš tiesų nuo žaibo iškrovos mirštama tik 35–40 proc. atvejų. Daugeliui nukentėjusių žmonių sunkiai pažeidžiama širdis, smegenys, rega ir klausa. Pavojinga audros metu slėptis po medžiu. Kuo aukštesnis medis, tuo didesnė tikimybė, kad į jį trenks žaibas.

Vanduo užverda 100 °C temperatūroje

■ Vanduo užverda lygiai šimto laipsnių temperatūroje, kai aplinkos slėgis yra vienas baras. Kalnuose, kur atmosferos slėgis yra žemesnis, pakanka 90 °C, o žemiau jūros lygio esančiose vietose vandeniui virti reikalinga aukštesnė negu 100 °C temperatūra. Laboratorijoje galima dirbtinai sukurti tokį slėgį, kad vanduo užvirtų esant 0 °C temperatūrai. Nors pasakojama, kad ant Everesto kalno neįmanoma išvirti kiaušinio, tai padaryti vis dėlto pavyksta. Tiesiog virimo procesas trunka šiek tiek ilgiau.

Karštas vanduo užšąla lėčiau negu šaltas

■ Jis užšąla netgi greičiau. Mokslininkams iki šiol nepavyko išsiaiškinti tikslios šio reiškinio priežasties. Manoma, kad taip yra dėl garavimo. Visų pirma iš karšto vandens molekulės išlekia su didesne energija negu iš šalto. Antra, dėl garavimo sumažėja šaldomo vandens kiekis, todėl sumažėja ir jo masė. Vis dėlto uždengus indą ir taip sumažinus garavimą karštas vanduo vis tiek užšąla greičiau.

Vandens telkiniai visada užšąla nuo paviršiaus

■ Labai greitai tekančiose upėse ledo sluoksnis dažnai susidaro ant dugno. Paviršiuje esantis vanduo nuolat maišomas, todėl jis užšąla sunkiau. Prie dugno vandens srovė yra silpnesnė, ir tose vietose, kur yra nelygumų, susiformuoja ledas. Jeigu temperatūra labai žema, prie dugno ledas gali susidaryti ir visiškai ramiuose ežeruose.

Oras nieko nesveria

■ Vienas kubinis metras oro sveria apie 1,2 kg. 75 proc. oro sudaro azoto molekulės, o 23 proc. — deguonis. Prie žemės paviršiaus atmosferos slėgis didesnis negu dideliame aukštyje, nes apačioje oro molekulės išsidėsčiusios tankiau. Šaltas oras yra tankesnis ir sveria daugiau negu karštas. Aukšto slėgio srityse yra itin aukštas atmosferos slėgis. Oro „masę“ labai aiškiai jaučiame tada, kai į veidus pučia vėjas.

Lėktuvai įkrinta į oro duobes

Ore nebūna duobių. Net ir troposferoje neplūduriuoja vakuumo pūslės. Kartais lėktuvas staiga smukteli žemyn. Taip atsitinka dėl vėjo arba dėl konvekcijos. Lėktuvas su didžiule jėga įlekia į atmosferos turbulencijos zoną, kur yra gerokai pristabdomas ir priverčiamas smuktelėti žemyn.

Perpildytose patalpose oras yra blogas, nes žmonės sunaudoja deguonį

Jeigu perpildytoje patalpoje oras pasidaro sunkus, tai dar nereiškia, kad čia esantys žmonės „iškvėpavo" daug deguonies. Ore yra 23 proc. deguonies. Šis kiekis perpildytoje patalpoje sumažėja labai nedaug. Mes anglies dvideginio kiekio padidėjimą pajuntame net tada, kai jo padaugėja keturiomis šimtosiomis procento dalimis. Kai ore yra daug neigiamą krūvį turinčių deguonies jonų, jis atrodo ypač grynas. Tokie jonai atsiranda kriokliuose, prie jūros, miške ir siaučiant audrai. Uždarose patalpose neigiami deguonies jonai nesusidaro.

Apie statybos meną ir betoną

Rodo kolosas stovėjo prie uosto vartų

Pirmiausia derėtų pasakyti, kad nė vienas žmogus nežino, kaip Rodo kolosas atrodė. Nėra išlikę jokių legendinės statulos atvaizdų ar aprašymų, išskyrus kelias antikines monetas, ant kurių pavaizduota galva su septynių spindulių karūna. Žinoma tik tiek, kad skulptūra vaizdavo Rodo globėją Saulės dievą Heliją ir buvo maždaug 30 m aukščio. Istorikai yra visiškai įsitikinę, kad anuomet žmonės neturėjo techninių galimybių pastatyti tokią skulptūrą, kokia dabar dažnai vaizduojama, — virš uosto vartų stovinčio kojas pražergusio vyro atvaizdą. To daryti nesiryžtų net ir šiuolaikiniai kolosų statytojai, pavyzdžiui, Niujorko Laisvės statulos autoriai.

Graikų šventyklų kolonos yra visiškai identiškos viena kitos kopijos

Graikų šventyklų harmoniją

lemia tai, kad jas statant buvo išlaikytas tam tikras ilgio, pločio ir aukščio santykis. Statant ankstesniąsias šventyklas, iš tiesų buvo siekiama suteikti pastatams optinę pusiausvyrą, todėl stengtasi viską daryti kuo tiksliau. Architektai pastebėjo, kad akis vis tiek iškraipo vaizdą, ir tikslumas lieka nepastebėtas. Tada graikai ėmė statyti taip, kad šventyklos nebūtų labai tiksliai simetriškos, tačiau tokios atrodytų. Pačioje didingiausioje Partenono šventykloje, stovinčioje ant akropolio kalvos, greičiausiai nėra nė vienos detalės, kuri būtų identiška kitai.

Pasviręs Pizos bokštas galėjo nuvirsti

■ Pasviręs Pizos bokštas beveik dvyliką metų (nuo 1990 iki 2001 m.) buvo uždarytas. Naudojant brangias priemones jis buvo 44 cm atitrauktas atgal. Ekspertai apskaičiavo, kad kasmet vieną milimetrą į pietus pasvyrantis bokštas būtų nuvirtęs tik po 200 metų. Bokštas pasviro dėl to, kad dalis jo stovi ant kieto stambaus žvyro pagrindo, o dalis — ant smulkių upės sąnašų.

Eifelio bokštą sukonstravo Gustavas Eifelis

■ XIX a. pabaigoje kelių inžinierių galvose sklandė idėja pastatyti 1000 pėdų (apie 300 m) aukščio bokštą. Vienas jų, Morisas Keklenas (Maurice Koechelin, 1956–1946), buvo Gustavo Eifelio (Gustave Eiffel, 1832–1923) biuro vyriausiasis inžinierius. Kekleno eskizas skyrėsi nuo visų kitų, nes tai buvo ne klasikinis statinys lygiomis linijomis, o „storakojis“ stabiliai į žemę besiremiantis bokštas. Viršininkas perpirko iš Kekleno ir dar dviejų kolegų, kurie dalyvavo kuriant projektą, brėžinius, kiekvienam sumokėjęs po 50 000 frankų. Tada jis pasinaudojo savo įtaka ir pasiekė, kad Eifelio bokštas būtų pastatytas iki 1889 m. pasaulinės parodos.

Ilgiausias pasaulyje tiltas pastatytas virš vandens

■ Ilgiausias pasaulyje tiltas, vadinamas *Bang Na-Expressway*,

yra Bankoke. Jo ilgis — 55 km. Šis tiltas eina ne virš tarpeklio ar vandens telkinio. Iš tiesų tai yra šešių juostų autostrada, pastatyta virš seniau nutiesto kelio. Oficialų ilgiausio pasaulyje tilto statusą turi 38,42 km ilgio *Lake Pontchartrain-Causeway*, Naująjį Orleaną jungiantis su šiauriniu Pončartreino ežero krantu.

Potvyniai Venecijoje neturės katastrofiškų padarinių

■ Ilgai buvo laikomasi tokios nuomonės. Buvo daug svarbiau, kad nesuskaičiuojama daugybė medinių polių, ant kurių stovi lagūnoje įsikūręs miestas, nuolat būtų po vandeniu ir nebūtų. Pastaruoju metu vandens lygis pakilo taip smarkiai, kad jis siekia istorinius pastatus. Projektuojami milžiniški šliuzo vartai, kurie turėtų sulaikyti į lagūną besiveržiančius potvynio vandenis. Šio projekto kritikai tvirtina, kad dažnas šliuzo uždarinėjimas sugriaus ekologinę pusiausvyrą, ir pamatų medieną sugrauš agresyvūs mikroorganizmai.

Betonas buvo išrastas XIX a.

■ Betoną II a. pr. Kr. išrado romėnai. Jie maišydavo anuomet jau žinomą skiedinį su vulkaniniu smėliu (pucolanu) ir taip gaudavo mišinį, kuris buvo daug tvirtesnis už visus iki tol žinotus junginius. Neturėdami skysto betono romėnai nebūtų galėję pastatyti skliautais dengtų statinių.

Apie lėktuvus ir raketas

Broliai Mongolfjė pirmieji skrido oro balionu

■ Žakas Etjenas (Jacques Étienne, 1745–1799) ir Žozefas Mišelis (Joseph Michel, 1740–1810) Mongolfjė (Montgolfier) pagamino „Mongolfjerą“, tačiau 1783 m. 25 minutes trukusį skrydį atliko jų tautiečiai Žanas Fransua Pilatras de Rozjė (Jean-François Pilâtre de Rozier, 1757–1785) ir Fransua d’Arlanas (François d’Arlandes, 1742–1809). Vis dėlto tai buvo ne pirmasis žinomas skrydis oro balionu. Dar 1709 m. oro balio-

nu pakilo Pietų Amerikos gyventojas Bartolomėjas Lorensas de Gusmao (Bartolomeo Lorenco de Gusmao, 1695–1753). Egzistuoja teorija, kad Peru gyvenusios naskų genties indėnai nuo seno darydavo karšto oro balionus. Taip būtų galima paaiškinti, kaip jie sugebėjo dykumoje palikti didžiulius piešinius, kuriuos galima pamatyti tik iš oro. Be to, šios genties indėnų piešiniuose vaizduojami į balionus panašūs daiktai. Būtent jie ir galėjo būti Gusmao įkvėpimo šaltinis.

Pirmieji žmonės, pakilę motoriniu lėktuvu, buvo broliai Raitai

Juos aplenkė vokiečių kilmės amerikietis Gustavas Vaiskopfas (Gustav Weißkopf, 1847–1927). Laikraščio *Bridgeport Herald* straipsnyje buvo teigiama, kad Bridžporte (Konektikuto valstija) 1901 m. rugpjūčio 14 d. pasigamintu lėktuvu Vaiskopfas nuskrido net 750 metrų. Deja, lakūnas nepasirūpino, kad jo skrydis būtų nufotografuotas ar kaip nors kitaip įamžintas. Dėl pinigų stygiaus Vaiskopfas liovėsi tobulinti lėktuvą. Nenuostabu, kad ilgai manyta, jog pirmieji buvo broliai Vilburas (Wilbur, 1867–1912) ir Orvilis (Orville, 1871–1948) Raitai (Wright), 1903 m. atlikę du 37 ir 260 metrų skrydžius. Priešingai nei Vaiskopfas, jie toliau tęsė bandymus ir tuo labai skatino lėktuvų tobulinimą.

Čarlsas Lindbergas pirmasis perskrido Atlantą

Čarlsas Lindbergas (Charles Lindbergh, 1902–1974) pirmas vienui vienas perskrido Atlantą nenusileidęs. Iki jo vandenyną jau buvo perskridę apie 60 žmonių, daugiausia pašto lakūnų. Č. Lindbergas vienmotoriu monoplanu *Spirit of St. Louis* Atlantą perskrido 1927 m. gegužės 20 d. Pirmasis panašus skrydis be nusileidimo jau buvo atliktas prieš aštuonerius metus. Vis dėlto Džonas Alkokas (John Alcock, 1892–1919) ir Arturas Vitenas-Braunas (Arthur Witten-Brown, 1886–1849) 1919 m. skrydžiui buvo pasirinkę trumpesnį atstumą. Lindbergas iš Niujorko į Paryžių

nuskrido per 33,5 valandos. Jo pirmtakai oru nukeliavo mažiau garsų maršrutą nuo Niufaundlendo iki šiaurės vakarų Airijos.

Verneris fon Braunas išrado raketą V-2

■ „Stebuklingasis" vokiečių ginklas buvo pagamintas pasinaudojus dviem amerikiečių fizikos profesoriaus Roberto Hačingso Godardo (Robert Hutchings Goddard, 1882–1945) 1914 m. patentais. Ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Naujojoje Meksikoje jis atliko kelis eksperimentus, kurių rimtai nevertino nei JAV karo ministerija, nei visuomenė. Informacija apie Godardo patentus buvo prieinama visiems, todėl 1940 m. mokslininkas mėgino įspėti Karo ministeriją, kad tokias raketas gali pasigaminti vokiečiai. Iš tiesų Verneris fon Braunas (Wernher von Braun, 1912–1977) pasinaudojo Godardo išradimais ir juos pritaikęs sukonstravo ginklą. V2 raketomis buvo užmušti 8000 žmonių. Be to, šio ginklo gamyba kainavo gyvybę dešimčiai tūkstančių priverstinius darbus dirbusių asmenų.

Teflonas yra šalutinis kosmoso tyrinėjimo produktas

■ Amerikiečių chemikas Rojus Planketas (Roy Plunkett, 1911–1994) 1938 m. tyrinėdamas šaltnešius į anglies grandinę netyčia „įmontavo" fluoro atomus ir pagamino politetrafluoretileną (toks yra mokslinis teflono pavadinimas). 1954 m. apie šią medžiagą sužinojo prancūzų chemikas Markas Greguaras (Marc Gregoire). Jo žmonai Koletei šovė į galvą mintis padengti šia medžiaga keptuvių paviršius. Greguaras įkūrė firmą *Tefal*. Pirmiausia jos produkcija labai išpopuliarėjo Amerikoje. Teiginys, kad tefloną sukūrė NASA, pirmą kartą pasirodė reklaminiame prospekte 1970 m.

Apie išradėjus ir atradėjus

Garo mašiną sukūrė Džeimsas Vatas

■ Iki šiol žinomą greitpuodį ir pirmąją garo mašiną XVII a. pabaigoje sukūrė prancūzų gydyto-

jas Deni Papenas (Denis Papin, apie 1647–1712). Ji buvo labai maža, todėl greitai nugrimzdo užmarštin. Anglas prekiautojas geležimi Tomas Niukomenas (Thomas Newcomen, 1663–1729) 1705 m. sukonstravo garo mašiną, skirtą kasykloms išpumpuoti. Nors ji buvo naudojama, tačiau ne itin veiksmingai. Džeimsas Vatas (James Watt, 1736–1819) pasinaudojo Niukomeno schema ir sukonstravo naują, efektyviai pramonėje pritaikomą garo mašiną.

Pirmąjį telegrafą sukūrė Samjuelis Morzė

Pirmąjį elektromagnetinį telegrafą sukonstravo Vilhelmas Eduardas Vėberis (Wilhelm Eduard Weber, 1804–1891) ir Karlas Frydrichas Gausas (Carl Friedrich Gauß, 1777–1855) norėdami palaikyti ryšį ir keistis informacija tarp observatorijos ir fizikos kabineto Hanoveryje. Labiau telegrafo idėja susidomėjo amerikiečių dailininkas ir meno profesorius Samjuelis Morzė (Samuel Morse, 1791–1872). Kadangi pats neturėjo techninio išsilavinimo, jis pasitelkė relės išradėją Džozefą Henrį (Joseph Henry, 1797–1878) ir inžinierių Alfredą Veilą (Alfred Vail, 1807–1857). Dėl to kai kurie specialistai mano, kad Morzė tik finansavo projektą, o jo vardu pavadintą abėcėlę iš tiesų sukūrė Veilas. Morzė su Veilu labai glaudžiai bendradarbiavo, todėl sunku tiksliai išsiaiškinti, ką kuris nuveikė.

Aleksandras Greihamas Belas išrado telefoną

Techninius telefono pagrindus sukūrė vokietis mokytojas Johanas Filipas Reisas (Johann Philipp Reis, 1834–1874). Vis dėlto 1860 m. sukonstruotas telefono aparatas buvo labai primityvus. Ragelis buvo padarytas iš alaus statinės kaiščio, o membraną atstojo įtempta dešros luobelė. 1876 m. amerikietis fizikos mokytojas Eliša Grėjus (Elisha Gray, 1835–1901) pabandė užpatentuoti elektrinį telefoną, tačiau ekscentriškasis kalbos fiziologas Aleksandras Greihamas Belas (Alexander Graham Bell,

1847–1922) užbėgo jam už akių. Iš tiesų Belas neturėjo veikiančio telefono modelio ir pats tvirtino nesuvokiąs elektros veikimo ir nesuprantąs, kaip kalbą galima perduoti iš Vašingtono į Paryžių. Belo energija ir stropūs asistentai padėjo „jo" išradimui praskinti kelią į pasaulį.

Elektros lemputę išrado Edisonas

Elektros lemputę 1854 m. išrado amerikietis išeivis iš Vokietijos laikrodininkas Heinrichas Gėbelis (Heinrich Goebel, 1818–1893). Tai dar viena pavardė liūdname išradėjų, nepaskelbusių apie savo išradimus, sąraše. Tomas Alva Edisonas (Thomas Alva Edison, 1847–1931), po dvidešimties metų išradęs panašią lemputę, pasielgė visiškai kitaip. Džozefas Vilsonas Svanas (Joseph Wilson Swan, 1828–1914) elektros lemputę buvo sukonstravęs dar 1860 m., tačiau ją vis tobulino iki pat 1878 m. Vėliau jis tapo Edisono partneriu. Gėbeliui tik prieš pat mirtį pavyko laimėti teismą prieš Edisoną, ir šis kiek vėliau patentą perpirko iš nuskurdusios tikrojo išradėjo našlės.

Periodinė cheminių elementų sistema yra Mendelejevo atradimas

Pirmosios idėjos suskirstyti visus cheminius elementus pagal tam tikrą sistemą kilo dar 1830 m. 1869 m. du chemijos profesoriai vienu metu, tačiau visiškai nepriklausomai vienas nuo kito, suskirstė cheminius elementus į vieną tobulą sistemą. Pirmasis buvo Dmitrijus Ivanovičius Mendelejevas (1834–1907) iš Sankt Peterburgo, o antrasis — Julijus Lotaras Mėjeris (Julius Lothar Meyer, 1830–1895) iš Breslaujos. Remiantis šia sistema galima nuspėti dar neatrastų elementų savybes. Mendelejevas iš anksto apibūdino galį, germanį, renį ir skandį.

Apie automobilius ir laivus

Karlas Bencas sukonstravo pirmąją benzinu varomą transporto priemonę

Tai padarė Zygfridas Markusas (Siegfried Marcus, 1831–1889), Vienoje gyvenęs Meklenburgo

žydas. 1870 m. jis paprastiems karučiams pritaikė dvitaktį variklį. Ši transporto priemonė buvo nevaldoma ir neturėjo stabdžių. Po kelerių metų Zygfridas Markusas sukonstravo valdomą automobilį ir į jį įmontavo paties sukurtą keturtaktį variklį. Tiksliai nežinoma, kada tai įvyko, bet manoma, kad apie 1888 m., t. y. praėjus dvejiems metams po to, kai Karlas Bencas (Carl Benz, 1844–1929) pristatė keturtaktį variklį. Nuo 1936 m. naciai visaip siekė nugramzdinti užmarštin Zygfridą Markusą. Jis nebuvo minimas kaip vienas iš automobilio išradėjų.

Benzinas pavadintas pagal Karlo Benco pavardę

■ Benzino pavadinimas kilo nuo benzolo dervos, iš kurios jis seniau buvo gaminamas. Šis skystis jau buvo ilgokai žinomas iki tol, kol Bencas pradėjo konstruoti benzininius variklius. Vis dėlto anksčiau jis buvo naudojamas tik kaip valymo priemonė ir vaistas nuo astmos bei bronchito.

Henris Fordas išrado konvejerį

■ Iš pradžių konvejeris buvo naudojamas tik maisto pramonėje. 1833 m. Anglijoje jis buvo pritaikytas džiūvėsių gamyboje. Po 40 metų konvejerius imta naudoti Sinsinačio skerdyklose. Jais užmušti gyvuliai buvo transportuojami nuo vieno išpjaustytojo prie kito. Automobilių pramonėje konvejerius pirmasis pradėjo taikyti Ransomas Elis Oldsas (Ransom Eli Olds, 1864–1950), pirmasis pradėjęs masinę gamybą. Nuo 1902 m. ant medinių stovų užkelti automobiliai konvejeriais buvo transportuojami nuo vienos montavimo sekcijos iki kitos. Nuo 1904 m. Oldso įmonė per metus pagamindavo 5000 automobilių. Fordas (1863–1947) konvejerį pritaikė tik 1913 m. Tada jis ėmė taikyti ir akordinį darbo apmokėjimą. Iš pradžių tai atrodė revoliucinga naujovė, tačiau netrukus ji buvo griežtai atmesta.

Užbaigtas laivas nuleidžiamas nuo stapelio

■ Nuo stapelio laivas nuleidžiamas tada, kai būna baigti jo

„griaučiai“, ir korpusas gali plūduriuoti. Jeigu laivas sėkmingai nuleidžiamas iš sausojo doko į vandenį, vadinasi, jis yra tinkamas naudoti, tada galima įrengti vidų. Jeigu laivas būtų užbaigiamas ant stapelio, būtų sunku patikrinti jo kokybę. Be to, įrengtas laivas yra per sunkus laikyti sausajame doke.

Laivo *Titanic* nuskendimas buvo visų laikų didžiausia laivo katastrofa

Kiek žmonių žuvo nuskendus laivui *Titanic*, nežinoma iki šiol, nes nebuvo išsamaus keleivių sąrašo. Manoma, kad žuvusiųjų skaičius galėtų siekti 1500. Daugiausia aukų pasiglemžė Antrojo pasaulinio karo pabaigoje įvykusios pabėgėlių laivų katastrofos. 1945 m. sausio 30 d. buvo nuskandintas laivas *Wilhelm Gustloff*, kuriame buvo 9300 keleivių. Tų pačių metų vasario 9 d. *Steuben* katastrofa nusinešė 4000 gyvybių, balandžio 16 d. buvo nuskandinta *Goya* su 7000 pabėgėlių, o gegužės 3 d. *Cap Arona* ir dar dviejų laivų žūtis pareikalavo 7000 išlaisvintų koncentracijos stovyklų kalinių aukų. Beveik tiek pat žmonių žuvo ir 1944 m. nuskandinus kelis japonų laivus, kuriais daugiausia plaukė karo belaisviai ir civiliai. Didžiausia katastrofa civilinės laivybos istorijoje buvo laivo *Joola* nuskendimas prie Senegalo krantų 2002 m. rugsėjo 26 d. Ji pasiglemžė net 1800 žmonių aukų.

Laivas *Titanic* — tai pirmasis laivas, kuris buvo laikomas neskęstančiu

Apie „neskęstančius“ laivus buvo kalbama ir anksčiau. 1858 m. nuo stapelio nuleistas *Great Eastern* anuomet buvo didžiausias laivas. Jis turėjo dvigubas sienas. Be to, šis laivas buvo padalytas į daugelį skyrių, vienas nuo kito atitvertų hermetiškomis pertvaromis. Laive *Titanic* buvo 16 tokių skyrių. Gali būti, kad užtvindžius keturis ar penkis skyrius laivas dar galėtų išsilaikyti vandens paviršiuje, tačiau laivui susidūrus su ledkalniu buvo pažeistos net šešių skyrių

pertvaros. *Titanic* buvo didžiausias ir naujoviškiausias laivas, tačiau tik ne techniniu požiūriu. Kai kurios šiuolaikinės teorijos teigia, kad dėl laivo žūties kaltas nekokybiškas plienas. 1991 m. mokslininkai pastebėjo keistai sutrūkinėjusių laivo dalių. Atlikus išsamius tyrimus pliene pavyko rasti itin daug sieros. Dėl to metalas buvo per trapus ir didžiulis jo plotas sutrūkinėjo. Kokybiškesnis plienas greičiausiai būtų tik susiraukšlėjęs.

Apie mikroschemas ir atomus

Kompiuterių mikroschemos gaminamos iš gryno silicio

■ Kompiuterių mikroschemos gaminamos iš silicio su tam tikromis priemaišomis. Norint išgauti reikalingą efektą, maišymo procesą būtina atlikti itin kruopščiai. Į silicį įmaišoma 0,0000001 procento boro arba fosforo. Ši mažutė kitos medžiagos dalis labai padidina silicio laidumą. Ant plonyčių silicio lustų schemos perkeliamos fotografiniu principu ir išdeginamos. Tada dedami fosforo, boro ir aliuminio sluoksniai, iš kurių suformuojami elektroniniai schemų elementai, pavyzdžiui, tranzistoriai ir varžos.

Išsivysčiusioms Vakarų valstybėms niekada negrėsė AE katastrofa, panaši į Černobylio avariją

■ 1957 m. Didžiosios Britanijos Vindskeilio (taip vadinamas Selafildo kompleksas) atominėje elektrinėje įvyko avarija, kurios pasekmės galėjo būti dar skaudesnės už Černobylio AE katastrofą. Atliekant planinį bandymą padėtis tapo nebekontroliuojama ir užsidegė reaktoriaus branduolys. Nė vienas ekspertas nežinojo, kaip tokį gaisrą gesinti. Bandymas ugnį užgesinti elektrinėje buvusiomis 25 tonomis skysto anglies dvideginio baigėsi nesėkme. Tada pradėta gesinti vandeniu, nors specialistai ir žinojo, kad nuo karščio gali sprogti

vandenilis. Toks sprogimas būtų į gabalus suplėšęs visą reaktorių ir radioaktyviais spinduliais apšvitinęs visą Europą. Vis dėlto gaisrą pavyko užgesinti 9 mln. litrų vandens. Apie įvykusią avariją anuomet buvo nutylėta, todėl niekas nežino, kiek tada išsiskyrė radiacijos.

Asbestas yra šių laikų blogybė

■ Mineralinis asbesto pluoštas buvo labai populiarus dar V a. pr. Kr., nes tai labai lanksti ir ugniai atspari medžiaga. Graikų skulptorius Kalimachas V a. pr. Kr. pabaigoje aliejinių lempų dagtis gamino iš asbesto. Graikų gydytojai naudojo asbesto patiesalus, nes juos buvo galima dezinfekuoti ugnyje. Paaiškėjus, kad smulkios asbesto dulkės gali sukelti vėžį, Vokietijoje 1993 m. jį naudoti buvo uždrausta.

Urano gavyba yra nesudėtinga

■ Daug kalbama apie atominės energetikos problemas, tačiau urano gavybai skiriama labai mažai dėmesio. Dėl to daugelis mano, kad kasti uraną yra visai nesudėtinga. Paprastai jis išgaunamas ten, kur tikimasi kuo mažiau vietos gyventojų protestų. 70 proc. urano kasyklų įrengta mažų tautų gyvenamose teritorijose, pavyzdžiui, indėnų žemėse Nevadoje. Kasant uraną išsiskiria didelis kiekis smulkių radioaktyvių dulkių ir radono. Tai labai kenkia tiek požeminėse kasyklose dirbančių žmonių, tiek ir aplinkinių gyventojų sveikatai. Be to, sunaudojama tik 5 proc. iškastos medžiagos. Likusi dalis paliekama atviruose sąvartynuose, iš kur nuolat sklinda kenksmingi spinduliai.

Apie problemas ir katastrofas

Smogas atsirado tik išsivysčius pramonei

■ Mokslininkai nustatė, kad viduramžių miestuose gyvenę žmonės dažnai sirgdavo lėtiniu sinusitu, kurį sukeldavo dulkė-

mis, vandens garais, pelenais ir dujomis užterštas oras. Dėl sunkaus sinusito netgi deformuodavosi kaukolės. Tokių deformuotų griaučių randama iki šiol. Kenksmingos medžiagos ore susikaupdavo iš medienos, anglių ir durpių dūmų. Toks kuras buvo naudojamas ne tik maistui virti, patalpoms šildyti ir apšviesti. Anglys, malkos ir durpės buvo deginamos kalvėse bei plytų dirbtuvėse.

Didžiausia tanklaivio katastrofa buvo *Exxon Valdez* avarija

■ 1989 m. Princo Vilhelmo sąsiauryje prie Aliaskos krantų iš pramušto tanklaivio *Exxon Valdez* išsiliejo 42 tūkst. tonų naftos. 2002 m. prie Galisijos krantų iš laivo *Prestige* išsiliejo kur kas daugiau — net 77 tūkst. tonų mazuto. Tačiau pati didžiausia tanklaivio katastrofa buvo 1979 m. *Atlantic Express* avarija prie Tobago krantų. Tada į jūrą pateko 287 tūkst. tonų naftos. 1991 m. prie Angolos katastrofa ištiko tanklaivį *ABT Summer*. Išsiliejo 260 tūkst. tonų naftos. 1978 m. netoli Bretanės krantų sudužus tanklaiviui *Amoco Cadiz* į jūrą pateko 223 tūkst. tonų naftos. Vis dėlto *Prince Williams Sund* buvo ekologiškai pažeidžiamiausia vieta.

Greenpeace pirmoji pradėjo kovą prieš banginių medžioklę

■ Jau XIX ir XX amžių sandūroje egzistavo ekologinis sąjūdis, propagavęs gamtos apsaugą ir skatinęs aklai nepasitikėti technologijomis. Jau tada buvo kalbama apie banginių likimą. Banginių naikinimas slapta nuo visuomenės buvo vykdomas vadinamuosiuose plaukiojančiuose fabrikuose, todėl publicistas Liudvigas Klagesas (Ludwig Klages, 1872–1956) paskelbė, kad per dvejus metus buvo nužudyti 5000 didžiausių jūros žinduolių. Jis teigė, kad netrukus išauš diena, kai apie banginius sužinosime tik klausydamiesi pasakojimų arba lankydamiesi muziejuose.

KULTŪRA IR PRAMOGOS

Apie operas ir himnus

Bethovenas parašė kūrinį „Elizai“

■ Garsusis kūrinys „Elizai“ iš tiesų buvo parašytas Teresei fon Malfati (Terese von Malfatti), Vienos gydytojo dukrai, kuria 1808 m. žavėjosi kompozitorius. Kūrinio rankraštis buvo labai netvarkingas, todėl nežinomas kopijuotojas perrašydamas klaidingai iššifravo dedikaciją. Jei nenorite klysti, šį kūrinį galite vadinti *Bagatelle in A-moll.*

Mocarto vardai buvo Volfgangas ir Amadėjus

■ Muzikos genijus buvo pakrikštytas Johanu Chrizostomu Volfgangu Teofiliu (Johannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus). Tėvai jį vadindavo Volfgangu. Mocartas (1756–1791) mėgo naudoti vardo formą *Amadé* ir dažniausiai pasirašydavo *Wolfgang Amadé*. Vardu *Amadeus* jis pasirašydavo itin retai. Tai lotyniškas vardo *Theophilus* vertimas. Vokiškas jo variantas turėtų skambėti *Gottlieb* (Gotlybas). Tik XX a. kompozitorius pradėtas vadinti Volfgangu Amadėjumi Mocartu.

Operą už tris skatikus parašė Bertoldas Brechtas

■ *Opera už tris skatikus* parašyta pagal Džono Gėjaus (John Gay, 1685–1732) *Vargšų operą (Beggar's Opera)*. Džonas Gėjus ją parašė pasinaudojęs savo draugo Džonatano Svifto (Jonathan Swift, 1667–1745) idėja. Bertoldo Brechto (Ber-

told Brecht) bendradarbė Elizabeta Hauptman (Elisabeth Hauptmann, 1897–1973) išvertė Gėjaus tekstą. Manoma, kad būtent ji parašė kitas „Brechto“ kūrinio dalis. Iki šiol tiksliai nežinoma, kiek ši moteris prisidėjo prie darbo. „Brechto“ kūrinius rašė ir kitos autorės.

„Scarborough Fair“ yra liūdna meilės daina

■ Polo Saimono (Paul Simon, g. 1941) labai liūdnai atliekamas kūrinys *Scarborough Fair* skamba tarsi melancholiška daina apie sudužusią meilę. Labiau įsiklausius į tekstą paaiškėja, kad dainininkas iš savo buvusios mylimosios reikalauja neįmanomų dalykų. Jis primena, kad neišpildžiusi reikalavimų mergina negalės vėl būti jo mylimąja. Vis dėlto svarbiausia dainos misija slypi tarp eilučių. Dainininkas buvusiai meilei rekomenduoja *Parsley, Sage, Rosmary and Thyme* (petražoles, šalavijus, rozmarinus ir čiobrelius). Šios vaistažolės seniau buvo naudojamos abortui sukelti.

Apie Vudstoką ir sirtakį

Legendinis Meilės ir taikos festivalis vyko Vudstoke

■ 1969 m. rugpjūčio 15–18 d. koncertas iš tiesų turėjo vykti Niujorko valstijos mieste Vudstoke, tačiau dėl gyventojų protestų jis buvo perkeltas į Betelį, esantį už 100 km. Vis dėlto ir į šį miestą atvyko daugybė žmonių. Buvo tikimasi 60 tūkst. žiūrovų, tačiau į kelionę leidosi apie milijoną gerbėjų, iš kurių 400 tūkst. pasiekė koncerto vietą. Muzikantai įstrigo užkimštose gatvėse, todėl kai kuriuos jų teko skraidinti sraigtasparniais.

Grupių *Beatles* ir *Rolling Stones* nariai nekentė vieni kitų

■ Tariamas abiejų muzikos grupių priešiškumas buvo *Rolling Stones* vadybininko Endriu Lugo Oldhamo (Andrew Loog Oldham, g. 1944 m.) reklaminis triukas. Savo grupės nariams jis siekė

sukurti laukinių, anarchistiškai nusiteikusių žmonių įvaizdį, visiškai priešingą sėkmės lydymų *Beatles* vyrukų įvaizdžiui. Šis triukas visų pirma buvo skirtas jaunuoliams, kurių tėvai žavėjosi *Beatles*. Vis dėlto klausimą „*Stones* ar *Beatles*?“ kėlė tik šių grupių fanai. Pačių muzikantų tarpusavio santykiai buvo tikrai draugiški.

Spartiečiai nevertino muzikos

Spartoje muzika atliko labai svarbų vaidmenį. Net Spartos kariuomenės elitas į mūšį traukdavo lydymas fleitos garsų. Šiam tikslui geriausi kompozitoriai kūrė vis naujų dainų, kuriose dažniausiai būdavo pasakojama apie didvyrišką mirtį už tėvynę. Spartoje ne visada gyvavo nyki ir griežta karinė diktatūra. VII–VI a. pr. Kr. buvo kultūrinio žydėjimo laikotarpis. Tada išpopuliarėjo ne tik literatūra ir vaizduojamieji menai, bet ir chorinė lyrika bei šokiai rateliu. V a. pr. Kr. pradėta baimintis užkariautos Mesenijos gyventojų sukilimo, todėl Spartos santvarka buvo sugriežtinta, o jos piliečių gyvenimas militarizuotas.

Su moduliacijomis (tirolietiškai) dainuojama tik Alpėse

Vokiečių muzikos laidoje pasirodęs tirolietiškai dainuojantis japonas atrodė tarsi juokingas kuriozas. Tačiau dainavimas su moduliacijomis buvo populiarus senovės Kinijoje, Pietryčių Azijoje, Rumunijoje, tarp Afrikos pigmėjų, inuitų ir Kaukazo tautų. Austrijoje ir Bavarijos Alpėse toks dainavimo būdas išpopuliarėjo tik baigiantis XVIII a. Gerklinės balso vibracijos išgaunamos krūtininį balsą greitai keičiant falcetu, ir atvirkščiai. Toks garsas sklinda taip toli, kad piemenys ir medžiotojai galėjo susisiekti per didžiulius atstumus.

Dūdmaišį išrado škotai

Manoma, kad dūdmaišio tėvynė yra Mažoji Azija. Gali būti, kad šį instrumentą išrado trakai. Į Britanijos salas jį greičiausiai

atvežė Cezario legionieriai. Viduramžiais šis instrumentas buvo žinomas ir Vokietijoje. Į dūdmaišį panašūs instrumentai labai populiarūs vakarų Azijoje, šiaurės Afrikoje ir Balkanuose.

Mediniai pučiamieji instrumentai gaminami iš medžio

■ Mediniai pučiamieji instrumentai gali būti pagaminti ir iš metalo. Šiai kategorijai priskiriamas ir saksofonas su fleita. Tačiau medinis alpių ragas priskiriamas variniams pučiamiesiems instrumentams. Šiai kategorijai priklauso visi instrumentai, kuriais oras nuo lūpų per visą instrumentą eina iki pat išpūtimo angos. Jeigu oro srovė įpučiant dalijama į kelias sroves arba vėliau yra nukreipiama, toks instrumentas priskiriamas medinių pučiamųjų instrumentų kategorijai. Mediniu pučiamuoju instrumentu galima vadinti net šukas, jeigu jomis kas nors groja. Tokia kiek keistoka klasifikacija atsirado dėl to, kad pirmieji mediniai pučiamieji instrumentai buvo fleitos, o pirmieji variniai buvo pagaminti pagal rago pavyzdį.

Sirtakis yra senas graikų šokis

■ Sirtakis buvo sukurtas 1964 m. specialiai filmui Graikas Zorba (Alexis Sorbas). Jo režisieriui Entoniui Kvinui (Anthony Quinn, 1915–2001) pasirodė, kad originalių graikų liaudies šokių žingsniai yra pernelyg sudėtingi. Jis rėmėsi senoviniais graikų šokiais *sirtu* arba *hazapiku*. Muziką filmui „Graikas Zorba“ parašė garsus kompozitorius ir pasipriešinimo kovotojas Mikis Teodorakis (Mikis Theodorakis, g. 1925 m.).

Apie *Iliadą* ir *Odisėją*

Iliadą ir *Odisėją* parašė Homeras

■ Nėra įrodyta, ar Homeras išvis kada nors gyveno. Apie jo egzistavimą diskutuota dar antikos laikais. Manoma, kad jis galėjo gyventi tarp 800 ir 600 m. pr.

Kr. Visiškai aišku tik tiek, kad *Iliada* ir *Odisėja* yra iškilios poemos, turėjusios įtaką graikų genčių nacionalinei savimonei. Mokslininkai vis dar ginčijasi, ar abi poemas sukūrė tas pats autorius. Kalbos analizės rezultatai byloja apie vieną autorių, tačiau išnagrinėję turinį specialistai linkę manyti, kad autoriai buvo skirtingi.

Odisėjo klaidžiojimai buvo bausmė už Trojos arklio sukūrimą

■ Pirmieji Odisėjo nuotykiai nėra itin sunkūs. Tik trečiajame kelionės punkte jis patenka kiklopo Polifemo valdžion. Norėdamas pabėgti Odisėjas jį apakina. Polifemas yra jūrų dievo Poseidono sūnus, todėl jo pyktis nuolat persekioja keliaujančius didvyrius. Galų gale Olimpo kalne susirinkę dievai sutaiko Poseidoną su Odisėju, ir šis gali grįžti namo.

Medėja nužudė savo vaikus

■ Tradiciniame legendos variante vaikus nužudė įsiutę korintiečiai, keršydami už Korinto karaliaus ir Medėjos vyrą paviliojusios karaliaus dukters Glaukos nužudymą. Poetas Euripidas (apie 480–406 m. pr. Kr.) istoriją baigia kiek kitaip. Jis pasakoja, kad Medėja pati nužudo savo vaikus. Sklido kalbos, kad korintiečiai poetą papirko, už legendos pakeitimą sumokėję 15 sidabrinių talentų. Yra kelios pasakojimo apie tolesnį Medėjos likimą versijos. Vienoje iš jų pasakojama, kad moteris buvo perkelta į Palaimingąją salą ir ten tapo Achilo žmona.

Iliadoje pasakojama apie Trojos užkariavimą

■ *Iliadoje* pasakojama apie Achilo pyktį, tiksliau — apie karvedžio Agamemnono ir didvyrio Achilo kivirčą dešimtaisiais Trojos apsupties metais. Pasakojimo laikas trunka 60 dienų. Epas baigiasi karaliaus Priamo prašymu grąžinti nužudyto sūnaus Hektoro palaikus. Visos tariamai tikros žinios apie Trojos užkariavimą ir Achilo mirtį yra paimtos ne iš *Iliados*, o iš kitų šaltinių.

Apie edas ir *Nybelungų giesmę*

Edos yra senas šiauriečių epas

■ Edos yra senovės šiauriečių legendų apie dievus ir didvyrius rinkinys, kurį apie 1230 m. parašė islandas krikščionis Snoris Sturlusonas (Snorri Sturluson, 1178–1241). Daugelis pasakojimų iki tol buvo visiškai nugrimzdę užmarštin. Tebuvo išlikę kai kurie posakiai ir užuominos. Snoris Sturlusonas senuosius mitus užrašė tam, kad savo amžininkus skaldus supažindintų su savo tautos praeitimi. Vėliau pavyko rasti vieną jo naudotą šaltinį — IX a. *Vyresniąją edą* („Giesmių Edą“).

Germanų mitologijoje Lokis yra blogas dievas

■ Pačioje pabaigoje, prisiartinus dievų žūčiai, Lokis stojo prieš kitus dievus, tačiau tai dar nereiškia, kad jis buvo visiškai blogas. Kartais jis būdavo net labai paslaugus. Be to, Lokis buvo Odino kraujo brolis. Labai sunku pasakyti, koks jis buvo iš tiesų. Kiti germanų dievai taip pat nėra vienareikšmiškai geri ar blogi. Netgi priešingai — jie turį mirti, mat asų ir vanų karo metu jie susitepę žudydami ir melagingai prisiekdami.

Germanų mitologija baigiasi dievų žuvimu

■ *Vyresniojoje edoje* kalbama apie žūtbūtinę germanų dievų kovą, vadinamą *Ragnarök* („Dievų likimas“). *Jaunesniojoje edoje* greičiausiai netyčia šis žodis buvo pakeistas į *Ragnarökr* („Dievų žuvimas“). Nors šioje kovoje žūva visi dievai ir piktosios antgamtinės būtybės, pavyzdžiui, vilkas Fenris ir Midgardo gyvatė, po jos susikuria naujas taikus pasaulis. Iš visų dievų po karo sugrįžta taikus pavasario dievas Baldas, aklas jo brolis Hiodas (kuris anksčiau buvo netyčia nužudęs Baldrą), Vilis, kurį visi vertė nužudyti Hiodą, ir tylusis miškų dievas Vydaras.

Dievų žuvimas susijęs su Nybelungų giesme

■ Ne, šiuos du skirtingus dalykus operų cikle susiejo Richardas Vagneris (Richard Wagner, 1813–1883). Vagnerio versijoje dievai trokšta nykštuko Albericho saugomo Nybelungų lobio, kurį nori pasiūlyti jų pilį pastačiusiam milžinui kaip kompensaciją už meilės deivę Frėją, kurią patys anksčiau buvo jam pažadėję. *Edoje* dievai sulaužo priesaiką ir nužudo milžiną. Tai buvo didžiulė piktadarybė, todėl dievams galų gale teko susigrumti žūtbūtinėje kovoje (jiems teko kovoti su milžinais, o ne su Albericho vadovaujamais nykštukais).

Valkirijos buvo Odino dukterys

■ Taip buvo tik Vagnerio kūryboje. Mitologijoje Odinas į valkirijas pasirinkdavo tiek dievų, tiek ir karalių dukteris. Pavyzdžiui, Brunhilda buvo mirtinga. Valkirijos pasirodydavo kariams, kurių mirtį nulemdavo Odinas, ir nugabendavo juos į Valhalą.

Yra skandinaviška ir vokiška Nybelungų legendos versija

■ Yra trys versijos. Archajiška skandinaviška versija sudaryta iš daugybės *Vyresniosios edos* giesmių. Šioje versijoje Zygfridas išsikovoja valkirijos Brunhildos ranką, tačiau karalius Guikis duoda jam išgerti užmaršties gėrimo. Tada Zygfridas veda karaliaus dukterį Gudruną* ir net padeda karaliaus sūnui Gunarui užkariauti Brunhildą. Pabaigoje Zygfridas nužudomas, o Brunhilda susidegina jo laidotuvių laužo liepsnose. Ankstyvųjų viduramžių vokiškame legendos variante Zygfridas prieš vesdamas Krimhildą bendrauja su Brunhilda. Tik vėlyvųjų viduramžių versijoje Zygfridas su Brunhilda susipažįsta vėliau negu su Krimhilda.

----

* Vadinama Krimhilda. — Vert.

Nybelungai buvo labai ištikimi

■ Ne Nybelungai, o jų niūrusis šalininkas Hagenas fon Tronjė. Jis besąlygiškai pakluso Giun-

teriui ir nužudė Zygfridą. Net ir nujausdamas nelaimę jis lydėjo Giunterį pas karalių Atilą ir galiausiai leidosi nužudomas taip ir neišdavęs Nybelungų lobio paslapties. Sunkiaisiais krizės metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą jungtinėje Austrijos ir Vengrijos valstybėje posakis „Nybelungų ištikimybė" buvo viręs sparnuota fraze. Pirmasis ją pavartojo kancleris Bernardas fon Biulovas (Bernhard von Bülov, 1849–1929). Jis norėjo pabrėžti, kad Austrijos ir Vengrijos sąjunga yra neišardoma, tačiau nepagalvojo, kas kam ištikimas. Pralaimėjus karą posakis „Nybelungų ištikimybė" virto aklos, kvailos ir liūdnai besibaigiančios ištikimybės sinonimu.

Apie Abelardą ir Artūrą

Išliko sukrečiantys Abelardo ir Eloizos meilės laiškai

Tragiška mokslininko Pėterio Abelardo (Peter Abaelardus, 1079–1142) ir gražuolės Eloizos (Heloise, apie 1101–1164) meilės istorija baigėsi Abelardo iškastravimu. Ji atsispindi abiejų įsimylėjėlių laiškuose. Vis dėlto laiškai yra taip sukurti, kad mokslininkai įtaria, jog abiejų herojų vardu rašė vienas asmuo. Jie spėja, kad Abelardas vienas parašė veikalą *Historia calamitatum* („Mano nelaimių istorija").

Legendos apie Artūrą centre yra Artūro, Lanseloto ir Gineverės meilės trikampis

Taip yra tik prancūzų autoriaus Kretjeno de Trua (Chrétien de Troyes, 1140–1190) romanuose. Nei senuosiuose velsiečių eilėraščiuose, nei dvasininkų Džefrio Monmutiečio (Geoffrey of Monmouth, apie 1100–1154) ir Veiso (Wace, apie 1110–1171) kūriniuose apie Gineverės santuokinę neištikimybę nekalbama. Kretjeno de Trua romane *Lanselotas, arba Vežėčių riteris* pasakojama, kaip Lanselotas išlaisvina pagrobtą Ginevere ir su ja sulaužo santuokinę ištikimybę.

Kretjenas parašė romanus *Ivenas, arba Liūto riteris, Persevalis, arba pasakojimas apie Gralį* bei *Erekas ir Enidė*. Visuose juose kalbama apie Artūrą ir apvaliojo stalo riterius.

Artūras buvo karalius, o jo palydovai — riteriai

Turi Artūras istorinį prototipą, ar tai tėra legendinė figūra? Labiau linkstama prie pirmosios versijos. Artūras buvo anglų karo vadas, gyvenęs VI a. pradžioje. Britų karalių sąrašuose jo vardo nėra, nors nuo V a. egzistavo aukštojo karaliaus titulas. Vėlesniuose Velso šaltiniuose jis vadinamas ir kautynių vadu. Kai kurie mokslininkai mano, kad Artūras (Artus) buvo ne vardas, o titulas. Vienas iš labiausiai tikėtinų kandidatų į Artūro identitetą yra Oveinas Dentgvinas (Owein Ddantgwyn). Tai įtakingas kunigaikštis, valdęs kraštą Anglijos ir Velso pasienyje. Vadinamieji Apvaliojo stalo riteriai atsirado tik viduramžių romanuose, todėl jie aprašomi grynai tiems laikams būdingu stiliumi. Ilgainiui buvo parašyti ir kiti labai populiarūs riterių epai, pavyzdžiui, istorijos apie šventąjį Gralį ir „Tristanas ir Izolda“. Jų autoriai savo pasakojimus susiejo su tuo, kas buvo žinoma apie Artūrą.

Burtininkas Merlinas buvo išgalvotas veikėjas

Iš visų legendos apie Artūrą veikėjų labiausiai nerealus atrodo burtininko Merlino personažas. Vis dėlto jis turi istorinį prototipą. Tai Velso bardas Mirdinas (Myrdin). Jis 573 m. (t. y. nuo Artūro pasikeitus vienai arba dviem kartoms) išprotėjo Arfderido (Arfderydd) mūšyje ir kurį laiką gyveno miškuose.

Dantės mylimoji buvo Beatričė

Nelygu, kaip apibrėšime meilę. Dantė Aligjeris (Dante Alighieri, 1265–1321) gražiąją Beatričę Portinari (Beatrice Portinari, 1266–1290) pirmą kartą pamatė būdamas devynerių savo tėvų

vakarėlyje. Praėjus dar devyneriems metams jis ją atsitiktinai pamatė gatvėje. Vis dėlto mergina poetui padarė tokį įspūdį, kad po ankstyvos jos mirties jis savo gilią meilę išreiškė eilėraščių rinkinyje *La vita nuova* („Naujasis gyvenimas“). Netrukus po to Dantė susituokė, tačiau ir vėlyvajame kūrinyje *La Comedia* („Dieviškoji komedija“), kurį pradėjo 1307 m. ir baigė prieš pat mirtį, jis dar kartą įamžino Beatričės atminimą, vaizduodamas ją mirusiųjų karalystės valdove.

Kazanova galvojo tik apie moteris

Džakomas Kazanova (Giacomo Casanova, 1725–1798) savo biografijoje išsamiai pasakoja apie 130 meilės istorijų. Jis mini ir tikrą meilę, ir nesėkmes. Be dvylikos tomų apimties memuarų, Kazanova parašė dar 20 mokslinių ir politinių veikalų ir net mokslinį fantastinį romaną *Icosameron* („Ikosameronas“). Jis net 16 metų gilinosi į teisės dalykus, studijavo teologiją, mediciną, chemiją ir matematiką, dirbo teatro direktoriumi, inžinieriumi ir šilko manufaktūros viršininku. Be to, Kazanova puikiai grojo smuiku.

Apie Šekspyrą ir Getę

Šileris išgalvojo Vilhelmą Telį

Vilhelmas Telis iš tiesų yra išgalvotas. Vis dėlto šveicarai labai norėtų, kad šis legendinis laisvės kovotojas būtų gyvenęs iš tikrųjų. Premiją už šio herojaus sukūrimą reikėtų skirti šveicarų rašytojui ir politikui Egidijui Čudžiui (Aegidius Tschudi, 1505–1572). Šileris panaudojo jo pasakojimą, papuošė papildomais elementais ir suteikė dramatizmo. Vis dėlto istoriją apie legendinį šūvį į obuolį sugalvojo Čudis.

Otelas sako „Mauras atliko savo piktadarybę“

Garsųjį sakinį „Mauras atliko savo darbą (ne piktadarybę!), mauras gali eiti“, sako ne Otelas, o Šilerio tragedijos *Fiesko*

sąmokslas Genujoje veikėjas klastingasis žmogžudys Mulėjus Hasanas. Otelas buvo ne juodaodis afrikietis, o mauras, tačiau anuomet niekas tokio skirtumo nepaisė. Kartais tvirtinama, kad Šekspyras vaizdavo ne maurą, o Venecijos legionierių vadą Mauricijų Otelą*. Vis dėlto pjesėje dažnai užsimenama apie tai, kad dėl odos spalvos Otelas buvo laikomas pašaliečiu. Todėl tokios interpretacijos yra klaidingos.

----

* Vardas *Maurizio* gali būti trumpinamas *Mor*, o šis žodis tariamas taip pat kaip *mauras*. — Vert.

Ričardas III buvo kuprotas sukčius

Mirus Anglijos karaliui Edvardui IV (1442–1483), jo vaikų globėju tapo brolis Ričardas (1452–1485). Edvardo našlė Elžbieta ir jos šalininkai mėgino perimti valdžią. Vis dėlto šią kovą laimėjo Ričardas. Žinoma, jis pašalino kelis priešininkus, tačiau nėra įrodyta, kad būtent jis nužudė abu savo sūnėnus. Kitų žmogžudysčių, kurias jam priskyrė Šekspyras (1564–1616), Ričardas tikrai nepadarė. Tiesiog taip poetas siekė karalienės Elžbietos I (1533–1603) palankumo, o ji buvo karaliaus Edvardo našlės proanūkė. Kuprą Ričardui taip pat „prikabino“ Šekspyras.

Šileris ir Getė yra palaidoti Veimare, kunigaikščių laidojimo rūsyje

Ten palaidotas tik Getė (Goethe, 1749–1832). Iki šiol neaišku, ar tame pačiame rūsyje ilsisi ir Šilerio kaulai. Po mirties Šileris (Schiller, 1759–1805) buvo palaidotas masiniame kape. 1827 m. poetą norėta perlaidoti, todėl iš masinės kapavietės buvo išrinkta kaukolė, labiausiai panaši į jo pomirtinę kaukę. 1911 m. imta abejoti, ar paimta būtent Šilerio kaukolė, todėl kapavietėje dar kartą buvo ieškoma „tikrųjų“ poeto kaulų. Naujausi tyrimai parodė, kad 1911 m. paimta kaukolė yra moters, o rastoji 1827 m. greičiausiai iš tiesų Šilerio.

Faustą išgalvojo Getė

Getė galėjo remtis nežinomo

rašytojo 1587 m. parašytu kūriniu *Daktaro Johano Fausto, plačiai aprašyto burtininko ir kerėtojo, istorija* bei Kristoferio Marlou (Christopher Marlowe, 1564–1593) 1590 m. sukurta drama. Abiejuose kūriniuose pasakojama apie Viutembergo gydytoją Johaną (arba Georgą) Faustą (gyvenusį apie 1480–1538), kuris greičiausiai buvo ir alchemikas bei burtininkas.

Donas Karlas kovėsi už laisvę

Šilerio dramoje vaizduojamas nelaimingas sosto paveldėtojas, kurį tėvas įkalina už tai, kad šis palaikė pavergtus flandrus ir siekė daugiau laisvės. Be to, literatūrinį Doną Karlą kamuoja tragiška meilė pamotei ir buvusiai sužadėtinei Elizabetai. Istorinis Karlas nebūtų sugebėjęs galvoti apie politiką. Jis buvo tikrų tikriausia kraujomaišos auka (kilęs vos iš šešių protėvių), todėl gimė ne tik silpnaprotis, bet ir turėjo sunkių charakterio sutrikimų. Istorinis Karlas labiausiai mėgo kamuoti savo vargšus tarnus. Jo tėvas norėjo užkirsti jam kelią į sosto paveldėtojus, tačiau sūnus mirė anksčiau.

Apie nuotykių ieškotojus ir avantiūristus

Tris muškietininkus parašė Aleksandras Diuma

Aleksandras Diuma vyresnysis (Alexander Dumas, 1802–1870) laikomas šešių šimtų storų nuotykių romanų autoriumi. Dauguma šių kūrinių pirmiausia buvo išspausdinti laikraščiuose ir tik vėliau išleisti atskiromis knygomis. Tai, kad Diuma bendradarbiavo su kitais autoriais, buvo vieša paslaptis. Kartais jam vienu metu dirbdavo net 70 raštininkų. Artimiausias Diuma bendradarbis buvo Ogiustas Makė (Auguste Macquet, 1813–1888). Manoma, kad būtent jis ir yra *Trijų muškietininkų* autorius.

Džeimsas Fenimoras Kuperis išgalvojo Odinę Kojinę, o Danielis Defo — Robinzoną Kruzą

■ Abu romanų veikėjai turėjo istorinius prototipus. Džeimsas Fenimoras Kuperis (James Fenimore Cooper, 1789–1851) Odinės Kojinės pravardę suteikė kailinių žvėrelių medžiotojui Danieliui Bunui (Daniel Boone, 1734–1820). Rašydamas romaną, Danielis Defo rėmėsi škotų jūrininko Aleksandro Selkirko (Alexander Selkirk, 1676–1723) atsiminimais. Jis 1704 m. buvo išlaipintas vienoje iš Chuano Fernandeso archipelago salų, nes laivas, kuriame dirbo, buvo smarkiai apgadintas (iš tiesų jis vėliau nuskendo). Aleksandras Selkirkas buvo išgelbėtas po ketverių metų.

Karlas Majus niekada nebuvo Laukiniuose Vakaruose

■ Jis ten lankėsi 1908 ir 1910 m., jau po to, kai parašė romanus apie indėnus, Vinetu ir Old Šaterhendą. Visas kūrybai reikalingas žinias rašytojas surinko iš knygų. Daugiausia informacijos jis gavo kalėjimo, kuriame už vagystę ir sukčiavimą sėdėjo nuo 1870 iki 1874 m., bibliotekoje. Visiškai nenuostabu, kad Karlo Majaus (Karl May, 1842–1912) romanai kupini ne tik pritrenkiančio žinojimo, bet ir įvairių blogybių aprašymų.

Broliai Grimai rinko vokiečių liaudies pasakas

■ Jakobas (Jakob, 1785–1863) ir Vilhelmas (Wilhelm, 1786–1859) Grimai (Grimm) labai žavėjosi senąja vokiečių literatūra, tačiau jie ir patys žinojo, kaip galima sukurti dar geresnę istoriją. Brolių Grimų surinktos pasakos yra gerokai perdirbtos ir pakeistos. Jose motinos virto pamotėmis, dingo veikėjų nėštumai, o itin žiaurios vietos buvo kiek sušvelnintos.

Apie Frankenšteiną ir Mefistofelį

Frankenšteinas buvo pabaisa

■ Filmų apie Frankenšteiną „herojus“ buvo Borisas Karlofas (Boris Karloff), tikras asmenvardis — Viljamas Henris Pratas (William Henry Pratt, 1887–1969). Vis dėlto jis vaidino ne Frankenšteiną, nes daktaras Frankenšteinas buvo tik monstro kūrėjas, o ne pats monstras. Meri Šeli (Mary Shelley, 1797–1851) romano anotacijoje minimas visas vardas — baronas Viktoras Frankenšteinas. Tai medicinos studentas iš Ingolštato, trokštantis sukurti dirbtinį žmogų. Vis dėlto jam nepavyksta visko atlikti pagal planą ir pasaulyje atsiranda nekontroliuojamas pabaisa.

Oskarui Vaildui menas buvo svarbesnis už moralę

■ Yra daugybė taiklių posakių apie moralės neturintį meną ir apie tai, kad Oskaras Vaildas (Oscar Wilde, 1854–1900) pirmenybę teikė grožiui, o ne moralei. Vis dėlto labiau įsigilinus į šio rašytojo kūrinius galima įsitikinti, kad pirmame plane yra itin aukšta moralė. Dorianas Grėjus susilaukia bausmės, komedijose visada nugali gėris, o pasakose galų gale vis tiek paaukojamas grožis. Tikriausiai tai, kad tiek skaitytojai, tiek ir Vaildo mylimasis pastebėjo tik nešvankų ir amoralų jo įvaizdį, buvo asmeninė rašytojo tragedija.

Operos vaiduoklis neturi nieko bendra su Paryžiaus opera

■ Požeminis pasaulis, kuriame gyvena garsaus Gastono Leru (Gaston Leroux, 1878–1927) romano veikėjas, atrodo pernelyg fantastiškas, kad galėtų egzistuoti realybėje. Iš tiesų senojoje Paryžiaus operoje *Palais Garnier* yra panašus požeminis labirintas su daugybe drabužinių, dirbtuvių ir sandėlių. Egzistuoja net knygoje aprašytas ežeras. Jis

susidarė po apatiniu aukštu, kai kasant gilų rūsį buvo pasiektas požeminis vanduo.

Sinuhę Egiptietį išgalvojo Mika Valtaris

■ Pirmą kartą literatūros istorijoje Sinuhė buvo paminėtas senovės Egipte. *Sinuhės istorija* buvo sukurta apie 1800 m. pr. Kr. Jos veikėjas Sinuhė buvo faraono Amenemio I haremo tarnautojas. Nužudžius faraoną Sinuhė pabėga į Siriją. Praturtėjęs ir nusipelnęs pagarbos jis niekaip negali atsispirti namų ilgesiui. Šis pirmuoju asmeniu parašytas kūrinys yra himnas senovės Egipto kultūrai. Tai vienas iškiliausių senosios Egipto literatūros kūrinių. Suomių rašytojo Mikos Valtario (Mika Waltari, 1908–1979) romane *Sinuhė Egiptietis* pagrindinis veikėjas yra gydytojas, gyvenęs faraono Echnatono laikais (XIV a. pr. Kr.).

Romane *Mefistas* vaizduojamas Gustavas Griundgensas

■ Kurdamas pagrindinio *Mefisto* veikėjo Hendriko Hėfgeno portretą Klausas Manas (Klaus Mann, 1906–1949) jį pavaizdavo tokį panašų į savo buvusį svainį Gustavą Griundgensą (Gustaf Gründgens), kad romanas nuo 1968 iki 1981 m. buvo uždraustas. Nors romane daug dėmesio skiriama Griundgenso prototipui, tačiau iš tiesų tai yra istorija apie politinį oportunizmą. Klausas Manas negalėjo žinoti, kaip Griundgensas veikė nacių valstybėje, nes pats tuo metu gyveno emigracijoje. Nors buvo nuolat pabrėžiama, kad Hėfgenas — tai ne Griundgensas, o romanas tikrai nėra šio žmogaus biografija, visuomenėje vis tiek susiformavo kitoks šio buvusio aktoriaus ir teatro direktoriaus įvaizdis.

Apie pasakas ir dailininkus

Eldoradas yra legendinis aukso miestas

■ Ispaniškai *El Dorado* reiškia

auksinis. Seniau šis žodis turėjo sąsajų su auksiniu žmogumi. Pietų Amerikos užkariautojai ispanai XVII a. išgirdo, esą kažkur šalies gilumoje gyvena indėnų gentis, pagal kurios papročius naujasis valdovas nuo galvos iki kojų ištepamas aukso dulkių pasta. Tada naujasis vadas vyksta prie ežero, aukoja dievams daug vertingų auksinių daiktų ir tik tada nusiplauna auksą nuo kūno. Buvo pasakojama, kad ir šis aukso ežeras ilgainiui virto aukso miestu, todėl daugybė avantiūristų karštligiškai jo ieškojo.

Ali Baba buvo keturiasdešimties plėšikų vadas

■ Ali Baba buvo drąsus pirklys, kuris atsitiktinai (ištaręs „Sezamai, atsiverk") surado keturiasdešimties plėšikų lobių olą. Savaime suprantama, šis atradimas buvo labai pavojingas, tačiau padedamas protingos vergės Mardžianos Ali Baba po vieną užmušęs visus plėšikus ir tapęs pasakiškų lobių šeimininku. *Ali Baba ir 40 plėšikų* yra sirų pasaka. Europoje ji buvo išleista rinkinyje *Tūkstantis ir viena naktis*.

Meandros raštas sukurtas pagal Graikijos upę

■ Daugybę vingių turinti upė Meandras dabar vadinasi *Büyük Menderes*. Ji teka vakarų Anatolijoje. Šios upės vingius primenantis dekoratyvinis raštas jau buvo naudojamas akmens amžiuje. Šiuolaikinį pavidalą (spiralės, lenktos stačiais kampais) raštas įgijo Graikijos geometrinių raštų epochos laikais (apie 1050–700 m. pr. Kr.). Ši figūra buvo laikoma amžinybės ir gyvybės išlikimo simboliu. Tada meandra tapo grynai graikišku raštu. Klasicizmo ir ampyro stiliaus laikotarpiu šis raštas vadinamas *à la grecque*.

Vienaragių iš tikrųjų nėra

■ Savaime suprantama, tikrovėje tikrai neegzistuoja gražūs balti

arkliai su vienu baltu smailiu ragu kaktoje, kurie nurimsta tik padėję galvą nekaltai mergelei į sterblę. Vis dėlto esama ragų, kuriuos viduramžiais žmonės laikė vienaragių egzistavimo įrodymu. Iš tiesų įspūdingi smailėjantys net trijų metrų ilgį siekiantys ragai yra ne sausumos gyvūno, o jūros žinduolio narvalo puošmena.

Antikos laikais tapyba neturėjo didelės reikšmės

Nors iki šiol išliko daug antikos laikų skulptūrų ir statinių, tapybos darbų beveik nebėra. Geriausių antikos laikų tapytoju buvo laikomas Apelas Kolofonietis (miręs apie 300 m. pr. Kr.). Antikos autoriai šlovino jo kūrinių grožį, meistrišką perspektyvą ir gražiai krintančius šešėlius. Apelas Kolofonietis buvo šlovinamas iki pat Renesanso epochos. Kitas garsus antikos tapytojas buvo Polignotas Tasietis (gyvenęs V a. pr. Kr.). Monumentalius mūšius vaizduojančiuose paveiksluose jis pirmasis perspektyviai tapė didžiuoju stiliumi. Pasakojama, kad tapytojas Zoiksis (Zeuxis, V–IV a. pr. Kr.) taip realistiškai nupiešė vynuoges, kad paukščiai mėginę jas lesti.

Apie Mona Lizą ir Mikelandželą

Siksto koplyčią apipavidalino Mikelandželas

Freskos, kurias Siksto koplyčioje nutapė Mikelandželas Buonarotis (Michelangelo Buonarotti, 1475–1564), taip išgarsėjo, kad visi greitai pamiršo apie kitų menininkų indėlį. Statinio planus sukūrė garsus skulptorius ir architektas Bačijas Pontelis (Baccio Pontelli, 1450–1492), projektą paruošė popiežiaus architektas Džovanis de Dolčis (Giovanni de'Dolci). Ankstyvojo Renesanso korifėjai Sandras Botičelis (Sandro Botticelli, apie 1452–1510), Pjetras Perudžinas (Pietro Perugino, apie 1445–1523) ir Luka

Sinjorelis (Luca Sognorelli, apie 1450–1523) ant šoninių koplyčios sienų sukūrė freskų ciklą. Deja, visa tai liko Mikelandželo „Paskutinio teismo“ freskos, nutapytos ant priešakinės sienos, ir lubų piešinių šešėlyje.

Tik genijus gali nutapyti portretą taip, kad jį stebintis žmogus nuolat jaustų į jį įsmeigtą žvilgsnį

■ Kokiu kampu bežvelgtume į *Moną Lizą*, vis tiek atrodys, kad ji žiūri tiesiai į akis. Tai ne burtai. Norint išgauti tokį efektą, nebūtina gimti tapybos genijumi, koks buvo Leonardas da Vinčis. Triukas labai paprastas. Viena portrete vaizduojamo žmogaus akis turi būti ant linijos, stačiai dalijančios paveikslą į dvi lygias dalis.

Monos Lizos paveiksle vaizduojama Liza del Džokonda

■ Meno istorikai jau daugybę metų aiškinasi, kas yra toji Leonardo da Vinčio (Leonardo da Vinci, 1452–1519) garsiajame portrete besišypsanti paslaptinga dama. Ilgai buvo manoma, kad tai pirklio žmonos Lizos del Džokondos *(Lisa del Gioconda)* portretas, kurį užsakė Prancūzijos karaliai. Vis dėlto Monos Lizos portretas neatitinka italų meno istoriko Andrėjos Vazario (Andrea Vasari, 1511–1574) aprašymo, kuriame jis apibūdina Džokondos portretą. Dabar manoma, kad Leonardas da Vinčis įamžino Izabelę Aragonietę (1470–1524), Milano hercogo Džanio Galeco Sforcos (Gian Galeazzo Sforza, 1469–1494) žmoną.

Popiežius Sikstas IV buvo Mikelandželo užsakovas

■ Sikstas IV (Frančeskas della Roverė [Francesco della Rovere], valdė 1471–1484 m.) buvo koplyčios statymo iniciatorius, todėl statinys pavadintas jo vardu. Be to, jis užsakė ant šoninių sienų nutapyti freskas. Koplyčios lubas jis nurodė papuošti paprastomis žvaigždėmis tamsaus nakties

dangaus fone. Siksto IV sūnėnui Julijui II (Džiulianas della Roverė [Guilano della Rovere], valdė 1503–1513 m.) žvaigždės nepatiko, todėl jis pas Mikelandželą užsakė didžiulį freskų ciklą.

Mikelandželas buvo garsus tapytojas

■ Mikelandželas visų pirma buvo skulptorius. Dirbdamas Siksto koplyčioje jis teigė nesąs tapytojas ir skundėsi atsidūręs ne savo vietoje. Vis dėlto nei jo garsusis *Dovydas*, nei *Mozė* populiarumu neprilygsta paveikslui *Adomo ir Ievos sukūrimas*, kuriame Dievas smiliumi įspūdingai liečia Adomą. Dar labiau pamiršti Mikelandželo nuopelnai architektūros srityje, nors jo manierizmas netgi paskatino naujo stiliaus pradžią ir turėjo įtakos dabartinei Šv. Petro bazilikos išvaizdai.

Mikelandželas naudojo niūrias spalvas

■ Kas Siksto koplyčioje lankėsi iki 1975 m. arba prisimena tik senąsias jo piešinių nuotraukas, tas tikriausiai mano, kad Mikelandželas labai mėgo rusvus žemės atspalvius. 1999 m. užbaigus restauraciją paaiškėjo, kad dailininkas tapė itin ryškiomis spalvomis, kurios per šimtmečius patamsėjo nuo žvakių skleidžiamų suodžių. Be to, restauruojant buvo pašalinti ant viršaus užtepti dažų sluoksniai, kuriais po Mikelandželo mirties mėginta paslėpti freskose vaizduojamų žmonių nuogumą. Kai kurie meno ekspertai dėl to labai apgailestauja, nes mano, kad keitimus darė paties Mikelandželo ranka.

Rafaelio *Siksto Madona* kabo Siksto koplyčioje

■ *Siksto Madonos* Siksto koplyčioje nėra. Be to, ją užsakė ne tas pats popiežius, kuris inicijavo koplyčios statybą. Rafaelis (1483–1520) Madoną nutapė popiežiaus Julijaus II užsakymu. Tai turėjo būti dovana Šv. Siksto koplyčiai Pjačencoje. 1754 m. paveikslą nusipirko Frydrichas

Augustas II Saksonietis, todėl dabar *Siksto Madona* yra Senųjų meistrų galerijoje Drezdene.

Apie paveikslus ir skulptūras

El Grekas buvo ispanų dailininkas

Slapyvardis *El Greco* rodo, kad jis buvo graikas. Tikrasis dailininko vardas — Dominykas Teodokopulas (Dominikus Theodokopulous, 1541–1614). Jis gimė Kretoje, tačiau iškeliavo į Toledą ir ten tapo vienu garsiausių ir geriausiai apmokamų Ispanijos dailininkų. Jo niūrokas, tačiau nepaprastai įspūdingas stilius puikiai atitiko ispaniškos kontrreformacijos dvasią.

Rembrantas nutapė *Nakties sargybą*

Taip buvo manoma iki 1911 m., kol nuo tamsaus paveikslo buvo pašalinti lako sluoksniai. Paaiškėjo, kad po laku buvo ryškios spalvos. Iš tiesų Rembrantas (Rembrandt, 1606–1669) nutapė ne naktinę sceną, o grupinį Amsterdamo šaulių gildijos portretą. Portrete pavaizduotiems žmonėms paveikslas nepatiko, todėl jis pateko į archyvą, kur ant drobės užsidėjo senėjimo patina. 1891 m. tuo metu jau labai garsaus dailininko paveikslas buvo iškeltas iš Amsterdamo *Rijks* muziejaus rūsio. Būtent tada jam buvo suteiktas pavadinimas, kuris tuo metu pasirodė labiausiai tinkamas.

Maži paveikslai vadinami miniatiūromis

Žodis *miniatiūra* kilęs ne iš žodžio *mini*, o iš lotyniško cinoberio raudonio dažų pavadinimo *mennige*. Būtent šiais dažais pirmosiose knygose buvo piešiami inicialai, dekoratyviniai puslapių rėmeliai ir paveikslėliai. Visiškai nesvarbu, ar piešinys visai mažutis, ar užima visą folio formato lapą, jis vis tiek vadinamas miniatiūra. Miniatiūromis vadinamos ne tik knygų iliustracijos, bet ir maži portretai, XVI a. išpopuliarėję Prancūzijoje bei Olandijoje.

Graikų skulptoriai moteris dažniausiai vaizduodavo nuogas

■ Iki 330 m. pr. Kr. graikų menininkai kūrė tik nuogų vyrų ir apsirengusių moterų atvaizdus. Tada garsusis Praksitelis (Praxiteles, g. apie 390 m. pr. Kr.) išdrįso sukurti iki pusės nuogos *Knido Afroditės* skulptūrą (kopija yra vienoje iš Vatikano kolekcijų) ir sukėlė skandalą. Kitas nuogų moterų skulptūras sukūrė vėlesnių epochų menininkai. Daugelis jų vaizduodavo nuogas antikos laikų deives ir legendų herojes.

Romėnų mitologijoje minima „Horacijų priesaika"

■ Horacijų priesaiką Žakas Lui Davidas (Jacques-Louis David) vaizduoja garsiajame to paties pavadinimo paveiksle. Dailininkas pats išgalvojo priesaiką, kuria pažadama už tėvynę paaukoti gyvybę. Šis paveikslas buvo nutapytas specialiai meniniam projektui, skirtam visuomenės moralei pakelti. Jį iniciavo karalius Liudvikas XVI (1754–1793), iki Didžiosios Prancūzijos revoliucijos likus vos penkeriems metams. Senovės Romoje buvo žinoma legenda apie tris brolius Horacijus, kurie laimėjo kovą su trimis broliais Kuriacijais iš Albos kariuomenės, tačiau legendoje nė žodžiu apie priesaiką neužsimenama. Pats Davidas per revoliuciją tapo jakobinu, o vėliau — Napoleono rūmų dailininku.

Graikų statulos, pavyzdžiui, *Knido Afroditė*, yra originalai

■ Išliko labai mažai garsių graikų skulptūrų originalų. Tai Miuncheno gliptotekoje saugomas *Miegantis satyras* ir garsioji Luvre esanti *Milo Venera*. Visos kitos skulptūros yra romėnų arba etruskų menininkų padarytos kopijos. Dėl to yra net po kelis tos pačios skulptūros egzempliorius. Darydami kopijas meistrai šiek tiek keitė kai kuriuos motyvus, todėl egzistuoja skirtingi kai kurių skulptūrų variantai (pavyzdžiui, *Berniukas, traukiantis rakštį*).

Visi *Terakotinės armijos* kariai yra skirtingi

Garsieji moliniai kariai, saugantys kinų imperatoriaus Džao Džengo (259–210 m. pr. Kr.) antkapį, buvo sukurti liejimo būdu. Priekinė ir užpakalinė kiekvienos figūros dalis buvo suklijuotos tarsi šokoladinis kiškutis. Galvos ir rankos taip pat buvo liejamos specialiose formose, o paskui tvirtinamos prie kūno taip, kad skirtųsi kiekvieno kario laikysena. Tada menininkai iš molio nulipdė smulkias veidų, šukuosenų ir uniformų detales, todėl pažvelgus galima pamanyti, kad dailininkams tikrai pozavo 6000 tikrų vyrų.

Apie piramides ir šventyklas

Didžiausia pasaulyje piramidė stovi Egipte

Didžiausia pasaulyje piramidė yra Meksikoje, netoli Cholulos miestelio, maždaug už 100 km nuo Meksiko. Ją pastatė actekai dievo Kecelkoatlio* garbei. Apie piramidę mažai žinoma, nes ji dar ne visa atkasta. Be to, meksikiečių statinys nėra pats aukščiausias. Cheopso piramidės aukštis siekia 136 m, o Cholulos — tik 54 m. Ji yra didžiausia pagal užimamą plotą, be to, 30 proc. talpesnė už Cheopso.

----

* Plunksnuotoji Gyvatė. — Vert.

Yra tik septyni pasaulio stebuklai

Nuo II a. pr. Kr. egzistuoja klasikinis Septynių pasaulio stebuklų kanonas. Visi bandymai tam tikrus pastatus paskelbti aštuntuoju stebuklu baigėsi nesėkme. Vis dėlto Septynių pasaulio stebuklų sąrašas ilgainiui keitėsi. Dabar jame yra Cheopso piramidė, kabantieji Babilono sodai, Olimpijos Dzeuso skulptūra, Artemidės šventykla Efese, Halikarnaso mauzoliejus, Rodo kolosas ir Aleksandrijos švyturys. Įvairiuose antikos laikų šaltiniuose tarp Septynių pasaulio stebuklų minimos Babilono sienos, Artemidės altorius Delo

saloje, Dzeuso šventykla Kyzike, Kyro rūmai Ekbatanoje, faraono Amenemheto III labirintas, Koliziejus bei Romos ir Tėbų miestai.

Delfų orakulo šventovėje stovėjo apvali šventykla

Dažnai tenka pamatyti Delfų orakulo šventovės nuotraukų, kuriose aiškiai matomos apvalios šventyklos liekanos. Gražiame Parnaso kalno fone į dangų stiebiasi trys dorėniškos kolonos. Vis dėlto šis statinys, kurį V arba IV a. pr. Kr. pastatė Teodoras Fokidietis (Theodoros Phokis), buvo ne garsiosios orakulo šventovės, o Atėnės Pranojos šventovės dalis. Ji stovėjo kiek žemiau už orakulo šventyklą.

Graikų statiniai ir skulptūros buvo balti

Klasicizmo epochoje iš naujo atradus antiką, visi meno mėgėjai, o ypač archeologas Johanas Joachimas Vinkelmanas (Johann Joachim Winckelmann, 1717–1768), žavėjosi šventyklų ir skulptūrų „tauriu vienodumu ir įspūdingu dydžiu" bei elegantiška balta spalva. Anuomet buvo įnirtingai bandoma paneigti škotų tapytojo Džeimso Stiuarto (James Stuart, 1713–1788) tezę, kad graikų meno šedevrai buvo įvairiaspalviai. Vis dėlto XIX a. atlikti tyrimai patvirtino Stiuarto nuomonę. Paaiškėjo, kad graikų meno kūriniai buvo įvairių ryškių spalvų: raudoni, mėlyni, juodi, balti ir geltoni. Be to, jie buvo puošiami bronza ir auksu.

Romėnai kopijavo graikų meną

Iš pradžių taip ir buvo. Vis dėlto graikiškus elementus jie dažniausiai naudojo tik puošybai, t. y. solidžius degtų plytų statinius slėpė už graikiškų fasadų. Be to, romėnai sukūrė savų elementų, pavyzdžiui, piliastrą (primena iš sienos išsikišusią koloną) ir edikulą (dekoruota niša, primenanti graikų šventyklos fasadą). Imperatorių laikais romėnai savo estetiką ištobulino. Jie pradėjo naudoti lenktus

architektūros elementus, kurie graikams buvo visai nežinomi.

Gala Placidija liepė Ravenoje pastatyti mauzoliejų

■ Ravenos lankytojai tiesiog privalo apžiūrėti Galos Placidijos mauzoliejų. Čia tamsiai mėlyname fone yra visame mieste seniausios mozaikos. Vis dėlto mažoje kryžiaus formos patalpoje nėra nei Raveną valdžiusios (425–450) Romos imperatoriaus dukters, nei kieno nors kito palaikų. Šis mauzoliejus iš tiesų yra maldų kambarys. Jį Gala Placidija įrengė Šventojo Kryžiaus bažnyčios prieškambaryje šv. Lauryno garbei.

San Apollinare Nuovo yra naujesnė už *San Apollinare in Classe*

■ Ravenoje yra dvi ankstyvosios krikščionybės laikų bazilikos, pastatytos šv. Apolinaro garbei. Tai iš tiesų gana painu. *San Apollinare Nuovo* pastatyta apie 520 m., t. y. pora dešimtmečių anksčiau už savo „seserį“ *Classe*, iškilusią buvusio uosto prieigose. Anksčiau *San Apollinare Nuovo* bazilika vadinosi *San Salvatore*. 856 m. kilo pavojus šventojo Apolinaro kaulams, besiilsintiems *Classe* bazilikoje, todėl jie buvo perkelti į *San Salvatore*. Tada šie maldos namai buvo pervadinti šventojo garbei. Be to, *San Apollinare Nuovo* garsėja pritrenkiamo grožio mozaikų ciklu. Jos centrinę navą puošiančiose mozaikose vaizduojami Trys karaliai, tarp angelų iškilusi Dievo Motina ir Kristaus stebuklų vaizdai.

Apie bažnyčias ir rūmus

Big Benas yra Vestminsterio rūmų laikrodžio bokštas

■ *Big Benu* vadinamas beveik 14 tonų sveriantis varpas, kabantis šiame laikrodžio bokšte ir punktualiai mušantis valandas.

96 m aukščio bokštas, kuriame kabo *Big Benas*, oficialiai vadinamas šventojo Stepono bokštu *(St. Stephens Tower)*. Varpas *Big Benu* pavadintas bokšto statytojo sero Bendžamino Holo (Benjamin Hall, 1802–1867) garbei. Laikrodžio mechanizmą sukūrė Edmundas Beketas Denisonas (Edmund Beckett Denison, 1816–1915). Būtent šiam žmogui reikėtų padėkoti už Big Beno tikslumą.

Kelno katedra yra didžiausia pasaulyje gotikinė bažnyčia

■ Lyginant bažnyčias, pirmiausiai atsižvelgiama į jų aukštį. Pasaulyje yra šiek tiek aukštesnė gotikinė katedra. Ji stovi šiek tiek į šiaurę nuo Paryžiaus, Bovė mieste. Didžiulės Kelno katedros navos aukštis siekia 43 m, o Bovė — net 48 m. Vis dėlto Bovė katedra nelaikoma didžiausia, mat telikęs tik jos fragmentas. Katedra buvo atstatyta po kelių daug triukšmo sukėlusių įgriuvimų, todėl dabar išlikęs tik jos choras ir skersinė nava. Dėl to aukštas pastatas atrodo keistai neproporcingas.

Aimanų tiltas susijęs su romantiška istorija

■ Žodis „aimanos" asocijuojasi su meilės kančiomis ir sudaužytomis širdimis. Vis dėlto Venecijos Aimanų tilto istorija buvo kur kas žiauresnė. Šis tiltas Dožų rūmus jungia su kalėjimu. Kelias iš rūmų, kuriuose vykdavo teismai, į kalėjimą, kuriame buvo įrengta garsi kankinimų kamera, nuteistiesiems išspausdavo ne tik ašaras ir aimanas. Dar baisesnis būdavo kelias atgal. Jis vedė į mirtį. Vienintelė Venecijos mirties bausmių vykdymo aikštė buvo prie pat vandens, tarp Jurgio ir Marko stulpų.

Eskorialis yra rūmai

■ Eskorialis buvo Ispanijos karaliaus Pilypo II (1527–1589) rezidencija. Iš pradžių šis statinys buvo numatytas vienuolynui įrengti. Be to, čia turėjo būti Is-

panijos karalių laidojimo vieta. Niūrusis karalius nusprendė ir pats įsikurti šiame milžiniškame naujame statinyje, esančiame atokioje kalnuotoje vietovėje, apie 60 km į šiaurės vakarus nuo Madrido. Nors Eskorialio bažnyčia ir prabangi, tačiau vienuolių gyvenamosios patalpos įrengtos pagal griežtus vienuolyno reikalavimus. Jos niekuo neprimena rūmų.

Anksčiau Brandenburgo vartus puošianti kvadriga buvo atgręžta į vakarus

■ 1807 m. Napoleonas (1769–1821) nuo Brandenburgo vartų geležinės deivės kvadrigą nukėlė. 1814 m. ji buvo sugrąžinta, vėl užkelta į senąją vietą ir atgręžta į rytus. Po penkiolikos metų pasklido gandai, kad anksčiau kvadriga buvo atgręžta į vakarus, tačiau vėliau buvo pasukta taip, kad rodytų nugarą „amžinajam priešui“ Prancūzijai. Tiesa tokia, kad deivė visada žvelgė į vidinę miesto dalį ir į karaliaus pilį. Tiesiog iš pradžių kvadrigoje sėdėjo taikos deivė Eirenė. 1814 m. į jos galvą puošiantį ąžuolo lapų vainiką buvo įdėtas geležinis kryžius. Taip ji tapo pergalės deive Viktorija.

Krištolo rūmai buvo labai brangus statinys

■ 1851 m. Londono Krištolo rūmuose įvyko pirmoji pasaulinė paroda. Tai skamba įspūdingai. Vis dėlto šie rūmai — tai tik milžiniškas šiltnamis. Taikant modulinį statybos būdą, Krištolo rūmai iškilo labai greitai ir kainavo palyginti nebrangiai. Vis dėlto pažvelgus į permatomą, saulės šviesos nutviekstą parodų pastatą, publiką apėmė masinė susižavėjimo ekstazė. Tai tiesiog įsiutino kai kuriuos architektus, įsitikinusius, kad geležis ir stiklas nėra meniškos statybinės medžiagos.

Apie simbolius ir ypatingus pastatus

Laisvės statula stovi Niujorke

■ XIX a. 9-ame dešimtmetyje nedidelėje saloje prie pietinio Manhatano pakraščio buvo pastatyta damos su fakelu statula, supama žvaigždės formos sienos, išlikusios nuo tų laikų, kai saloje stovėjo fortas, turėjęs saugoti kelią į Hadsono upės žiotis ir į Ist Riverį. Nors atrodo, kad Laisvės statula stovi Niujorke, iš tiesų Laisvės sala *(Liberty Island)* nepriklauso Naujojo Džersio valstijos teritorijai. Administraciniu požiūriu ši sala nepriklauso nei Niujorkui, nei Naujajam Džersiui, — ji priklauso tik JAV vyriausybei.

Aukso vartų tiltas yra auksinis

■ Aukso vartų tiltas *(Golden Gate Bridge)* pavadintas pagal Aukso vartų *(Golden Gate)* sąsiaurį ir jungia jo krantus. Tiltas nudažytas ryškiais nuo rūdijimo saugančiais dažais, vadinamais *International Orange*. Saulės spinduliuose jie spindi įvairiausiais raudonais ir aukso atspalviais. Šią spalvą tiltui iškovojo architektas Irvingas Fosteris Morou (Irving Foster Morrow, 1884–1952). Jis buvo įsitikinęs, kad raudonas atspalvis geriausiai derės prie įlankos mėlio. Iš pradžių tiltą buvo planuota dažyti pilkais arba metalo spalvos dažais. JAV laivynas pageidavo, kad tiltas būtų juodas su geltonomis juostomis.

Hagia Sophia dabar yra mečetė

■ 1453 m. užkariavę Konstantinopolį turkai Šventosios išminties soborą tikrai buvo pavertę mečete. Garsus osmanų architektas Sinanas (apie 1491–1578) aplinkui soborą pastatė keturis grakščius aukštus minaretus. 1934 m. turkų valstybės įkūrėjas Kemalis Atatiurkas (Kemal Atatürk, 1881–1934) *Ayasofya* paskelbė muziejumi. Dėl to dabar

vėl galima pamatyti bizantiškas freskas bei aukso mozaikas. Anksčiau jos buvo uždengtos, nes islamo nuostatos kulto pastatuose draudžia vaizduoti gyvas būtybes.

Šventojo Petro bazilika yra didžiausia pasaulyje bažnyčia

Gineso rekordų knygoje užfiksuota didžiausia pasaulyje bažnyčia yra Dramblio Kaulo Kranto sostinėje Jamusukre stovinti Švč. Dievo Motinos Taikos Karalienės *(Notre-Dame-de-la-Paix)* bazilika. Vis dėlto šis rekordas yra ginčytinas. Šv. Petro bazilikos kupolas yra aukštesnis, tačiau Švč. Dievo Motinos bažnyčios kupolo stogą puošia 38 m aukščio žibintas, todėl bendras aukštis siekia 158 m. Šv. Petro bazilikos aukštis yra 132,5 m. Švč. Dievo Motinos bazilikos plotas yra 14 300 m^2, o Šv. Petro bazilikos šiek tiek didesnis — 15 000 m^2. Be to, toks plotas gaunamas tik įskaičiavus aplink bažnyčią esančios kryžiaus formos halės plotą.

Vėjų rūmai — tai rūmai

Prašmatnus rausvas Vėjų rūmų *(Hawa Mahal)* fasadas yra Indijos Džaipūro miesto simbolis. Fasadą puošia vienas už kitą gražesni grotelėmis uždengti langai ir erkeriai. Vis dėlto lankytojai labiausiai nustemba tada, kai pamato, kad už puošnaus fasado išvis nieko nėra. Fasadas dengia tik vienus laiptus, kuriais haremo moterys galėjo pakilti į viršų ir sėdėdamos už langelio pasislėpusios nuo pašalinių žvilgsnių stebėti centrinėje Džaipūro aikštėje vykstančias iškilmes bei šventines eitynes.

Švč. Dievo Motinos Taikos Karalienės bazilika yra Šv. Petro bazilikos kopija

Dažnai sakoma, kad Dramblio Kaulo Kranto bazilika yra tiksli, tačiau šiek tiek didesnė Šv. Petro bazilikos kopija. Nors architektas Pjeras Fachuri (Pierre Fakhoury, g. 1943 m.), be abejonės, orientavosi į Šv. Petro baziliką, jo suprojektuotas pastatas nuo originalo gerokai skiriasi. Ap-

skritą Jamusukro bažnyčios pastatą dengia kupolas, kuris yra aukštesnis už Šv. Petro bazilikos kupolą, tačiau pastatytas ant žemesnių sienų. Bažnyčią supa atvira kryžiaus formos halė su kolonomis. Bažnyčios vidus su didžiuliais įstiklintais arkiniais langais ir graikiškomis kolonomis visiškai neprimena didžiojo pavyzdžio — Šv. Petro bazilikos.

Apie žiniasklaidą ir filmus

Puliceris buvo pavyzdingas žurnalistas

▪ Garsiosios Pulicerio premijos už nepaprastus žurnalistikos laimėjimus steigėjas Džozefas Puliceris (Joseph Pulitzer, 1847–1911) žurnalistu dirbo vos kelerius metus. Iš tiesų jis buvo įvairių laikraščių savininkas ir leidėjas. Be to, Puliceris laikomas vienu iš bulvarinės žurnalistikos pradininkų. Jo laikraščiai nuo konkurentų leidinių skyrėsi sensacingais straipsniais ir komiksų serijomis. Rimtesniais atvejais jis netgi nevengdavo manipuliacijų. Vis dėlto Pulicerio laikraščiuose pasirodydavo ir rimtų, tyrimais pagrįstų straipsnių apie korupciją ir piktnaudžiavimą valdžia. Po Kubos nepriklausomybės karo, kurį pats spartino sensacingais pranešimais, Puliceris atsiribojo nuo tokios žurnalistikos ir testamentu nurodė įkurti Žurnalistų mokyklą, ir ši nuo 1917 m. pradėjo skirti Pulicerio premijas.

Garsiausias apdovanojimas už filmus vadinasi Oskaras

▪ Apdovanojimas, kurį nuo 1929 m. skiria Amerikos kino meno ir mokslo akademija, vadinasi *Academy Award of Merit* (Akademijos apdovanojimas už nuopelnus). Oskaras — tai tik atsitiktinai gauta apdovanojimo „pravardė“. 1931 m. vienas Akademijos tarnautojas spontaniškai sušuko, kad garsioji statulėlė labai primena jo dėdę Oskarą. Paauksuota (ne auksinė!) statu-

lėlė įteikiama ištarus „Laimėtojas yra..." *(The winner is...)*. Deja, ši frazė dažniausiai cituojama ir verčiama klaidingai: „Oskaras atitenka..." *(The Oscar goes to...)*.

Tarzano šauksmas sklinda iš Džonio Veismiulerio lūpų

■ Legendinis Tarzano šauksmas buvo įrašytas studijoje. Apie jį sklinda daugybė legendų. Džonis Veismiuleris (Johnny Weissmüller, 1904–1984) tvirtino jaunystėje ne kartą laimėjęs tirolietiško dainavimo varžytuves. Jis teigė daugiausia prisidėjęs prie Tarzano šauksmo įrašymo. Nors Veismiuleris sugebėjo šaukti moduliuodamas balsą, jo versija atrodo neįtikima. Manoma, kad Tarzano šauksmas sukomponuotas iš kupranugario baubimo, hienos riaumojimo ir smuiko stygos skleidžiamo garso.

Džonas Veinas įkūnijo tipišką kaubojų

■ Kaubojais dirbdavo tie, kurie nerasdavo jokio kito darbo. Dažniausiai kaubojais tapdavo valkatos, perėjūnai, teisti bei labai nuskurdę asmenys. Maždaug trečdalis šios profesijos atstovų buvo meksikiečiai, o šeštadalis — juodaodžiai. Daugelis nemokėjo joti, todėl dažnas žūdavo nukritęs nuo arklio. Dauguma kaubojų nemokėjo šaudyti, todėl labai retas kuris nešiodavosi revolverį. Be to, kaubojai nešaudė dar ir todėl, kad baiminosi išgąsdinti galvijus. Džono Veino (tikr. Marion Michael Morrison, 1907–1979 m.) elgesys su moterimis buvo tipiškas 6-o dešimtmečio amerikiečių perdėto drovumo pavyzdys. Džonas Veinas tikrai nebuvo puikus šaulys, be to, jis iš tolo vengė arklių.

Apie žvaigždes ir žvaigždutes

Merilina Monro buvo šviesiaplaukė, o Elvis Preslis — brunetas

■ Merilina Monro (tikr. Norma

Džin Beiker [Norma Jean Baker], 1926–1962), iš prigimties buvo šatenė, tačiau plaukus šviesindavo peroksidu. Be to, badaudama ji numetė kelis nereikalingus kilogramus ir pasidarė plastines nosies ir smakro operacijas. Operacija buvo pakoreguotas ir plaukų augimas nuo kaktos. Krūtims formą suteikė guminiai liemenėlės įdėklai. Holivudas pakoregavo ir Monro balsą bei mimiką. Elvio (1935–1977) išvaizda taip pat ne visa buvo natūrali. Po „sulaižyta" juodų plaukų šukuosena slypėjo iš prigimties šviesūs plaukai. Elvis tapo brunetu, nes stengėsi būti panašus į Tonį Kertisą (Tony Curtis, tikr. Bernardas Švarcas [Bernard Schwartz], g. 1925 m.).

Imperatorienė Elžbieta pasirašydavo Sissi

■ Apie Austrijos imperatorienę Elžbietą (1837–1898) buvo sukurta nemažai kultinių filmų (pagrindinį vaidmenį atliko Romi Šnaider [Romy Schneider]). Ji iš tiesų dažnai pasirašydavo slapyvardžiu Sisi, tačiau šį žodį ji rašydavo tik su viena s raide. Kai kurie grafologai abejoja, ar neaiškus imperatorienės parašas iš tikrųjų prasideda raide S. Jų nuomone, tai galėję būti ir L. Tai reikštų, kad gražuolė imperatorienė save vadino Lizi (Lisi). Šiaip ar taip, filmuose pavaizduotas Elžbietos gyvenimas neturi nieko bendra su tikruoju. Tiesa ta, kad imperatorienė buvo labai nelaiminga.

Pirmuosiuose filmuose apie Džeimsą Bondą pagrindinį vaidmenį atliko Šonas Koneris ir Rodžeris Muras

■ 1954 m. Amerikos žiūrovai per televiziją pamatė pirmąjį spektaklį apie Džeimsą Bondą, pastatytą pagal romaną „Karališkasis kazino" (*Casino Royale*). Agento 007 vaidmenį atliko garsusis Baris Nelsonas (Barry Nelson, g. 1920 m.). Deja, spektaklis patyrė visišką nesėkmę. Kitas bandymas buvo daug sėkmingesnis. 1962 m. buvo pastatytas pirmasis kino filmas apie Džeimsą Bondą, pavadintas „Daktaras

Ne". Savaime suprantama, čia pagrindinį vaidmenį atliko Šonas Koneris (Sean Connery, g. 1930 m.). Iš pradžių filmo kūrėjai pageidavo, kad Džeimsą Bondą vaidintų Keris Grantas (Cary Grant, tikr. Alexander Archibald Leach, 1904–1986 m.), tačiau šis aktorius buvo per brangus. Trečiasis Bondas (1969 m.) buvo Džordžas Lazenbis (George Lazenby). Jis atliko pagrindinį vaidmenį filme „Jos didenybės tarnyboje". Šis filmas pasirodė anksčiau nei Džeimsu Bondu tapo Rodžeris Muras (Roger Moore, g. 1927 m.).

Peliuką Mikį ir ančiuką Donaldą sukūrė Voltas Disnėjus

■ Tai netiesa. Pirmuosius komiksus apie ančiuką Donaldą nupiešė Disnėjaus studijos dailininkas Čarlsas Alfredas Taliaferas (Charles Alfred Taliaferro, 1905–1969). Visą ančiukų pasaulį sukūrė Karlas Barksas (Carl Barks, 1901–2000). Užsakymą sukurti naują veikėją — įžūlią pelę — Voltas Disnėjus (Walt Disney, 1901–1966) davė savo bendradarbiui Ubui Iverksui (Ub Iwerks, 1901–1971). Garsiojo peliuko „krikštamote" tapo Disnėjaus žmona Liliana. Būtent ji pasirūpino, kad graužikas Mikis nebūtų pavadintas Mortimeriu.

Lėlės Barbės tėvynė yra Amerika

■ Garsioji lėlė pasaulį išvydo Vokietijoje. 1955 m. iliustruotame laikraštyje pasirodė komiška Lili figūrėlė. Pagal jos pavyzdį buvo pagaminta lėlė, skirta bernvakarių linksmybėms. Po metų viena iš žaislų bendrovės *Mattel* steigėjų Ruta Handler (Ruth Handler, 1917–2002) lėlę Lili atnešė savo dukrai Barbarai. Kiek vėliau ji nusipirko teises į šį žaislą, o 1959 m. Amerikos rinkai pateikė lėlę Barbę. Visas šios šviesiaplaukės būtybės vardas turėtų būti Barbara Milisent Rodžers (Barbara Millisent Rogers).

Apie šventes ir žaidimus

Kalėdų senelio prototipas buvo šventasis Mykolas

Santa Klausas tikrai „išsivystė“ iš šventojo Mykolo. Jo istorinis prototipas buvo šventasis vyskupas Mykolas iš Miros (Turkijos miestas, dabar vadinamas Demre). Šis daugybę gerų darbų padaręs žmogus mirė 655 m. gruodžio 6 d. Kyla klausimas, kaip ir kas šaunųjį vyskupą susiejo su šiaurės elniais? Atrodo, kad Kalėdų senelis turėjo „tėvą“ — keliaujantį dervišą Sarį Saltuką. Jis gyveno XIV a. Chorasane. Teigiama, kad šis žmogus taip pat mylėjo vaikus, buvo dosnus ir labai populiarus. Po jo mirties buvo sukurta daugybė nuotykių romanų. Viename jų pasakojama, kad Saltukas sėdo ant sparnuoto juodbėrio žirgo Ankabilo, nuskrido į Laplandiją ir ten tapo nemirtingas. Peršasi išvada, kad ši istorija yra kažkaip susijusi su raudonnosiu elniu Rudolfu.

Pliušinių meškiukų tėvynė yra Amerika

Yra daugybė pasakojimų apie tai, kaip pliušinis meškiukas gavo Amerikos prezidento Teodoro Ruzvelto (Theodore Roosevelt, 1858–1919) pravardę Tedis. Šis faktas perša klaidingą išvadą, kad pirmasis meškiukas buvo pagamintas JAV. Vis dėlto šis žaislas pasaulį išvydo Vokietijoje, tačiau jo „išradėja“ buvo ne Margaretė Šteif (Margarete Steiff, 1847–1909). 1880 m. paralyžiuota siuvėja pasiuvo pirmą pasaulyje minkštą žaislą — pliušinį drambliuką. Netrukus ji tapo stambios įmonės savininke. Pliušinių meškiukų siuvimo idėjos autorius buvo Margaretės Šteif sūnėnas Richardas Šteifas (1877–1939). Pliušinis meškiukas Tedis pasaulį išvydo 1902 m. Gaminio pavadinimas buvo 55PB (55 cm pliušinis meškiukas; vokiškai — *Plüschbär*).

Piknikus išgalvojo britai

Savaime suprantama, nėra konkretaus žmogaus, kurį būtų

galima pavadinti valgymo po atviru dangumi „išradėju“. Ši romantiška mada XVII–XVIII a. pasklido Prancūzijos aukštesniuose visuomenės sluoksniuose. Karalienė Marija Antuanetė (1755–1793 m.) jautė didžiulę silpnybę piemenėlių idilei. Šio „renginio“ pavadinimas taip pat buvo sugalvotas XVII a. Žodyje *piknikas* slypi sakinys *pic un nic*, reiškiantis *pasiimk smulkmeną*. XVIII a. viduryje piknikų euforija apėmė Britų salas.

Raudoną Kalėdų senelio apdarą sugalvojo kokakolos gamintojai

■ Taip dažnai tvirtina koncernas. 1931 m. kokakolos reklamoje buvo nupieštas tipiškas Santa Klausas. Jis vilkėjo ryškiai raudoną apsiaustą su baltais kailiniais apvadais, buvo užsidėjęs taip pat apipavidalintą kepurę ir avėjo batais su atverčiamais aulais. Reklamoje pavaizduoto vyruko nosis buvo didelė ir raudona. Vis dėlto Santa Klausas dar XIX a. buvo tapęs linksmu barzdotu vyruku, o raudonais ir baltais drabužiais jis vilkėjo jau nuo 1920 m.

Geišos būna tik moterys

■ Geišos yra bendravimo meno virtuozės, išmanančios tradicinius japonų menus. Tačiau pirmosios geišos buvo tik vyrai. Moteriškos lyties geišų, vadinamų *onna*, atsirado tik XVII a. Iš pradžių ši erotiška moterų veikla buvo draudžiama, kad geišos nekonkuruotų su prostitutėmis. Vis dėlto jos išvystė savo išskirtinę subtilią erotiką. Savaime suprantama, daugelis geišų palaikė intymius santykius su savo klientais, kad galėtų sumokėti didžiules sumas už mokslą, tačiau jų paslaugos buvo labai brangios. Be to, geišos niekada nesutikdavo sanguliauti su bet kuo.

Apie sportą ir sveikatą

Angliavandeniai skatina raumenų augimą

Angliavandeniai jėgų suteikia tik akimirksniui. Raumenims vystytis visų pirma reikia baltymų. Be to, svarbu, kad organizmas gautų reikiamą B grupės vitaminų, geležies, cinko ir folio rūgšties kiekį.

Švelnūs smūgiai į pakaušį skatina gebėjimą mąstyti

Viskas yra atvirkščiai. Atlikę tyrimus Helsinkio universiteto mokslininkai nustatė, kad reguliariai gaunantys į galvą profesionalūs sportininkai (pavyzdžiui, boksininkai ar galva smūgiuojantys futbolininkai) gali patirti silpnų smegenų sutrenkimų. Be to, smegenyse netgi gali atsirasti plonų įtrūkių. Tokių traumų įtaką atminčiai, koncentracijai ir mąstymo greičiui galima išmatuoti. Po kurio laiko trūkumas pranyksta. Atlikus tyrimus paaiškėjo, kad panašūs simptomai sportininkų, kurie galvas apsaugo šalmais, nekamuoja. Nenukenčia net ir šiurkščių sporto šakų (pavyzdžiui, amerikietiško futbolo) atstovai.

Po aktyvios fizinės veiklos raumenyse susikaupia pieno rūgšties, todėl jaučiamas skausmas

Pieno rūgšties perteklius įvairiose kūno dalyse iškart po fizinės veiklos gali sukelti deginantį skausmą. Jį galima numalšinti dar truputėlį pasimankštinus, nes judant rūgštis išskaidoma. Vėliau atsirandantį ir ilgai išliekantį skausmą sukelia mažyčiai raumenų skaidulų įtrūkiai. Labiausiai skauda mažai treniruotus raumenis. Visiškai normalu, kad po intensyvios fizinės veiklos staiga pajuntame tuos raumenis, apie kurių egzistavimą anksčiau nė nenutuokėme. Susikaupus pieno rūgšties pertekliui padeda papildoma fizinė veikla, tuo tarpu dėl skaidulų įtrūkių atsira-

dusį skausmą gali numalšinti tik ramybė, nes įtrūkiai turi užgyti.

Juvenalis kalbėjo apie sportą, kai pasakė *Mens sana in corpore sano*

■ Romos satyrikas Juvenalis (apie 60–127 m.) daug kartų šaipėsi iš amžininkus apėmusios sporto manijos. Jis visai nenorėjo pasakyti, kad sveikame kūne visada yra sveika siela. Juvenalio sakinys turėtų skambėti taip: „būtų gerai, kad sveikame kūne būtų dar ir sveika siela". Žiūrėdamas į minias besmegenių raumenų kalnų satyrikas abejojo, ar tai įmanoma.

Čerčilis nemėgo sporto

■ Niekas nežino, ar Didžiosios Britanijos premjeras Vinstonas Čerčilis (Winston Churchill, 1874–1965) tikrai ištarė garsiąją frazę *No sports, only whiskey* („Jokio sporto, tik viskis"). Galbūt jis tikrai taip pasakė, tačiau greičiausiai juokaudamas. Čerčilis buvo puikus kriketo ir golfo žaidėjas, plaukikas ir fechtuotojas ir ypač mėgo jodinėti. Aktyvią karinę tarnybą jis atliko tarp husarų raitelių. Be to, premjeras buvo aistringas polo žaidėjas, o į lapių medžiokles jis jodavo net sulaukęs 70 metų.

Širdį stiprina tik intensyvios treniruotės

■ Širdies raumenį geriausiai stiprina reguliarios treniruotės. Kasdieninė dešimties minučių mankšta yra daug naudingesnė už intensyvią treniruotę kartą per savaitę. Reguliarus pasivaikščiojimas širdžiai duoda kur kas daugiau naudos negu varginantis bėgiojimas ratu.

Apie maratoną ir futbolą

Nuo Atėnų iki Maratono yra lygiai 42,195 km

■ Atstumas tarp Atėnų ir Maratono yra apie 40 km. Būtent

tokią distanciją sportininkai bėgdavo per pirmąsias šiuolaikines olimpines žaidynes. Per 1908 m. Londono olimpiadą britai reikalavo, kad maratono bėgimas vyktų nuo Vindzoro pilies iki karališkosios ložės Londono stadione. Atstumas tarp šių dviejų objektų buvo lygiai 26 mylios ir 385 jardai, t. y. 42,195 km. 1921 m. nustatytas būtent toks oficialus maratono trasos ilgis.

Olimpiniai medaliai būdavo įteikiami tik už sporto laimėjimus

■ Antikos laikais dėl laimėtojų vainikų kovodavo ir muzikai bei teatro poetai. Tiesa, olimpiadose jie varžydavosi rečiau negu kitokiuose konkursuose, pavyzdžiui, Pitijos žaidynėse, kurios Apolono garbei buvo rengiamos Delfuose. 1912 m. baronas Pjeras de Kubertenas (Pierre Coubertin, 1863–1937) Stokholme paskelbė, kad dėl 18 aukso medalių olimpiadoje gali kovoti literatai, architektai, skulptoriai, tapytojai ir muzikai. Pats Kubertenas iškovojo olimpinio literatūros čempiono titulą. Iki 1948 m. panašios varžybos įvyko dar šešis kartus.

Futbolas buvo mažų žmonių žaidimas

■ XIX a. futbolas išpopuliarėjo tarp jaunų išsilavinusių anglų. 1846 m. Kembridžo studentai sukūrė pirmąsias šio žaidimo taisykles. Žemyne kamuolį taip pat spardė moksleiviai ir studentai. Futbolo klubų pavadinimai, kaip antai *Borussia* ir *Alemannia*, kilo iš studentų sąjungų pavadinimų. Anuomet darbininkai tik mankštindavosi. Odinio kamuolio manija juos apėmė tik 4-ame XX a. dešimtmetyje.

Pirmasis maratono bėgikas perdavė žinią apie pergalę

■ Graikų rašytojas Herodotas (485–425 m. pr. Kr.) pasakoja, kad 490 m. pr. Kr., kilus persų užpuolimo prie Maratono pavojui, atėniečiai į Spartą išsiuntė bėgiką Filipidą, turintį perduoti pagalbos prašymą. Pasakojama,

esą Filipidas 250 km atstumą įveikęs per dvi dienas ir grįžęs į Maratoną pranešti, kad spartiečiai galėsią atvykti tik po šešių dienų. Šios istorijos tikrumu abejojama. Pasakojimą apie bėgiką, nuo Maratono nulėkusį iki Atėnų pranešti apie pergalę ir mirusį turgaus aikštėje, sukūrė vėlesni autoriai Plutarchas (45–125) ir Lukianas (120–180).

Moterys futbolą pradėjo žaisti tik po Antrojo pasaulinio karo

Inuitų bei indėnų kultūrose ir viduramžių Europoje vyrai ir moterys drauge žaisdavo futbolą primenančius žaidimus. Kartais vieni prieš kitus varžydavosi ištisi kaimai ir ištisos gentys. Britų mokyklose mergaitės futbolą žaidžia nuo 1863 m. 1895 m. įvyko pirmosios „tarptautinės“ varžybos. Jose šiaurės Anglijos atstovės didžiule įvarčių persvara sutriuškino pietietes. Pirmosios tikros tarptautinės varžybos įvyko 1920 m. Tada Anglijos atstovės įveikė prancūzes. Po Pirmojo pasaulinio karo kiekviena Anglijos gyvenvietė turėjo savo moterų futbolo komandą. Į jų pirmenybes susirinkdavo net po 50 tūkst. žiūrovų. 1921 m. moterų futbolas staiga buvo uždraustas.

Nuo pražangos nukentėję žaidėjai patys negali spirti vienuolikos metrų baudinio

Ši taisyklė panaikinta daugiau kaip prieš dvidešimt metų. Jei nuo pražangos nukentėjęs žaidėjas gerai spiria baudinius, jis tikrai nekvies į pagalbą kolegos, kurio pataikymo procentas kur kas mažesnis. Atrodo, futbolininkus įkvepia pyktis dėl praleistos galimybės pelnyti įvartį. Statistika rodo, kad nuo pražangos nukentėję žaidėjai vienuolikos metrų baudinius realizuoja daug dažniau.

Apie tenisą ir kriketą

Kriketas yra tipiškas angliškas žaidimas

■ Pirmieji žinomi kriketo žaidėjai buvo Flandrijos ir šiaurės Prancūzijos verpėjai. Žaidimo pavadinimas yra flamandiškas. Jis kilęs iš frazės *met de krik ketsen* (varinėti lazda). Į Angliją kriketas atkeliavo tik XIV a. Britai jį „atvežė“ į Britanijos tautų sandraugos šalis, kur šis žaidimas dar labiau išpopuliarėjo negu tėvynėje.

Stalo tenisą išgalvojo kinai

■ Stalo tenisą XVII a. antrojoje pusėje išgalvojo aukščiausių anglų visuomenės sluoksnių atstovai. Žaidžiant *table tennis* buvo galima leisti lietingus savaitgalius. Iš pradžių stalo tenisas buvo žaidžiamas labai primityviai. Virš didelio stalo buvo įtempiama virvė. Iš šampano kamščių arba iš gumos išpjaustyti kamuoliukai buvo mušinėjami cigarečių dėžučių dangteliais, keptuvėmis ir badmintono raketėmis. 1875 m. inžinierius Džeimsas Gibas (James Gibb) suformulavo pirmąsias stalo teniso taisykles. Po 16 metų jis Amerikoje pamatė iš celiuliozės pagamintus kamuoliukus, kurie labai šiam žaidimui tiko. Dėl ritmiško kamuoliuko bumbsėjimo žaidimas buvo pavadintas *ping-pongu*. Šis pavadinimas netrukus buvo užpatentuotas.

Keista teniso rezultatų skaičiavimo sistema sugalvota Anglijoje

■ Jeigu kur nors Europoje kas nors matuojama ne dešimtaine sistema, visi mano, kad dėl to kalti britai. Vis dėlto teniso rezultatų skaičiavimo sistema buvo išgalvota Prancūzijoje. Ankstyvaisiais naujaisiais amžiais Prancūzijoje tenisas buvo žaidžiamas iš pinigų. Anuomet ten galiojo 15, 30 ir 45 sū vertės monetos. Tikriausiai per apsirikimą 45 kažkada pavirto keturiasdešimčia. Tenisą išgalvojo prancūzų vienuoliai. Jie šį žaidimą žaisdavo net dengtose galerijose.

Bumerangai visada sugrįžta

Kad bumerangas sugrįžtų, reikia mokėti jį tinkamai mesti. Tokie bumerangai yra paprasčiausi žaisliukai. Medžioklei skirti bumerangai niekada negrįždavo. Juos lenkdavo tam, kad būtų galima pataikyti tiksliau, tiesiau ir stipriau negu su paprasta lazda. Medžiokliniai bumerangai sveria iki dviejų kilogramų. Jie gali nuskrieti net 200 m. Bumerangus medžioklei naudojo ne tik Australijos aborigenai. Tokius įrankius dirbdinosi ir kai kurios indėnų gentys bei senovės egiptiečiai. Vokietijos teritorijoje taip pat rasta į bumerangus panašių įrankių, pagamintų apie 600 m. pr. Kr.

Fitneso studijose galima numesti svorio

Reguliariai praktikuojant fitnesą vystosi raumenys ir nyksta riebalai. Vis dėlto raumeninis audinys yra sunkesnis už riebalinį, todėl kūno svoris sportuojant gali netgi padidėti. Riebalams virstant raumenimis kūno apimtys visada mažėja.

Fajetonas buvo Saulės dievo sūnus. Jis išgarsėjo tuo, kad nemokėjo valdyti vežimo

Fajetonas (Žėrintysis) graikų mitologijoje buvo antras Saulės dievo Helijo vardas. Istoriją apie Saulės dievo sūnų, kuris nesėkmingai bandė valdyti Saulės vežimą, nudegino pusę Žemės ir buvo užmuštas Dzeuso žaibu, pirmasis sukūrė Ovidijus (43 m. pr. Kr.–18 po Kr.). Automobiliai fajetonais pavadinti pagal XVIII a. išpopuliarėjusią karietą, kurią vadeliodavo pats šeimininkas. Karieta tikriausiai taip pat buvo pavadinta Helijo vežimą sudaužiusio Fajetono vardu. Lenktyniaudami jauni aristokratai tikriausiai taip pat dažnai sukeldavo avarijas.

Apie kalbą

Hebrajų ir arabų abėcėlės šaknys yra skirtingos

Visos abėcėlės, vartojamos nuo Indijos iki pat Vakarų Eu-

ropos, yra kilusios iš vieno raidyno, kurį maždaug 1200 m. pr. Kr. sukūrė finikiečiai. Tai buvo pirmasis raidynas, kuriame kiekvienas ženklas reiškė ne atskirą žodį ar skiemenį, o vienui vieną garsą. Finikiečių abėcėlė buvo sudaryta iš 22 ženklų. Anuomet tai buvo tikra sensacija. Šį raidyną sudarė tik priebalsiai. Tokie iki šiol išliko hebrajų ir arabų raidynai. Balsius įvedė graikai. Be to, jie pakeitė rašymo kryptį.

Kiekvienas daiktas turi pavadinimą

Kalbos filosofai mano, kad kalbos riba kartu yra ir pasaulio riba. Jie įsitikinę, kad pavadinimų neturintys daiktai, būsenos ir jausmai išvis negali egzistuoti. Nors tokia nuomonė atrodo logiška, tačiau ji neteisinga. Pavyzdžiui, prieš kelerius metus paaiškėjo, kad pavadinimo iki šiol neturi daiktas, kuriuo prekybos centro kasose atskiriami pirkiniai. Žmonės, užsiimantys pačių susigalvotais amatais, dažnai nežino, kaip vadinasi jų naudojami įrankiai. Daiktai, apie kuriuos niekada nekalbama, mūsų sąmonėje užsifiksuoja ne sąvokomis, o vaizdais.

Snobai yra tie, kurie iš aukšto žiūri į kitus

Anksčiau ši sąvoka reiškė kitką. Žodis *snobas* yra kilęs iš sutrumpintos *sine nobilitate* formos (nekilmingas) *s.nob.*, kuria anglų aristokratai vadindavo miestiečius studentus. Gali būti, kad šie į niekinamą pravardę reagavo itin „snobišku“ elgesiu. Šiais laikais Didžiojoje Britanijoje snobais vadinami ne pasipūtėliai, o visuomenės elgesio normas ignoruojantys ekscentrikai.

SVEIKATA IR MITYBA

Apie infekcijas ir pirmąją pagalbą

Purvas yra nesveikas

■ Natūralūs nešvarumai sveikatai nekenkia. Nors purve gausu bakterijų, jos paprastai būna nepavojingos, nes organizmas lengvai su jomis susidoroja. Asmuo, gyvenantis sterilioje aplinkoje, kurioje beveik nėra mikrobų, negali vystyti savo imuninės sistemos. Dėl to žmogus dažnai serga alerginėmis ligomis ir sunkiau pakelia infekcines ligas.

Susižeidus surūdijusia vinimi galima susirgti stablige

■ Stabligę sukelia bakterija *Clostridium tetani*, dažniausiai gyvenanti žmonių ir gyvūnų išmatose. Susižeidus surūdijusia viela ar vinimi stabligės pavojus kyla tik tada, jeigu į žaizdą papuola žemių. Jeigu susižeidžiama lauke, paprastai taip ir atsitinka. Dėl to kas dešimt metų būtina skiepytis nuo stabligės.

Mieste gyvenantys žmonės rečiau serga šienlige

■ Mieste yra mažiau žiedadulkių. Alerginė reakcija prasideda dėl labai intensyvaus sąlyčio su alergiją sukeliančiomis medžiagomis. Vis dėlto miestiečiai nuo šienligės kenčia kur kas dažniau. Kaime gyvenantys vaikai, turintys daug brolių ir seserų ir nuo mažens bendraujantys su gyvūnais, daug rečiau serga šienlige ir kito-

mis alerginėmis ligomis. Šienlige ypač retai serga ūkininkų vaikai, kurie nuolat liečia šieną. Mokslininkai padarė išvadą, kad dėl užterštos aplinkos organizmas taip pakrinka, kad į natūralias medžiagas reaguoja alerginėmis reakcijomis. Ypač stiprią reakciją gali sukelti neįprastos medžiagos.

Kraujo užkrėtimo požymis yra raudona linija

Sakoma, kad kilus kraujo užkrėtimui atsiranda raudona linija, kuriai pasiekus širdį, žmogus miršta. Iš tiesų kraujo užkrėtimo požymiai yra silpnumas, aukšta temperatūra ir organų veiklos sutrikimai. Raudona linija, kuri kartais atsiranda susižeidus, yra vietinio uždegimo požymis. Kartais toks uždegimas gali išplisti iki limfinės sistemos ir virsti kraujo užkrėtimu. Raudona uždegimo linija gali tęstis daugiau kaip 10 cm, tačiau širdies ji niekada nepasiekia. Vis dėlto laiku nediagnozuotas kraujo užkrėtimas tikrai gali būti mirtinas.

Erkės ištraukiamos sukant

Erkes reikia traukti labai atsargiai, tačiau tik tiesiai. Jos traukiamos kuo greičiau, kad nespėtų išleisti encefalito (smegenų uždegimo) arba Laimo ligos (boreliozės) sukėlėjų. Visos liaudiškos priemonės, pavyzdžiui, erkių tepimas aliejumi, klijais arba kitokiomis uždusinančiomis medžiagomis, yra visiška nesąmonė. Visų pirma tai per ilgai trunka, antra, prieš uždusdamos erkės visą skrandžio turinį „išvemia“ į žaizdą. Erkę reikia traukti labai atsargiai, kad nenutrūktų ir odoje nepasiliktų jos galvutė, galinti sukelti stiprų uždegimą.

Kraujavimas iš nosies stabdomas atlošus galvą

Ši priemonė apsaugo tik drabužius ir grindis, tačiau kraujavimo tikrai nenuslopina. Atlošus galvą kraujas bėga ne į išorę, o į

gerklę. Jeigu kraujuojama stipriai, ligonį gali pradėti pykinti. Be to, jis gali užspringti ir pradėti dusti. Daug geriau kraujavimą stabdyti galvą kiek palenkus į priekį ir į nosį įkišus nedidelį vatos tamponėlį. Padeda ir ant sprando uždėtas šaltas kompresas.

Apie miegą ir skausmą

Sapnai trunka vos kelias sekundes

Sapnų tyrinėtojai ilgai manė, kad kiekvienas, net ir pats ilgiausias, sapnas trunka vos kelias sekundes. Tiesa, net ir trumpam užsnūdęs žmogus gali išgyventi ištisą romaną. Tačiau neseniai nustatyta, kad sapnas gali trukti iki 30 minučių. Paryčiais jie paprastai būna daug ilgesni negu susapnuojami vos užmigus. Sapnuoja absoliučiai visi žmonės, net ir sapnų visiškai neprisimenantys.

Sveikiausias yra vidurnakčio miegas

Sveikiausias miegas yra dvi trys valandas po užmigimo. Būtent tada miegam giliausiai, todėl geriausiai pailsime. Visiškai nesvarbu, užmiegame iki ar po vidurnakčio. Kiekvienas žmogus turi individualų bioritmą, pagal kurį tvarko savo gyvenimo ritmą. Moksliniais tyrimais nepavyko įrodyti, kad „vyturiai“ gyvena sveikiau už „pelėdas“. Vis dėlto kiekvienas žmogus turi miegoti mažiausiai penkias valandas. Savaime suprantama, pamiegoti daugiau yra malonu, tačiau medicininiu požiūriu tai nebūtina.

Medikamentai vyrus ir moteris veikia vienodai

Šiuolaikiniai tyrimai rodo, kad taip nėra. Visų pirma kiekvienas žmogus į vaistus reaguoja individualiai, antra, egzistuoja veiksniai, lemiantys skirtingą medikamentų poveikį vyrams ir moterims. Pavyzdžiui, manoma, kad aspirinas vyrams padeda išvengti infarkto, o moterų nuo šios ligos jis nesaugo. Riebaluose tirpstan-

čius medikamentus, pavyzdžiui, narkozę sukeliančius preparatus, vyrams ir moterims reikia dozuoti skirtingai, nes moterų organizme yra daugiau riebalinio audinio. Vaistų poveikį gali nulemti ir fermentų koncentracija. Ji priklauso ne tik nuo lyties, bet ir nuo tautybės. Neseniai nustatyta, kad kai kurie medikamentai puikiai veikia afrikiečius, bet yra visai neveiksmingi europiečiams, ir atvirkščiai.

Labai rūgštus maistas gali prakiurdyti skrandžio sienelę

▪ Tai yra populiari bauginanti pasaka, kuria bandoma vaikus atgrasinti nuo besaikio gėrimų miltelių ir kitų įtartinų saldumynų vartojimo. Žmogaus skrandyje yra druskos rūgšties, kuri virškina maistą, todėl kitos rūgštys skrandžiui visai nekenkia.

Mobilieji telefonai nekenkia sveikatai

▪ Vis dažniau pasirodo straipsnių, kuriuose pasakojama apie naujausius tyrimus, įrodančius, kad mobilieji telefonai tikrai nesukelia vėžio. Tačiau tai dar nereiškia, kad sveikatai įtakos neturi nei mobiliojo ryšio siųstuvai, nei dažnas mobiliųjų telefonų naudojimas. Ilgiau kalbėdami mobiliuoju telefonu elektrai jautresni žmonės pajunta galvos skausmą. Be to, mobilieji telefonai smarkiai įkaista, todėl gali perkaitinti organus, kurių kraujotaka yra lėtesnė, pavyzdžiui, akis. Ilgainiui tai gali pakenkti.

Kvėpuoti pilvu yra sveika

▪ Nė vienas žmogus negali įkvėpti iki pilvo apačios. Įkvėpus oras patenka į plaučių skiltis ir toliau nesklinda. Visiškai užpildžius plaučius įsitempia krūtinės ir pilvo ertmes skirianti diafragma. Tokiu atveju galima pajusti oro poveikį visam pilvui. Gilaus kvėpavimo treniruotes geriausiai atlikti gulint ant nugaros, ant pilvo uždėjus sunkią knygą. Įkvepiant reikia stengtis pakelti knygą kuo aukščiau.

Nuskausminamieji vaistai gali numalšinti galvos skausmą

■ Nuskausminamieji vaistai nuslopina skausmo jutimą, tačiau jie nepašalina skausmo priežasties. Dėl to kyla pavojus, kad negalavimų nejaučiantis žmogus užuot ilsėjęsis ir sveikęs perneIyg perkraus savo organizmą. Savaime suprantama, ne visus skausmus reikia kęsti. Manoma, kad dažnai jaučiant skausmą organizme išsivysto skausmo atmintis. Ji verčia jausti negalavimus ir tada, kai nebelieka jų priežasties.

Apie karštį ir šaltį

Tvankiu oru daugiau prakaituojame

■ Prakaitavimui oro drėgnumas įtakos neturi. Prakaitavimas yra organizmo reakciją į šilumos perteklių. Kai oras karštas ir sausas, prakaitas labai greitai išgaruoja, todėl jo kartais net nepastebime. Sausu oru organizmui garinant vandenį atsiranda malonus vėsos pojūtis. Drėgnas oras nepajėgia priimti prakaito, todėl jis prilimpa prie kūno. Tokiu atveju vėsinimo efekto nepajuntame.

Prakaitas dvokia

■ Prakaitas kvapo neturi. Jeigu jis dvoktų, mums tektų nuolat vaikščioti užsikimšus nosį. Prakaito sudėtyje yra daug organinių medžiagų, kuriomis minta įvairios bakterijos. Bakterijoms skaidant šias medžiagas susidaro nemalonų kvapą skleidžiantys šalutiniai produktai.

Dezodorantai suteikia gaivos

■ Taip tik atrodo, nes dezodorantai kurį laiką vėsina odą. Iš tiesų jie neslopina prakaitavimo, bet neleidžia daugintis prakaitu mintančioms bakterijoms, dėl kurių poveikio atsiranda nemalonus kvapas. Kartais dezodorantais vadinamos ir prakaitavimą slopinančios priemonės, užkemšančios organizmo poras. Pra-

kaituodamas organizmas mėgina apsisaugoti nuo perkaitimo ir karščiavimo. Savaime suprantama, žmogus nepradeda karščiuoti vos panaudojęs prakaitavimą slopinančią priemonę, tačiau tokie preparatai trukdo organizmui pačiam prisitaikyti prie oro sąlygų.

Nusiskutus pažastų plaukus mažiau prakaituojama

■ Plaukų skutimas prakaitavimui įtakos neturi. Nusiskutus pažastis prakaito dėmių gali likti ant drabužių, nes išsiskyręs skystis nesusilaiko plaukuose. Nemalonų kvapą galima įveikti dažniau prausiantis pažastis. Prakaitą reikia nuplauti prieš jam pradedant skaidytis. Skutimasis plaukų šaknyse gali sukelti abscesą.

Kremai padeda išsaugoti odos elastingumą

■ Šiuolaikiniai išsivysčiusių šalių gyventojai savo odai tikrai nepakenks, jeigu vartos mažiau kosmetikos priemonių. Per dažnas prausimasis, ypač kremų, muilo ir losjonų naudojimas kenkia odai. Naudos neduoda net klinikiniu būdu ištirtos odai nekenksmingos medžiagos. Į kosmetikos priemones vis dar dedama daug įvairių medžiagų, galinčių sukelti problemų. Tai visų pirma kvapikliai. Be to, kremai nepadeda. Jie tik trumpam suminkština mūsų išorinį apvalkalą, tačiau per dažnai kremu tepama oda praranda gebėjimą pasidengti riebaliniu sluoksniu. Ilgainiui ji pasidaro sausa ir priklausoma nuo kremo.

Peršalimo ligomis susergame dėl šalčio

■ Peršalimo ligas sukelia virusai. Dėl kvėpavimo takų atšalimo jų gleivinėje pablogėja kraujotaka. Būnant tokios būklės, ligos sukėlėjams lengviau prasiskverbti į organizmą. Gleivinės ypač jautrios drėgnam šalčiui. Žiemą peršalimo ligomis sergama dažniau. Galimas dalykas, kad taip yra dėl to, kad šaltuoju metų laiku

mes daugiau laiko praleidžiame uždarose patalpose tarp kitų žmonių.

Apie akis ir dantis

Viduramžiais niekas nenešiojo akinių

Dar antikos laikais buvo žinoma, kad nušlifuotas stiklas gali pakeisti vaizdą. Vėliau europiečiai apie tai pamiršo. Optika buvo prisiminta tik 1240 m. į lotynų kalbą išvertus arabų matematiko *Abu Ali Hasan al-Hajsam Alhazeno* (apie 965–1040 m.) knygą *Optikos lobis.* Nors europiečiai turėjo šį teorinį pagrindą, praėjo keli dešimtmečiai, kol buvo pradėta šlifuoti lęšius, skirtus silpnam regėjimui koreguoti. Niekas tiksliai nežino, kur ir kada pagaminti pirmieji akiniai. Manoma, kad jie buvo pagaminti Anglijoje arba Venecijoje apie 1280 m. Greičiausiai tai įvyko vienuolyne, nes būtent vienuolynai anuomet buvo pažangos varikliai. Pirmieji žinomi akiniuotų žmonių atvaizdai buvo nutapyti XIV a. viduryje. Jie yra Šv. Mykolo vienuolyne Trevise. Anuomet akiniai dar buvo gaminami be rėmelių.

Kartais akyse pasirodantis rudas taškas yra optinis fenomenas

Kartais regėjimo lauke pasirodo pilkai rudas taškas, kuris juda su kiekvienu akies obuolio pasisukimu. Tai ne optinis fenomenas, o į stiklakūnį patekęs mažytis audinio gabalėlis arba nešvarumas. Stiklakūnis yra už lęšiuko ir užima didžiausią akies obuolio dalį. Rudas taškas yra savaime pranykstantis sutrikimas. Padėtis gali būti rimta, jeigu žmogus mato neaiškius debesis arba šviesos blyksnius. Tai gali būti tinklainės atitrūkimo požymis.

Cukrus labai kenkia dantims

Cukrus nėra pati didžiausia blogybė. Dantis dengiantis

emalis yra kiečiausia medžiaga žmogaus organizme. Vis dėlto ji jautriai reaguoja į rūgštis. Maiste esančios rūgštys gadina emalį. Rūgščių yra ne tik limonaduose, bet ir vaisiuose bei jų sultyse. Dantims ypač pavojingi lipnūs maisto produktai, kurie prisitvirtina prie dantų. Jie skatina dantų apnašų atsiradimą. Apnašos — tai maisto likučių, bakterijų ir jų medžiagų apykaitos produktų mišinys. Jų sluoksnis gali susidaryti per 24 valandas. Apnašose gyvenančios bakterijos paprastus angliavandenius (esančius cukruje, miltuose, bulvėse ir pan.) paverčia dantų emalį gadinančiomis rūgštimis. Kuo dažniau bakterijos gauna maisto, tuo jos pagamina daugiau rūgščių. Dėl to dažnas limonado ir obuolių sulčių gurkšnojimas dantims kenkia labiau negu iš karto suvalgyta didelė šokolado plyta.

Po valgio būtina valytis dantis

■ Iškart po valgio to daryti nerekomenduojama. Maiste esančios rūgštys gadina emalę, tačiau dantų valymas vos pavalgius dar labiau sustiprina kenksmingą poveikį. Po valgio rekomenduojama burną išsiskalauti vandeniu, nes taip pašalinama didžioji dalis kenksmingų rūgščių. Lipnius maisto likučius reikėtų nuvalyti tik po pusvalandžio.

Elektriniai dantų šepetėliai valo geriau negu rankiniai

■ Tai netiesa. Vienintelis elektrinių šepetėlių privalumas yra tas, kad vaikai jais valosi ilgiau. Be to, maža elektrinių šepetėlių galvutė yra labai patogi, o tankūs šereliai valo intensyviau. Valantis dantis būtina pašalinti prie pat dantenų bei tarpdančiuose esančias apnašas. Dėl to rekomenduojama naudotis specialiu tarpdančiams skirtu šepetėliu arba siūlu. Dantų pasta yra antraeilis dalykas.

Ėduonis yra civilizacijos liga

■ Ėduonis kamavo dar Egipto

faraonus. Dauguma rastų skeletų liudija, kad žmones kamavo sunkūs dantų negalavimai. Smulkios akmenų dulkės, susidarydavusios malant grūdus ir patekdavusios į kasdienį maistą — duoną ir košę, ilgainiui net iki šaknų nušlifuodavo dantis. Dabar neįmanoma nustatyti, ar prieš tai jie buvo pažeisti ėduonies.

Apie diabetą ir miokardo infarktą

Miokardo infarktas yra vadovų liga

Miokardo infarktas yra nepasiturinčio visuomenės sluoksnio liga. Ja dažniau serga ne vadovai, o žemą socialinį statusą turintys žmonės. Visų pirma būtent šio sluoksnio atstovai gyvena nesveiką gyvenimą. Jie maitinasi pigiu maistu, daug rūko, mažai sportuoja ir sunkiau pakelia stresą. Daugumai vadovų stresas yra tarsi stimuliuojanti priemonė. Paprastai šį darbą dirbantys žmonės jaučiasi socialiai saugūs. Ne taip saugiai besijaučiantiems žemesnį statusą turintiems žmonėms stresas kelia grėsmę egzistencijai, todėl jie dažnai pasijunta bejėgiai.

Dauguma ligų yra psichosomatinės kilmės

Anksčiau į psichologines ligų priežastis nebūdavo atsižvelgiama, o dabar jos smarkiai pervertinamos. Puikus pavyzdys yra gastritas. Ilgai manyta, kad skrandžio gleivinės uždegimą ir opaligę sukelia stresas ir numalšintas pyktis, kuris žmogų „ėda" iš vidaus. Daugeliu atveju tai ir yra tikroji ligos priežastis. Vis dėlto nuomonė, kad ligą sukelia tik psichologinės priežastys, yra klaidinga. Gastritu galima susirgti dėl grynai fiziologinių priežasčių. Neseniai buvo atrasta bakterija *Helicobacter pylori.* Būtent ji dažniausiai ir sukelia skrandžio opaligę, todėl šią ligą reikia gydyti ne psichoterapija, o antibiotikais.

Senatviniu diabetu suserga tik seni žmonės

Cukrinis diabetas (*Diabetes mellitus*) būna dviejų tipų. Sergant pirmojo tipo diabetu organizmas nepajėgia pasigaminti reikalingo kiekio insulino. Ši liga yra įgimta. Sergant antrojo tipo (vadinamuoju senatviniu) diabetu insulinas organizme būna nepakankamai veiksmingas. Seniau šio tipo diabetu susirgdavo tik vyresni žmonės. Jauniausi ligoniai buvo trisdešimtmečiai. Pastaruoju metu labai padaugėjo antro tipo diabetu sergančių žmonių. Šia liga suserga net pradinukai. Svarbiausia ligos priežastimi šioje amžiaus grupėje laikomas judėjimo trūkumas.

Operuojant apendicitą pašalinama akloji žarna

Akloji žarna yra storosios žarnos dalis, todėl ji turi likti pilvo ertmėje ir po apendicito operacijos. Sergant storosios žarnos uždegimu liga gali išplisti ir į akląją žarną, tačiau vadinamasis aklosios žarnos uždegimas apima tik mažytę (maždaug 8 cm ilgio) kirmėlinę ataugą (apendiksą), esančią pačioje aklosios žarnos apačioje. Būtent ši žarnos dalis ir pašalinama per operaciją. Medikai ilgai manė, kad apendiksas yra nereikalingas, todėl jį šalindavo vos kilus įtarimams dėl uždegimo. Dabar operuoti neskubama. Manoma, kad apendiksas turi įtakos imuninei sistemai. Be to, po operacijos dažnai atsiranda sąaugų.

Lieknėti yra sveika

Antsvoris yra daugybės sunkių ligų rizikos veiksnys. Vis dėlto tai dar nereiškia, kad lieknėti yra sveika. Ypač nesveika laikytis staigaus lieknėjimo dietų. Tada organizmas pradeda uoliai kaupti maisto atsargas, ir taip išprovokuojamas garsusis jo-jo efektas. Atlikus daugybę tyrimų pavyko įrodyti, kad didelis kūno masės sumažėjimas yra rizikingas sveikatai net tuo atveju, kai svorį pavyksta stabilizuoti. Dieta išbalansuoja medžiagų apykaitą.

Organizme gali sutrikti skysčių pusiausvyra, kilti problemų dėl kepenų ir tulžies pūslės veiklos, sutrikti širdies ritmas. Be to, nėra konkrečių įrodymų, kad numetus svorio iš tiesų sumažėja miokardo infarkto ar aterosklerozės rizika. Pakeisti mitybą ir reguliariai judėti yra kur kas sveikiau, negu griebtis radikalių priemonių.

Apie storulius ir lieknus žmones

Storuliai valgo per daug

Retai kuris nutukęs žmogus yra linkęs persivalgyti. Atlikus daugybę tyrimų paaiškėjo, kad antsvorio turintys žmonės vidutiniškai valgo mažiau negu liekni. Nutunkama dėl visai kitokių individualių priežasčių: genetinio polinkio, judėjimo trūkumo ar medžiagų apykaitos ligų. Kartais antsvoris susidaro dėl to, kad dažnai besilaikant dietų sutrinka organizmo energijos naudojimo sistema.

Žmonės darosi vis storesni

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) įvedė naują antsvorio apskaičiavimo sistemą, vadinamąjį kūno masės indeksą (KMI). Skaičiuojant KMI kūno masė (kilogramais) dalijama iš ūgio (metrai), pakelto kvadratu. Jeigu KMI yra didesnis kaip 25, žmogus turi antsvorio. Jei KMI viršija 30, žmogus laikomas nutukusiu. Seniau galiojo kitokia skaičiavimo sistema. Iš ūgio (centimetrais) buvo atimamas 100 ir taip gaunama normali kūno masė. Buvo leidžiama dešimties procentų paklaida. Pavyzdžiui, 1,75 m ūgio žmogus, sveriantis 82,5 kg, buvo laikomas neturinčiu antsvorio. Apskaičiavus pagal šiuolaikinę sistemą tokio žmogaus KMI būtų beveik 27, taigi jis turėtų antsvorio. Daugelis specialistų kritikuoja šiuolaikinę sistemą ir laiko

ją per griežta. Be to, apskaičiuojant KMI neatsižvelgiama į kūno sudėjimą bei amžių.

Jei žmogus ilgą laiką mažai valgo, susitraukia skrandis

■ Skrandžio forma išlieka toki pati. Tiesiog visa virškinimo sistema pripranta prie mažų porcijų, todėl gausiai pavalgius ji yra perkraunama. Dėl to po dietos sočiai pavalgius galima atsidurti ligoninėje. Skrandį galima sumažinti tik atlikus operaciją, kurios metu jis apjuosiamas silikoniniu žiedu.

Valgydami produktus su ženklu „Light" galime sulieknėti

■ Vadinamuosiuose lengvuose maisto produktuose yra mažiau kalorijų. Praktika rodo, kad jų sudėtyje riebalų ir cukraus yra mažiau nei įprastuose gaminiuose. *Light* produktuose cukrus pakeičiamas saldikliais. Nors juose nėra kalorijų, tačiau organizmas gauna signalą, kad reikės virškinti saldumynus, ir išskiria insuliną. Neaptikęs „šviežio" cukraus insulinas pradeda skaidyti kraujyje esančią gliukozę. Į tai organizmas reaguoja silpnumo ir alkio priepuoliais. Panašus procesas vyksta suvalgius riebalų pakaitalų. Dėl to *light* produktus vartojantys žmonės paprastai pradeda daugiau valgyti ir galų gale ima tukti.

Vėlyvas valgymas tukina ir yra nesveikas

■ Jeigu tai būtų tiesa, sirgtų visi Viduržemio jūros regiono gyventojai, nes pagrindinis jų paros valgymo ritualas vyksta vėlai vakare. Niekam nepavyko įrodyti, kad pilnas skrandis trukdo miegoti ir kad po 18 valandos gautos kalorijos virsta riebalais. Daugiausia įtakos turi valgymo įpročiai. Žmogus, kuris vakarais paprastai daug nevalgo, po sočios vakarienės tikrai jaučiasi prastai. Lygiai taip jaučiasi ir nepratę sočiai prisikirsti 12 valandą dienos.

Apie kiaušinius ir riebalus

Mažas cholesterolio kiekis sveika organizmui

■ Mažas cholesterolio kiekis gali būti rimtos ligos, pavyzdžiui, kepenų pažeidimo arba skydliaukės hiperfunkcijos, požymis. Vyresniems negu 70 metų žmonėms aukštas cholesterolio kiekis netgi gali būti naudingas. Olandijoje atliktų tyrimų rezultatai liudija, kad vyresni žmonės, kurių kraujyje yra daug cholesterolio, rečiau miršta nuo vėžio ir infekcinių ligų. Manoma, kad didelis cholesterolio kiekis moterims yra mažiau pavojingas negu vyrams. Mokslininkams kol kas pavyko įrodyti, kad širdies ligos susijusios su cholesterolio kiekiu tik jaunesniems kaip 50 metų vyrams. Iki šiol nežinoma, ar cholesterolį naudinga mažinti sveikatos problemų neturintiems žmonėms.

Per savaitę suvalgyti daugiau kaip du kiaušinius yra nesveika

■ Šis patarimas susijęs su cholesterolio baime. Kiaušiniuose jo yra tikrai daug. Vis dėlto nė vienu moksliniu tyrimu nepavyko įrodyti, kad ateroskleroze ar miokardo infarktu susergama nuo kiaušinių. Vis daugiau mitybos specialistų įsitikina, kad cholesterolio trūkumas maiste gali išprovokuoti intensyvų šios medžiagos išskyrimą organizme. Dėl to žmonėms, kurie nevartoja sviesto ir kiaušinių, gali smarkiai padidėti cholesterolio kiekis kraujyje.

Paukštyne auginamų vištų kiaušinių tryniai yra šviesesni

■ Teoriškai taip. Kiaušinių trynių spalva priklauso nuo vištų pašaruose esančio karotino kiekio. Dėl to laisvai lauke vaikštinėjančių vištų kiaušinių tryniai vasaros pradžioje būna tamsesni negu žiemą. Vasarą vištos lesa daug karotino turintį maistą, o

žiemą gauna tik sausus pašarus. Vis dėlto karotino galima įmaišyti į bet kokį lesalą, todėl paukštynų vištos taip pat gali padėti kiaušinius su ryškiai geltonais tryniais.

Kiaušinių baltymuose yra labai daug baltymų

Kiaušinių baltymuose buvo aptikti pirmieji baltymai. Vis dėlto jų ten nėra labai daug. Tryniuose baltymų kur kas daugiau. Geriausi baltymų šaltiniai yra mėsa, žuvys, pieno produktai, javai, ankštinės daržovės ir bulvės.

Kiaušinius reikia laikyti vėsioje vietoje. Tai padeda išvengti salmoneliozės

Jeigu tai būtų tiesa, kiaušinius pardavinėtų tik atšaldytus. Tiesa, šaldytuve salmonelės dauginasi gerokai lėčiau. Salmonelių augimą labiausiai skatina ne šiluma, o temperatūros kaita. Jeigu transportuojant kiaušinių neįmanoma laikyti vėsioje vietoje, juos geriausia pirkti neatšaldytus ir tik namie sudėti į šaldytuvą. Temperatūros kaita kenksminga ir patiekalams, kurių sudėtyje yra žalių kiaušinių.

Kiaušinius galima valgyti tik plastikiniais šaukšteliais

Kiaušinius galima valgyti bet kokiais šaukšteliais, išskyrus sidabrinius. Sidabras reaguoja su trynyje esančia sieros rūgštimi, todėl šaukštelis pasidengia juodomis apnašomis, o kiaušinis įgyja nemalonų prieskonį.

Margarinas yra sveikesnis už sviestą

Dėl šio teiginio vyksta aršus nuomonių karas. Abiejų rūšių riebaluose kalorijų yra beveik tiek pat. Margarino sudėtyje nėra cholesterolio, o svieste jo yra labai daug. Kai kurie mitybos specialistai rekomenduoja vartoti kuo mažiau cholesterolio, tačiau kiti teigia, kad margarine esantys perdirbti riebalai sveikatai kenkia dar labiau nei cholesterolis.

Nesočiosios riebalų rūgštys yra sveikesnės už sočiąsias

■ Ši tezė nėra visiškai teisinga. Atlikus daugybę tyrimų paaiškėjo, kad sveikiausias yra alyvuogių aliejus, nors jame yra palyginti mažai nesočiųjų riebalų rūgščių. Be to, įrodyta, kad sviestas, kuriame labai nedaug nesočiųjų riebalų rūgščių, sveikatai kenkia daug mažiau negu anksčiau buvo manoma. Naujausių tyrimų rezultatai rodo, kad natūralūs, rūpestingai pagaminti riebalai (alyvuogių ir saulėgrąžų aliejus arba sviestas) yra sveikesni už perdirbtus, sukietintus ir rafinuotus riebalus.

Apie vitaminus ir balastines medžiagas

Vitaminai — tai medžiagos, kurių organizmas negali pasigaminti pats

■ Tai pasenęs vitaminų apibrėžimas. Pastaruoju metu vitaminams priskirtos ir tokios medžiagos, kurias organizmas pasigamina pats. Pavyzdžiui, vitaminas D iš tiesų yra hormonas. Organizme jis išsiskiria veikiant saulės šviesai. Niacinas (vitaminas B_3) organizme susidaro iš baltymo. Vitaminus B_{12} ir K gamina bakterijos, kurių normaliomis sąlygomis yra žarnyno floroje.

Reikia vartoti kuo daugiau vitaminų ir mineralų

■ Nors vitaminai organizmui naudingi, jis nepajėgia perdirbti pernelyg didelio šių medžiagų kiekio. Kai kurių vitaminų perteklius paprasčiausiai pašalinamas, tačiau kai kada perdozavimas gali pakenkti sveikatai. Pavyzdžiui, vitamino A perteklius sukelia galvos skausmą ir pykinimą, vitamino C perteklius gali sutrikdyti hormonų pusiausvyrą, per didelė vitamino D dozė gali išprovokuoti mėšlungį ir tulžies akmenligę. Suvartojus per daug vitamino E pradeda pykinti, žmogus gali vemti, jausti skrandžio ir žarnyno veiklos sutrikimo po-

žymių. Kai kurie B grupės vitaminai gali išprovokuoti niežulį ir paralyžiaus požymius. Be to, vitaminų ir mineralų perteklius organizmui gali trukdyti pasisavinti kitas svarbias medžiagas. Pavyzdžiui, jeigu žmogus suvartoja per daug kalcio, jam pradeda trūkti cinko. Dėl to prieš vartojant vitaminų preparatus derėtų gerai pasvarstyti. Ant jų pakuotės būna užrašytas mažiausias veikliųjų medžiagų kiekis. Deja, gamintojai jų deda gerokai daugiau, kad iki preparato galiojimo laiko pabaigos išliktų bent minimalus nepatvarių medžiagų kiekis.

Daugiausia vitamino C yra citrinose

■ Daugiausia vitamino C yra laukinių augalų vaisiuose, pavyzdžiui, akerolos uogose (lot. *Malpighia glabra*)* (iki 3000 mg šimte gramų), erškėtuogėse (iki 2800 mg šimte gramų), šaltalankių uogose (iki 1200 mg šimte gramų). Toliau sąraše eina juodieji serbentai (190 mg), kiviai (100 mg), lapiniai kopūstai (105 mg) ir raudonosios paprikos (100 mg). Apelsinuose ir citrinose vitamino C yra ne daugiau kaip 50 mg šimte gramų.

----

* Dar vadinama Barbadoso vyšnia, arba malpigija. — Vert.

Špinatuose nėra tiek daug geležies, kaip buvo manoma anksčiau

■ Iš tiesų šimte gramų špinatų yra net 30 mg geležies. Tai nustatė Bazelyje dirbęs estų kilmės gydytojas ir mitybos specialistas Gustavas fon Bungė (Gustav von Bunge, 1844–1920). Vėliau atlikus papildomus tyrimus buvo rasta tik dešimtoji dalis šio kiekio. Taip atsirado legenda, kad perrašant tyrimų rezultatus kažkas pamiršo padėti kablelį. Iš tiesų dėl sensacingai didelio geležies kiekio džiūgavę specialistai neatkreipė dėmesio į tai, kad fon Bungė dirbo su džiovintais špinatais. Šiuose augaluose yra lygiai 90 procentų vandens, todėl logiška, kad Bungė gavo dešimt kartų didesnius rezultatus. Daug geležies

(apie 7 mg šimte gramų) yra ir ankštinėse daržovėse, riešutuose, grybuose ir šokolade. Špinatuose gausu vitaminų A ir C.

Reikia vartoti kuo daugiau balastinių medžiagų

Balastinės medžiagos minkština išmatas ir gerina virškinimą. Tai dar nereiškia, kad sveika valgyti didžiulius jų kiekius. Visų pirma balastinės medžiagos nėra visiškai nevirškinamos. Dalis jų žarnyne virsta riebalų rūgštimis. Balastinių medžiagų perteklius kenkia žarnyno florai ir gali išprovokuoti dvokiančių dujų ir fuzelio alkoholio susidarymą. Be to, balastinės medžiagos gali dirginti žarnyną. Virškinimą gerinančias pektino tabletes ir kviečių sėlenas reikia vartoti ne kasdien, o tik išskirtiniais atvejais. Daugiausia balastinių medžiagų mes gauname iš vaisių, daržovių ir rupių miltų gaminių. Balastines medžiagas mitybos specialistai tyrinėja palyginti neseniai. Jų reikšmė mitybai pastebėta labai vėlai, nes buvo manoma, kad šios medžiagos nėra gyvybiškai svarbios.

Apie maisto priedus ir aromatines medžiagas

Vaikiški maisto produktai yra pritaikyti vaikų poreikiams

Vaikiški maisto produktai yra saldesni, margesni, puresni, o ant jų pakuočių yra įvairių komiksų veikėjų figūrėlių, kad gaminiai mažiesiems vartotojams būtų patrauklesni. Deja, šie gaminiai nė kiek nepritaikyti vaikiško organizmo poreikiams. Mažyliams būtų kur kas sveikiau valgyti įprastus „suaugusiųjų“ produktus, kuriuose yra mažiau cukraus ir įvairių maisto priedų.

Žemuogių aromatas gaminamas iš žemuogių

Vadinamuosius vaisių aroma-

tus paprastai gamina bakterijos ir grybai. Intensyvaus kvapo aromatines medžiagas gaminti iš natūralių vaisių būtų pernelyg brangu. Jeigu aromatai gaunami bakterijoms fermentuojant natūralius mineralus, esančius medienoje, sūrio žievėje ar žuvies atliekose, jie vadinami natūraliais. Pavyzdžiui, žemuogių aromatas gaunamas iš fermentuotų pjuvenų, obuolių — iš pigių aliejų ir serenčiuose esančių kvapiųjų medžiagų. Gaminant natūraliam identišką žemuogių aromatą reikia gauti medžiagą, kuri nebūtinai būtų identiška natūraliam žemuogių aromatui, o tik turėtų natūralų atitikmenį.

Maisto produktai su papildomais vitaminais ir mineralais yra naudingi sveikatai

■ Papildomi vitaminai ir mineralai skirti tik pirkėjams vilioti. Mokslininkai nustatė, kad izoliuoti papildomai į maisto gaminius įdėti vitaminai neturi tokio poveikio sveikatai kaip natūraliai vitaminingi produktai. Be to, papildomi vitaminai dažniausiai dedami neapgalvotai. Pavyzdžiui, pienas, kuriame ir taip gausu kalcio, dažnai „papildomas" šiuo mineralu. Taip kyla perdozavimo pavojus.

Etiketėje visada tiksliai rašoma, kas yra produkto sudėtyje

■ Ne visas sudedamąsias dalis būtina deklaruoti. Gamintojai neprivalo išvardyti pagalbinių techninių medžiagų, kurios būtinos vykstant produkto gamybos procesui, pavyzdžiui, kofeiną iš kavos šalinančių tirpalų ar tešlai gaminti naudojamų emulgatorių. Jeigu galutiniame produkte yra mažiau kaip 25 % priemaišų, jų sudėties galima nedeklaruoti. Pavyzdžiui, jeigu į jogurtą dedama mažiau kaip 25 % trintų vaisių su konservantais, ant pakuotės galima rašyti, kad jis pagamintas be konservantų. Chemikalais apdorotus vaisių miltelius ant pakuotės galima įvardyti kaip vaisius, o pieno miltelius leidžiama vadinti pienu.

Jeigu ant pakuotės parašyta „be cukraus", vadinasi, gaminyje cukraus nėra

■ Becukriuose produktuose nėra sacharozės. Jis gali būti pakeistas fruktoze, maltoze, gliukozės sirupu arba kaloringais cukraus pakaitalais, pavyzdžiui, sorbitu, manitu, izomaltoze, ksilitu, maltitu arba laktitu.

Kečupo sudėtyje yra amarų kraujo

■ Gamintojai tai kategoriškai neigia. Iš tiesų ryškiai raudona dažanti medžiaga kochinelas (karmino rūgštis) dabar gaunama ne tik iš džiovintų maltų skydamarių patelių, bet ir gaminama sintetiniu būdu. Galima lengvai nustatyti, ar kečupas, kamparis, dešra, džemas, saldumynai, lašišos pakaitalai ir panašūs gaminiai yra dažyti skydamariais, ar sintetiniais dažais. Numeriu E 120 žymimi malti skydamariai, o E 124 — sintetinis jų pakaitalas. Be to, kečupas buvo išrastas ne JAV, o Tolimuosiuose Rytuose. XIX a. kinų imigrantai atvežė produktą, kurį jie vadino *Ke-tsiap*. 1869 m. Henris Džonas Heincas (Henry John Heinz, 1844–1919) sukūrė raudonojo padažo receptą.

Po numeriais su raide E slypi sintetiniai maisto priedai

■ Raide E ir skaičiais žymimos ir natūralios medžiagos, pavyzdžiui, malti skydamariai (E 120), saldžiavaisio pupmedžio (guaro) sėklos (E 412), paprikų ekstraktas (E 160c), burokėlių sultys (E 162), kreida (E 170), aliuminis (E 173), sidabras (E 174), auksas (E 175), gumiarabikas (akacijų sakai) (E 414), celiuliozė (E 460), potašas (E 501), gipsas (E 516), kalcio hidroksidas (E 526), kalcio oksidas (E 529), bičių vaškas (E 910), iš žmogaus plaukų gautas cisteinas arba cistinas (E 920 arba E 921). Kai kurios šių medžiagų gali sukelti alergiją, o kitų pavadinimai gali sumažinti apetitą...

Apie duoną ir pyragus

Rupių miltų duoną valgyti sveikiau

Iš principo taip. Iš tiesų cinką, geležį, kalcį ir magnį rupiuose miltuose suriša kenkėjus atbaidanti medžiaga fitinas. Jeigu prieš kepimą ruginiai miltai rauginami ne trumpiau kaip 18–20 valandų, didžioji dalis fitino suyra ir vertingi mineralai atsipalaiduoja. Dauguma duonos rūšių, įskaitant ir rupių miltų duoną, gaminama iš vadinamojo dirbtinio raugo. Tešla rauginama ilgiausiai dvi tris valandas. Kvietiniuose miltuose esantis fitinas lėčiau ўra net ir natūraliame rauge. Dėl to kai kurie žmonės kvietinių miltų gaminius toleruoja prasčiau. Jiems geriau tinka speltos miltų gaminiai.

Sviestinius raguolius išrado prancūzai

Sviestinių raguolių tėvynė yra Austrija. Manoma, kad austrai šių kepinių receptą sugalvojo 1683 m. po Vienos apsupties. Anksti rytą atsikėlę kepėjai pamatė, kad turkai ketina sugriauti miestą. Jie nedelsdami paskelbė pavojaus signalą. Austrai sumušė sprunkančius priešus ir tai dienai atminti pradėjo kepti mėnulio pjautuvo formos ragelius. Imperatoriaus duktė Marija Antuanetė (1755–1793) šiuos kepinius nuvežė į Prancūziją, kur jie buvo pavadinti *croissant de la lune*. Naujojoje tėvynėje šiek tiek pakito ragelių forma. Jie tapo mažiau panašūs į mėnulio pjautuvą.

Marcipanų pavadinimas kilęs iš *Marcis panis* (šventojo Morkaus duona)

Pastaruoju metu kalbos tyrinėtojai padarė išvadą, kad marcipanų pavadinimas kilęs iš arabiško žodžio *mautaban* („tas, kuris ramiai sėdi“). Taip buvo vadinama moneta su sėdinčio Kristaus atvaizdu. Šį pavadinimą XII a. perėmė venecijiečiai. Vėliau šiuo žodžiu buvo pradėta vadinti *mautabaną* kainuojanti dėžutė, o nuo XIV a. — saldainių

dėžės turinys (anuomet saldainiai dažniausiai buvo marcipaniniai).

Rudasis cukrus yra sveikesnis už baltąjį

Rudasis cukrus dažniausiai yra taip pat rafinuotas kaip ir baltasis. Jame randami mineralų pėdsakai organizmui įtakos neturi. Vitaminų ir mineralų yra tik nerafinuotame cukruje, tačiau jis turi stiprų specifinį skonį, kuris daugeliui žmonių tikrai nepatiktų. Žmonės, gaunantys pakankamą vitaminų ir mineralų kiekį, neturėtų sukti sau galvos dėl „sveiko" cukraus.

Pudingas verdamas iš pieno, cukraus ir krakmolo

Tai, kas pas mus laikoma pudingu, virėjų kalba vadinama *flammeri*. Pudingas — tai garsiajam angliškam *plum pudding* giminingas patiekalas. Jis ruošiamas uždaroje formoje, įdėtoje į karštą vandenį. Pudingo masė gali būti tiek saldi, tiek ir pikantiška (pavyzdžiui, angliškasis *Kidney pudding* paruoštas su lajumi ir inkstų įdaru).

Apie saldumynus ir vaisius

Kramtomoji guma išrasta JAV

Žmonės kramtydavo dar akmens amžiuje. Antikos laikų Graikijoje buvo vartojama pistacijų medžio derva *(Mastix)*. Manoma, kad vidurio ir šiaurės Europoje buvo kramtomi beržo sakai. Majų genties indėnai kramtydavo *cikle* — sutirštintas pieną primenančias gumenio medžio *(Manikara zapota)* sultis. Pirmoji kramtomoji guma pramoniniu būdu iš pušų sakų ir bičių vaško buvo pagaminta 1848 m. JAV. Lūžis įvyko tik 1875 m., kai kai guma buvo pradėta gardinti aromatinėmis medžiagomis, pavyzdžiui, lakrica ir pipirmėte. Jau 40 metų kramtomoji guma gaminama iš sintetinių medžiagų.

Originalus nugos (*nougat*) kremas gaminamas iš kakavos ir riešutų

Originaliame nugos kreme nėra kakavos. Tikroji nuga yra baltas rytietiškas saldumynas. Tai balta tąsi masė, gaminama iš plaktų baltymų, įkaitinto medaus, cukraus sirupo ir kepintų lazdyno riešutų. Prancūzijoje šis skanėstas vadinamas *montélimarnougat*, Ispanijoje — *turron*, Turkijoje ir Graikijoje — *halva*, o Vokietijoje — turkišku medumi. Smulkiai trintų riešutų ir kakavos masė, dabar vadinama nuga, Italijoje vadinama *gianduja*, o Prancūzijoje — *praliné*.

Light ženklu pažymėtuose saldumynuose nėra šokolado

Tai mums norėtų įteigti reklama. Vis dėlto egzistuoja „nekaltai" atrodantys balti šokolado pakaitalai, kuriuose riebalų ir kalorijų yra daug daugiau nei paprastame šokolade. Pavyzdžiui, šimte gramų pieniško šokolado vidutiniškai yra 550 kcal, o kokosų ar migdolų drožlėse — apie 650. „Lengvi" saldumynai pavojingi ne tik dėl didelio kalorijų kiekio, bet ir dėl to, kad jų suvalgoma itin daug. Tikrame šokolade, kuriame labai daug kakavos, kalorijų yra ne mažiau nei įprastame, tačiau jame esančios labai stipraus skonio karčiosios medžiagos neleidžia prarasti saiko.

Pavalgius ledų negalima gerti daug vandens, nes tai sukelia pilvo skausmą

Panašios paskalos buvo skleidžiamos ir apie vaisius. Vis dėlto jas galima logiškai paaiškinti. Anksčiau geriamajame vandenyje buvo gana daug mikrobų, kurie būtų galėję sukelti vaisių rūgimą skrandyje. Šiais laikais to baimintis nereikėtų. Perspėjimas apie ledų ir vandens nesuderinamumą istoriškai nepaaiškinamas.

Obuoliai ruduoja dėl puvimo proceso, kuriam reikia užkirsti kelią

Įpjovus obuolį pažeidimo vietoje susidaro plona plėvelė,

sauganti vaisių nuo bakterijų ir grybelių. Nors parudavęs obuolys atrodo ne itin patraukliai, jį valgyti visiškai nepavojinga. Pjūvio vietoje susidariusias medžiagas mūsų organizmas pašalina nesuvirškintas. Panaši plėvelė susidaro įpjovus pomidorus, bulves, agurkus ir morkas. Tiesiog ji būna mažiau pastebima. Jeigu vis dėlto norite valgyti šviesius obuolius, galite imtis senos išbandytos naminės priemonės — citrinų sulčių.

Apie žuvį ir mėsą

Geriausi ikrai yra juodi. Jie atvežami iš Rusijos

■ Tikrieji ikrai, eršketo kiaušinėliai, yra šviesūs ir skaidrūs. Jie patamsėja tik nuo druskos, kuri beriama norint produktą ilgiau išlaikyti šviežią. Geriausi ikrai *Beluga** yra ne juodi, o pilki, tiksliau, antracito spalvos. Aukščiausios kokybės ikrai atvežami ne iš Rusijos vandenų, o iš Iranui priklausančios Kaspijos jūros dalies, kur vanduo yra itin švarus ir gilus. Šviesūs ikrai yra vertingesni už tamsius. Kitas kokybės požymis yra labai švelni odelė ir stambūs grūdai.

----

* Grūdėtieji didžiojo eršketo ikrai. — Vert.

Balta mėsa yra sveikesnė už raudoną

■ Specialistai iki šiol nesutaria, kokią mėsą reikėtų vadinti balta, o kokią — raudona. Kai kurie balta mėsa vadina paukštieną, o raudona — kiaulieną, jautieną ir avieną. Vis dėlto žąsies kepsnys yra daug raudonesnis už veršienos pjausnį. Atlikus sudedamųjų medžiagų tyrimą taip pat nepavyko įrodyti, kad kalakutienos didkepsnis yra sveikesnis už jautienos. Amerikiečių tyrime, kurio rezultatai tariamai įrodo raudonos mėsos kenksmingumą, greičiausiai neatsižvelgta į tai, kad kai kurios kiaulienos ir jautienos dalys prieš kepant ant grotelių įtrinamos nitrito druska, o tai iš tiesų yra kenksminga.

Surimis daromas iš krevečių mėsos

■ Surimis yra vėžių mėsos imitacija. Jis gaminamas iš susmulkintų pačių smulkiausių krevečių — krilio ir kitkam naudoti netinkamų žuvų. Masė sustingdoma su cukrumi ir paverčiama drebučiais. Tada įdedama prieskonių. Iš surimio suformuoti gaminiai iš išorės nudažomi paprikų ekstraktu. Iš pradžių surimis neturėjo nieko bendra su pakaitalais. Taip buvo vadinamas produktas, sukuriamas per procesą, kurio metu kapota žuvis buvo maišoma su cukrumi, kad ilgiau išliktų šviežia.

Apie nacionalinius patiekalus

Frankfurto ir Vienos dešrelės yra vienodos

■ Kartais taip, kartais ne. Kol kas nepavyko išsiaiškinti dėl šių dviejų virtų dešrelių rūšių kilusio nesusipratimo. Iš grynos kiaulienos gaminamų dešrelių receptas buvo sukurtas Frankfurte prie Maino. Frankfurto mėsininkas Johanas Georgas Laneris (Johann Georg Lahner, 1772–1845) dešreles išpopuliarino ir Vienoje, tačiau ten į jas buvo dedama 30 proc. jautienos. Frankfurte tai buvo neįmanoma, mat kiaulienos ir jautienos produktus gaminančios mėsinės buvo griežtai vienos nuo kitų atskirtos. Dabar Vokietijoje Frankfurto dešrelėmis leidžiama vadinti tik šiame mieste pagamintas dešreles, o visos kitos vadinamos Vienos dešrelėmis. Austrijoje ir visuose kituose pasaulio kraštuose tiek iš grynos kiaulienos, tiek ir iš maišyto faršo pagamintos dešrelės vadinamos Frankfurto dešrelėmis.

Kiniškas ragu (*chop suey*) yra tipiškas kinų patiekalas

■ *Chop suey* reiškia *liekanų mišinys*. Šį patiekalą sukūrė Amerikoje gyvenantys Kinijos pasiuntiniai. Jis taip išpopuliarėjo,

kad netrukus buvo įtrauktas į daugelio Vakarų šalyse esančių kinų restoranų valgiaraštį. *Nazi goreng* (kepti ryžiai) taip pat kartais laikomas tipišku kinų patiekalu, tačiau iš tiesų jo tėvynė yra Indonezija. *Sub gum* yra olandų patiekalas su azijietišku atspalviu.

Kinai valgo kregždžių lizdus

Kinijoje ir Vietname paukščių lizdai laikomi delikatesu. Vis dėlto šių šalių gyventojai nevalgo iš molio ir šiaudų sulipdytų kregždžių lizdų. Maistui tinka tik dviejų rūšių salanganų *(Collocalia fuciphaga)*, priklausančių čiurlinių šeimai, lizdai. Šie paukščiai daug baltymų turinčius lizdus lipdo iš tąsių gleivių, kurios išsiskiria seilių liaukose. Didžiausios salanganų kolonijos gyvena Malaizijoje.

Mėsainiai (*Hamburger*) neturi nieko bendra su Hamburgu

Išsilavinę anglakalbiai tvirtina, kad patiekalo pavadinimas *hamburger* yra kilęs iš anglų kalbos žodžio *ham* („kumpis“). Pagal tą pačią sistemą sudaryti žodžiai *cheeseburger* (sūrainis) ir *chickenburger* (mėsainis su vištiena). Vis dėlto mėsainyje nebūna kumpio, todėl šio patiekalo pavadinimas *hamburger* iš tikrųjų susijęs su garsiuoju Hanzos miestu. Imigrantai vokiečiai Amerikoje išpopuliarino keptus faršo paplotėlius, kuriuos amerikiečiai XIX a. praminė *Hamburger Steak* arba *Hamburger Sandwich*.

Döner kebab yra tradicinis turkų patiekalas

Šiuolaikinio kebabo receptas sukurtas tik 1970 m. Šis patiekalas gaminamas iš duonos paplotėlio, įdaryto salotomis, mėsa ir padažu. Kebabų ekspertai iki šiol nežino, ar *Döner kebab* pirmiau atsirado Stambule, ar Kroicbergo rajone Berlyne. Turkijoje kebabas (kepta mėsa) ant vertikalaus iešmo kepamas nuo XVIII a., tačiau jis patiekiamas lėkštėje. Šiaip ar taip, *Döner* ke-

babas Vokietijoje yra kur kas populiaresnis negu Turkijoje.

Apie makaronus ir grybus

Makaronus iš Kinijos į Italiją atgabeno Markas Polas

■ Makaronai Romos imperijoje ir rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje buvo žinomi nuo antikos laikų. Manoma, kad jų tėvynė buvo Artimieji Rytai. Kinijoje šis gaminys taip pat žinomas jau apie tūkstantį metų. Markui Polui (Marco Polo, 1254–1324) jie nebuvo naujiena. Jis nuo anuomet Kinijoje viešpatavusių mongolų tik nusižiūrėjo spagečių formą. Žinoma, jei tik buvo nukeliavęs į Kiniją... Mongoliški spagečiai buvo gaminami iš ryžių miltų.

Greitas maistas yra nesveikas

■ Greitas maistas (angl. *fast food*) yra toks, kuriam paruošti nereikia daug laiko ir pastangų. Ši sąvoka neturi nieko bendra su patiekalų maistine verte. Vaisius ir daržoves taip pat galima vadinti greitu maistu. Klasikinis greitas maistas, pavyzdžiui, mėsainis, kebabas ar dešrelė su kariu, tikrai nėra nesveikesnis už guliašą su makaronais ar pjausnį su keptomis bulvėmis. Problemos kyla tada, kai „greitus" patiekalus pradedame valgyti didžiuliais kiekiais arba per dažnai jais užkandžiauti tarp pagrindinių valgymų. Mėsainis yra per riebus, kad jį galėtume suvalgyti kaip užkandį. Be to, jame yra per mažai maisto medžiagų, todėl šis patiekalas nėra naudingas.

Makaronai nesulimpa, jei verdant į vandenį įpilama šiek tiek aliejaus

■ Šlakelis aliejaus, kurį verdamos makaronus daugelis šeimininkių įpila į vandenį, yra visiški neveiksmingas. Nuo sulipimo aliejus gali apsaugoti tik tada,

kai jo įpilama į išvirtus ir nuvarvintus makaronus.

Užšaldyti ir vėl atšildyti grybai netinka maistui

Su atitirpimu tai neturi nieko bendra. Grybuose yra daug vandens ir baltymų, todėl jie gana greitai genda. Grybų patiekalus reikia suvartoti kuo greičiau, tačiau nesugedusius jų likučius galima užšaldyti ir vartoti atšildytus. Nuo daugkartinio užšaldymo arba ilgo laikymo šiltoje vietoje sveikatai kenksmingų nitrozaminų gali susidaryti špinatuose. Vis dėlto jų susidarys kur kas mažiau negu keptuose sūdytuose lašiniuose.

Apie kolą ir kavą

Nuo distiliuoto vandens galima numirti

Distiliuotame vandenyje nėra druskų, kurios būtinos žmogaus organizmui. Antra vertus, mes tokių druskų gauname iš kieto maisto. Dėl to nuo distiliuoto vandens gali mirti tik tie, kam šautų į galvą jį gerti gydomojo badavimo laikotarpiu. Iš tiesų gerti distiliuotą vandenį nėra priežasčių. Reguliariai jį vartojant organizmui pradeda trūkti druskų, o tai sukelia stresą.

Kokakola neturi nieko bendra su kokainu

Kokakolos pavadinimas sukurtas pagal dvi svarbiausias sudedamąsias šio gėrimo dalis: kofeino turinčius kolos riešutus ir kokamedžio lapus, kuriuose yra kokaino. Iš kokamedžio lapų gaminamas kokainas. Kolą 1886 m. išrado Atlantos vaistininkas. Iš pradžių tai buvo galvos skausmus slopinantis ir nuovargį šalinantis eliksyras, tačiau jau 1903 m. rudas limonadas buvo papildytas kokamedžio lapais, iš kurių prieš tai buvo pašalintas kokainas. Skoniui pagerinti į kolą dedama vanilės, cinamono, gvazdikėlių ir citrinų aromatų.

Per naktį koloje gali ištirpti visas gabalas mėsos

Iš vakaro užmerkę mėsą į kolą ryte ją rastume neištirpusią, tačiau būtų prasidėjęs irimo procesas, dėl kurio nei mėsa, nei gėrimas neatrodytų patraukliai. Kituose skysčiuose šis procesas taip greitai nevyksta. Iš tiesų kolos sudėtyje esanti fosforo rūgštis per naktį gali švariai nuvalyti surūdijusią vinį.

Kavos tėvynė yra Pietų Amerika

Kavos pupelės kilusios iš rytų Afrikos. Etiopijos Kafos provincijoje vienuoliai jas malė ir plikė dar IV amžiuje. Į Pietų Ameriką kavamedžiai nukeliavo tik XVIII a., tačiau ten jie greitai tapo pagrindiniu žemės ūkio augalu. Dabar pagal užauginamą kavos kiekį antras po Brazilijos yra Vietnamas. Nuo 1977 m. kavos auginimą šioje šalyje labai skatino buvusios VDR vyriausybė. Vokietijos Demokratinė Respublika nenorėjo atsisakyti šio pamėgto gėrimo, o pirkti iš Vakarų šalių jai buvo per brangu.

Izotoniniai gėrimai po fizinio krūvio kompensuoja mineralų deficitą

Kad organizme pritrūktų mineralinių medžiagų, reikia prakaituoti labai ilgai ir labai smarkiai. Vasarą dirbantiems statybininkams tai gresia kur kas labiau negu sportininkams mėgėjams. Tiems, kurie sportui atiduoda visas jėgas, limonadas su kelių rūšių mineralais nėra geriausia išeitis. Geriausiai troškulį malšina ir mineralų pusiausvyrą sugrąžina arbūzai.

Kondensuotas pienas buvo išrastas specialiai kavai balinti

Kai 1856 m. buvo išrastas pirmas saldus koncentruotas nesenstantis pienas, niekas jo pilti į kavą neketino. Tai buvo organizmo stiprinimo priemonė, visų pirma skirta vaikams.

Apie arbatą ir alkoholinius gėrimus

Anglijoje arbatos laikas yra apie penktą valandą

■ Jei Didžiojoje Britanijoje ketinate pasimėgauti legendine penktos valandos arbata *(Five-o'Clock-Tea)*, galite smarkiai nusivilti. Arbatos laikas *(Tea time)* paprastai prasideda apie pusę keturių ir iki penkių jau būna pasibaigęs. Jei pavyksta arbatos gauti iki pusės šešių, galima tvirtinti, kad nusišypsojo laimė. Arbatėle su užkandžiais *(High Tea)* Anglijoje užbaigiama vakarienė. Pietvakarių Anglijoje ypač populiari arbata su grietinėle *(Cream Tea)*, prie kurios patiekiamos ir saldžios bandelės *(Scones)* su sutirštinta grietinėle *(Clotted Cream)* — itin riebia grietinėle — ir braškių džemu. Pačiais geriausiais užkandžiais prie arbatos laikomi sumuštiniai su agurkais ir įvairūs maži pyragėliai.

Nealkoholiniame aluje nėra alkoholio

■ Nealkoholinis alus kaitinamas vakuume. Taip pašalinamas rūgimo proceso metu susidarantis alkoholis. Vis dėlto nedidelis jo kiekis lieka. Ši taisyklė galioja visiems gaiviesiems gėrimams. Alkoholio pėdsakų yra net vaisių sultyse. Visi gėrimai, kuriuose alkoholio kiekis neviršija 0,5 proc., laikomi nealkoholiniais.

Jeigu produkte yra alkoholio, tai užrašoma ant pakuotės

■ Minimalus alkoholio kiekis yra daugybėje produktų, tačiau mes apie tai net neįtariame. 0,2–0,4 proc. alkoholio yra ne tik nealkoholiniame aluje ir vaisių sultyse. Nedidelis šios medžiagos kiekis yra sunokusiuose vaisiuose. Pavyzdžiui, bananuose gali būti net iki 1 proc. alkoholio. Šios medžiagos gali būti visuose produktuose, kuriuos gaminant vyksta rūgimo arba fermentacijos procesas. Pavyzdžiui, rauginant kopūstus rūgsta pieno rūgštis. Tai

nealkoholinio rūgimo procesas, tačiau jo metu gali susidaryti net iki 0,5 proc. alkoholio. Iš raugo iškeptoje duonoje taip pat yra alkoholio pėdsakų.

Apie alkoholį ir nikotiną

Pavalgius sunkaus maisto degtinė gerina virškinimą

■ Alkoholis atskiedžia skrandyje esančią druskos rūgštį, kuri skaido riebalus. Tai ne tik negerina virškinimo, bet jį pristabdo. Antra vertus, riebalai lėtina alkoholio skilimo procesą, todėl jis ne taip greitai patenka į organizmą.

Vodka yra bulvių degtinė

■ Tradicinė *vodkos* žaliava yra rugiai, tačiau ją galima varyti iš bulvių, kviečių, kukurūzų arba melasos. Gaminant *vodką* stengiamasi galutiniam produkte nepalikti jokių žaliavą primenančių prieskonių. Ją stengiamasi kuo geriau išfiltruoti. Vis dėlto žaliava turi įtakos *vodkos* konsistencijai. Vis dėlto populiariausia yra ruginė *vodka*. Ji laikoma pačia tobuliausia, švelniausia ir minkščiausia. Bulvinės *vodkos* skonis yra kiek aštresnis negu grūdinės. Iš melasos pagaminta *vodka* turi salsvą prieskonį. Tai yra pati pigiausia šio alkoholinio gėrimo žaliava.

Alkoholį vartoti nesveika

■ Taurelė raudonojo vyno, turinčio širdžiai naudingų medžiagų, tikrai nekenkia. Atlikus tyrimus paaiškėjo, kad sveika gerti ne tik raudonąjį vyną. Saikingai, bet reguliariai vartojantys alkoholį žmonės gyvena itin ilgai, net ilgiau už griežtus abstinentus. Organizmui naudingas ne tik raudonasis, bet ir baltasis vynas, alus ir net stiprieji gėrimai. Alkoholis vartojamas saikingai ir reguliariai tada, kai žmogus kasdien išgeria iki 40 g gryno alkoholio, t. y. apie pusę butelio

vyno, bokalą alaus arba porą taurelių stipraus gėrimo. Tai reiškia, kad žmogus nepiktnaudžiauja svaigalais. Persigerti nesveika net ir tuo atveju, kai po išgertuvių ilgai laikomasi abstinencijos.

Alkoholis sušildo kūną

Alkoholis išplečia odos paviršiuje esančias kraujagysles. Dėl to iš pradžių žmogus pajunta šilumą. Organizmas itin greitai pasisavina karštus alkoholinius gėrimus, pavyzdžiui, karštą vyną, todėl jis veikia dar stipriau. Jeigu organizmo kraujotaka gera, jis greitai atiduoda šilumą ir vėl atvėsta. Stipriau įkaušę žmonės to nepastebi, nes jų šalčio jutimas yra prislopintas. Dėl to kai kurie žiemą lauke tik trumpam prisėdę girti žmonės negyvai sušąla.

Hašišas yra nekenksmingas

Iki šiol nežinoma, ar kanapių produktai juodinami pelnytai, ar tai tik šmeižtas. Priklausomybė nuo kanapių atsiranda ne taip greitai, kaip nuo alkoholio ar nikotino. Be to, jos iš tiesų sušvelnina sunkių ligų, pavyzdžiui, AIDS ar vėžio simptomus. Tai dar nereiškia, kad kanapių produktai nekenksmingi. Kvaišalai veikia kalbą, mąstymą, atmintį bei reakcijos laiką. Pavartojus kanapių preparatų vairuoti automobilį yra taip pat pavojinga, kaip ir išgėrus alkoholio. Prieš pamokas ar paskaitas pavartojus narkotikų įsimenama labai maža gautos informacijos dalis. Ilgalaikis jų vartojimas sukelia pasyvumą ir motyvacijos trūkumą. Žmogus nustoja domėtis mokykla, darbu, santykiais su artimaisiais bei savo sveikata. Be to, moksliniais tyrimais nustatyta, kad žmonėms, turintiems polinkį į šizofreniją, kanapės gali šią ligą išprovokuoti.

Cigaretės veikia raminamai

Rūkymo procesas rūkaliams tikrai padeda atsipalaiduoti. Vis dėlto taip yra ne dėl raminamo

nikotino poveikio, o dėl to, kad nuo šios medžiagos priklausomi žmonės užsirūkę nuslopina abstinencijos reiškinius. Taigi rūkaliams nikotinas padeda įveikti stresą, kurio nerūkantys žmonės paprasčiausiai nepatiria.

Cigarečių reklama vaikus skatina rūkyti

■ Vaikus rūkyti skatina ne reklama, ne rūkantys tėvai ir net ne draugai. Naujausi tyrimai parodė, kad vaikus rūkyti labiausiai gundo filmai ir televizijos serialai. Kai kurie filmų herojai rūko labai daug, todėl vaikų sąmonėje rūkymas susisieja su „kietumu". Tai daro kur kas didesnę įtaką negu cigarečių reklama. Nerūkančiam jaunuoliui peržengus 20 metų ribą pavojus tapti užkietėjusiu rūkalium ima mažėti.

Apie kokybės ženklus ir valgymo įpročius

Bent kartą per dieną reikia pavalgyti šilto maisto

Visiškai nesvarbu, ar žmogus valgo šiltą ar šaltą maistą. Mūsų organizmas nėra prisitaikęs virškinti tik šiltą valgį. Svarbiausia maitintis kuo įvairesniu maistu ir kai kuriuos produktus vartoti tik termiškai apdorotus. Daugybė žmonių neskiria laiko šiltam maistui valgyti, todėl maitinasi daugiausia nesveikais užkandžiais. Nuolat paskubomis valgomų produktų organizmas nesugeba visai pasisavinti. Vis dėlto maitintis vien šiluminiu būdu neapdorotu maistu taip pat yra nesveika.

Anglų virtuvė turi blogą vardą

■ „Anglai išgalvojo užstalės kalbas, kad pamirštų valgį", — šaipėsi prancūzų autorius Pjeras Daninosas (Pierre Daninos,

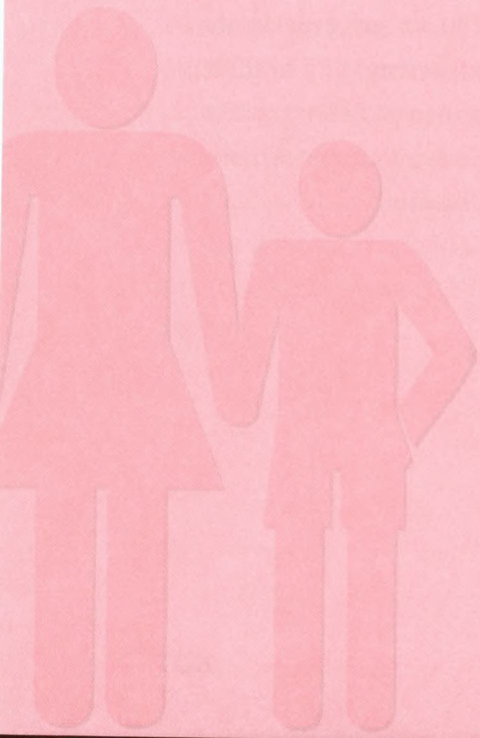
1913–2005). Senesnės anglų literatūros mėgėjai dažnai stebisi, kad knygose itin daug dėmesio skiriama geram maistui. Tiesa ta, kad anglų virtuvė dar XIX a. turėjo labai puikią reputaciją. Nors britų aukštuomenė išsaugojo daugelį savo tradicijų, tačiau XX a. nebepajėgė išlaikyti virėjų, todėl kulinarijos menas pradėjo staiga smukti. Dabar kai kurie restoranai bando atgaivinti senosios anglų virtuvės žavesį, tačiau jie yra labai brangūs.

Viešbutis gali būti daugiausia penkių žvaigždučių

■ Tarptautinės viešbučių klasifikacijos sistemos nėra, jie klasifikuojami pagal nacionalinę sistemą. Paprastai viešbučiai ženklinami žvaigždutėmis, kurių daugiausia gali būti penkios. Vis dėlto kiekvienoje šalyje vertinimo kriterijai skiriasi. Dėl to nedraudžiama viešbučiams suteikti daugiau kaip penkias žvaigždutes. Pavyzdžiui, Dubajuje esantis *Burj Al Arab-Hotel* pažymėtas net septyniomis žvaigždutėmis. Taip pabrėžiama jo išskirtinė padėtis. Vokietijoje greta penkių žvaigždučių gali būti užrašas *Superior*.

1850 m. milijonas airių mirė dėl to, kad šalyje trūko maisto

■ Jie mirė dėl to, kad neturėjo, ką valgyti. Nuo 1846 iki 1849 m. dėl bulvių maro užderėjo labai mažai bulvių. Aštuoniems milijonams salos gyventojų pasisotinti būtų užtekę javų, tačiau daugelis žmonių nepajėgė jų įpirkti. Milijonas airių mirė badu, du milijonai buvo priversti emigruoti, tačiau turtingieji į Angliją eksportavo mėsą ir kviečius. Panaši situacija buvo ir per kitus didžiuosius badus.

KASDIENIS GYVENIMAS IR SOCIALINIAI SANTYKIAI

Apie įrankius ir medžiagas

Žiebtuvėliai išrasti vėliau negu degtukai

■ Pirmąjį žiebtuvėlį 1816 m. sukonstravo Johanas Volfgangas Dėbereineris (Johann Wolfgng Döbereiner, 1780–1849). Šiame žiebtuvėlyje druskos rūgščiai reaguojant su cinku susidarydavo vandenilis, ir šis dėl katalizinės reakcijos su platina įsižiebdavo. Nuo trinties savaime užsidegantys degtukai su fosforo galvute buvo pagaminti tik 1832 m. Jiems užsiliepsnoti pakakdavo mažiausios, kad ir atsitiktinės, trinties. Dėl to 1848 m. Dėbereinerio mokinys Rudolfas Kristianas Bėtgeris (Rudolf Christian Böttger, 1806–1881) pagamino saugesnius degtukus su ne tokiomis liepsniomis sieros galvutėmis.

Seniau ugniai uždegti buvo naudojami sausi mediniai pagaliukai

■ Prieš išrandant žiebtuvėlį ir degtukus ugniai įžiebti buvo naudojama pintis. Dabar daugelis įsivaizduoja, kad mūsų protėviai ugnį įžiebdavo naudodami labai sausus, greitai užsiliepsnojančius pagaliukus. Iš tiesų pintis yra grybas, primenantis greitai užsidegančią kempinę. Jis auga ant nusilpusių lapuočių medžių. Po kieta pinties kepurėlės oda yra pluoštinė medžiaga, kurią prieš naudojant reikėdavo išdaužyti iki minkštumo. Tokį „žiebtuvėlį“ su savimi turėjo ir Ecis (bronzos amžiaus žmogus,

kurio gerai išsilaikę palaikai buvo rasti 1991 m.).

Molotovo kokteilį išrado Molotovas

■ Molotovo kokteilis yra suomių išradimas. Per 1939–1940 m. Žiemos karą suomiai į įsibrovėlių rusų tankus mėtė benzino butelius, užkimštus degančiais skudurais. Šias primityvias bombas jie pavadino Molotovo kokteiliais, nes Molotovas (1890–1986) buvo tuometinis Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras.

Faksas išrastas XX a.

■ Faksimilinį aparatą apie 1840 m. sukonstravo škotas laikrodininkas Aleksandras Bainas (Alexander Bain, 1811–1877). Aparatas veikė prie elektros grandinės prijungus specialią švytuoklę. Ženklai, kuriuos lietė švytuoklė, turėjo būti iš elektrai laidžios medžiagos. Italas Džavanis Kaselis (Giavanni Caselli, 1815–1891) toliau tobulino išradimą ir 1865 m. užmezgė faksimilinį ryšį tarp Paryžiaus ir Liono. Deja, jis veikė tik penkerius metus. Nuo 1906 m. faksu buvo siunčiamos laikraščių nuotraukos.

Subraižytų tefloninių keptuvių nebegalima naudoti

■ Politetrafluoretilenas yra stabili cheminė medžiaga. Jeigu iš subraižytos keptuvės į maistą patenka teflono trupinių, jis nepakitęs pereina virškinamąjį traktą ir pašalinamas iš organizmo. Teflonas gali būti kenksmingas, kai jis įkaista daugiau negu iki 260 °C, pavyzdžiui, ant kaitlentės palikus tuščią keptuvę. Tada išsiskiria nuodingi garai.

Apie rikšas ir aksesuarus

Rikšos tėvynė yra Kinija

■ Tipišką azijietišką žmogaus jėga traukiamą dviratį vežimėlį apie 1870 m. sukonstravo Japonijoje gyvenęs amerikietis dvasininkas. Transporto priemonė buvo skirta jo sergančiai žmonai.

Susidomėjimas naujuoju vežimėliu buvo toks didelis, kad dvasininkas ėmėsi serijinės jo gamybos ir aprūpino darbu savo bendruomenės narius. Ankstesnysis rikšos pavadinimas buvo *jinrikša*, t. y. *žmogaus traukiamas vežimas*. Sutrumpinimas *rikša* reiškia *automobilį*. Iš Japonijos praktiškoji transporto priemonė paplito po visą pietryčių Aziją.

Korsetai buvo gaminami iš žuvies kaulų

■ Iš tiesų žuvys kaulų neturi. Tai, ką mes vadiname kaulu, yra tik ne itin stiprios ašakos ir kremzlės. Anksčiau daugelis manė, kad banginiai yra žuvys, tačiau korsetams gaminti nenaudojo ir jų kaulų. Korsetai buvo gaminami iš banginio ūsų, kuriais jis iš jūros filtruoja planktoną. Šie ūsai yra raginiai, todėl labai stiprūs, tačiau kartu ir lankstūs. Jie idealiai tiko korsetams, krinolinams, skėčių karkasams ir panašiems daiktams gaminti.

Nosinės buvo skirtos nosims išsišnypšti

■ Nosinės XV a. išpopuliarėjo Italijoje. Jos buvo skirtos elegantiškai ir efektingai pamojuoti. Ypač brangios buvo siuvinėtos ir apsiūtos nosinės. Paprotys į nosinę nusišnypšti nosį atsirado tik XVIII a. viduryje. Iš tiesų tai nėra labai sveika, nes stipriai šnypščiant į prienosinius ančius gali patekti bakterijų. Kai sloguojantis žmogus „traukia į nosį“, sklinda nemalonus garsas, tačiau medicininiu požiūriu tai kur kas priimtiniau.

Sagos buvo skirtos drabužiams užsegti

■ Iš pradžių sagos buvo siuvamos prie drabužių tik dėl grožio. Jų būta dar 2000 m. pr. Kr. Antikos laikais kuklios togos ir tunikos taip pat buvo puošiamos sagomis. Tik apie 1300 m. kažkam šovė į galvą pakeisti sagų paskirtį ir naudoti jas drabužiams suskleisti. Tada į madą atėjo itin ankšti prie kūno prigludę gotikiniai drabužiai. Renesanso laikotarpiu prasidėjo tikrų tikriausia sagų manija. Kartais į drabužius būdavo įsiuvama šimtai ir netgi tūkstančiai sagų, kurias buvo galima užsegti.

Apie drabužius ir papuošalus

Džinsus išrado Levis Štrausas

Tik iš dalies. Originalūs džinsai siuvami iš labai patvaraus medvilninio audinio. Jiems būdinga indigo mėlio spalva ir daugybė kniedžių. Prekiautojas galanterija ir audiniais Levis Štrausas (Levi Strauss, 1829–1902) San Franciske iš rudo palapinių brezento pasiuvo kelnes auksakasiams. Kelnių siūles sutvirtinti kniedėmis sugalvojo iš Latvijos kilęs siuvėjas Jakobas Deivisas (Jacob Davis, 1834–1908). Neturėdamas pinigų patentui išsipirkti, jis kreipėsi į Levį Štrausą. Šis maždaug tuo pat metu pradėjo kelnes siūti iš mėlynos denimo medžiagos. 1873 m. buvo užpatentuotos mėlynos kelnės su kniedėmis. Patento savininkai buvo Štrausas ir Deivisas. Žodis *džinsai* kilo iš italų kalbos žodžio *genoese*, kuriuo buvo vadinamos patvarios jūreivių kelnės.

Mini sijonai ir bikiniai atsirado tik XX a.

Tai senoviški drabužiai. Vieni pelkėse rasti gerai išsilaikę palaikai ir kelios bronzos figūrėlės liudija, kad germanų mergaitės vilkėjo labai trumpus sijonėlius. Tai buvo aplink klubus vyniojama dviguba vertikaliai kabančių virvučių eilė. Odinis bikinis yra antikos laikų Romos palikimas. Mozaikos liudija, kad anuomet moterys tokį drabužį vilkėdavo niekuo neprisidengusios.

Kaklaraiščiai yra civilių asmenų drabužis

Iš pradžių kaklaraištis buvo kariškos uniformos dalis. XVI a. Kroatijos raitininkai nešiojo kaklo raiščius, padarytus iš aplink kaklą juosiamos juostos su ilgais nukarusiais galais. Šie raitininkai puikiai pasižymėjo kovose su turkais ir Trisdešimties metų kare, todėl karalius Liudvikas XIV (1638–1715) įkūrė kroatų gvardiją. Gvardiečių kaklaraiščiai taip patiko Paryžiaus aukštuomenei, kad ši kaipmat juos išpopuliarino. Prancūzai nešiojo siauresnę juostą su ilgais nu-

karusiais galais, kuriuos surišus į kilpa buvo galima suformuoti varlytę.

Šilką daro tik šilkverpio vikšrai

Tikrą šilką daro drugio šilkverpio lervos. Vis dėlto į šilką galima perdirbti ir voratinklio siūlus. Iš jų suaustas audinys yra dar plonesnis ir lengvesnis už vikšrų šilką. Voratinklių šilkas iki šiol audžiamas Saliamono Salose. Tačiau šilko gamybai auginti vorus kainuoja daug daugiau negu šilkverpio lervas.

Brangiausia avių vilna vadinama kašmyru

Taurusis kašmyras yra ne avių, o ožkų vilna. Šios rūšies ožkų tėvynė yra Kinija ir Mongolija. Jų poplaukiai nekerpami kartu su visa vilna kaip avių, o labai atsargiai iššukuojami. Dėl to kašmyro gaminiai yra tokie brangūs. Kartais sakoma, kad Himalajuose gyvenančių pašmino ožkų vilna yra dar brangesnė, tačiau pašmino vilna yra kašmyro ir šilko mišinys.

Perlai yra balti, o deimantai bespalviai

Aplink Ramiajame vandenyne esančias Polinezijos salas randama ir juodųjų perlų. Jie yra reti, todėl labai brangūs. Juoduosius perlus padaro juodalūpių moliuskų rūšis jūrinės perluotės *(Pinctada margaritifera)*. Deimantai gali būti įvairių spalvų nuo gelsvų, raudonų ir mėlynų atspalvių iki rudų ir net juodų. Kai kurie jų yra visai neišvaizdūs. Naudoti tinkami spalvoti deimantai vadinami *Fancy Diamonds*. Patys gražiausi spalvoti deimantai yra brangesni už bespalvius.

Apie higienos prekes ir vonią

Plaukus reikia kasdien 100 kartų perbraukti šepečiu

Intensyvus šukavimas šepečiu skatina galvos odoje esančių riebalinių liaukų sekreciją. Dėl to žmonėms, kurių plaukai linkę labai riebaluotis, smarkiai šu-

kuotis nepatartina. Sausi plaukai nuo šukavimo ima žvilgėti, tampa elastingesni ir stipresni. Šimtas perbraukimų šepečiu ypač gerai veikia ilgus plaukus, nes taip masažuojami net patys jų galiukai. Vis dėlto šukuoti reikia tik minkštu iš natūralių šerių pagamintu šepečiu. Kietas šepetys plaukus tik pažeidžia.

Prezervatyvai buvo išrasti Paryžiuje

Prezervatyvai buvo naudojami gilioje senovėje. Jie dažniausiai buvo gaminami iš avių žarnų ar kitų gyvulinės kilmės membranų. Iš vulkanizuotos gumos pagaminti prezervatyvai paplito tik XIX a. antroje pusėje. Anuomet žmonės drovėjosi sargius vadinti tikruoju vardu, todėl Vokietijoje jie buvo vadinami *article de Paris* arba žuvies pūslėmis. Kazanova (1725–1798) savo biografijoje prezervatyvus vadina *Vêtement anglais* (angliškasis drabužis).

Kontraceptinių piliulių tėvynė yra JAV

Pirmoji kontraceptinė piliulė buvo pagaminta 1951 m. nedidelėje Meksiko laboratorijoje, kurioje dirbo iš Vienos kilęs amerikietis chemikas Karlas Djerasis (Carl Djerassi, g. 1923 m.). Jis sugalvojo dirbtiniu būdu sintetinti hormoną progesteroną, kuris nėštumo laikotarpiu moteriai neleidžia dar kartą pastoti, ir gaminti iš jo kontraceptines priemones. Tiriant naują veikliąją medžiagą dalyvavo ir viena JAV Viskonsino valstijos laboratorija. Vis dėlto pirmojo cheminio preparato nuo nėštumo patentą išsipirko meksikietis Djerasio darbdavys.

Tualetas yra ypač nehigieniška vieta

Tualetas dažnai skalaujamas vandeniu, todėl bakterijų ten yra daug mažiau, negu mes įsivaizduojame. Mokslininkai, kurie tyrinėja namų ūkyje gyvenančias bakterijas, padarė pritrenkiamą atradimą: pasirodo, kad ypač daug bakterijų slepiasi kompiuterio klaviatūroje. Begalės bakterijų ir mikroorganizmų gyvena mažyčiame latakėlyje ant užpakalinės šaldytuvo sienelės, taip

pat skudurėliuose, kuriais plaunami indai.

Plastikas yra higieniškesnis už medieną

Mokslininkai atliko tyrimą, kurio metu mėgino medieną užkrėsti pavojingomis bakterijomis salmonelėmis ir žarnyno lazdelėmis *(Escheridia)*. Nustatyta, kad jos labai greitai žuvo. Ant plastikinio paviršiaus bakterijos ne tik gali ilgiau išlikti gyvos, bet ir po truputį daugintis.

Australijoje į vamzdį nutekantis vanduo sukasi kita kryptimi

Sakoma, kad Žemės sukimasis (Koriolio jėga) veikia iš vonios ištekantį vandenį, todėl Pietų pusrutulyje sūkurys sukasi laikrodžio rodyklės kryptimi, o Šiaurės pusrutulyje — prieš laikrodžio rodyklę (kai kurie tvirtina, kad yra priešingai). Vis dėlto vonios sūkuriai sukasi per greitai ir yra per maži, kad juos galėtų paveikti Koriolio jėga. Jų sukimosi kryptis priklauso nuo vietinės reikšmės veiksnių: vandens ramumo, paviršiaus įtampos ir patalpoje sklindančių oro srovių. Ties pusiauju vanduo iš vonios taip pat išteka ne tiesiai, o sūkuriu. Koriolio jėga veikia žemo atmosferos slėgio sritis, todėl jos Pietų pusrutulyje tikrai sukasi pagal laikrodžio rodyklę, o Šiaurės — prieš.

Vorai ropoja vonios nutekamaisiais vamzdžiais

To daryti jie nesugeba. Jeigu vonioje radote vorą, vadinasi, jis įkrito per kraštą ir nebegali išlipti. Vis dėlto nuplauti vorą į nutekamąjį vamzdį yra gana sunku. Šie gyvūnėliai sugeba taip įtempti kūną, kad iškyla į vandens paviršių net ir patekę į patį sūkurį. Dėl to kartais vos ne mirtinai prigėrę vorai išropoja iš nutekamojo vamzdžio.

Eiti yra sunkiau negu stovėti

Tai skamba logiškai. Ėjimas yra judėjimas, o stovėdami mes nieko neveikiame. Tačiau tada kodėl ilgai stovėdami taip pavargstame? Stovėti yra ne taip patogu kaip eiti, nes apkrauna-

mos abi kojos. Einant sulig kiekvienu žingsniu viena koja yra atpalaiduojama.

Apie monetas ir banknotus

Sidabriniuose piniguose yra sidabro

■ Taip tik atrodo. Vadinamoji sidabrinė eurų monetų dalis sudaryta iš 75 proc. vario ir 25 proc. nikelio. Lygiai tiek pat aukso yra vadinamojoje auksinėje monetų dalyje. Čia varis maišomas su 20 proc. cinko ir 5 proc. alavo.

Banknotai gaminami iš popieriaus

■ Eurų banknotai gaminami iš gryno medvilninio audinio. Prekybos centro kasoje kasininkas kartais tikrindamas perbraukia per banknotą pieštuku. Taip tikrinama banknoto medžiaga. Jeigu eurų banknotas tikras, pieštukas nepalieka žymės. Kai kuriose šalyse tikrai gaminami popieriniai pinigai, tačiau jie labai greitai susidėvi. Atogrąžų šalyse banknotams gaminti daug kur naudojami sintetiniai audiniai, tačiau toks pinigų gamybos būdas yra brangesnis.

Pagal eurų banknotus negalima atskirti, iš kurios jie šalies

■ Priešingai nei monetų, banknotų dizainas yra beveik visiškai vienodas. Vis dėlto įmanoma nustatyti, iš kurios šalies jie atkeliavo. Daugiaženklis numeris, išspausdintas dviejose banknoto priekinės pusės vietose, prasideda raide. Jeigu banknotas yra iš Vokietijos, numeris pradedamas raide X. Raidė Y reiškia, kad pinigas atkeliavo iš Graikijos, Z — iš Belgijos, L — iš Suomijos, M — iš Portugalijos, N — iš Austrijos, P — iš Olandijos, R — iš Liuksemburgo, S — iš Italijos, T — iš Airijos, U — Iš Prancūzijos, V — iš Ispanijos ir W — iš Danijos. Be to, ant banknoto yra jį spausdinusios spaustuvės ženklas. Priekinėje banknoto pusėje esančiame paveikslėlyje slypi skaičių eilė. Ji pradedama raide, pagal kurią galima nustatyti,

iš kurios spaustuvės atkeliavo banknotas.

Galimybė atsiskaityti ne grynaisiais pinigais yra šių laikų laimėjimas

■ Šis atsiskaitymo būdas yra senesnis už pačius pinigus. Seniausi aptikti moliniai kredito laiškai parašyti apie 2500 m. pr. Kr. Artimųjų Rytų aukštosiose kultūrose bankų funkcijas atlikdavo šventyklos. Jose buvo tvarkomos prekybininkų sąskaitos. Kad nereikėtų atlikinėti operacijų su gremėzdiškomis prekėmis, vykdavo atsiskaitymas raštais. Pirmosios monetos buvo išrastos tik apie 650 m. Lidijoje.

Didžiausios pasaulyje aukso atsargos laikomos Nokso forte

■ Nokso forte *(Fort Knox)* Jungtinės Valstijos laiko didelę dalį savo aukso atsargų. Šiuo metu ten turėtų būti beveik 8000 tonų šio brangaus metalo. Vis dėlto didžiausios aukso atsargos laikomos Manhatane, Niujorko federalinio atsargų banko *(Federal Reserve Bank of New York)* saugyklose. Antrojo pasaulinio karo metais Europos šalys čia padėjo savąsias aukso atsargas. Saugiais banko seifais naudojosi ir daugybė mažų šalių, todėl apie 1970 m. čia susikaupė beveik trečdalis visų pasaulio aukso atsargų, t. y. 10 000 tonų. Pastaruoju metu Europos šalys savąsias atsargas atsiėmė, todėl Niujorko banke liko apie 8000 tonų aukso. Gali būti, kad Nokso fortas vėl taps didžiausia pasaulyje aukso saugykla.

„Žydrasis Mauricijus“ yra brangiausias pasaulyje pašto ženklas

■ Nuo 1996 m. brangiausias pasaulyje pašto ženklas yra geltonos spalvos *3 Skilling Banco.* Ženevos aukcione jis buvo parduotas už 2,87 mln. Šveicarijos frankų. *3 Skilling* kartu yra ir rečiausias pasaulyje pašto ženklas. Egzistuoja vienintelis jo egzempliorius. Jis buvo išleistas 1855 m. Tai buvo viena pirmosios Švedijos pašto ženklų serijos dalis. Per apsirikimą šis ženklas buvo išspausdintas ne žalias,

kaip buvo numatyta, o gelsvai oranžinis. Ši spalva buvo numatyta pašto ženklui *8 Skilling*. Pasaulyje yra du „Žydrojo Mauricijaus“ egzemplioriai. Vienas jų paskutinį kartą buvo parduotas 1993 m. už 1,72 mln. Šveicarijos frankų. Seniausias pasaulyje pašto ženklas yra Didžiosios Britanijos *One Penny Black*, išleistas 1840 m. Tokių ženklų išliko gana daug, todėl už jo egzempliorių galima gauti ne daugiau kaip 7000 eurų.

Senovėje darbas nebuvo laikomas gėdingu užsiėmimu

Garsieji filosofai Platonas (427–347 m. pr. Kr.) ir Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) neigė amatininkų ir padienių darbininkų žmogiškąjį tobulumą, nes šie neturėjo laiko dvasiniam ir kultūriniam tobulėjimui bei kūrybai. Viduramžiais darbas taip pat buvo laikomas blogybe, kurios negalėjo išvengti žemesnieji visuomenės sluoksniai. Tik XVIII a. sustiprėjus miestiečių sluoksniui darbas pradėtas sieti su laimėjimais ir žmogaus gyvenimo prasme.

Bruto ir neto darbo užmokestį sunku atskirti

Daugelis žmonių nesuvokia skirtumo tarp bruto ir neto darbo užmokesčio. Egzistuoja labai paprasta taisyklė. Neto yra žemiausia vertė. Tai reiškia, kad iš neto darbo užmokesčio jau atskaičiuotas pajamų mokestis ir socialinio draudimo įmokos. Bruto darbo užmokestis yra didesnis, kadangi iš jo dar neišskaičiuoti mokesčiai.

Psalmėse šlovinamas sunkaus darbo ir rūpesčių kupinas gyvenimas

„Gyvename septynias dešimtis metų, /o jei tvirtesni — galbūt aštuonias. /Bet dauguma tų metų grynas triūsas ir vargas, — /jie greitai prabėga, ir mes išskubame.“ — Taip skamba devyniasdešimtosios psalmės vertimas (Ps 90, 10-11). Iš tiesų eilės turėtų skambėti taip: „...Ir net tada, kai gyvenimas atrodė gražus, jis vis tiek buvo pilnas vargų.“

Apie gamtos apsaugą

Geriau naudoti plantacijose užaugintą medieną

■ Įveisiant plantacijas sudeginami milžiniški džiunglių plotai. Pavyzdžiui, plečiant populiariosios langų ir durų gamybai naudojamos raudonosios šorėjos *(red meranti)* plantacijas Kalimantano (Borneo) saloje masiškai naikinami drėgnieji pusiaujo miškai. Be to, dažnai kyla neaiškumų dėl plantacijų valdymo teisės ir džiunglių mediena dažnai deklaruojama kaip užauginta plantacijose. FSC ženklu mediena žymima tik tada, kai ji užauginama plantacijose, įveistose nenaikinus džiunglių.

Atogrąžų medienos boikotas gali išgelbėti drėgnuosius pusiaujo miškus

■ Boikotas niekuo nepadės, nes atogrąžų medienos rinka sparčiai plinta visame pasaulyje. Europos prekybininkų elgesys praranda įtaką. Drėgnuosius pusiaujo miškus išsaugoti gali griežta gamtos apsaugos organizacijų kontrolė ir aplinkai nekenksmingas ūkininkavimas. Dabar egzistuoja organizacija, prižiūrinti, kad gaminant medieną nenukentėtų nei aplinka, nei vietos gyventojai. Ji vadinasi FSC *(Forest Stewartship Council)*. Šios organizacijos ženklu pažymėtą atogrąžų medieną galima pirkti nedvejojant. Tai netgi būtų didelis indėlis į miškų apsaugą. FSC ženklą gauna tik toks miškas, kuriame ūkininkaujama aplinkai ir žmonėms nekenksmingu būdu.

Perdirbtas popierius yra pilkas

■ Taip buvo seniau. Dabar yra puikios kokybės balto perdirbto popieriaus. Nustatyta, kad perdirbtas popierius tinka netgi spausdintuvams ir kopijavimo aparatams. Naujam popieriui gaminti naudojami plaušai iš Kanados, Skandinavijos ir Sibiro sengirių medžių.

Europoje nėra sengirių

■ Sengirių dar yra šiaurinėje Skandinavijos dalyje. Rusijos* ir

Lenkijos pasienyje esantis Beloveežo nacionalinis parkas taip pat yra tikrų tikriausia sengirė. Nors Europos sengirės ne tokios paslaptingos kaip atogrąžų miškai, tačiau specialistai įsitikinę, kad atsodintame antriniame miške niekada daugiau nebesusidarys tokia puiki biologinė pusiausvyra, kokia susiformuoja sengirėse per ištisus tūkstantmečius.

----

* Baltarusijoje ir Lenkijoje. — Vert.

Namelis gamtoje kur kas ekologiškesnis už daugiaaukštį namą mieste

Butas mieste yra kur kas ekologiškesnis už namelį gamtos apsuptyje. Visų pirma butas užima daug mažiau vietos. Net ir sodo apsuptyje stovintis namas griauna ekologinę pusiausvyrą, nes prie jo nutiesiami privažiavimo keliai. Be to, namas yra didesnis už butą ir izoliuotas nuo kitų namų. Taigi jo šildymas kainuos brangiau negu buto, kurio visos sienos ribojasi su kitais šildomais butais. Trečia, iš užmiesčio tenka toliau važiuoti į darbą, todėl kelionėms išnaudojama daugiau energijos.

Vanduo ir oras darosi vis labiau užteršti

Tiek oras, tiek upės ir ežerai pastaraisiais metais darosi vis švaresni. Pastebimus pokyčius lėmė ekologinės priemonės. Pavyzdžiui, Reine kenksmingų medžiagų koncentracija sumažėjo daugiau negu du kartus, todėl šiuo metu gyvena dvigubai daugiau žuvų rūšių negu 8-ame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Ore beveik nebeliko kenksmingos sieros.

Apie ženklus ir simbolius

Signalas SOS reiškia „gelbėkit mūsų sielas"

Nors teigiama, kad pagalbos šauksmas SOS pirmą kartą buvo panaudotas per laivo *Titanic* katastrofą 1912 m., jis nereiškia nei „gelbėkit mūsų sielas" *(save our souls)*, nei „gelbėkit mūsų laivą" *(save our ship)*. SOS san-

trumpa gilesnės prasmės neturi. Tokia raidžių kombinacija 1909 m. tarptautinėje konferencijoje buvo paskelbta tarptautiniu pagalbos šauksmu, nes ją labai paprasta įsiminti ir perduoti bevieliu telegrafu. Signalas sudarytas iš trijų trumpų, trijų ilgų ir dar trijų trumpų tonų. Tai atitinka Morzės abėcėlės raides SOS. Tarp raidžių pauzė nedaroma.

Mes vartojame arabiškus skaičius

■ Europiečiai XIV a. tikrai iš arabų perėmė skaičius nuo 1 iki 9. Jais buvo pakeisti romėniški skaičiai, kuriais žymint dideles sumas susidarydavo ilga ir sudėtinga eilutė, todėl buvo labai sunku skaičiuoti. Vis dėlto arabų šalyse mūsų vartojami skaičiai vadinami indiškais, nes arabai X a. juos „importavo“ iš Indijos. Indišką žodį *sunya* („tuščia“), reiškiantį nulį, jie pakeitė arabišku atitikmeniu *sifr*. Europoje jis buvo pakeistas itališku žodžiu *nulla* („nieko“), o arabiškais *sifr* įgijo kita reikšmę — juo pradėti vadinti visi devyni skaitmenys.

Sakinį „Netikiu statistika, kurios pats nesuklastojau“ pasakė Čerčilis

■ Šį sakinį pasakė Jozefas Gėbelsas (Joseph Goebbels, 1897–1945). Jis davė nurodymus Vokietijos spaudai priskirti šiuos žodžius Vinstonui Čerčiliui (Winston Churchill, 1874–1964) ir taip apšmeižti priešininką. Tiesa ta, kad Čerčilis labai rimtai vertino statistiką.

Tik Šveicarijos vėliava yra kvadrato formos

■ Kvadrato formos vėliavas turi Šveicarija ir Vatikanas. Visų kitų valstybių vėliavos yra stačiakampio formos. Nepalo vėliava yra dvidantis vimpelas. Paragvajus yra vienintelė šalis, kurios vėliavos abi pusės yra skirtingos. Vienoje pusėje baltoje vidurinėje juostoje yra valstybės herbas, o kitoje — iždo antspaudas. Vienspalvę žalią vėliavą turi tik Libija. Žalia spalva laikoma Pranašo spalva.

Pasaulyje daugiausia žmonių kalba kiniškai

■ Iš tiesų pasaulyje gyvena 1,2 mlrd. kinų ir tik 440 mln. žmo-

nių, kurių gimtoji kalba yra anglų. Tačiau kinų kalba išvis neegzistuoja. Oficialia kalba Kinijoje pripažinta mandarinų. Ja kalba „tik" 850 mln. žmonių. Šią kalbą moka palyginti nedaug ne kinų kilmės asmenų, o anglų kalbą moka net 1,5 mlrd. kitataučių. Todėl galima teigti, kad pasaulyje daugiausia žmonių kalba angliškai. Vis dėlto mandarinų kalba pasaulyje pirmauja pagal žmonių, kuriems ji yra gimtoji, skaičių.

K + M + B reiškia Kasparas, Merkelis ir Baltazaras

Trijų karalių dieną kreida ant durų rašoma palaiminimo formulė K + M + B reiškia *Christus mansionem benedicat* (Kristau, laimink namus)*. Trijų karalių vardai Kasparas, Merkelis ir Baltazaras atsirado tik iš šio posakio. Bažnyčia karalių niekada nekanonizavo, todėl ši trijulė nėra šventieji. Biblijoje neminimas skaičius išminčių, kurie atėjo pagarbinti Jėzaus. Tik vėliau atsirado pasakojimas apie tris karalius, kurių skirtinga odos spalva ir skirtingas amžius turėjo simbolizuoti visą žmoniją. Bažnyčia sausio 6 d. švenčia Viešpaties apsireiškimo šventę.

----

* Daugelyje šalių rašomos raidės C+M+B. — Vert.

Ne mokyklai, bet gyvenimui mokomės

Ši sentencija priskiriama Senekai (4 m. pr. Kr.–65 m. po Kr.). Vis dėlto jis pasakė atvirkščiai: *Non vitae, sed scholae discimus!* („Ne gyvenimui, bet mokyklai mokomės"). Seneka šį sakinį ištarė ironizuodamas, todėl jo „apvertimas" pagrindinei autoriaus minčiai neprieštarauja.

Apie santuoką ir vaikus

Daugiausia santuokų išyra „nelemtais" septintaisiais bendro gyvenimo metais

Paprastai nesėkmingos santuokos išyra anksčiau. Statistika svyruoja tarp ketvirtųjų ir penk-

tųjų santuokos metų, tačiau tai yra tik vidurkis. Pastaruoju metu vis daugiau porų išsituokia jau po sidabrinių vestuvių, o tai kelia aukštyn statistikos vidurkį. Dauguma nevykusių santuokų išyra gerokai anksčiau.

XVIII a. poras sutuokdavo Gretna Grino kalvis

■ Legendinėje Gretna Grino kalvėje nuo XVIII a. pabaigos tikrai vykdavo tuoktuvių ceremonijos. Tai sukėlė masinį porų, kurioms šeimos trukdė susituokti, bėgimą prie Škotijos sienos. Vis dėlto įsimylėjėlius tuokdavo ne kalvis, o nuo alkoholio priklausomas dvasininkas Tomas Braunas.

Gyvenimas „susidėjus" iki vestuvių yra šių laikų reiškinys

■ Dauguma antikos laikotarpio ir senovės kultūrų pripažino pripratimo santuoką. Tam tikrą laiką kartu gyvenančios poros buvo laikomos susituokusiomis, nors jos ir nebuvo pasirašiusios santuokos sutarties, nebuvo atlikusios religinių apeigų. Senovės Romoje santuoka įsigaliodavo po vienerių bendro gyvenimo metų, tačiau moteris teisiškai išlikdavo pavaldi tėvui, o partnerių turtas nebuvo laikomas bendru. Viduramžiais santuoka įsigaliodavo po kartu praleistos vestuvinės nakties, tačiau ir tuo atveju vyras netapdavo sutuoktinės globėju.

Kapitonai turi teisę atviroje jūroje tuokti poras

■ Jūroje poros gali susituokti pagal įstatymus tos šalies, su kurios vėliava plaukia laivas. Daugeliui šalių tai reiškia, kad galiojančią santuoką gali sudaryti tik civilinės metrikacijos skyriaus pareigūnas. Pasaulyje buvo tik vienas atvejis, kai 1929 m. teismas pripažino legalia atviroje jūroje sudarytą santuoką, nes anuomet nebuvo įstatymo, griežtai draudžiančio poras sutuokti kapitonams. Dabar Niujorke registruoto laivo kapitonui už bandymą atlikti civilinės metrikacijos pareigūno pareigas gresia netgi laisvės atėmimo bausmė.

Katalikiškose valstybėse yra didesnis gimstamumas

Katalikiškų tradicijų besilaikančiose šalyse Italijoje ir Ispanijoje pastaraisiais metais yra mažiausias gimstamumas visoje Europoje. Vienai vaisingo amžiaus moteriai tenka vidutiniški 1,2 naujagimio. Lenkijoje šis rodiklis siekia 1,4 naujagimio. Tai reiškia, kad šioje šalyje gimstamumas yra toks pats, kaip nedideliu kūdikių skaičiumi garsėjančioje Vokietijoje, ir atsilieka nuo bendro Europos vidurkio, t. y. 1,5 naujagimio vienai vaisingo amžiaus moteriai. Vokietijoje gimstamumo rodiklis yra toks mažas, nes naujagimių skaičius dalijamas tūkstančiui gyventojų. Pastaraisiais dešimtmečiais naujagimių skaičiaus mažėjimo tendencija pastebima ir kitose šalyse.

Elektros dingimas Niujorke sukėlė kūdikių bumą

Šį gandą paskelbė *New York Times* po to, kai šio dienraščio korespondentai pasikalbėjo su dviejų gimdymo namų darbuotojais. Praėjus devyniems mėnesiams po to, kai 1965 m. lapkričio 9 d. buvo dingusi elektra, tose gimdymo įstaigose į pasaulį atėjusių naujagimių skaičius tikrai smarkiai viršijo vidurkį. Paskelbus šį faktą pasklido gandai, kad dauguma žmonių, neturėdami galimybės žiūrėti televizoriaus, visą dėmesį skyrė savo partneriams. Vis dėlto jeigu tai ir tiesa, dauguma naudojo apsaugos priemones. Peržvelgus Niujorko gimimo statistiką paaiškėjo, kad 1966 m. rugpjūtį gimstamumo padidėjimas nebuvo užfiksuotas.

Apie partnerystę ir gerą elgesį

Įspūdingi poelgiai padeda išsaugoti santykius

Atrodo, kad sudėtingomis aplinkybėmis kaip tik smulkmenos padeda išsaugoti poros santykius. Tai kasdieniai ritualai, tik vienas kitam suprantamas žargo-

nas, bendri įpročiai. Poros, kurias sieja daugybė pašaliniams asmenims keistokai ir net kvailokai atrodančių smulkmenų, lengviau išgyvena konfliktines situacijas negu labai skirtingus įpročius turintys partneriai. Aklavietėje atsidūrusios santuokos kartais neišgelbsti net vaikai ir materialinės problemos. Kur kas sunkiau prarasti žmogų, su kuriuo sieja daugybė pamėgtų smulkmenų.

Kilus problemai reikia „apie tai pasikalbėti"

■ „Pasikalbėjimas apie tai" moteris veikia kaip panacėja. Visos porų terapijos yra pagrįstos pokalbiais, padedančiais atsikratyti problemos. Vis dėlto kalbėjimas ne visada duoda teigiamus rezultatus. Sėkmė priklauso nuo to, kaip vyksta pokalbis. Jeigu partneris jaučiasi nesuprastas ir pasinaudoja proga dar kartą išdėstyti savo poziciją, konfliktas gali tik pagilėti, o problema dar labiau padidėti. Kad pokalbis duotų gerų rezultatų, abu partneriai turi nuoširdžiai domėtis vienas kito pozicija ir siūlyti konflikto sprendimo galimybes.

Lengvo pokalbio metu nedera kalbėtis apie pinigus ir politiką

■ Kalbėtis galima apie viską, kas malonu pašnekovui ir neerzina netyčia į pokalbį įsiterpusio trečio asmens. Jeigu mokate maloniai ir subtiliai kalbėti apie pinigus ir apie politiką, galite tai daryti. Lengvas pokalbis nėra tas pat, kas paviršutiniškas pokalbis, nors kartais jie tapatinami. Bendraujant su pašnekovu siekiama ne išsamiau išanalizuoti temą, o pasinaudoti galimybe geriau pažinti žmogų.

Pakanka vieną kartą atsiprašyti

■ Ištarti atsiprašymo žodžius visai nesunku. Vis dėlto žymus amerikiečių šeimos santykių specialistas Džonas Gotmanas (John Gottman), stebėjęs tūkstančių porų barnius, nustatė, kad atsiprašyti vieną kartą nepakanka. Kiekvieną įžeidžiamą pastabą reikėtų kompensuoti maždaug keturiomis atsiprašymo frazėmis ar gestais. Tik tada partneris bus pasiruošęs atleisti. Taigi neatleisti iš karto yra visiškai natūralu.

RELIGIJA IR FILOSOFIJA

Apie Adomą ir Ievą

Lilita buvo pirmoji Adomo žmona

■ Žydų mitologijoje Lilita yra pirmoji Adomo žmona. Ji atsisakė paklusti sutuoktiniui, todėl buvo ištremta. Interpretuojant Biblijoje pateikimas dvi skirtingas pasaulio sukūrimo istorijas buvo padaryta išvada, kad Adomas pirmiausia galėjo turėti lygiavertę žmoną, o tik vėliau iš jo šonkaulio buvo sukurta Ieva. Dėl to Lilita tapo feministinės teologijos simboliu. Kai kurie žydų teologai, pavyzdžiui, *Pinchas Lapide* (1922–1997), laikosi nuomonės, kad žodis „šonkaulis" Biblijoje atsirado įsivėlus vertimo klaidai. Jie teigia, kad Ieva buvo sukurta iš Adomo pusės ir yra jam lygiavertė. Jeigu moteris būtų turėjusi būti pavaldi Adomui, ji būtų buvusi sukurta iš jo pėdų. Lilitos figūra buvo „pasiskolinta" iš Mesopotamijos. Šios šalies religijoje ji buvo laikoma galingiausia demone. Hebrajų kalba Lilitos vardas reiškia *nakties šmėkla*.

Adomą ir Ievą Dievas sukūrė šeštąją dieną

■ Biblijoje yra dvi pasaulio sukūrimo istorijos. Pirmojoje pasakojama, kad Dievas pasaulį sukūrė per šešias dienas. Šeštąją dieną atėjo gyvūnų ir žmonių eilė. Teigiama, kad žmones Dievas sukūrė pagal savo atvaizdą kaip vyrą ir moterį, tačiau nedavė jiems vardų. Tačiau yra kitas pasakojimas, kuriame Adomas sukuriamas iš žemės dulkių. Tik

po kurio laiko Dievas sukuria moterį, kad Adomas nesijaustų vienišas. Ši moteris po išvarymo iš rojaus pavadinama Ieva.

Ieva Adomą sugundė obuoliu

■ Biblijoje apie obuolį neužsimenama. *Corpus delicti* — tai smulkiau neapibūdintas Pažinimo medžio vaisius. Netikslu būtų kalbėti ir apie sugundymą. Biblijoje sakoma: „Ji ėmė ir nuskynė jo vaisių, ir valgė; davė ir vyrui, kuris buvo prie jos; tas irgi valgė.“ Vėliau obuolys tapo pragaištingojo vaisiaus sinonimu, nes lotynų kalba žodis *malum* reiškia tiek obuolį, tiek ir blogį. Be to, obuolys buvo laikomas graikų meilės deivės Afroditės atributu. Vis dėlto Biblijoje apie obuolius nekalbama.

Edenas — tai rojus

■ Žodis *eden* senąja šumerų kalba reiškia dykumą arba stepę. Biblijos pasakojimuose apie rojų vartojamas junginys „sodas edene“, t. y. „sodas dykumoje“. Tik Liuterio (1483–1546) vertime jis virto Rojaus sodu.

Dovydas užmušė Galijotą

■ *Pirmosios Samuelio knygos* septynioliktame skyriuje pasakojama, Kaip Dovydas užmušė milžiną Galijotą. *Antrojoje Samuelio knygoje* (21,19) rašoma: „Elhananas užmušė Gitietį Galijotą, kurio ieties kotas buvo kaip audėjo riestuvas.“ Biblijos tyrinėtojai mano, kad antrasis tekstas buvo parašytas apie 950 m. pr. Kr., o pirmasis — tik VI a. pr. Kr. Tai reiškia, kad tikrasis Galijoto nugalėtojas buvo Elhananas, ir tik vėliau šis žygdarbis buvo priskirtas garsiajam Dovydui.

Mozė turėjo ragus

■ Daugelyje meno kūrinių (pavyzdžiui, garsiojoje Mikelandželo skulptūroje) Mozė vaizduojamas raguotas. Tokie ragai „puošia“ tik velnių ir satyrų atvaizdus. Bibli-

joje apie Mozės ragus neužsimenama nė vienu žodžiu. Verčiant Senąjį Testamentą įsivėlė klaida, kuri dabar jau yra ištaisyta. *Išėjimo knygoje* rašoma, kad Mozės, antrą kartą gavusio lenteles su dešimčia Dievo įsakymų, veidas pradėjo spinduliuoti. Hebrajų kalboje žodis *spinduliuoti* gali reikšti *turėti ragus*. Dėl to ši Biblijos vieta IV a. buvo išversta klaidingai.

Šeštasis Dievo įsakymas liepia: „Nežudyk!“

Tai irgi vertimo klaida. Tikrasis tekstas turėtų skambėti: „Nežudyk laužydamas Įstatymą“. Tai reiškia, kad Dievas uždraudė žudyti, tačiau neuždraudė mirties bausmės, kuri, kaip žinome iš Biblijos, anuomet buvo plačiai praktikuojama. Klaidina ir teiginio „Akis už akį, dantis už dantį“ vertimas. Iš tiesų čia kalbama ne apie atpildą, o apie žalos atlyginimą, t. y. kaltininkas turi nukentėjusiam atiduoti daiktą, lygiavertį prarastajam.

Apie angelus ir pranašus

Pranašai buvo išminčiai

Daugelis biblinių pranašų tikrai žadėjo didžiules nelaimes, tačiau pranašystėms ne visada buvo lemta išsipildyti. Pavyzdžiui, Ninevės gyventojai pakeitė gyvenimo būdą ir taip išvengė Jonos pranašautos pražūties. Kai kurie pranašai, pavyzdžiui, Aaronas, visai nepranašavo. Anuomet pranašai nebuvo tapatinami su aiškiaregiais ar išminčiais. Jie perduodavo ir interpretuodavo Dievo valią. Pamokslaudami ir primindami žmonėms, kaip reikėtų elgtis, pranašai nesistengė nuspėti ateities. Žydų pranašai helenistinės tradicijos orakulais (graik. *prophemi* — pranašauti, spėti) virto graikiškame Senojo Testamento vertime. Daugybė Naujojo Testamento evangelistų užuominų, kad „išsipildė pranašo žodžiai“, liudija, jog juos smarkiai veikia graikiškoji pasaulėžiūra.

Jeruzalę įkūrė žydai

Jeruzalė buvo kanaaniečių genties jebusitų sostinė. Karalius Dovydas (valdė apie 1004–965 m. pr. Kr.) užkariavo ją ir pavertė savo sostine. Iki tol hebrajai buvo klajokliai ir sostinės neturėjo. Manoma, kad Jeruzalė yra vienas seniausių pasaulio miestų. Dovydo laikais jos amžius jau siekė apie 2000 metų. Miesto pavadinimas yra kilęs iš senojo kanaaniečių dievo Šalemo vardo.

Babelio bokšto statyba buvo tik legenda

Žydų tremties į Babiloniją laikotarpiu (586–538 m. pr. Kr.) tame krašte iš tiesų iškilo svaiginamo aukščio statinys. Tai buvo vadinamasis zikuratas — pakopomis kylantis beveik 100 m aukščio bokštas, pastatytas Babilonijos miestų dievo Marduko garbei. Galimas dalykas, žydai buvo verčiami jo statyboje dirbti. Be to, patekę į daugiakultūrę prekybos sostinę Babiloną žydai iš tiesų girdėjo gluminamą įvairiausių kalbų mišinį.

Cherubinai buvo angelai

Skaitydami Senąjį Testamentą cherubinus (kerubus) turėtume įsivaizduoti kaip sparnuotus jaučius su žmonių galvomis, saugančius Babilonijos ir Asirijos miestų rūmus. Akivaizdu, kad žydai šias figūras perėmė iš asirų ir babiloniečių. Aštuoniasdešimtojoje psalmėje sakoma: „Tu, kuris sėdi soste ant kerubų“ (Ps 80, 2). Antrojoje Samuelio knygoje (22,11) yra eilutė: „Sėdosi ant kerubo ir skrido vėjo sparnų nešamas“. Angelai sparnų neturi. Senajame Testamente pasirodo daugybė angelų, tačiau žmonės jų neatpažįsta. Sparnuoti angelai pradėti vaizduoti tik IV a. po Kr.

Naujasis Testamentas buvo parašytas hebrajų kalba

Naujausios Biblijos dalies originalas buvo parašytas graikų kalba, kuri anuomet buvo

labiausiai paplitusi Viduržemio jūros regione. Nei Jėzus, nei jo apaštalai hebrajiškai nemokėjo. Jie bendravo aramėjiškai. Vis dėlto Biblijos paplitimą Romos imperijoje nulėmė II a. atsiradęs vertimas į lotynų kalbą.

Izaijas išpranašavo gimimą iš nekaltos mergelės

■ Pranašo Izaijo knygos septintojo skyriaus keturiolikta eilutė skamba taip: „Todėl pats Viešpats duos jums ženklą: /Štai ta mergelė laukiasi, — /ji pagimdys sūnų/ ir pavadins jį Emanuelio vardu." Hebrajiškam tekste žodis *alma* reiškia jauną moterį. Tik Liuteris ją „pavertė" nekalta mergele. Tačiau hebrajų kalba ji būtų buvusi įvardyta kaip *betula*.

Egzistuoja tik keturios evangelijos

■ Morkaus, Luko, Mato ir Jono evangelijos vadinamos kanoninėmis, nes jos įtrauktos į pripažintą Biblijos raštų kanoną. Egzistuoja ir apokrifinės (slaptosios) evangelijos, kurios į kanoną nebuvo įtrauktos, nes dėl tam tikrų priežasčių atrodė daugiau ar mažiau neįtikimos. Šiai grupei priklauso Jokūbo protoevangelija, Tomo evangelija, Mato pseudoevangelija ir dar daugybė kitų raštų. Iš apokrifinių evangelijų kilo daugybė liaudies tikėjimo elementų, pavyzdžiui, pasakojimai apie asilą ir jautį, Marijos ir Jėzaus vaikystės istorijos, amžinos Marijos nekaltybės ir seno vyriškio Juozapo įvaizdžiai.

Apie Kalėdas ir žvaigždes

Krikščionių religijos pradininkas buvo Jėzus Kristus

■ Jo vardas buvo Ješua arba Jošua. Šie žodžiai reiškia *jis išgelbės*. Jėzus — tai graikiška vardo versija. Kristaus vardą jam po mirties suteikė pasekėjai. Graikų kalba *Christos* reiškia *pateptasis*.

Tai hebrajų kalboje vartojamos sąvokos *masiah* (mesijas) atitikmuo.

Jėzus gimė, kai Erodas buvo Izraelio karalius, o Kvirinas — Romos vietininkas Sirijoje

■ Atrodo, kad evangelistas Lukas pateikia gana tikslius duomenis. Deja, mažiausiai vieną kartą jis tikrai suklydo. Erodas mirė 4 m. pr. Kr., o Kvirinas (Quirinius) vyriausiojo mokesčių rinkėjo tarnybą pradėjo eiti tik 6 m. po Kr.

Jėzus gimė nuliniais metais

■ Nuliniais metais negimė niekas. Tokių metų niekada nebuvo, nes romėnų skaičiavimo sistemoje nulis neegzistavo. VI a. vienuolis Dionisijas Mažasis (Dionysius Exiguus, apie 470–540) apskaičiavo, kad Jėzus gimė 753 m. pagal Romos kalendorių (metai buvo skaičiuojami nuo miesto įkūrimo). Šiuos metus jis pavadino pirmaisiais Viešpaties metais *(Anno Domini)*. Naujaisiais amžiais pradėjus atgalinį eros iki Kristaus laiko skaičiavimą, pirmieji Viešpaties metai tapo pirmaisiais metais po Kristaus (po Kr.). Pagal šią laiko skaičiavimo sistemą po pirmųjų metų prieš Kristų iškart eina pirmieji po Kristaus. Nulinių metų nėra. Dėl to trečiasis tūkstantmetis prasidėjo 2001–01–01, o XX amžius — 1901–01–01.

Jėzus gimė 7 m. pr. Kr.

■ Daugelis mano, kad tikslesnę Jėzaus gimimo datą galima sužinoti pagal žvaigždžių padėtį. Dar Johanas Kepleris (Johannes Keppler, 1571–1630) manė, kad Betliejaus žvaigžde buvo palaikyti 7 m. pr. Kr. „susijungę“ Jupiteris ir Saturnas. Tais metais abi planetos buvo taip arti, kad spindėjo tarsi viena labai ryški žvaigždė. Antikos astrologijoje Jupiteris simbolizavo aukščiausią valdovą, o Saturnas — Judėjos karalystę. Metai, kai „susiliejo“ planetos, puikiai tiko Dievo sūnui gimti. Vis dėlto remiantis logika galima daryti išvadą, kad įvykiai klostėsi kiek kitaip. Grei-

čiausiai žinodami apie neįprastą dangaus reiškinį žmonės įtikėjo, kad Jėzus turėjo gimti būtent po ta žvaigžde.

Jėzus gimė Betliejuje

Deja, tai irgi netiesa. Šių laikų Bažnyčios istorikai mano, kad Jėzus į pasaulį atėjo savo tėvų namuose. Jų nuomone, visi pasakojimai apie Betliejų atsirado kur kas vėliau, nes pagal žydų pranašystes būtent šiame mieste turėjo gimti mesijas. Net jeigu gyventojų surašymas tikrai vyko, o Juozapas turėjo nuosavybės Betliejuje, jis tikrai be priežasties nebūtų ėmęs į kelionę nėščios sužadėtinės.

Egzistuoja tik vienas pasakojimas apie Kristaus gimimą

Biblijoje yra du. Viena versija pasakojama Evangelijoje pagal Luką. Tai garsioji „Kalėdų istorija“, kaip Juozapas su Marija traukia į Betliejų ir kaip pakeliui neradus prieglobsčio jų kūdikis į pasaulį ateina tvartelyje. Evangelijoje pagal Matą pasakojama, kad Juozapas su Marija ir mažu sūneliu gyveno Betliejuje. Privilioti ryškios žvaigždės į jų namus pagarbinti naujagimio atėjo Rytų išminčiai. Apie tai sužinojo karalius Erodas, ir šeima buvo priversta bėgti į Egiptą. Evangelistai Morkus ir Jonas apie Kristaus gimimą neužsimena.

Erodas buvo žydas

Erodas Didysis (73–4 m. pr. Kr.) buvo idumėjo ir nabatėjos sūnus. Idumėjai (kartais vadinami edomitais) gyveno Judėjos pietuose. Nabatėjai buvo arabų gentis. Jų sostinė buvo Jordanijos miestas Petra. Manoma, kad Erodo šeima buvo prievarta priėmusi judaizmą, todėl izraelitai jų nelaikė tikrais žydais. Erodas buvo karalius iš Romos malonės. Savo valdžiai įtvirtinti jis imdavosi žiaurių priemonių, tačiau manoma, kad legendinių kūdikių žudynių nebuvo. Erodas garsėjo išmintingu valdymu ir statybomis.

Apie alegorijas ir nukryžiavimą

Jėzus išgelbėjo neištikimybe kaltinamą moterį nuo užmėtymo akmenimis

Pasakojimas apie pasmerktą moterį, kurią užtardamas Kristus pasakė „kas iš jūsų be nuodėmės, tegu pirmas sviedžia į ją akmenį" yra neabejotinai gražus ir pamokantis, tačiau vėlyvesniuose Evangelijos pagal Joną nuorašuose jo nėra. Taigi pasakojimas į Evangeliją buvo įtrauktas vėliau. Jis negali būti istoriškai tikras dar ir todėl, kad Kristaus laikais Izraelį valdė romėnai ir galiojo Romos jurisdikcija. Fariziejai ir Rašto mokytojai neturėjo teisės pasmerkti moterį užmėtyti akmenimis.

Pinigų keitimas šventyklose buvo šventvagystė

Pinigų keitimas ir kitos finansinės operacijos šventyklose buvo visiškai normalus reiškinys. Ne tik žydų, bet ir visose Artimųjų Rytų kultūrose šventyklos kartu buvo ir ekonomikos centrai. Kažkada valstybėms vadovavo ne valdovai. Visos galios buvo dvasininkų rankose, nes jie teigė valdą dievo vardu. Kristus iš šventyklos išvaikė prekybininkus. Anuomet tai buvo neprecedentis įvykis. Daugelis Bažnyčios istorikų mano, kad šis Jėzaus poelgis vėliau lėmė mirties bausmės paskyrimą.

Jėzus turėjo į Golgotą nešti kryžių

Romėnų valstybėje buvo priimta nuplakti mirčiai ant kryžiaus pasmerktą asmenį ir priversti jį pėsčiomis eiti iki pat bausmės vykdymo vietos. Vis dėlto nuteistieji nešdavo ne visą kryžių, o tik skersinį, nes prie jo būdavo iš anksto pritvirtinami, dažniausiai pririšami. Pasmerktuosius prikaldavo gana retai.

Fariziejai buvo veidmainiai

Evangelijose fariziejai vaizduo-

jami kaip religiniai veidmainiai ir aršiausi Kristaus priešai. Vis dėlto religijos specialistai mano, kad tai galėjo būti netiesa. Fariziejai labai griežtai laikėsi įstatymų, tačiau tais laikais tikrai negaliojo draudimas šabo dieną gelbėti gyvybę. Be to, fariziejai nereikalavo išskirti jų religinių pažiūrų. Kristaus mokymas netgi buvo gana artimas fariziejų, ypač tuo pat laikotarpiu gyvenusio rabino Hilelio, įsitikinimams. Biblijos tyrinėtojai mano, kad evangelistai stengėsi pagražinti galingųjų romėnų vaidmenį, todėl žydus pavaizdavo blogesnius, negu jie iš tiesų buvo.

Nukryžiuotas Jėzus sušuko: „Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?!"

■ Graikiškai rašę evangelistai šiuos žodžius netgi pacitavo aramėjų kalba *Eloi Eloi lema sabakhtami*. Tai reiškia „Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?!" Evangelistai Matas ir Morkus nemokėjo aramėjų kalbos. Patikrinus atsirado kita vertimo versija: „Mano Dieve, mano Dieve, šiam likimui aš buvau paskirtas."

Pilotas nenorėjo pasmerkti Kristaus

■ Poncijus Pilotas nuo 26 iki 36 m. po Kr. buvo Romos vietininkas Judėjoje. Tų laikų autoriai Filonas Aleksandrietis (Philon Alexandrinos, apie 20 m. pr. Kr.–50 m. po Kr.) ir Juozapas Flavijus (Flavius Josephus, apie 37–100 m. po Kr.) buvo griežto ir žiauraus Piloto valdymo liudininkai. Filonas Aleksandrietis pasakojo apie daugybę mirties bausmių, korupciją ir didžiulį priešiškumą žydams. Poncijus Pilotas nurodė žydų šventyklos lobį panaudoti statyboms finansuoti, o protestuojančią minią sumušti. Sunku patikėti, kad tas pats žmogus galėjo pasiduoti žydų įtakai ir dar kelerius metus eiti vietininko pareigas. 36 m. jis buvo atleistas iš pareigų dėl kyšininkavimo ir masinių samariečių žudynių.

Apie misijas ir inkviziciją

Pirmoji krikščionių tauta gyveno prie Viduržemio jūros

Netrukus po Kristaus mirties apaštalas Paulius Viduržemio jūros regione pradėjo intensyvią misionierišką veiklą, tačiau jam pavyko įkurti vos kelias bendruomenes. Pirmoji šalis, 301 m. oficialiai pripažinusi krikščionybę ir naująjį tikėjimą paskelbusi valstybine religija, buvo Armėnija. Manoma, kad ten krikščionybę paskleidė apaštalai Tadas ir Bartolomėjus.

Apaštalo Pauliaus laiškus parašė apaštalas Paulius

Naujajame Testamente yra 14 apaštalo Pauliaus (apie 5–65 m. po Kr.) laiškų. Biblijos tyrinėtojai nesutaria, kuriuos laiškus parašė pats apaštalas, o kuriuos — kiti asmenys. Manoma, kad Paulius nėra *Laiško žydams*, abiejų *Laiškų Timotiejui*, *Laiško Titui*, *Laiškų efeziečiams* bei *kolosiečiams* ir *Pirmojo laiško salonikiečiams* autorius. Todėl ne jam priklauso ir frazės „jūs, moterys, būkite klusnios savo vyrams“ autorystė. Nors tikruosiuose Pauliaus laiškuose taip pat nekalbama apie visišką vyrų ir moterų lygiateisiškumą, tačiau apaštalas kaskart siųsdavo nuoširdžiausius linkėjimus krikščionių bendruomenės narėms, apaštalėms bei kitoms moterims, kurioms jis jautėsi už daug ką dėkingas.

Bernardas Gui buvo ypač žiaurus inkvizitorius

Taip pasakoja Umbertas Ekas (Umberto Eco, g. 1932 m.). Tamsuolis romano *Rožės vardas* veikėjas gyveno iš tikrųjų. Bernardas Gui (apie 1260–1331) išnagrinėjo 930 erezijos bylų. Jo sprendimu 42 žmonės buvo sudeginti, apie 300 įkalinti iki gyvos galvos, apie 130 išteisinta, o kitiems paskirtos lengvesnės

bausmės: namo nugriovimas, atgaila, piligriminės kelionės ir pan. Bernardas Gui buvo laikomas užkietėjusiu inkvizitoriumi, tačiau jis visada stengėsi sąžiningai ištirti, ar kaltinamasis tikrai buvo eretikas.

Ispanijos inkvizicija pasmerkė sudeginti daugybę žmonių

■ Naujausiais tyrimais įrodyta, kad Ispanijos inkvizicija sudegino ne dešimtis ar šimtus tūkstančių žmonių, o ne daugiau kaip 2000. Tai yra maždaug du procentai visų erezija apkaltintų asmenų. Dauguma aukų buvo prievarta pakrikštyti žydai, įtariami slapta praktikavę senąjį tikėjimą.

Pirmieji krikščionys rinkdavosi į slaptas pamaldas Romos katakombose

■ Nors krikščionybė buvo draudžiama, o pamaldos katakombose nelegalios, besimeldžiantiems slaptumo nereikėjo. Pagal Romos įstatymus laidojimo vietos buvo laikomos neliečiamomis. Katakombos buvo ne slaptos, o visiškai legalios kapinės. Manoma, kad dėl vietos trūkumo didelės mišios jose nevykdavo. Greičiausiai krikščionys tik ateidavo pasimelsti už mirusiųjų sielas.

Ilnkvizicija niekada neišteisindavo

■ Inkvizicija buvo bažnytinė teisinė organizacija, kurią popiežius Grigalius IX (valdė 1227–1241 m.) įsteigė kovai su erezija. Svarbiausia inkvizicijos užduotis buvo ne naikinti, o į tikėjimą atversti eretikus. Eretikais paskelbdavo tik tuos, kurie po trijų pamokymų nesutikdavo atsižadėti savo pažiūrų. Tačiau net ir tada ant žagarų krūvos keliaudavo ne kiekvienas. Kai kurie inkvizitoriai per visą gyvenimą nepaskelbė nė vieno mirties nuosprendžio. Buvo ir tokių, kurie reikalavo be pasigailėjimo naikinti visus eretikus. Pastarieji manė, kad geriau pasmerkti 1000 nekaltų, negu „pražiopsoti“

vieną kaltą. Vienas žiauriausių inkvizitorių buvo Konradas Marburgietis (Konrad fon Marburg, apie 1180–1233), šv. Elžbietos nuodėmklausys.

Šv. Petras buvojo Romoje

Vienintelis apaštalo apsilankymo Romoje įrodymas yra eilutė iš pirmojo Petro laiško: „Jus sveikina kartu išrinktoji Babilone ir mano sūnus Morkus." Deja, jos autorius yra ne apaštalas Petras. Manoma, kad Babilonas buvo Romos slapyvardis. Apie Petrui ir Pauliui 65 m. po Kr. Romoje įvykdytą mirties bausmę pirmasis pasakoja Irenėjas (apie 135–202 m.). Iki II a. Romos vyskupu buvo laikomas šv. Linas (miręs 79 m.). Tik III a. pradėta tvirtinti, kad pirmasis Romos krikščionių bendrijos vyskupas buvo Petras.

Apie popiežius ir atskalūnus

Bažnyčiai vadovavo popiežius Jonas XX

Popiežius Jonas XX niekada neegzistavo, skaičius XX buvo paprasčiausiai pamirštas. 1024–1032 m. valdė Jonas XIX (Romano dei Conti di Tuscolo). Po 250 metų Petras Džiulianis (Petrus Juliani, valdė 1276–1277) vėl pasirinko Jono vardą. Jis pasivadino Jonu XXI. Nebuvo ir Jono XVI. Šiuo vadu pasivadinęs Jonas Filagatas (Johannes Philagathos, valdė 997–998 m.) nesulaukė oficialaus pripažinimo. Neverta ieškoti popiežių Martyno II ir Martyno III. Du Marino vardą pasirinkę Katalikų bažnyčios vadovai ilgą laiką klaidingai buvo vadinami Martynais.

Popiežius yra neklystantis

Popiežiai dažnai akcentuodavo savo ir Bažnyčios neklaidingumą. Vis dėlto 1870 m. dogmoje

teigiama, kad neginčijamos yra tik *ex cathedra* („iš vyskupo sosto“) paskelbtos tikėjimo tiesos. Nuo 1870 m. du *ex cathedra* paskelbti pranešimai sukėlė daugiausia diskusijų. Tai Nekalto prasidėjimo ir Marijos Dangun ėmimo su kūnu dogmos. Beje, vieną popiežių Bažnyčia buvo paskelbusi eretiku. Honorijus I (valdė 625–638) buvo pagarbos vertas vyras, tačiau jis tikėjo Kristų turint dvi prigimtis: žmogiškąją ir dieviškąją. Dėl tokių įsitikinimų Honorijus I 680 m. buvo paskelbtas eretiku.

Nekalto prasidėjimo dogma tvirtina, kad Jėzus gimė iš nekaltos mergelės

■ Pijaus IX (Giovanni Maria Maista-Ferretti, valdė 1792–1878) paskelbtoje dogmoje teigiama, kad Marija pastojo „nesutepta“, taigi „be gimtosios nuodėmės“. Tai reiškia, kad Marija niekada savo gyvenime nenusikalto. Dėl to „nekalto prasidėjimo“ šventė švenčiama ne iki Kalėdų likus devyniems mėnesiams, o gruodžio 8 d., kai iki tariamo Marijos gimtadienio lieka trys ketvirčiai metų.

Nėra katalikių kunigių

■ Pogrindyje veikusi Čekijos katalikų bažnyčia apie 1970 m. į kuniges įšventino moteris, nes vyrai negalėjo slapta užsiimti sielovada moterų kalėjimuose. Iki šiol nežinomas tikslus įšventinimus gavusių moterų skaičius. Oficialiai paskelbta tik vienos kunigės asmenvardis — Liudmila Javarova. Katalikų kunigus gali įšventinti vyskupas. Vis dėlto Vatikanas uždraudė moterims dirbti dvasininkėmis.

Liuteris norėjo prieš pasaulio pabaigą pasodinti obelį

■ Teigiama, kad Martinas Liuteris (Martin Luther, 1483–1546) pasakė: „Net žinodamas, kad rytoj pasaulis suduš į šipulius, vis tiek sodinčiau obelį.“ Deja, nepavyko nustatyti, kada ir kur jis ištarė šį sakinį. Be to, šie žodžiai

priskiriami ir kitiems — Eduardui Mėrikei (Eduard Mörike, 1804–1875) bei Frydrichui Riukertui (Friedrich Rückert, 1788–1866). Taip pat sunku patikėti, kad Liuteris pasakė ir kitą jam priskiriamą frazę: „Kiekvienas vyras gyvenime turi atlikti tris dalykus: užauginti sūnų, pasodinti medį ir pastatyti namą."

Popiežiai negali turėti vaikų

Žinoma, gali. Kiekvienas vaikų turintis našlys gali daryti dvasininko karjerą. Savaime suprantama, šiais laikais jo galimybės pasiekti popiežiaus sostą būtų labai menkos, tačiau istorijoje yra buvę atvejų, kai popiežiais tapo našliai. Feliksas III (valdė 483–492), Klemensas IV (Guy Foulques, valdė 1265–1268) ir Pijus IV (Giovanni Angelo Medici, valdė 1559–1565) turėjo net po kelis vaikus. Feliksas V (Amadėjus VIII iš Savojos, valdė 1440–1449) buvo antipopiežius, tačiau giliai tikintis žmogus. Į ordiną jis įstojo po žmonos ir vyresniojo sūnaus mirties. Per savo antrąjį sūnų jis tapo Italijos karalių dinastijos protėviu.

Ateistai nesidomi Dievu

Ateistai neigia Dievo ir antgamtinių jėgų egzistavimą. Vis dėlto norint tvirtai tuo tikėti pirmiausia reikia labai daug domėtis antgamtiniu pasauliu. Rašytojas Heinrichas Belis (Heinrich Böll, 1917–1985) kartą piktinosi, kad ateistai per daug kalba apie Dievą. Žmonės, kurie nesidomi Dievo egzistavimu, vadinami agnostikais.

Apie žydus ir musulmonus

Zaratustra buvo pirmosios pasaulyje monoteistinės religijos pradininkas

Niekas nežino, kada pirmą kartą žmonės pradėjo garbinti vienintelį dievą. XIV a. pr. Kr. Egipto faraonas Echnatonas (val-

dė apie 1350–1334 m. pr. Kr.) šalyje buvo įvedęs naują religiją. Jis nurodė iš visų dievų melstis tik vienam Atonui. Vis dėlto niekas nežino, ar pats Echnatonas tikėjo Atoną esant vienintelį. VII a. pr. Kr. Zaratustra paskelbė, kad dievas Ahūra Mazda yra vienintelis pasaulio kūrėjas. Beveik tuo pačiu laiku žydai paskelbė, kad vienintelis tikras dievas yra Jahvė. Labai daug mažų pirmykščių tautelių taip pat tikėjo vieninteliu aukščiausiu dievu ir daugybe jam pavaldžių dvasių.

Žydų Tora yra tas pats, kas Senasis Testamentas

Torai priklauso tik pirmos penkios Senojo Testamento knygos: *Pradžios knyga* (Genesis), *Išėjimo knyga* (Exodus), *Kunigų knyga* (Leviticus), *Skaičių knyga* (Numeri) ir *Pakartoto Įstatymo knyga* (Deuteronomium). Jos dar vadinamos Mozės Penkiaknyge. Visa žydų Biblija vadinama *Tanachu.* Ją sudaro Tora, Pranašų knygos *(Neviim)* ir kiti raštai *(Ketuvim).* Pranašų knygos — tai *Jozuės knyga, Samuelio knygos, Teisėjų knyga, Karalių knygos, Izaijo knyga, Jeremijo knyga, Ezekielio knyga* ir *Dvylikos pranašų knyga. Ketuvim* priskiriamas *Psalmynas, Patarlių knyga, Jobo knyga, Giesmių giesmė, Rutos knyga, Raudų knyga, Koheleto knyga, Esteros knyga, Danielio knyga, Ezro knyga, Nehemijo knyga* ir *Kronikų knygos.*

Dovydo žvaigždė yra senas judėjų simbolis

Antikos laikais šešiakampė Dovydo žvaigždė buvo populiarus puošybos motyvas. Viduramžiais žydai, krikščionys ir musulmonai šešiakampę žvaigždę (heksagramą), kaip ir pentagramą, pradėjo naudoti kaip nuo blogio saugantį talismaną. XIV a. Dovydo žvaigždė labai išpopuliarėjo Prahos žydų bendruomenėje. Netrukus mistikai atrado tariamą ryšį tarp heksagramos ir karaliaus Dovydo skydo. Vis dėlto žydų simboliu šešiakampė žvaigždė tapo tik XVIII a., kai judėjai ieškojo jų

religiją reprezentuojančio ženklo, panašaus kaip krikščionių kryžius.

Ahasveras yra žydiškas vardas

■ Legenda apie amžinąjį žydą Ahasverą yra puikus pavyzdys, kaip iš išankstinių nuostatų ir kažkur girdėtų istorijų randasi keisti pasakojimai. Biblijoje Ahasveras yra persų karalius, Esteros sutuoktinis. Kažkodėl šiuo vardu buvo pavadintas VII a. literatūros veikėjas. Anuomet atsirado legenda apie vyrą, kuris per Kajafo apklausą mušė Jėzų ir buvo nubaustas klajoti iki Paskutinio teismo dienos. Augant priešiškumui žydams, ši istorija buvo pritaikyta visai tautai, kuri prisidėjo prie Kristaus nužudymo, todėl tauta buvo pasmerkta amžinai neturėti tėvynės.

Musulmonai meldžiasi Mohametui

■ Nors musulmonai garbina pranašą Mohametą (apie 570–632), tačiau jam nesimeldžia. Jo niekas nelaiko Dievu ar Dievo sūnumi. Tai buvo paprastas žmogus. Dėl to islamą išpažįstantys žmonės piktinasi, jeigu juos vadina mohametonais, t. y. Mohameto pasekėjais. Žodis *musulmonas* reiškia *tas, kuris seka islamu* (nusilenkia Dievo valiai).

Musulmonams Koranas yra tas pat, kas krikščionims Biblija

■ Dauguma musulmonų Koraną laiko žodiniu Dievo apreiškimu, todėl jį paliečia tik atlikę specialius apsivalymo ritualus. Be to, islamas draudžia Koraną versti į kitas kalbas, nes verčiant neįmanoma išvengti originalaus teksto iškraipymų. Ankstyvaisiais viduramžiais kai kurie arabų ir persų filosofai, pavyzdžiui, Avicena (Ibn Sina, 980–1037), laikėsi nuomonės, kad net šventuosius tekstus reikia interpretuoti protingai, tačiau jų įsitikinimai musulmonų sielose atgarsio nesurado.

Uolos katedra yra mečetė

Jeruzalėje ant Šventyklos kalno stovinti Uolos katedra musulmonams po Mekos ir Medinos yra trečia pagal reikšmingumą šventa vieta. Milžinišku aukso kupolu papuošta šventovė stovi ant uolos, nuo kurios pagal islamo tikėjimą pranašas Mohametas keliavo į Dangų. Vis dėlto ši šventovė yra ne mečetė. Dėl to sultonas Al Validas (valdė 705–715) nurodė ant netoliese esančių Marijos bažnyčios liekanų, dunksančių nuo imperatoriaus Justiniano laikų, pastatyti Al Aksos mečetę.

Apie budistus ir induistus

Buda yra dievas

Buda (nušvitęs) yra Nepalo princo Sidhartos Gautamos (apie 560–483 m. pr. Kr.) vardas. Jis mokė, kad kiekvienas žmogus gali be dvasininkų pagalbos įveikti visus troškimus ir taip išsivaduoti iš mirčių ir atgimimų rato. Budizmas nepripažįsta dievų. Teoriškai kiekvienas žmogus gali patirti visišką nušvitimą ir tapti buda.

Rama ir Krišna yra indų dievai

Rama ir Krišna laikomi žmogiškosiomis dievo Višnaus inkarnacijomis, vadinamomis avatarais. Rama yra vyro ir valdovo idealas. II a. po Kr. epe *Ramajana* jis dar vaizduojamas kaip mirtingasis. Vėliau Rama tapo dievo Višnaus apraiška. Šiurkštokas pokštininkas Krišna, turintis antgamtinių galių, anksčiau buvo indų piemenų dievas.

Našlių deginimas turėjo religinį pagrindą

Našlių deginimas kartu su vyro kūnu vadinamas *sati* pagal dievo Šivos žmonos vardą. Ji susidegino iš gėdos, kad jos laukinis sutuoktinis sutrukdė aukščiausiems dievams skirtą aukojimą. Žiauraus papročio šaknys glūdi

epe *Ramajana*. Čia pasakojama, kad Ramos žmona Sita susidegina dėl savo vyro (ne kartu su juo!). Našlių deginimo paprotys atsirado tik VIII a., kai induistai panoro atsiriboti nuo musulmonų. Moterys neprivalėjo eiti į ugnį, tačiau tai darydavo dėl socialinio spaudimo.

Joga yra indų mankšta

■ Joga (sanskrito kalba *pastangos*) yra fizinių ir dvasinių pratimų sistema, padedanti pasiekti nušvitimą ir išsivadavimą. Tai viena iš šešių klasikinės indų filosofijos krypčių. Joga pagrįsta teiginiu, kad visas matomas pasaulis tėra iliuzija, o tiesą galima pažinti tik išsivadavus iš materialinių dalykų. Joga išsivystė maždaug 500 m. pr. Kr.

Kinų mitologijoje yra drakonai ir kitokios pasakų būtybės, tačiau nėra dievų

■ Kinai turi daugybę įvairiausių dievų, tačiau jie reikšminti tik liaudies tikėjime. Kinijoje nuo VI a. pr. Kr. religiją pakeitė mokytojo Konfucijaus (551–479 m. pr. Kr.) filosofija. Chanų dinastijos valdymo laikotarpiu konfucianizmas tapo valstybės doktrina ir išliko iki pat imperatorių eros pabaigos. Dauguma filosofų liaudies tikėjimą ir dievus ignoravo. Kinijos Liaudies Respublikoje tikėjimo dalykai laikomi prietarais.

Vyriausias Šiaurės Amerikos indėnų dievas yra Manitu

■ Manitu buvo tik Kanados indėnų genties algonkinų vyriausiasis dievas. Jis buvo ne dieviška asmenybė, o visur esanti abstrakti dvasinė jėga. Dakotai turėjo panašų dvasinį objektą Vakan Tanką (Didžioji Paslaptis). Irokėzų tikėjime šią vietą užėmė Orenda.

Ajerso uola yra aukščiausia Australijos aborigenų šventenybė

■ Australijos aborigenai garbina šventąsias vietas, kuriose sap-

nų laikotarpiu gyvenę protėviai didvyriai valgė, miegojo, kovojo ir užsiėmė kita veikla. Ajerso uoloje, kuri dabar oficialiai vadinama Uluru, yra net kelios tokios vietos. Ši Uola negali būti aukščiausia šventenybė dar ir todėl, kad kiekviename regione gyvenantys klanai turėjo savo šventąsias vietas, apie kurias kiti paprastai nieko nežinodavo. Šiais laikais netoli Ajerso uolos gyvenantys aborigenai anangai būna labai nepatenkinti, jei kas nors kopia į jų šventovę. Tačiau turistų, kurie nepaisydami nepasitenkinimo vis tiek patraukia į Uluru, niekas nestabdo, jeigu jie laikosi atokiau nuo pačių švenčiausių vietų.

Nėra budistinių legendų

■ Jeigu religija neturi dievo, galima pamanyti, kad ji neturi ir legendų apie dievus. Vis dėlto budizmo mitologija yra tokia pat margaspalvė kaip ir kitų religijų. Yra daugybė legendų apie Budą Gautamą. Jose šis asmuo įgyja beveik dievišką statusą. Kai kuriose legendose netgi pasakojama apie Budos susitikimus su senaisiais indų dievais Indra ir Brahma. Kitos legendos byloja apie bodisatvų gyvenimą. Tai būtybės, galinčios pasiekti visišką nušvitimą ir išsilaisvinimą, tačiau nepadariusios to iš gailesčio kitiems žmonėms.

Apie Torą ir Teutatą

Visi Saulės dievai vyriškos giminės

■ Yra kelios išimtys. Germanų mitologijoje dievas Mėnulis buvo Manis (arba Mano), o Saulė — Sol (arba Suna). Neatsitiktinai dabartine vokiečių kalba Mėnulis yra vyriškos giminės *(der Mond)*, o Saulė — moteriškos *(die Sonne)*. Japonų ir hetitų mitologijoje taip pat egzistavo saulės deivės. Naujosios Gvinėjos gyventojai Mėnulį laikė vyru, nes naktimis vaikščiojo medžiotojai, o Saulę — moterim, nes dieną dažniausiai dirbdavo moterys.

Senovės germanai tikėjo Odinu, Toru, Valhala ir dievų žuvimu

■ Šiaurinėje dabartinės Vokietijos dalyje gyvenę germanai tikėjo Votanu ir Donaru. Iki šiol nežinoma, ar šie dievai buvo skandinavų Odino ir Toro prototipai, ar senovės germanai turėjo supratimą apie Valhalą, valkirijas, ragnaroką ir dievų žuvimą. Beveik viskas, ką žinome apie germanų mitologiją, paimta iš viduramžių skandinavų šaltinių.

Žuvę kariai keliavo į Valhalą

■ Į Valhalą keliavo tik kilmingi ir garbingai mirę kariai. Skandinavų mitologijoje vyriausiasis dievas Odinas į Valhalos rūmus surinkdavo visus kovoje vienas prieš vieną kritusius kilminguosius. Ne dvikovose, tačiau mūšiuose žuvusius kilminguosius pasiimdavo karo dievas Tiras (dar vadinamas Tiuru arba Tiu). Kovose kritę valstiečiai turėjo tenkintis Toro pilimi. Teigiama, kad būtent ten buvo triukšmingiausia ir linksmiausia pomirtinio pasaulio vieta. Žuvę kariai turėjo paskutiniame mūšyje ginti savąjį dievą nuo priešininkų.

Keltų dievai buvo panašūs į žmones

■ Iš pradžių ne. Dar III a. pr. Kr. keltai šaipėsi iš romėnų, kad šie savo dievus įsivaizduoja kaip žmones ir jų garbei stato skulptūras. Keltai dievus siejo su tam tikromis vietovėmis, kuriose jiems buvo meldžiamasi. Dėl to daugybė upių, pavyzdžiui, Marna (Matrona), Sena (Sekvana), Sona (Souvona) ir Severnas (Sabrina), pavadinti keltų dievybių vardais. Kiek vėliau keltų religijoje atsirado suasmenintų dievybių, pavyzdžiui, Lugas, Teutatas, Belenas ir Epona. Vis dėlto keltai neturėjo nei dievų šeimos, nei aukščiausiojo dievo.

Helovinas yra senovės keltų mirusiųjų šventė

■ Iš pradžių keltų šventė *Samhain* buvo švenčiama per kažkelintą rudens pilnatį, o vėliau

— lapkričio pirmosios naktį. Žinoma tik tiek, kad ji žymėjo vasaros pabaigą. Neaišku, ar tai buvo mirusiųjų šventė, nežinomi ir jos papročiai bei ritualai. Įsitikinimas, kad *Samhain* kažkaip susijusi su mirusiaisiais, paremta faktu, jog Krikščionių bažnyčia sąmoningai šią pagoniškos šventės dieną paskelbė Visų šventųjų diena. Heloviną XIX a. JAV pradėjo švęsti airiai imigrantai.

Yra žinoma daugybė keltų religinių ritualų

■ Nei keltai, nei germanai nepaliko rašytinių šaltinių, iš kurių būtų galima plačiau sužinoti apie jų religiją ir mitologiją, todėl tikslios informacijos nėra. Belieka remtis keliais abejotinais antikos laikų rašytojų Cezario (Caesar, 100–44 m. pr. Kr.) bei Tacito (Tacitus, apie 55–115 m. po Kr.) pasakojimais bei viduramžiais Airijoje, Velse ir Skandinavijoje užrašytomis sakmėmis. Kartais susidaro įspūdis, kad apie keltus žinoma daugiau negu apie germanus. Iš tiesų šiuolaikiniai druidai ir fantastikos autoriai patys išgalvojo tariamus keltų ritualus bei religines pažiūras ir stropiai nusirašė vieni nuo kitų. Dėl to jų pateikta informacija atrodo labai tikroviška.

Helovino šaknys yra krikščioniškos

■ Tai irgi netiesa. Šventės pavadinimas kilęs iš senojo angliško Visų šventųjų dienos pavadinimo *All Hallows Eve*. Viduramžiais tikėta, kad Visų šventųjų dieną mirusieji grįžta iš skaistyklos ugnies ir prašo gyvųjų melstis už jų sielų išganymą. Vis dėlto tokio įsitikinimo šaknys neabejotinai glūdėjo pagonybėje. Nežinoma, ar nuo viduramžių iki XIX a. Helovino šventė išvis atliko kokį nors vaidmenį.

Apie Dzeusą ir Apoloną

Graikų dievai gyveno Olimpe

Tik dvylika graikų dievų turėjo privilegiją gyventi ant Olimpo kalno. Tai Dzeusas, jo žmona Hera, broliai Hadas ir Poseidonas, sesuo Hestija, Dzeuso ir Heros sūnūs Arėjas ir Hefaistas bei Dzeuso vaikai Atėnė, Artemidė, Apolonas, Hermis ir Afroditė. Manoma, kad šeiminiai dievų ryšiai vėliausiai galėjo būti sukurti Homero ir Hesiodo (753–680 m. pr. Kr.) veikaluose. Iš pradžių Dzeusas buvo indoeuropiečių dievas, Heros ir Atėnės tėvynė buvo Kreta, o Apolonas, Afroditė ir Hefaistas „atkeliavo" iš Azijos.

Dzeusas buvo galingiausia graikų dievybė

Dzeusas, kaip ir visi kiti dievai, kartais tapdavo stiprias aistras valdžiusių deivių auka. Alekto buvo nenumaldomos neapykantos deivė, Tisifonė — kraujo keršto, Megera — pavydo, Nemezidė — griežto teisingumo ir keršto, Hybris — arogancijos ir Atė — pavojingos aistros.

Iš visų graikų dievų Dzeusas buvo didžiausias mergišius

Suskaičiavus visas graikų mitologijoje minimas Dzeuso meilužes paaiškėja, kad jų buvo 31. Jo brolis jūrų dievas Poseidonas turėjo net 34 mylimąsias. Be to, ir menine, ir literatūrine prasme šio meilės nuotykiai buvo labai vaisingi: Poseidonas turėjo labai įdomių palikuonių. Tai Charibdės sūkurys, kiklopas Polifemas ir sparnuotasis arklys Pegasas.

Apolonas buvo graikų saulės dievas

Apolonas buvo poezijos, muzikos ir pranašysčių dievas. Saulės valdovas buvo jo sūnus Helijas. Jis auksiniais arklių traukiamais ratais važinėjo po dangų. Helijas dar buvo vadinamas Febu. Vėliau jo antrasis vardas susiliejo su tėvo Apolono vardu ir virto

Febu Apolonu. Baroko laikotarpiu Apolonas buvo laikomas saulės dievu. Prancūzijos monarchas Liudvikas XIV (1643–1715 m.), karalius Saulė, mėgo būti vaizduojamas kaip Apolonas.

Afroditė gimė iš jūros putų

Tai viena iš kelių Afroditės kilmės versijų. Ją sugalvojo poetas Hesiodas. Jis pasakojo, kad Kronas nupjovė ir įmetė į jūrą Afroditės tėvo Urano sėklides. Iš jų ištekėjusi sėkla susimaišė su jūros puta, ir gimė meilės deivė Afroditė. Kitoje kilmės istorijoje pasakojama, kad Afroditė buvo Dzeuso ir jūrų dievo Okeano dukters Dionės meilės vaisius. Vis dėlto dauguma menininkų pasirinko jūros putų versiją.

Graikų mitologijoje buvo dievai ir pusdieviai

Graikų mitologijoje buvo didvyriai. Homero kūriniuose jie vaizduojami kaip paprasti mirtingieji, kuriems patiriant nuotykius prireikia dievų pagalbos. Hesiodas didvyrius pavertė ypatingomis antgamtinėmis būtybėmis, gyvenusiomis anksčiau už žmonių giminę. V a. pr. Kr. prasidėjo religinis didvyrių kultas. Nors didvyrių ir dievų kultai turėjo būti skirtingi, iš tikrųjų didvyriai įgijo pusdievių statusą. Vėliau bandyta įvesti ir pusdievių sąvoką. Vis dėlto didvyriai niekada neturėjo dieviškų galių.

Graikų dievai elgėsi amoraliai

Mes įsitikinę, kad jiems rūpėjo tik intymus gyvenimas ir apgavystės. Deja, toks požiūris paremtas ne senovės graikų religinių įsitikinimų išmanymu, o vėlesnių laikų rašytojų sukurtomis istorijomis. Visus pasakojimus apie dievus ir gražias nimfas parašė romėnų poetas Ovidijus (43 m. pr. Kr.). Tai buvo pramoginė literatūra. Tendencija dievus vaizduoti panašius į žmones pastebima jau Homero kūriniuose. Vis dėlto perskaičius Aischilo (apie 525–456 m. pr. Kr.)

ir Sofoklio (496–406 m. pr. Kr.) kūrinius paaiškėja, kad anuomet dievai žmonėms buvo autoritetai, o ne mergišiai. Pastarasis įvaizdis vėliau tapo populiariu vaizduojamojo meno objektu.

Apie Oidipą ir vestales

Oidipas buvo nubaustas už tai, kad susituokė su savo motina

■ Oidipas (Edipas) buvo nubaustas už tėvų nuodėmes. Buvo išpranašauta, kad jis nužudys savo tėvą ir ves motiną. Toks likimas buvo nulemtas dievų. Tiek pats Oidipas, tiek ir jo tėvai darė viską, kad išvengtų tokių nelaimių, tačiau jiems nepavyko. Oidipas buvo išmintingas ir teisingas Tėbų karalius. Sužinojęs, kad nužudė savo tėvą ir vedė motiną, jis nubaudžia save: išsiduria akis ir iškeliauja elgetauti.

Titanai buvo didžiausi

■ Graikų mitologijoje titanai buvo senovinės į dievus panašios būtybės. Juos nugalėjo Dzeuso vadovaujami Olimpo dievai. Vienas iš svarbiausių pusiau laukinių ir necivilizuotų titanų bruožų buvo didžiulė jėga. Vis dėlto jie nebuvo nenugalimi. Po Dzeuso pergalės titanai prarado pirmykštę galią. Kai kurie jų, pavyzdžiui, Prometėjas, graikų mitologijoje atlieka tragiškus vaidmenis. Dėl to žmogaus palyginimas su titanu gali būti gana dviprasmiškas.

Romėnų ir graikų dievai buvo tokie patys

■ Mes linkę Dzeusą tapatinti su Jupiteriu, Herą — su Junona, o Atėnę — su Minerva. Vis dėlto tai romėnų religijos atžvilgiu neteisinga. Romėnų dievai ilgainiui darėsi vis panašesni į graikų, kol galų gale jiems buvo priskirti ir graikų mitai, tačiau Romos religija turėjo ne tik literatūrinį, bet ir politinį aspektą. Formalistiniame romėnų valstybės kulte Jupiterio figūra neturėjo nieko bendra su mergišiumi Dzeusu.

Kasdieniame romėnų gyvenime senosios dievybės *Larenas, Penatenas, Janas* ir *Bonadėja* atliko svarbesnį vaidmenį negu „importiniai“ graikų dievai.

Atlantas ant pečių laikė Žemės rutulį

■ Kartais Atlantas vaizduojamas laikantis Žemės rutulį, tačiau tai prieštarauja graikų mitologijai. Legendoje pasakojama, jog Atlantas buvo nubaustas už tai, kad kovojo prieš Dzeusą, ir priverstas ant pečių laikyti dangaus skliautą. Jis atsisakė suteikti prieglobstį Persėjui, todėl šis parodė nukirstą medūzos Gorgonės galvą, nuo kurios akimirksniu viskas suakmenėdavo, ir pavertė Atlantą Atlaso kalnais*.

----

* Titanas Atlantas dar vadinamas Atlasu. — Vert.

Marso laukas buvo Romoje

■ Kariuomenės susirinkimo vieta Marso laukas buvo už miesto sienos. Ši vieta buvo skirta karo dievui. Žmonės troško Marso malonės, tačiau nenorėjo, kad jo garbinimo vieta būtų mieste. Marso lauke kasmet buvo rengiamos karo dievo garbei skiriamos varžybos. Kai šventės ir eisenos nevykdavo, ši vieta virsdavo avių ganykla. Statybos Marso lauke prasidėjo tik I a. pr. Kr.

Ezoterika susijusi su transcendentiniu fenomenu

■ Ezoterika (graik. *esoteros* reiškia *vidus*) antikos laikais buvo vadinami tik išrinktųjų ir įšventintųjų ratui prieinami mokymai. Antikinės filosofijos akademijos buvo skirstomos į ezoterines ir ekzoterines. Į ekzoterines galėjo ateiti visi norintieji, o ezoterinės buvo skirtos tik įšventintiems mokiniams. Dar antikos laikais ezoteriką pradėta sieti su religiniais kultais, todėl ilgainiui ši sąvoka įgijo kitą reikšmę. Ja pradėti vadinti transcendentiniai potyriai, kurių negalima priskirti religijų kategorijai.

Vestalės negalėjo tuoktis

Vestalės, atlikusios žynių tarnybą, galėjo ištekėti. Tarnyba trukdavo 30 metų, todėl iš tiesų susituokė labai nedaug moterų. Vestalės buvo namų židinio sergėtojos, deivės Vestos tarnaitės. Romoje jos buvo vienintelės moterys žynės. Į šią tarnybą buvo priimamos tik kilmingose šeimose gimusios šešerių–dešimties metų mergaitės. Jos privalėjo nuolat kurstyti šventąją Vestos ugnį. Vestalės buvo didžiai gerbiamos. Jos dalyvaudavo valstybinės reikšmės ritualuose, tačiau realios valdžios neturėjo. Vestos žynių nebuvo galima žudyti, todėl skaistybės įžadus sulaužiusios merginos buvo laidojamos gyvos.

Apie logiką ir metafiziką

Ksantipė buvo vaidinga senė

Sokrato žmona Ksantipė (469–399 m. pr. Kr.) į istoriją pateko kaip vaidingos sutuoktinės prototipas. Teigiama, kad ji ne kartą viešai išbarė savo vyrą ir vieną sykį net apipylė pamazgomis. Antra vertus, ji turėjo išmaitinti tris sūnus, o jos sutuoktinis atsisakė iš savo mokinių, kurių dauguma buvo turtingiausių miesto piliečių vaikai, už filosofijos paskaitas imti pinigus. Sokratas vedė būdamas maždaug penkiasdešimties metų. Nei iki tol, nei vėliau jis apie santuoką nepasakė nė vieno gero žodžio.

Kinikai buvo ciniški

Šiuolaikinis ciniškas humoras neturi nieko bendra su antikinėje Graikijoje paplitusia filosofijos srove kinizmu. Pavadinimą kinikai (graik. *kynikos* reiškia *šuo*) savo bendraminčiams sugalvojo garsiausias šios krypties atstovas Diogenas (404–323 m. pr. Kr.). Jis gyveno labai kukliai, o prasimaitino iš elgetavimo. Kinikai niekino pasaulio tuštybes. Daugybė apie Diogeną pasakoja-

mų istorijų dvelkė ramybe, pasitenkinimu ir sausu humoru, tačiau juose tikrai nebuvo nė lašo cinizmo.

Diogenas gyveno statinėje

■ Pasakojama, kad Diogenas (404–323 m. pr. Kr.) gyveno kapinėse stovėjusioje statinėje ir maitinosi atliekomis. Greičiausiai taip blogai nebuvo. Gandai apie vargingą Diogeno egzistavimą paremti Romos politiko Senekos (4 m. pr. Kr.–63 m. po Kr.) citata. Jis pasakė, kad tiek mažai poreikių turintis žmogus galėtų gyventi net statinėje.

Hedonizmas yra malonumų filosofija

■ Hedonizmą — gyvenimą pagal malonumų principą — propagavo filosofas Epikūras (342–270 m. pr. Kr.). Vis dėlto jis pabrėžė, kad turi omenyje „ne ištvirkėlių geidulius ir vien tik mėgavimąsi". Priešingai — Epikūras teigė, kad nuosaikumas yra malonumų kupino gyvenimo pagrindas. Tie, kurie gyvena sveiką ir paprastą gyvenimą, sugeba mėgautis (pavyzdžiui, šventiniais patiekalais) kur kas labiau už tuos, kurie pripratę nuolat maudytis prabangoje.

Logika susijusi su sveiku protu

■ Mokslinė logika visai nepriklauso nuo teiginio turinio. Logika ieško dėsnių, kuriuos teisingai pritaikius visada pavyksta gauti teisingus teiginius. Taip gali atsitikti ir su fiktyviu kintamuoju. Pavyzdžiui: „visiems A tinka B, C yra A, todėl C tinka B".

Metafizika yra abejotina fizikos forma

■ Metafizika yra labai rimta filosofijos šaka. Ji nagrinėja protu nesuvokiamus dalykus, esančius už fizikos ribų. Pavyzdžiui, metafizika klausia, ar yra Dievas arba į jį panaši būtybė? Kas yra gėris? Ar žmogaus valia yra laisva, ar jo veiksmai determinuoti? Seniau metafizika buvo pati svarbiausia filosofijos šaka. Šiais laikais ji laikoma abejotinos vertės mok-

slu, nes negali duoti universalių atsakymų. Vis dėlto žmonės ir toliau stengiasi rasti bent jau asmeniškus atsakymus į metafizinius klausimus.

Estetika yra mokslas apie grožį

Žodis *estetika* reiškia mokymą apie suvokimą, pavyzdžiui, jausmingą apžiūrėjimą. Estetiška yra viskas, kas stebint sukrečia mūsų jausmus: grožis ir bjaurumas, malonumas ir pasidygėjimas. Mokslas, nagrinėjantis tik gražius dalykus, vadinamas *kalistika.*

Apie Kantą ir Hėgelį

Cogito, ergo sum („Mąstau, vadinasi esu") pasakė Dekartas

Visa citata skamba taip: „Aš abejoju, taigi aš esu", arba — kas yra tas pats — „Aš mąstau, vadinasi esu." Renė Dekartas manė (René Descartes, 1596–1650) manė, kad viskas gali būti pojūčių apgaulė, ir netgi jo egzistavimas gali būti tik sapnas. Dekartas padarė išvadą, kad neabejotina yra tik pati abejonė. Jis buvo ne pirmas šitaip mąstęs filosofas. Šventasis Augustinas (354–430 m.) savo kūrinyje „Apie Dievo valstybę" rašė: „Jeigu aš klystu, vadinasi esu. Negali klysti tas, kuris yra niekas."

Ruso ragino grįžti į gamtą

Posakis „Atgal į gamtą!" dažnai priskiriamas šveicarų filosofui Žanui Žakui Ruso (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778), tačiau taip pasakė ne jis. Ruso pritarė tezei, kad žmogaus prigimtis yra gera, o civilizacija ir anuomet viešpatavęs absoliutizmas dažniausiai veda į nelaimę ir neteisybę. Jis nieku gyvu neragino grįžti prie „žvėriškos" egzistencijos gamtoje, o siūlė visiems žmonėms savo noru sudaryti demokratišką tarpusavio sutartį, kurioje pasižadama auklėjant nesugriauti įgimto vaiko polinkio į gėrį.

Leviatanas simbolizuoja despotišką valdžią

Finikiečių mitologijoje Leviatanas buvo milžiniškas jūros dievas su gyvatės kūnu. Jis simbolizavo grėsmingą gamtos chaosą. Senajame Testamente kelis kartus minimas Leviatanas tapo blogio, kurį reikia nugalėti, sinonimu. Britų filosofas Tomas Hobsas (Thomas Hobbes, 1588–1679) Leviatano vardą vartoja kaip teigiamą absoliučios valstybės nepriklausomybės simbolį. Vėliau daugybė mąstytojų pasipriešino absoliutizmui ir Leviataną pavertė žmonėms priešiškos valstybės valdžios simboliu.

Imanuelis Kantas pabrėžė pareigingumo svarbą ir neturėjo humoro jausmo

Pareigingumo svarbą Kantas tikri dažnai pabrėždavo. Jis aiškino, kad etikos taisyklių būtina laikytis visur ir visomis aplinkybėmis. Žmogaus elgesys negali priklausyti nuo situacijos, numatomų pasekmių arba asmeninių simpatijų. Dėl tokių pažiūrų Imanuelis Kantas (Immanuel Kant, 1724–1804) buvo laikomas sausu, humoro jausmo neturinčiu žmogumi — tipišku prūsu. Iš tiesų jis buvo linksmas pašnekovas, nuoširdus ir sąmojingas pedagogas, o jo svetingumas buvo virtęs legenda. Be to, filosofas dažnai pabrėždavo, kad žmogus yra laisvas pats susikurti savo pasaulį.

Nyčė buvo antisemitas ir nacionalistas

Tiek vokiškasis, tiek itališkasis fašizmas buvo paremtas Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche, 1844–1900) filosofija. Jo teorijos apie antžmogį ir moralės nereikalingumą puikiai tiko fašistinei propagandai, kuri absoliučiai ignoravo filosofo radikalų individualizmą. Nyčė kalbėjo apie pavienius genijus, o ne apie grupę, tautą ar naciją. Jis aiškiai pasisakė prieš antisemitizmą, tačiau jo sesuo Elizabeta Fėrster (Elisabeth Förster, 1846–1935) brolio paveldą panaudojo fašizmui propaguoti.

ŽEMĖ IR VISATA

Apie Žemę ir jos ašigalius

Žemė turi Šiaurės ir Pietų ašigalį

Žemė turi po du Šiaurės ir Pietų ašigalius. Geografiniais ašigaliais laikomos tos vietos, kuriose baigiasi Žemės ašis. Savaime suprantama, tikros ašies Žemėje nėra. Teoriškai egzistuoja tiesė, aplink kurią sukasi planeta. Kiti du Šiaurės ir Pietų ašigaliai vadinami magnetiniais poliais. Žinoma, Žemės viduje nėra ir didžiulio magneto. Egzistuoja tik magnetinis laukas, ir visa planeta yra tarsi milžiniškas magnetas. Kodėl taip yra, iki šiol niekam išsiaiškinti nepavyko.

Žemė yra rutulio formos

Iš tikrųjų Žemė nėra taisyklingos rutulio formos. Ji labiau primena obuolį arba moliūgą. Ties ašigaliais mūsų planeta yra šiek tiek „suplota“. Beje, ties Pietų ašigaliu ji „suplota“ labiau negu ties Šiaurės. Ties pusiauju Žemė yra „išsipūtusi“. Čia jūros lygis nuo Žemės branduolio centro yra nutolęs net 20 km daugiau negu jūros lygis ties ašigaliais. Planeta deformavosi dėl sukimosi. Mokslininkai Žemės rutulį vadina suplokštėjusiu rotaciniu elipsoidu.

Kompaso rodyklė visada krypsta į šiaurę

Kompaso rodyklė rodo Šiaurės magnetinį polių. Dabar jis yra Kanadai priklausančiose Karalienės Elžbietos salose, nuo geo-

grafinio ašigalio nutolusiame beveik 2000 km. Sakoma „dabar“, nes Žemės magnetinis laukas nuolat kinta. Pietų magnetinis polius yra jūroje, Australijos pusėje, netoli Antarktidos kranto. Jis yra net 2500 km nutolęs nuo geografinio Pietų ašigalio. Galima paklaida, nes magnetiniai poliai nėra išsidėstę geometriškai taisyklingos ašies galuose. Apskaičiavus Žemės magnetinio lauko centrus galima sužinoti, kur yra geomagnetiniai poliai. Šiaurinis geomagnetinis polius yra Grenlandijoje, netoli Tulės gyvenvietės. Kompaso rodyklė į jį visai nereaguoja. Žemės magnetinis laukas gali apsisukti. Tada kompaso rodyklė atsisuks į pietus. Planetos istorijoje taip jau buvo nutikę net kelis kartus. Manoma, kad magnetinio lauko pakrypimai planetai ir jos gyventojams didelės įtakos neturėtų.

Pirmasis Šiaurės ašigalį pasiekė Robertas Piris

■ Beveik visi žino apie kvapą gniaužiančias Roberto Skoto (Robert Scott, 1868–1912) ir Roalio Amundseno (Roal Amundsen, 1872–1928) varžybas, kuris pirmas pasieks Pietų ašigalį. Norint atsakyti į klausimą, kas pirmasis nukeliavo į Šiaurės ašigalį, reikia gerokai pasukti galvą. Manoma, kad Robertas Edvardas Piris (Robert Edward Peary, 1856–1920) su keturiais inuitais ir asistentu Metju Hensonu (Matthew Henson, 1886–1955) 1909 m. balandžio 6 d. į Šiaurės ašigalį išvis nebuvo nuvykęs. Jo matavimų duomenys buvo pernelyg tikslūs anuometiniams prietaisams, o kasdien nukeliaujami atstumai nurodyti neįtikėtinai ilgi. Dar labiau abejotinus duomenis pateikė Frederikas Kukas (Frederick Cook, 1865–1840), tariamai pasiekęs Šiaurės ašigalį metais anksčiau už Pirį. Nėra įrodymų, kad 1926 m. gegužės 9 d. tikrai virš Šiaurės ašigalio praskrido Ričardas Evelinas Birdas (Richard Evelyn Byrd, 1888–1957). Pirmieji šią vietą pasiekę žmonės tikriausiai buvo Roalis Amundse-

nas, Umbertas Nobilė (Umberto Nobile, 1885–1978) ir jų komanda. Jie 1926 m. gegužės 12 d. Šiaurės ašigalį pasiekė dirižabliu „Norge“. Vis dėlto Piris, Hensonas, Kukas ir Birdas buvo žymūs šiaurės tyrinėtojai.

Arktis yra sala

■ Po Arkties ledu sausumos nėra. Jeigu kada nors ledynai ištirptų, aplink Šiaurės ašigalį būtų tik didelis vandenynas. Antarktida yra tikras žemynas.

Arktis niekam nepriklauso

■ Arkties teritorija paskirstyta septynioms valstybėms. Ji priklauso JAV, Kanadai, Rusijai, Norvegijai, Švedijai, Suomijai ir Danijai. Antarktis yra tarptautinė teritorija. Antarkties sutartį, kuri galioja iki 2041 m., pasirašė net 43 valstybės.

Antarktyje nėra gėlių

■ Šiauriniame žemyno kyšulyje esančioje Grahamo žemėje ir keliose salose auga viena gvazdikų rūšis bei žydinti žolė. Be to, prie klimato sąlygų prisitaikė ir sėkmingai auga žmonių atvežta daržinė žliūgė. Vis dėlto iš tūkstančio Antarktyje paplitusių augalų rūšių daugiausia yra dumblių, kerpių ir samanų. Žemyno teritorija yra 13 mln. km^2, tačiau tik 2,4 proc. jos nedengia ledo sluoksnis. Net sausio mėnesį temperatūra pakyla vos aukščiau nulio.

Apie šiaurę ir pietus

Šiauriausias Europos taškas yra Nordkapas

■ Šiauriausias Europos žemyno taškas — Nordkiūno kyšulyje esantis Kinarodenas. Nordkapas yra šiek tiek į vakarus esančioje Magerojos saloje. Šis kyšulys netgi nėra šiauriausias salos taškas. Už kelių kilometrų į vakarus yra mažas Knivskjelodeno pusiasalis. Jis baigiasi 1700 m į šiaurę nuo Nordkapo. Knivskjelodeno pusiasalis yra žemesnis

už Nordkapą, todėl jam skiriama mažiau dėmesio.

Eskimai gyvena ledinėse trobelėse, vadinamose *iglu*

Visų pirma eskimai pageidauja, kad juos vadintų tikruoju vardu — inuitais. Antra, tiek seniau, tiek ir dabar jie gyvena trobelėse arba palapinėse. *Iglu* eskimai stato medžioklės žygių metu, kai reikia pernakvoti ant ledo.

Skandinavija vadinamos Šiaurės Europos šalys

Nei Islandija, nei Suomija Skandinavijai nepriklauso. Anksčiau Skandinavija buvo vadinamas tik pusiasalis, kuriame įsikūrusios Švedija ir Norvegija. Kultūrine prasme Skandinavijai priskiriama ir Danija. Suomija nuo 1154 iki 1809 m. priklausė Švedijai, todėl ji taip pat buvo „skandinaviškas" kraštas. Būtent dėl to daugelis suomių piktinasi, kai juos pavadina skandinavais. Suomija, Islandija, trys Skandinavijos šalys, taip pat Grenlandijos ir Alandų salų autonominės sritys vadinamos Šiaurės šalimis.

Kanada yra toli šiaurėje

Labiausiai į pietus nutolęs Kanados taškas Erio ežero pakrantėje yra nedaug šiauriau už Romą. Piečiausias didmiestis Torontas yra toje pačioje platumoje kaip Florencija. Šiaurės vakarinis Kanados pakraštys yra ne šiauriau už Karlsrūhę ir Regenburgą. Daugiausia žmonių gyvena šalies Rytuose. Kanados klimatas yra daug šaltesnis negu tų pačių Europos platumų, nes ši šalis įsikūrusi dideliame žemyne. Virš sausumos oro masės šyla daug lėčiau negu virš jūros. Centrinėje Kanados dalyje žiemą temperatūra gali nukristi iki -35 °C, o vasarą pakilti iki +35 °C. Žemiausia ir aukščiausia toje vietoje užfiksuota temperatūra siekia -50 °C ir +50 °C.

Australiją atrado Džeimsas Kukas

Pirmieji europiečiai, XVI a.

atvykę į Australiją ir atradę šį žemyną, tikriausiai buvo ispanai ir portugalai jūrininkai. Tiksliai žinoma, kad pirmasis atvykėlis, 1606 m. įkėlęs koją į penktąjį žemyną, buvo olandas Vilemas Jancas (Willem Jansz, apie 1570–1630). Paskui į Australiją kelis dešimtmečius vyko ir kiti Janco tėvynainiai, tačiau žemyno kolonizaciją pradėjo tik Džeimsas Kukas (James Cook, 1728–1779). 1770 m. jis paskelbė, kad Australija priklauso Anglijos karūnai.

Fernandas Magelanas pirmasis apiplaukė Žemės rutulį

■ Magelanas (Fernando Magellan, 1480–1521) organizavo dvi didžiules ekspedicijas. 1505 m. jis buriniu laivu plaukė į rytus iki dabartinei Indonezijai priklausančių Molukų salų*. 1519 m. jis ketino pasiekti Molukų salas plaukdamas į vakarus, tačiau nuklydo ir buvo Filipinuose nužudytas. Per abi šias kelio- nes kartu paėmus Magelanas iš tikrųjų apiplaukė visą pasaulį, tačiau pirmieji tikrai visą Žemę apiplaukę žmonės buvo 18 jūreivių, kurie iš visos Magelano komandos liko gyvi po antrosios ekspedicijos. Vadovaujami vairininko Chuano Sebastiano Elkano (Juan Sebastian Elcano, apie 1476–1526) jie 1522 m. rugsėjo mėnesį grįžo į Ispaniją.

----

* Tada jos buvo vadinamos Prieskonių salomis. — Vert.

Piečiausias Afrikos taškas yra Gerosios Vilties kyšulyje

■ Piečiausias Afrikos taškas yra Adatos kyšulyje. Jis yra už maždaug 150 km į rytus nuo Gerosios Vilties kyšulio ir net 65 km toliau į pietus. Pirmasis abu kyšulius apiplaukęs keliautojas Bartolomėjus Diasas (Bartholomeu Diaz, 1450–1500) minėjo *Caba tormentoso* (audringą kyšulį), tačiau niekas nežino, apie kurį jis kalbėjo ir kurį išmatavo, tiesiog jūreiviams svarbesnis taškas yra Gerosios Vilties kyšulys. Pasakojama, kad jam pavadinimą suteikė Portugalijos karalius,

tikėjęs, kad pagaliau pavyko rasti jūros kelią į Indiją.

Apie dykumas ir miškus

Sachara yra didžiausia smėlio dykuma

▪ Sacharos plotas yra 8,7 mln. km^2. Tai neabejotinai pasaulyje pati didžiausia dykuma, tačiau ją sudaro beveik vien akmenys, o smėlio yra visai nedaug. Didžiausia pasaulyje smėlio dykuma yra Didžioji Arabijos (Rub al-Chalio) dykuma. Ji yra pietrytinėje Arabijos pusiasalio dalyje. 780 tūkst. km^2 ploto dykumoje stūkso 300 m aukščio kopos. Tai viena sunkiausiai pasiekiamų mūsų planetos vietų. Visos į vieną sujungtos Arabijos dykumos sudaro trečią pagal didumą dykumų sritį po Sacharos ir Australijos dykumos.

Visose dykumose yra gyvybės pėdsakų

▪ Daugumoje dykumų gyvybė tikrai egzistuoja. Vis dėlto centrinėje Irano dalyje mokslininkai atrado regioną, kuriame iki šiol nepavyko aptikti nė menkiausio augmenijos ar gyvūnijos pėdsako. 166 tūkst. km^2 ploto Luto dykuma yra viena sausiausių ir karščiausių planetos vietų. Ten niekada negyveno žmonės.

Dykumose yra karšta ir visiškai sausa

▪ Dykumoje naktį temperatūra gali nukristi žemiau nulio. Pavyko užfiksuoti net 60 laipsnių temperatūros svyravimus per vieną parą. Paprastai dykumose būna sausa. Vis dėlto jose paskęsta šimtai žmonių, nes per lietų labai greitai užsipildo išdžiūvusių upių vagos. Šiaip dykumose požeminis vanduo slūgso nepaprastai giliai. Pavyzdžiui, po Sacharos akmenimis ir smėliu 10 tūkst. m gylyje slypi milijonai tonų gruntinio vandens.

Miražus galima išvysti tik dykumoje

▪ Šis fenomenas pasireiškia ir jūroje. Jeigu virš šalto van-

dens pakimba itin karšto oro sluoksnis, galima pamatyti labai toli esančių objektų atspindį. Legendos apie *Skrajojantį olandą* ir kitus laivus vaiduoklius greičiausiai atsirado dėl to, kad keliautojai iš tiesų matė labai toli buvusių laivų atvaizdus. Vaiduokliškus pavidalus galima išvysti net virš didesnio įkaitusio asfalto ploto, jeigu virš jo kabo vėsesnio oro sluoksnis. Dykumose miražai susiformuoja virš įkaitusio smėlio pakibus vėsesnio oro sluoksniui. Dažniausiai dangaus atspindys atrodo tarsi vanduo.

Negyvoji jūra yra pats druskingiausias vandens telkinys

■ Negyvojoje jūroje yra apie 30 proc. druskos. Panašus druskos kiekis yra ir Kaspijos jūros Kara Bogaz Golo įlankoje. Dar druskingesnis Džibutyje telkšančio Asalio ežero vanduo. 173 m žemiau jūros lygio esančio ežero vandenyje yra net 35 proc. druskos. Taip yra dėl to, kad ežerą maitina iš Indijos vandenyno atitekantis vanduo. Be to, iš jo išgaruoja labai daug drėgmės.

Drėgnųjų miškų yra tik atogrąžose

■ Drėgnieji miškai taip vadinami dėl to, kad ten per metus į vieną kvadratinį metrą iškrinta mažiausiai 2000 l lietaus. Šis kiekis beveik tolygiai pasiskirsto per visus mėnesius. Daugiausia tokių klimato zonų yra atogrąžose, kur auga drėgnieji pusiaujo miškai. Yra ir borealinių drėgnųjų miškų. Jie auga vėsesnėse planetos vietose: Šiaurės Amerikos, Čilės ir Naujosios Zelandijos pakrantėse. Ten didelis kritulių kiekis irgi užtikrina puikias augimo sąlygas. Kalifornijoje augantys milžiniški seni spygliuočiai yra borealinių drėgnųjų miškų liekanos. Medžių kirtimas ūkiniams tikslams ten yra didžiulė ekologinė problema.

Drėgnieji miškai labai derlingi

■ Drėgnieji miškai auga labai skurdžiame dirvožemyje, kuriame yra labai mažai maisto me-

džiagų. Vešlios džiunglės ten želia dėl to, kad per milijonus metų vietos augalai prisitaikė prie sunkių gyvenimo sąlygų. Iškirtus drėgnuosius miškus ir suarus laukus kultūriniams augalams maisto medžiagų užtenka tol, kol baigiasi iš sudegintų augalų susidarę pelenai. Dėl to buvusių drėgnųjų miškų zonoje įveisti laukai greitai paliekami dirvonuoti, o ūkininkai toliau kerta naujus miško plotus.

Apie kalnus ir jūras

Himalajai yra didžiausias pasaulyje kalnynas

▪ Didžiausias pasaulyje kalnynas yra Vidurio Atlanto kalnagūbris. Jis tęsiasi tiksliai toje vietoje, kur ribojasi Šiaurės Amerikos ir Eurazijos plokštės. Deja, šio kalnyno mes negalime pamatyti. Viena didesnių jo viršūnių yra Islandijos sala. Didžiausias virš jūros iškilęs kalnynas yra Andai. Jo ilgis siekia 8000 km, o plotis — 800 km. Himalajų ilgis yra vos 2500 km, o plotis — apie 280 km. Šiame kalnyne yra aukščiausia pasaulyje viršukalnė (8850 m) matuojant nuo jūros lygio. Iš tiesų Havajuose esantis Mauna Kėjos ugnikalnis yra aukštesnis už Everestą. Nuo jūros dugno jis iškilęs 10 205 m.

Pirmasis į Everestą įkopė Edmundas Hilaris

▪ Visų pirma Naujosios Zelandijos pilietis Edmundas Hilaris (Edmund Hillary, g. 1919) 1953 m. gegužės 29 d. į Everestą užkopė ne vienas. Jį lydėjo šerpas Tensingas Norgėjus (Tenzing Norgay, 1914–1986). Antra, manoma, kad Džordžas Maloris (George Mallory, 1886–1924) ir Andriu Irvinas (Andrew Irvine, 1902–1924) šią viršukalnę jau buvo įveikę 1924 m. Deja, jie iš ekspedicijos negrįžo. 1999 m. 8250 m aukštyje buvo rasti Malorio palaikai nulaužtu sprandu. Ekspertai iki šiol ginčijasi, ar šis alpinistas prieš žūtį buvo užkopęs į pačią Everesto viršūnę. Tiksliai žinoma, kad Džor-

džas Everestas (George Everest, 1790–1866), kurio garbei buvo pavadintas kalnas, jo viršūnėje niekada nesilankė. Jis šlovės nusipelnė atlikdamas geografinius matavimus Indijoje.

Reinholdas Mesneris daugiausia kartų įkopė į Everestą

■ Kopimo į Everestą pasaulio rekordininkas yra šerpas Apa (g. 1957 m.). 2005 m. gegužės 15 d. jis kalno viršūnėje lankėsi penkioliktą kartą. Pirmą kartą Everesto viršūnę šis alpinistas įveikė 1990 m. Taip jis užsidirba pinigų išgyventi ir šeimai išlaikyti. Šerpai — tai iš Tibeto atkeliavusios tautos, dabar gyvenančios Everesto regione prie Nepalo ir Tibeto sienos, pavadinimas.

Jau įveiktos visos Himalajų viršukalnės

■ Išimtis yra *Khumbi Yul Lha* (Šventoji Khumbu Motina) kalnas. Alpinistai į jį nekopia ne todėl, kad 5700 m aukštyje esanti viršūnė būtų neprieinama. Lipti į šį kalną kategoriškai draudžia vietos gyventojų religija. Europos alpinistai iki šiol paisė šio draudimo, nors drąsiai kopė į kitus praeityje šventais laikytus kalnus, taip pat ir Everestą (nepaliečių kalba jo pavadinimas *Sagarmatha* reiškia *Dangaus Deivė*).

Velykų salos yra salų grupė Ramiajame vandenyne

■ Egzistuoja tik viena Velykų sala. Ji yra maždaug už 4000 km į vakarus nuo Čilės. Per 1722 m. Velykas atrastos salos plotas siekia 165 km². Ši sala — tai Rytų Ramiojo vandenyno kalnagūbrio viršūnė.

Ajerso uola yra didžiausias pasaulyje monolitas

■ Didžiausias pasaulyje monolitas yra Augusto, arba Baringaros kalnas (Burringurrah) kalnas vakarų Australijoje, 320 km į rytus nuo Karnarvono. Jis yra beveik dvigubai didesnis už Ajerso uolą (Uluru). Baringaros aukštis nuo pagrindo siekia 1106, o Uluru

— tik 869 m. Vis dėlto pastarasis monolitas virš žemės paviršiaus yra iškilęs lygiai 350 m, o didžioji Augusto kalno dalis slypi po žeme, ir mes galime pamatyti vos 390 metrų. Be to, Uluru forma labiau krinta į akis, o tekant saulei kalnas nusidažo ypatingomis spalvomis.

Daugiausia aukso yra žemės gelmėse

Ekspertai apskaičiavo, kad jūrose plaukioja apie 10 mlrd. t aukso. Tai kur kas daugiau už visas planetos požemines atsargas. Nustatyta, kad per visą žmonijos istoriją buvo išgauta apie 50 mln. t šio brangaus metalo. Deja, viename kubiniame metre jūros vandens yra tik 40 mg labai smulkaus aukso, todėl jo gavyba būtų nuostolinga. Tas pats pasakytina ir apie sidabrą, tik jo koncentracija jūros vandenyje yra beveik dvigubai didesnė.

Apie Niujorką ir Honkongą

JAV yra didžiausia Šiaurės Amerikos valstybė

Kanada yra didesnė. Jos plotas siekia 10 mln. km^2. Be to, ši valstybė įsikūrusi ne tik žemyne. Iš visų pasaulio valstybių ji turi daugiausia salų — net 55 tūkst. Šiaurinė JAV kaimynė yra antra pagal didumą pasaulio valstybė po Rusijos. Ji yra netgi didesnė už Kiniją. Nenuostabu, kad daugelis kanadiečių pyksta, kad jų šalis priversta nuolat būti JAV šešėlyje. Juos labiausiai žeidžia tai, kad Europos gyventojai amerikiečiais vadina JAV piliečius.

Jungtinių Tautų būstinė yra JAV

Septynių hektarų sklypą Niujorke prie Ist Riverio, kuriame dabar stovi Jungtinių Tautų būstinė, šiai pasaulinei organizacijai 1946 m. padovanojo Džonas D. Rokfeleris (John D. Rockfeller,

1874–1960). Tai oficialiai pripažinta tarptautinė teritorija.

Niagaros kriokliai yra aukščiausi pasaulyje

Nors Niagaros kriokliai atrodo įspūdingai, tačiau 52 m slenksčiai, nuo kurių krinta vanduo, palyginti nėra labai aukšti. Aukščiausias pasaulyje yra Anchelio krioklys Venesueloje. Jo aukštis siekia 979 m. Paskui rikiuojasi 739 m aukščio Josemičio kriokliai JAV. Jūroje yra dar aukštesnių vandens slenksčių. Didžiausias yra tarp Islandijos ir Grenlandijos. Ten yra 200 km pločio slenkstis, kuriuo į daugiau kaip 1000 m gylį leidžiasi milžiniška šalto Arkties vandens masė, į paviršių išstumdama lengvesnį šiltą Atlanto vandenį. Šie povandeniniai kriokliai turi didžiulę įtaką viso pasaulio klimatui.

Didžiausias pasaulio miestas yra Meksikas

Jeigu lygintume tik miestus ir neskaičiuotume tirštai apgyventų pramonės rajonų, didžiausias pasaulyje miestas būtų Mumbajus (Bombėjus). Jame gyvena 12,7 mln. žmonių. Paskui rikiuojasi Delis, Karačis, Maskva ir Seulas. Meksikas užima tik 10-ą vietą, o Berlynas yra 55-as. Lyginant miestus su metropoliniais regionais, pirmoje vietoje atsiduria Tokijas, kuriame gyvena 31,5 mln. žmonių. Toliau — Niujorkas, Meksikas, Seulas ir San Paulas.

Tailando sostinė vadinasi Bankokas

Oficialus Bankoko pavadinimas jau 130 metų yra Krungtepas (*Krung Thep Mahanakhon* — Angelų miestas). Tačiau tai — viso labo sutrumpinimas. Rama III (valdė 1824–1841) savo sostinei suteikė vardą iš 163 raidžių. Daugelis nežino, kad nuo 1995 m. Bombėjus vadinasi Mumbajus, o Birma 1989 m. gavo Mianmaro vardą. Dramblio Kaulo Kranto prezidentas Feliksas Hufujė Buanji (Felix Houphouet-Boigny, 1905–1993) paskelbė gana ekscentrišką nurodymą šią šalį vadinti prancūzų

kolonistų suteiktu vardu Côte d'Ivoire.

Kordiljeros yra Pietų Amerikoje

■ Kordiljeros yra Andų sinonimas. Moksliškai taip vadinamas visas kalnynas, nuo pietų Aliaskos besitęsiantis per visą dvigubą Amerikos žemyną iki pat pietų Čilės. Kalnynas šiaurėje prasideda Uoliniais kalnais, toliau į pietus eina Kaskadiniai kalnai, Siera Nevada Kalifornijos pakrantėje ir Andai pietuose.

Niujorkas yra Niujorko valstijos sostinė

■ Niujorkas yra pats didžiausias Niujorko valstijos miestas, tačiau sostinė yra už 220 km nuo Hadsono upės įsikūręs Olbanis.

Apie Europą

Baltijos jūra yra nepavojinga

■ Baltija yra nedidelė vidinė jūra. Jos bangavimas paprastai būna mažesnis už Šiaurės jūros ar Atlanto vandenyno, tačiau nė vienos kitos jūros dugne nesiilsi tiek daug nuskendusių laivų. Taip yra ne tik dėl to, kad Baltijoje gana anksti buvo pradėta laivyba. Daugybę žalos padarė jūroje siaučiančios nesuskaičiuojamos audros. Be to, Baltijoje kasmet maudydamiesi nuskęsta apie 200 žmonių.

Londone nuolat lyja

■ Londone per metus iškrinta tik apie 600 mm kritulių. Tai viena sausiausių Europos vietų. Pavyzdžiui, Romoje kritulių kiekis yra 25 proc. didesnis negu Londone, o Genujoje lyja dvigubai daugiau. Labai drėgna Anglijos šiaurės vakaruose. Įspūdis, kad Anglijoje yra drėgniau negu Italijoje, susidaro todėl, kad Britų salose kartais dulksna krinta net dvi dienas paeiliui. Italijoje žiemą dažnai pliaupia smarkios liūtys.

Izraelio sostinė yra Jeruzalė

■ Izraelio sostinės klausimas yra labai rimtų politinių nesutari-

mų objektas. Iki 1980 m. šalies sostinė buvo Tel Avivas. 1980 m. sostine paskelbta Jeruzalė, įskaitant ir okupuotą rytinę šio miesto dalį. Šį pakeitimą pripažino tik kelios šalys, nes į Jeruzalę pretenduoja ir palestiniečiai. Miesto statusas iki šiol neaiškus.

Apie karštį ir šaltį

Oro įtaka maisto produktų ruošimui yra prietaras

■ Sakoma, kad per audrą sugižta pienas, nesusiplaka grietinėlė, nesustingsta želė, nerūgsta tešlos raugas, o mielės neatlieka savo „pareigų". Ar tai tik močiučių pasakos? Meteorologai neseniai atrado labai trumpas elektromagnetines bangas, kurios dažniausiai susidaro per audrą. Jų plika akimi pamatyti neįmanoma, todėl jos dar vadinamos tamsiaisiais žaibais. Oro pokyčiams jautrūs gyvi organizmai gali pajusti tokius atmosferos pokyčius. Į juos reaguoja ne tik žmonės, bet ir bakterijos bei grybai. Gali būti, kad tamsieji žaibai veikia ir rauginto pieno produktams paruošti naudojamas bakterijas.

Inuitų kalboje yra daugiau kaip 100 sniego sinonimų

■ XX a. pradžioje etnologas Francas Boasas (Franz Boas, 1858–1842) atrado keturis žodžių, kuriais vadinamas sniegas, kamienus. Manyta, kad jų gali būti ir daugiau. Anuomet inuitų ekspertai minėjo sensacingai didelius žodžių, kurie reiškia sniegą, skaičius. Kai kurie specialistai tvirtina, kad inuitai turi tik dvi sniego sąvokas. Peterio Hoego (Peter Høegs, g. 1957 m.) romano veikėja panelė Smila kalba ne apie sniegą, o apie ledą. Be to, ji vartoja ne tik inuitų, bet ir anglų kalbos sąvokas.

Ledas yra lygus

■ Atidarę šaldiklį tikriausiai pastebite, kad balta ledo pluta yra nelygi. Ledas pasidaro lygus tik

tada, kai jo paviršius šiek tiek atitirpsta. Tada ledas pasidengia labai plonu vandens sluoksniu ir pasidaro ypač slidus.

Kruša susidaro sušalus krintantiems lietaus lašams

■ Krušą sukelia didžiuliai oro sūkuriai. Jie neleidžia nukristi lietaus lašeliams, o suka juos atmosferoje. Šaltuosiuose sluoksniuose lašai sušąla. Kuo daugiau kartų ledo gabalėliai pakyla aukštyn, tuo didesni jie pasiekia žemės paviršių. Sušalę lietaus lašai gali virsti tik labai smulkiais krušos grūdeliai. Sniegas susidaro debesyje, kur nulio laipsnių temperatūroje kondensuojasi drėgmė, ir vanduo virsta snaigėmis.

Dažniausiai sninga poliarinėse platumose

■ Šviežias sniegas poliarinėse platumose iškrinta labai retai. Centrinėje Antarktidos dalyje per metus iškrinta 2–3 cm sniego. Sniegui susidaryti reikia drėgmės, o Antarktidoje labai sausa. Daugiausia sninga arti jūros esančiuose kalnų regionuose. Rekordinis sniego kiekis — daugiau kaip 50 m per metus — iškrinta Naujojoje Zelandijoje, Pietų Alpėse.

Apie vėjus ir orus

Vasarą Žemė yra arčiau Saulės negu žiemą

■ Atstumas tarp Žemės ir Saulės metų laikams įtakos neturi. Jie priklauso nuo planetos ašies įstrižinės padėties. Kuo smailesnis Saulės spindulių kritimo kampas, tuo mažiau įšyla žemės paviršius. Žemė prie Saulės labiausiai priartėja sausio 2–3 dienomis. Pietiniame pusrutulyje tuo metu būna vasara. Jeigu Žemės ašis būtų tiesi, metų laikai neegzistuotų. Tokiu atveju planetai esant arčiausiai Saulės ir nukeliavus į tolimiausią tašką temperatūrų skirtumas būtų tik 4 laipsniai.

Kai atvėsta orai, iš dangaus krinta rasa

■ Rasa niekada nekrinta. Kai

tamsiuoju paros laiku yra daug vėsiau negu dieną, ore esantys vandens garai per naktį prie vėsių paviršių kondensuojasi. Taip susidaro rasa. Temperatūrai nukritus žemiau nulio rasos lašeliai sušąla ir pavirsta šerkšnu.

Balandžio mėnesio orai yra labiausiai permainingi

Ši taisyklė galioja tik Šiaurės Europai. Čia virš Atlanto įšilusios oro masės pavasarį susiduria su šaltu virš Eurazijos kybančiu oro sluoksniu. Tai sukelia dažnas orų permainas.

Fenas pučia tik Alpėse

Fenas — tai kalnuose pučiantis šaltas drėgnas vėjas. Jis atneša lietaus debesis, todėl aukštai kalnuose iškrinta daug kritulių. Tada jau išdžiūvęs oras keliauja žemyn, į anapus kalnyno besidriekiančius slėnius. Ten oras kas 100 m vienu laipsniu įšyla. Šis fenomenas būdingas beveik visiems didesniems kalnynams. Anduose jis vadinamas *puelche* arba *zonda*, Himalajuose ir Uoliniuose kalnuose — činuku *(Chinook)*. Fenas sukelia oro elektringumo svyravimus, todėl kai kuriems žmonėms pradeda skaudėti galvą. Be to, jis gali net 20 laipsnių pakelti oro temperatūrą.

Šiaurės pašvaistė matoma tik šiaurėje

Šiaurės pašvaistė atsiranda tada, kai per didelius sprogimus Saulėje į Žemės magnetinį lauką patenka elektringų dalelių. Atmosferoje jos susiduria su oro molekulėmis, todėl atsiranda ištisas valandas besitęsiantis paslaptingas švytėjimas. Iš Saulės atkeliavusios dalelės turi elektrinį krūvį, todėl jas pritraukia Žemės magnetiniai ašigaliai. Pašvaistė pasirodo tiek prie Šiaurės, tiek ir prie Pietų ašigalio. Kai Saulės aktyvumas yra itin didelis, šiaurės pašvaistę galima pamatyti ir vidutinėse platumose, pavyzdžiui, vidurio Europoje.

El Niño yra klimato kitimo rezultatas

El Niño fenomenas pirmą kartą buvo užfiksuotas XVI a. Pietų

Amerikos pakrantėse kas dveji metai maždaug per Kalėdas pradeda pūsti stiprūs pasatai. Jie į vakarus nustumia šiltus paviršinius vandens sluoksnius. Vėsų žuvingą vandenį ir gerą orą prie vakarinių Pietų Amerikos pakrančių keičia plūstantis šiltas vanduo, ir pasipila viską niokojančios liūtys. Tuo tarpu Pietryčių Aziją ir Australiją kamuoja sausros. Po itin stipraus 1982–1983 m. *El Niño* mokslininkai pradėjo nerimauti, kad klimato kaita gali dar labiau šį fenomeną sustiprinti.

Daugiausia aukų pareikalavo Krakatau ugnikalnio išsiveržimas

■ 1883 m. rugpjūčio 27 d. įvykęs Krakatau ugnikalnio išsiveržimas buvo pati didžiausia iš visų žinomų tokio pobūdžio katastrofų. Du trečdaliai salos išlėkė į orą, o viską aplink apgaubė dūmų ir dulkių debesis, kurį buvo galima pamatyti net už 700 km. Jis ore laikėsi 22 dienas. Išsiveržimo sukelta cunamio banga Javoje ir Sumatroje nusinešė 36 tūkst. gyvybių. 1815 m. Indonezijoje išsiveržė Sumbavos ugnikalnis. Nors sprogimas buvo ne toks stiprus, tačiau jis pasiglemžė dvigubai daugiau aukų.

Apie Mėnulį ir planetas

Mėnulis nesisuka

■ Mėnulis sukasi apie savo ašį lygiai tokiu pačiu greičiu, kaip ir aplink Žemę. Dėl to mes visada matome tą pačią palydovo pusę. Dažnai minima tamsioji Mėnulio pusė realybėje taip pat neegzistuoja. Nuo Saulės nusigręžusi Mėnulio pusė visada atrodo tamsesnė. Per jaunatį Mėnulis yra tarp Saulės ir Žemės, todėl mes matome tamsiąją jo pusę. Per pilnatį jis yra už Žemės, todėl matome apšviestą pusę. Mėnulio orbita yra maždaug penkių laipsnių kampu pakrypusi į Žemės orbitą, todėl Žemė Mėnulio neuždengia. Jeigu abi orbitos susikerta per pilnatį, įvyksta Mėnulio užtemimas.

Kinų sieną galima plika akimi pamatyti iš Mėnulio

Iš Mėnulio kinų sienos nematyti. Kinų astronautas teigė ją įžvelgiąs iš ISS kosminės stoties. Ji nuo Žemės nutolusi vos per dešimtadalį atstumo, kuris Žemę skiria nuo jos palydovo. Astronautas teigė, kad labai geru oru galima pamatyti ties šiaurine Kinijos siena besidriekiančią ploną juostelę. Iš tokio atstumo astronautai gali pamatyti ne tik Kinų sieną, bet ir kitus stambesnius žmonių kūrinius bei didmiesčius.

Virš horizonto mėnulis yra didesnis negu aukštai danguje

Taip tik atrodo. Iš tiesų mes visą laiką matome tokio pat dydžio mėnulį. Neegzistuoja net optinė apgaulė, verčianti virš horizonto matyti didesnį dangaus kūną. Klaida įvyksta tik mūsų smegenyse — virš horizonto pakilęs mėnulis atrodo toliau negu kabantis tiesiai virš mūsų galvų. Dėl tos pačios priežasties atrodo, kad kildamas mėnulis juda greičiau negu būdamas zenite.

Planetos ir jų palydovai pavadinti antikos dievų vardais

Kažkada buvo bandoma taip daryti. Todėl Jupiterio palydovai pavadinti šio dievo mylimųjų vardais: Ijo, Europa ir Ganimedu. Pomirtinio pasaulio dievas Plutonas turi palydovą mirusiųjų vežiką Charoną. Jūrų dievo vardu pavadinto Neptūno palydovas yra Tritonas — jam pavaldi vandens dievybė. Aplink Marsą skrieja Fobas ir Deimas (*Baimė* ir *Siaubas*). Tai antikinio karo dievo žirgų vardai. Dabar atrasti net 136 mūsų sistemos planetų palydovai, todėl jiems suteikiami įvairesni vardai. Pavyzdžiui, aplink Uraną sukasi Šekspyro herojai Pukas, Ofelija, Dezdemona ir Portija. Naujai atrasti Saturno palydovai pavadinti germanų, keltų ir inuitų mitų herojų vardais: Imiras, Albioriksas ir Kiviokas. Daugybė naujai atrastų dangaus kūnų iki šiol turi tik numerius.

Palydovus turi tik planetos

Mūsų Saulės sistemoje skrie-

ja ne tik planetos, bet ir šimtai tūkstančių, o gal net milijonai mažųjų planetų bei planetoidų. Jie taip pat gali turėti palydovų. Pirmąjį smulkaus dangaus kūno palydovą 1993 m. aptiko kosminis zondas „Galileo". Šis Daktiliu (Dactyl) pavadintas palydovas skrieja aplink planetoidą Idą. Ida — tai 56 km ilgio ritinio formos akmeninis dangaus kūnas. Jis sukasi aplink Saulę nuo jos nutolęs per 420 mln. km. Iki šiol aptikta beveik 40 planetoidų palydovų.

Atmosferą turi tik Žemė

Atmosfera — tai planetos gravitaciniame lauke besilaikantis dujų sluoksnis. Jos cheminė sudėtis gali būti įvairi. Mažų planetų atmosfera dėl nedidelės traukos gali būti daug retesnė už Žemės atmosferą. Pavyzdžiui, Marso atmosferoje yra 95 proc. anglies dioksido. Likusią dalį sudaro argonas, anglies monoksidas ir deguonies bei vandens pėdsakai. Dėl to mokslininkai padarė išvadą, kad šios planetos atmosfera anksčiau galėjo būti daug tankesnė, tačiau ją išsklaidė Saulės vėjai.

Mėnulyje yra labai šalta

Visi astronautai ant Mėnulio paviršiaus žengia tik tamsią naktį. Saulės apšviestoje Žemės palydovo pusėje temperatūra pakyla iki 180 °C.

Apie Merkurijų ir Marsą

Visos planetos aplink Saulę skrieja iš vakarų į rytus

Venera aplink Saulę keliauja „atbulai" — iš rytų į vakarus. Be to, ji taip lėtai sukasi apie savo ašį, kad greičiau apskrieja visą orbitą negu apsisuka apie save. Veneros diena trunka 243 žemės dienas, o metai — tik 225. Keistai juda ir Uranas. Jo ašis yra net 98° nukrypusi nuo vertikalios linijos. Uranui „besiritant" aplink Saulę jo palydovai juda beveik statmenomis orbitomis.

Metų laikai egzistuoja tik Žemėje

■ Metų laikai keičiasi ir Marse. Jie trunka maždaug dvigubai ilgiau negu Žemėje, nes ši planeta aplink Saulę keliauja beveik 687 dienas. Nuo metų laikų priklauso orų fenomenai. Pavasarį Marse siaučia smėlio audros, vasarą tirpsta ties ašigaliais susidarančios ledo kepurės. Tai reiškia, kad vadinamąją Marso misiją atliekantiems astronautams, kuriems šioje planetoje tektų išbūti apie pusantrų Žemės metų, kiltų didžiulis pavojus.

Dujiniai milžinai sudaryti tik iš dujų

■ Keturios didžiausios Saulės sistemos planetos — Jupiteris, Saturnas, Neptūnas ir Uranas — vadinamos dujinėmis milžinėmis. Jų didžiąją dalį sudaro lengvi cheminiai elementai, kurie Žemėje gali egzistuoti tik dujine forma arba sudaryti labai mažą kietųjų kūnų (pavyzdžiui, akmenų ir metalų) dalį. Dėl didžiulio slėgio ir labai žemos temperatūros dujinės milžinės (pavyzdžiui, Jupiteris) yra sudaryti iš skysto, o branduolyje netgi kieto vandenilio.

Kelionė į Marsą truktų dvejus metus

■ Tai seni duomenys. Dabar apskaičiuota, kad paprastas skrydis galėtų trukti nuo šešių iki devynių mėnesių. Žinoma, jeigu skrydžių pirmyn ir atgal metu nuo Žemės iki Marso būtų palankus atstumas. Planetas skiria nuo 55 iki 100 mln. km. Numatoma, kad ekspedicija į Marsą gali išvykti apie 2020 m. Ji truktų beveik trejus metus.

Žiedus turi tik Saturnas

■ Nė viena kita planeta neturi tokių gražių ir ryškių žiedų. Aplink Neptūną, Jupiterį ir Uraną taip pat susiformavo žiedai, tačiau jie yra neryškūs. Žiedai susidaro ne iš kietos materijos, o iš begalės mažyčių akmens nuolaužų. Mokslininkai mano, kad Neptūno palydovas Tritonas ir Marso palydovas Fobas (jie yra labai dideli) maždaug po 100 mln. metų gali dėl traukos labai priartėti prie

planetų, sprogti ir pavirsti gražiais žiedais, kokie dabar supa Saturną.

Merkurijus yra karščiausia Saulės sistemos planeta

■ Nors Merkurijus yra arčiausiai Saulės, jis nėra pats karščiausias. Ši planeta sukasi labai lėtai ir beveik neturi atmosferos, todėl pavėsyje temperatūra gali nukristi iki -170 °C. Saulėtoje pusėje planetos paviršius sušyla net iki +400 °C. Venera turi tankią anglies dioksido atmosferą, todėl ten nuolat yra labai karšta, vidutiniškai apie +470 °C.

Apie Saulę ir žvaigždes

Saulė yra įkaitęs rutulys

■ Saulėje yra taip karšta, kad išgaruoja visos kietosios medžiagos. Tai milžiniškas dujų balionas. Saulės paviršiuje temperatūra siekia beveik 6 tūkst., o viduje — net 15 mln. laipsnių. Ji spinduliuoja dėl branduolinės fuzijos, kurios metu vandenilio atomai išskirdami milžinišką energijos kiekį virsta helio atomais.

Saulė spinduliuoja geltoną šviesą

■ Saulė skleidžia įvairaus ilgio šviesos bangas. Tai reiškia, kad ji šviečia visomis spalvomis. Žemės atmosfera didžiąją dalį spindulių nukreipia kitomis kryptimis. Labiausiai „išbarstomi" violetiniai spinduliai, o mažiausiai — raudoni. Dėl to violetinė, mėlyna ir žalia šviesa Žemės beveik nepasiekia. Žemę apšviečia daugiausia geltoni spinduliai. Mūsų akys jautriausiai reaguoja būtent į geltoną šviesą. Kai saulė priartėja prie horizonto, didžioji dalis geltonos šviesos yra išfiltruojama, todėl mes ryškiau matome raudoną ir oranžinę šviesą.

Saulė nejuda

■ Ji juda net trimis būdais. Visų pirma ji sukasi apie savo ašį. Antra, ji 220 km/s greičiu ke-

liauja aplink Paukščių tako centrą. Visa kelionė trunka 250 mln. metų. Kartu su Saule keliauja visa mūsų planetų sistema. Žemės padėtis Saulės atžvilgiu nesikeičia. Visata nuolat plečiasi, todėl Paukščių takas taip pat juda, o drauge su juo keliauja ir Saulės sistema.

Pavojaus, kad Saulė užges, nėra

■ Tai tikrai atsitiks. Ilgainiui Saulė išsiplės, pavirs milžinišku raudonu žėruojančiu kamuoliu ir tada „subliūkš". Visai Žemėje esančiai gyvybei ateis galas. Mokslininkai nesutaria, kada padėtis taps pavojinga. Vieni teigia, kad pavojus kils po 500 mln., kiti — net po 2 mlrd. metų. Saulės mirtis prognozuojama po 6 mlrd. metų.

Paukščių takas yra kaimyninė galaktika

■ Paukščių takas yra mūsų galaktika. Tai didžiulė plokščia 100 tūkst. šviesmečių skersmens spiralė. Ją sudaro apie 200 mlrd. žvaigždžių ir planetų sistemų. Mūsų Saulės sistema yra vienos spiralės atšakos pakraštyje, todėl Paukščių takas iš mūsų planetos atrodo tarsi plona tolima juosta. Iš tiesų tarp spiralės atšakų žvaigždžių yra ne mažiau negu pačiose atšakose. Šios atšakos susidarė ne dėl to, kad tose vietose susikaupė daugiau žvaigždžių, o dėl to, kad ten yra pačios didžiausios ir sunkiausios žvaigždės.

Mes matome tik realiai egzistuojančias žvaigždes

■ Priešingai. Daugelis mūsų matomų žvaigždžių nebeegzistuoja. Artimiausia iš Žemės matoma žvaigždė nuo mūsų planetos nutolusi per keturis šviesmečius. Tai reiškia, kad mes ją matome tokią, kokia ji buvo prieš ketverius metus. Milijonai šviesmečių — tai milijonai metų. Mokslininkai stengiasi atrasti vis labiau nutolusias žvaigždes ne dėl to, kad trokšta pamatyti tolimus Visatos „kampelius". Tai padeda sužinoti, kaip Visata atrodė prieš

milijonus metų. Dabar galima pažvelgti į praeitį per 15 mlrd. metų. Žvaigždes mes matome tokios būsenos, kokios jos buvo „vos“ po penkių mlrd. metų nuo Didžiojo sprogimo.

Nuo kovo 21 iki balandžio 21 d. Saulė yra Avino žvaigždyne

■ Taip buvo seniau. Zodiako žvaigždynų pavadinimai buvo sugalvoti daugiau kaip prieš 2000 metų. Ši sistema sudaryta pagal žvaigždynus, kurie būtų matomi aplink Saulę, jeigu šviesiame dienos danguje būtų galima įžiūrėti žvaigždes. Iki mūsų laikų riba pasikeitė, todėl tada, kai saulė turėtų būti Avino žvaigždyne, ji tebėra Žuvų. Į Avino žvaigždyną ji pereina tada, kai pagal astrologinį kalendorių jau turėtų ateiti jaučio eilė.

Zodiako ženklus sudarančios žvaigždės yra tarpusavyje susijusios

■ Nėra jokio ryšio. Zodiako ženklai yra žmogaus fantazijos vaisius. Žmonės juos sukūrė, kad galėtų orientuotis danguje. Tai turėjo praktinės naudos. Akmens amžiuje žvaigždžių plejadų pasirodymas ir išnykimas pavasarį ir rudenį žymėjo labai svarbias sėjos ir derliaus nuėmimo datas. Nenuostabu, kad žmonės apie žvaigždynus sukūrė vieną kitą istoriją. Atstumai tarp Zodiako žvaigždynus sudarančių žvaigždžių nuolat kinta, tačiau žmonija yra per jauna, kad galėtų tokius pokyčius užfiksuoti.

Meteorai yra sudegusios žvaigždės

■ Meteorai atsiranda iš kosmoso į Žemės atmosferą patekus kietiems kūnams. Daugelis šių kūnų yra ne didesni už smiltelę, tačiau jų trintis į orą yra tokia stipri, kad mažieji meteorai akimirksniu užsidega ir pranyksta. Meteorai geriausiai matomi rugpjūtį, nes tada Žemė keliauja per kosminių dulkių debesį, ir į jos atmosferą patenka itin daug kosminių dalelių. Šis reiškinys vadinamas meteorų lietumi.

RODYKLĖ

RODYKLĖ

U

V

Z

Ž

Pöppelmann, Christa

Po-169 1000 tiesos akibrokštų / Christa Pöppelmann; [vertė Jūratė Pavlovičienė]. — Kaunas: Jotema, 2007. — 304 p.
ISBN 978-9955-13-138-0

Ar tiesa, kad pirmykščiai žmonės gyveno urvuose, o piramides statė vergai? Ar tiesa, kad Ieva Adomą sugundė obuoliu, o popiežiai negali turėti vaikų? Ar tikrai grybai yra augalai, o kurmiai — akli? Ar geišos būna tik moterys? Ar miražus galima išvysti tik dykumoje?

Tai tik keletas įdomių klausimų, į kuriuos šioje knygoje pateikti atsakymai dar įdomesni. Enciklopedinio pobūdžio leidinys pateikia daug atnaujintos ir patikslintos informacijos iš įvairių pasaulio ir technikos, kultūros ir pramogų, kasdienio gyvenimo ir socialinių santykių, religijos ir filosofijos — viso to, kas reikalinga šiuolaikinio išsilaviimo žmogaus akiračiui plėsti.

UDK 001.9

Christa Pöppelmann

1000 TIESOS AKIBROKŠTŲ

Redaktorius *Jonas Vabuolas*
Rasa Kriaučionytė
Viršelio dailininkė *Daiva Zubrienė*
Maketavo *Elvyra Laipanova*

SL 250. 19 sp. l. Užsak. Nr. 7.831
UAB „Jotema", Algirdo g. 54, 50157 Kaunas
Tel. 337695, el. paštas: info@jotema.lt
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys", Vakarinis aplinkkelis 24, 48009 Kaunas

Ar tiesa, kad pirmykščiai žmonės gyveno urvuose, o piramides statė vergai? ▪ *Ar tikrai grybai yra augalai, o kurmiai — akli?* ▪ *Ar geišos būna tik moterys?* ▪ *Ar tikrai mobilieji telefonai nekenkia sveikatai?* ▪ *Kokius sintetinius maisto priedus slepia „E“ ir kaip išgaunama apetitą kelianti kečupo spalva?*

▪ ▪ ▪

Ne viskas, kuo mes tvirtai tikime, yra tiesa. Šioje knygoje rasite informaciją apie daugiau kaip 1000 atskleistų reikšmingų klaidų ir vertų dėmesio nesusipratimų. Knygoje paaiškinami kai kurie plačiai paplitę netikslumai ir žmones klaidinantys melagingi faktai.

Leidinyje pateikta daug nuostabą keliančių žinių apie neįtikėtiną melą, įsigalėjusias išankstines nuostatas ir liaudies išmintį. Ši knyga — tai vertingas trumpų patarimų rinkinys, lydintis žmogų per įtampos kupiną klaidų pasaulį.

ISBN 978-9955-13-138-0

9789955131380

www.jotema.lt